زنجیرەی هزری هاوچەرخی ئیسلامی ٤٣

عثمان بن محمد الخميس

چاپی دووەم

دەمێك لە مێژووی ئیسلام

لە وەفاتی پێغەمبەرەوە تا کوشتنی حوسەین ساڵی ٦١ کۆچی

وەرگێڕان و لەسەر نووسینی
عەلی خان

پێداچوونەوەی
م. خلیل أحمد

التفسير

abu ali alkurdy

تێبینی:

ئەم کتێبەی بەردەستت بەشـێکە لە کتێبی: (دەمێك لە مێژووی ئیسـلام) کە لە بەشـی پێنجەمەوە: (مێژووی خیلافەتی حەسەنی کوڕی عەلی) تاوەکو کۆتایی کتێبەکەیە، کە کراوە بە پڕۆگرامی خوێندن لە پۆلی سـێیەمی ئامادەیی ئامەدی ئیسـلامی. واتە بەشی ژیاننامەی چوار خەلیفەکانی ڕاشـیدینی لێ لابراوە؛ چونکە پێشـتر بە جیا لە پۆلی یەکەمی ئامادەیی ئامەدی ئیسلامی خوێنراوە.

بەڕێوەبەرایەتیی زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی (زادی)

دەمێك لە

مێژووی ئیسلام

مافی لەچاپدانەوەی پارێزراوە بۆ
نوسینگەی تەفسیر

نـــاوی کتێـــب بەعـــەرەبی: حقبة من التاريخ مابين وفاة الرسول ﷺ إلى مقتل الحسين رضي الله عنه سنة ٦١ه
نوســـــــــــــــەر: عوسمان محمد خميس
نـــاوی کتێـــب بـــە کـــوردی: دەمێك لە مێـژووی ئیسـلام لـە وەفـاتی پەیامبـەرەوە ﷺ تـا کوشـتنی حوسەین رضي الله عنه ساڵی ٦١ ك
وەرگێـران و لەسـەر نوسـینی: علی خان
پێداچـــــــــــــونەوەی: م.خەلیل أحمد
تایـــــــــــــــــپ: ڕەزا صەلاحەدین
نەخشەســـازی نـــاوەوە: شنۆ حمد أمین
بڵاوکردنـــــــــــەوەی: نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن/ هەولێر
خـــــــــــــــەت: نەوزاد کۆیی
بـــــــــــــــەرگ : أمین مخلص
نـــۆرە وســـاڵی چـــاپ: دووەم ١٤٣١ك - ٢٠١١ز
تـــــــــــیراژ: ٣٠٠٠ دانە

لە بەڕێوە بەرایەتی کتێبخانەی گشتی سلێمانی ژمارەی سپاردنی (١٤٠٧ ی ساڵی ٢٠٠٨ دراوەتێ

تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن
هەولێر- شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
ت: ٢٢٢١٦٩٥ - ٢٢٣٠٩٠٨- ٢٥١٨١٣٨
مۆبایل: ٠٧٥٠ ٤٦٠ ٥١ ٢٢ - ٠٧٧٠ ١٣٨٧٢٩١
tafseeroffice@yahoo.com
tafseeroffice@maktoob.com
altafseer@hotmail.com

دەمێك لە مێژووی ئیسلام

لەوەفاتی پەیامبەرەوە ﷺ تا

کوشتنی حوسەین رضي الله عنه ساڵی ٦١ ك

نوسینی

عوسمان محمد خەمیس

وەرگێڕان و لەسەر نوسینی

علی خان

پێداچونەوەی

م.خلیل أحمد

چاپی دووەم

پێشەکی چاپی دووەم

سوپاسی خوای مەزن دەکەم بەو شێوەیەی شایستەیەتی، صەڵات و سەلام لەسەر ڕێنموییکاری مرۆڤایەتی کە موحەممەدی پەیامبەریەتی ﷺ، هەروەها لەسەر خۆشەویستان و ئازیزان و سەرخەرانی پەیامبەر ﷺ، کە خێزان و خانەوادە و هاوەڵەکانیەتی -بەتایبەتی-، ئوممەتەکەیەتی -بەگشتی-. دوای ئەوە:

خوێنەری سەنگین... ئەمە چاپی دووەمی کتێبی «**دەمێک لە مێژووی ئیسلام**»ە، کە بە تەوفیق و پشتیوانی خوای میهرەبان، ساڵێکی نەبرد چاپی یەکەمی تەواو بوو -لە مەشدا فەزڵ و مینەت لە سەرەتا و کۆتایی، لە پاش و لە پێشدا هەر بۆ خوای فەزڵبەخشە، ستایشی دەکەم، ولێی دەپاڕێمەوە، وامان لێ بکات لە ئاست نیعەمەتەکانی ئەو بین و بتوانین هەقی بدەین-، وا بە پشتیوانی خوای میهرەبان چاپی دووەمی دەستکاری کراو و بۆ زیادکراو و هەڵەچنی کراو لە بەرگێکی نوێدا دەخرێتەوە بەردەستی خوێنەرانی، بە هیوای سودمەند بوون و پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی کە لەم بوارەدا لە کتێبخانەی کوردیدا بەدی دەکرێت. سوپاس بۆ هەموو ئەو بەڕێزانەی کە بەتێبینی و پێشنیارە بونیادنەرەکانیان، چاپی دووەمیان زیاتر دەوڵەمەندتر کرد. خوای میهرەبان ئیخلاص بە هەموو لایەکمان ببەخشێت و تەوفیقمان بدات بۆ ئەوەی خۆی پێی خۆشە. وصل اللهم علی محمد وآله، والحمد لله رب العالمین.

علی خان

مزگەوتی قازی موحەممەد - کەلار

دووشەممە، ٢٣ی زیلقەعدەی حەرامی ١٤٣١

alikhan@ba8.org

پێشەکی وەرگێڕ

سوپاس بۆ خوا، سوپاس بۆ پەرستراوی هەق، سوپاسێك شایستە بێ بە جەلالەت وگەورەیی ئەو، بەردەوام بێ بە بەردەوامی ئەو، قورس و سەنگین بێ بە سەنگینی عەرشی ئەو، فراوان و زۆر بێ بە زۆری دروستکراو و وشەکانی ئەو، بە ژمارەی ئەوەی بەچاو دەبینرێ و ئەوەشی بەچاو نابینرێ لەسەر سورهێنەرەکانی قودرەتی ئەو، سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە دڵمانی بە نووری ئیسلام ڕووناك کرد، تاریکیی وچەوتی نەفامیی لەسەر دڵمان لابرد، سوپاس بۆ خوا لەسەر نیعمەتی ئیسلام، لە سەر نیعمەتی ئیمان، لەسەر نیعمەتی ئەمان، لەسەر نیعمەتی سوننەت، لە سەر نیعمەتی قورئان، سوپاس بۆ ئەو خوایەی، کە هەقی سەرخست و دەرخست، ناهەقی لابرد و ژێر خست، سوپاس بۆ خوای تاك و تەنها، تەنها و تەنها، بێ شەریك، بێ ڕەفیق، بێ هاوەڵ، بێ هاوسەر، تەنیا لە ناوەکانیا، تەنیا لە سیفەتەکانیا، تەنیا لە زاتیا، تەنیا لە کرداریا، هیچ شتێك وەکو خوا نیە و هەر ئەوە بیسەری بینا، تاکە بێ نیاز، تاکە جێی نیاز، بێ نیاز بە هەموو مەخلوقات، جێی نیازی خەڵك و کەون و کائینات، نە لە کەس بووە و نە کەسی لێ بووە، زانا و ئاگادارە بەوەی بووە و بەوەی ئەبێ، بەوەی نەبوە و بەوەشی نابێ، گەر ببوایە چۆن دەبوو، بۆ نەبووە و بۆ نابێ؟ بێسەر و دانا و زانا و کار لەجێ و بەجێ لە بۆ ئەوەی دەشێ و لەو کاتەی بشێ، بیسەری هەموو دەنگێگ، بە هەر ڕەنگێك، بە هەر لوغەتێك، زانا بەوەی پێش ووتن چی دەڵێی بە چی نیەتێك، زانا بە هەموو نهێنیەك، بەوەشی حەشار دراوە لە سنگی هەر کەسێك، بینەری مێروولەی ڕەش، لەسەر بەردێکی ڕەش، لە شەوێکی ڕەش، بیسەری خشەی پێی، بەرزی وپیرۆزی ومەزنی بۆ ئەو خوایەی کە گەڵایەك لە دارەکەی بەر نابێتەوە مەگەر بە ئیزن و ئاگا و زانستی ئەو نەبێ، بەر ئەبێ یا بەر نابێ، شایستەی

هەموو سوپاسێك، شوكرێك، سەنایەك، مەدحێك، لەهەر كاتێك، لە هەر بارێك، لەوەی دەشێ وشایستەیە بۆ ئەو.

شایەتی ئەدەم -شایەتومانێك ڕزگارم كا و سوودم پێ بگەیەنێ لـە ڕۆژێـك، كە نە ماڵ و نە سامان سوود ناگەیەنن تۆسقاڵێك، مەگەر كەسێك دڵی سەلیم بێ و لە بـۆ خـوای گـەورە سـوڵحا بێـت چـۆن سـوڵحانێك- كـەوا هـیچ خوایـەك، پەرستراوێك بە هەق شایسـتەی پەرسـتن نـی یـە، تـەنها الله نـەبێت، هـەر الله شایستەی پەرسـتن و ڕوولێكـردن و هاوارپێكردنـە ، جگـە لـە ئـەو هیچـی تـر شایستەی پەرستن نییە. كوفر بە هەر پەرستراوێكی تـری جگـە لـە الله دەكـەم، تەنها ئەو شایستەی پەرستنە، هەرچی غەیرە ئەو هەیە سەرەنجامی بـۆ نـەمان و فەوتان و لەناوچوونە.

سوپاس بۆ ئەو خوایەی كە پێغەمبەرێكی بە «رَحْمَةً لِلْعَالَمِين» ڕەوانە كـرد، هەرچی خراپـی و چـەوتیی و چـەپەڵی و گەنـدەڵی و هەڵـدێری و سـتەمی ڕوون كردەوە و لابرد. شایەتی ئەدەم كەوا موحەممەد بەندە و پەیامبەر و ڕەوانە كـراوی خوایە، ڕەوانەی كرد لە بۆ سەرجەمی گەلان، خۆشەویستمان، نوری چاومان، بـە جوانی بە ئەركەكەی هەستا، بە بێ وچان، بە بێ وەسـتان، بـە بـێ كۆڵـدان، بـە جوانی بانگەوازەكەی گەیان، خـەڵكی لـە خـەو هەسـتان، تـا ئـەوەبوو: نـەزانی فێركرد، چەوتی ڕاستەوە كرد، پیسی پاكەوە كرد، لێڵی ڕوونـەوە كـرد، تـاریكی ڕۆشنەوە كرد، غەم و خەفەت و پەژارە و ناڕەحـەتی و نەهامـەتی و مەینـەتی و شەڕ و ئاشوبی لابرد -بە نەفس وماڵ وسامان ودایك وباوكمەوە بە فیـدای خـۆی وڕێبازەكەی بم-، بەزەیی و ڕەحمەت لە بۆ جیهانیان، «سوێند بەخوا هـیچ شـتێك نەما لە هەق وڕاستی، لەوەی سوودی بۆتان هەبێ مەگەر بـۆم ڕوونكردوونەتـەوە

وپـێم ڕاگەیانـدوون، هـیچ شتێك نـەما لـە لاری و چـەوتی ، مەگـەر بێـدارم کردوونەتەوە لێی وپـێم ڕاگەیانـدوون»، سـەلات و سـەلامی خـوا لەسـەر خـۆی وخانەوادە وکـەس وکـارە پـاك وبـەڕێزەکانی، هاوەڵـە مـەرد و جوامێرەکـانی، خۆشەویستانی خۆشەویست، ئەوانەی ئیسلام لەسەر دەستیان گەیشتە ئەو پـەڕی دونیا -بەکوێرایی چاوی دوژمنانیان- ، هەروەها لەسەر خێزان و شوێنکەوتووانی بەچاك تا ڕۆژیی دوایی، داوی ئەوە:

خوێنەری سەنگین: ئەم کتێبە باس لە ماوەیەکی مێژوویی زۆر کورت دەکات کـە بریتییـە لـە وەفـاتی پێغەمبـەر ﷺ تـا کوشـتنی حوسـەین ﷺ، دوای باسکردنێکی پوختی ڕووداوە مێژوویـەکانی ئـەو دەمـە، وەڵامـی ئـەو شـوبهە وگومانانەی نەیار وگروپە لاڕێکان دەداتەوە کە هەر لە کۆنەوە دژایەتی کۆمـەڵی ڕزگار بوویان کردووە، نەك بـە شـوێنکەوتنی بەڵگـە و نـوری خـوا، بـەڵکو بـە شوێنکەوتنی ئارەزوو و هەوا.

لە کاتێکدا خوای گەورە لە زۆر شوێنی قورئاندا ئامۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺ دەکات، کە شوێنی هەوا وئارەزوو نەکەوێت، بەڵکو شوێنی ئەوە بکەوێت کە لە لایەن خواوە بۆی دادەبەزێت، تەنها ئـەوە ڕوونـاکی وهیدایەتـە ، هـەر ڕێگـا وڕێبازێك لەوە لایدا تاریکی وسەرگەردانیە.

زۆربەمان بیستوومانە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویـەتی: «ئوممەتەکـەم دابەش دەبێتە سەر حەفتاو سێ بەشەوە، هەموویان لە ئـاگرن تـەنها دانەیـەکیان نەبێت».

جا هەر یەك لەو گروپە لاڕێیانەی، کە هەن ئەڵێن: ئێمە ئەو کۆمەڵەیەین کە ڕزگاریان دەبێت.

کەوابوو مرۆڤ چۆن هەقەکەیان بناسێت؟

خوای گەورە لە قورئاندا فێری ئەوەمان دەکا کە هیچ شتێك بە بانگەشە وئیدیعاکردن نیە، بەڵکو ئەبێت لێکۆڵینەوەی لیٚ بکرێت، لێکۆڵینەوەش بریتییە لە گەڕان بە دوای بە بەڵگەکاندا، کە تا چەند دروستن پاشان تا چەند بۆ ئەو مەبەستانە دەشێن.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ﴾ {الحجرات:٦}. واتە: «ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، ئەگەر گوناهکارێك هەواڵێکی بۆ هێنان، ئەوا لێی بکۆڵنەوە تا بۆتان ڕوون دەبێتەوە».

هەروەها خوای تەعالا کاتێك باسی بتەکان «لات وعوززا ومەنات» دەکات، بەڵگەی پوچەڵێتی ئەو بتانە بەوە دەسەلمێنێت کە ئەو بیٚ باوەڕانە لە خۆیانەوە دیپەرستن ولەسەر ئەوە هیچ بەڵگەیەکیان لە لایەن خواوە بۆ دانەبەزیوە، وەك دەفەرموێ: ﴿إِنۡ هِيَ إِلَّآ أَسۡمَآءٞ سَمَّيۡتُمُوهَآ أَنتُمۡ وَءَابَآؤُكُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلۡطَٰنٍۚ﴾ {النجم:٢٣}. واتە: «ئەو بتانە هەر ناوانێکی ڕووتن کە ئێوە وباو باپیرانتان لێتان ناون، خوا هیچ بەڵگەیەکی لەسەر پەرستراوی ئەوان نە ناردۆتە خوارەوە».

هەروەها کاتێك باسی ووتەی جولەکە وگاورەکان دەکات کە ووتویانە: (کەس ناڕواتە بەهەشتەوە مەگەر کەسێکی جولەکە یا گاور نەبێت» خوای گەورە لە وەڵامیاندا دەفەرموێ: ﴿تِلۡكَ أَمَانِيُّهُمۡۗ قُلۡ هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ﴾ واتە: ئەمە هیوای ئەوانە، پێیان بڵیٚ کوا بێنن بەڵگەکانتان ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن؟!

هەروەها دەفەرموێ: ﴿أَمَّن يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَمَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۗ أَءِلَـٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ﴾، واتە: ئایا خوایەکی تر هەیە بێجگە لەخوا هەقەکە؟ ئەگەر ڕاست ئەکەن بێنن کوا بەڵگەکانتان؟.

لە چەندین شوێنی تری قورئاندا خوای گەورە لەسەر ئەو کار و عیبادەتانەی، کە موشریك و لاڕێکان ئەیکەن داوای بەڵگەی خوایی و ڕاستیان لێ دەکات ، پێیان دەڵێ: کوا بەڵگەکانتان. ئایا لە لایەن خواوە لەسەر ئەو کارەتان نوسراوتان بۆ دابەزیوە، لەسەر ئەو نوسراوە ئەڕۆن بەڕێوە و کار بەو نوسراوە دەکەن، کوا بێنن ئەو نوسراوە لە کوێیە؟!

کەواتە قورئان فێری ئەوەمان دەکات کە هەموو شتێك بە بەڵگە جێگیر بکەین و بە بەڵگەش هەڵی بوەشێنینەوە.

جا نوسەر هەستاوە بە موناقەشەکردنی ئەو بەڵگانەی، کە نەفس نەخۆشەکان ئەیهێننەوە بۆ بریندارکردنی هاوەڵان، تا چەند ئەو بەڵگانە ڕاست و دروست و صەحیحن، پاشان تا چەند بۆ مەبەست و مەرامەکانی ئەوان دەشێن، ئایا بەڵگەیە بە دەستیانەوە، یان بەڵگەیە بەسەریانەوە؟

لەگەڵ ئەوەدا خوای گەورە خۆی لە قورئاندا لە ئایەتی شەشی سورەتی ئالی عیمراندا ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کەوا هەندێك ئایاتی قورئان موحکەمن و هەندێکی تری موتەشابهن، جا مەنهج و ڕێبازی هەق و صەحیح ئەوەیە تۆ موتەشابیهەکان بە موحکەمەکان ڕاڤە بکەی نەك بە پێچەوانەوە، کە ئەمە گومڕایی سەرلێشێواویەکە ئەو گروپە لاڕێیانە تێی کەوتوون.

*** پرسیارێك:**

ئەم کتێبە بە گشتی وەڵامی تانەی شیعەکانە لە هاوەڵان، ئەی خۆ کورد شیعەی تێدا نییە -هەشبێت زۆر کەمە-؟ کەوابوو بۆ وەرگێڕانی ئەم کتێبە؟!

لە وەڵامدا ئەڵێین: سەرەتا بابەتەکە پەیوەندی بە هاوەڵانەوە هەیە، پارێزەرانی قورئان و سوننەت، بۆیە بەرگریکردن لەوان بەرگریکردنە لەو قورئان و سوننەتەی کە لە ڕێگەی ئەوانەوە گەیشتۆتە دەستمان، هەر وەك چۆن پێمان وایە تانەدان لەوان ، لە تانەدان لە دینەوە سەرچاوەی گرتووە.

کەواتە ئەم کتێبە بەرگری کردنە لە دین بەبێ لەبەر چاوگرتنی هەرشتێکی تر.

دوای ئەوەش: بەڵێ کورد ڕێژەیەکی زۆرکەم شیعەی تێدایە، بەڵام زۆرێك لە عەلمانیەکان و خەڵکی چەواشەکار ، بوون بە زمانحاڵی شیعە لە قسەکردنە صەحابە و توانج لێدانیان و بریندارکردنیان، جارێك ناوهێنانیان بە عەصابە، جارێك بە خوێن مژ، جارێك بە چاو سور، جارێك بە صەددام و جارێك بە...هتد، بەڕێژەیەکی زۆر بەرچاو و لێرە و لەوێ، لە تەلەفزیۆن و ڕۆژنامە و کۆڕ و کۆبوونەوەکاندا -ئەمە جگە لەوەی هەموو یا زۆربەی بەڵگەکانیان لە کتێبی شیعەکانەوە ڕوایەت دەکەن و دەیهێننەوە- هەر کەسە و هەڵدەستێ قسەی خۆی دەکات، خەریکی ڕاگەیاندنە کۆڕ لەسەر حەساسترین دەم دەبەستێ کە سەردەمی پێغەمبەر ﷺ و خەلیفەکانیەتی.

بۆیە وەرگێڕانی ئەم کتێبە لەم شوێنە و لەم کاتەدا، زۆر جێی خۆیەتی و کاتی خۆیەتی و زۆر گرنگە.

سەبارەت بە كاری منیش لە وەرگێڕانەكەدا:

- هەرچیم بۆ ئەسڵەكە زیاد كردبێت خستومەتە نێوان ئەم دوو كەوانەوە [].

- هەر پەراوێزێكیش زیادەی خۆم بن لە خوارەوە نوسیومە (وەرگێڕ).

- هەرچی واتاكردنێك هی خۆم بێ نووسیومە «واتە» بۆ نوسەرەكەش نووسیومە «یانی»، بۆ ئەوەی ڕاڤە و واتا كردنی خۆم و نوسەرەكە تێكەڵ نەبێ.

جا لەبەر ئەوەی ناوەڕۆكی كتێبەكە زۆر زانستیە، بۆیە هەوڵمداوە -بە پێی توانا- هەم بەو زانستیەی خۆیەوە بیهێڵمەوە، هەم خوێنەریش لە ناوەڕۆكەكەی بەهرەمەند بكەم، بەبێ زیاد كردن، ئەگەریش زیادم كردبێت -كە ئەمەش كەم جار بووە- جیام كردۆتەوە. سەبارەت بەو سەرچاوانەی سودم لێبینیون بۆ وەرگێڕانەكە: - بۆ ڕاڤەی ئایەتەكان بە زۆری پشتم بە پوختەكەی مامۆستا مەلا صالّح بەستووە، ئەمە جگە لەوەی هەر واتایەكیانم بە دڵ نەبووبێ، پەنام بردۆتە بەر (ڕامان) و ئەوەی مامۆستا هەژاری موكریانی.

- بۆ فەرمودەش بە زۆری پشتم بە (فتح الباری) ئیبن حەجەر و (شەرحی صحیحی موسلیم) ی نەوەوی بەستووە. هەندێك جاریش (عون المعبود)ی ئەبو داود و (تحفة الاحوذي) شەرحی ترمذي.

- بۆ زمانەوانیش لە فەرهەنگە كوردیەكان سوودم لە فەرهەنگی دەریا و فەرهەنگی شیرین بینووە، لە عەرەبیەكانیش (مختار الصحاح) و (معجم الوسیط) لەگەڵ چەندین سەرچاوەی تر كە لە شوێنی خۆی ئاماژەم پێكردوون.

لەكۆتاییدا زۆر سوپاسی مامۆستا خەلیل ئەحمەد دەكەم، كە ئەركی كێشا و پێداچوونەوەی ئەم وەرگێڕدراوەی كرد، خوای گەورە پاداشتی خێری بداتەوە، و سوپاس بۆ هەموو ئەوانەی هاوكاریان كردم لە وەرگێڕانی ئەم بابەتە.

خوێنەری سەنگین...

ئەمە ئەوەیە کە توانیومە، نەك ئەوەی کە ویستوومە، داواکارم لە خوای گەورە بیکاتە توێشووی سەفەری درێژم، لە تاوان خۆم و باوکم و دایکم و خانەوادەکەم خۆش ببێ، بە ڕەحمی خۆی ڕەحمم پێ بکا، ئیخلاصم پێ ببەخشێ ، لەم کارەم و لەسەرجەم کارەکانی ترمدا.

هەزاری بەزەیی تۆین ئەی پەروەردگارا! ئەوەم فێرکە سودم پێ دەگەیەنێ وسودیشم پێ بگەیەنە بەوەی فێرم دەکەی، هەر خواش لە مەبەست ئاگادارە، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ،اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ والحمد لله رب العالمين.

وەرگێڕ

هەینی ١٤٢٩/٥/٢٤- ٢٠٠٨/٥/٣ز

Alikhan_alkurdi@Gawab.com

پێشەکی نوسەر

إِنَّ الحَمْدَ لله، نَحْمَدُهُ، وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لا إِلَهَ إِلا اللهُ وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. أَمَّا بَعْدُ:

فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَخَيْرَ الهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَشَرَّ الامُورِ مُحْدَثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ، وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلُّ ضَلالَةٍ فِي النَّارِ.

که بە مێشکمدا هات لەسەر ئاوها بابەتێك بنوسم، لە ڕاستیدا دوو دڵ بوم، هەنگاوێکم بۆ پێشەوە دەناو هەنگاوەکەی تر بۆ دواوە، لەبەر زۆری ئەوانەی ڕۆچوون لە باسکردنی ئەم جۆرە بابەتەدا، هەندێك جار بەڕەوایی و زۆرجاریش بە ناڕەوایی، بێ گومان ئەم بابەتە لە بابەتە هەرە زیندوەکانە، ئەگەر چی کاتێکی زۆریشی بەسەردا تێپەڕیوە، بەڵام هەر زیندووە لە دەرونماندا، بۆ گەورە ڕاگرتنی بۆ ئەو جیلە بێ وێنە و نمونەییە، ئەو ئەستێرە مەزنانەی کە هەڵبژێردرابوون.

جا لەبەر ئەوەی قسەی هەق ڕوناکیە و چرای ڕێگایە ، ولەبەر ئەو فەزڵ و چاکەیەی ئەو جیلە پیرۆزە بەسەرمانەوە هەیانە؛ پێویست بوو بەشێك لەو هەقەیان بەسەرمانەوە بەجێ گەیەنین، چونکە ئەوان وەکو خەڵکی تر نین، نە لە زانستیان ، نە لە کردەوەیان کەس پێشیان نەکەوتوە و کەسیش پێیان ناگات. ئا بەوانە خوا - سبحانە- دینەکەی سەرخست و بەهێزکردو دەرخست.

ئێمە ئەگەر چی باسی فەزڵی هاوەڵانی پەیامبەری خوا ﷺ دەکەین، بەڵام ناڵێین مەعصومن، بێ تاوان و هەڵەن، چونکە خوای گەورە مەعصومیەتی تەنها بۆ فریشتەکان و پەیامبەران -علیهم السلام- قەرار داوە.

بەڵێ، هەندێکیان هەڵەیان کردوە، لەژیانی پەیامبەردا ﷺ و لەدوای مردنیشی، چونکە ئەوانیش ئادەمیزادن و مەعصوم نین، بەڵام ئەوەی ئەوان کێشاویانە هەر لە ئێش و ئازار و دەردەسەری لە پێناوی ئیمان بەخوا و پەیامبەرەکەی و بانگەواز کردن بۆ دینی ئیسلامی ڕاست و ڕێك و میللەتی ئیبراهیم، بەجێ هێشتنی ماڵ و منداڵ و نیشتمان، تێکۆشانیان لە پێناوی خوادا بە ماڵ و گیانیان، بەرگریکردنیان لەپێناوی پەیامبەردا ﷺ بە هەموو ئەوەی کە هەیان بووە، ئا ئەمانە ئەو هەڵانەیان لە چاو چاکە گەورەکانیاندا وەك دەنکە بەردێك لێدەکا لەبەرانبەر شاخێکدا، وەك دڵۆپە ئاوێك لێدەکا لە بەرانبەر دەریایەکدا.

بێگومان مێژووش گرنگیەکی زۆری هەیە لە ژیانی گەلان و میللەتاندا، چونکە مێژوو کۆڵەکەی بوونی ئەو میللەتانەیە، بەرنامە و ڕێبازیان بە ئێستایان و بە داهاتویانەوە مێژوو دیاری دەکات، هیچ میللەتێك نیە ویستی فەرمانڕەوایی و دەسەڵات بەدەست گرتنی هەبێ، ئیللا ئەبێ پەیوەندی بە ڕابردویەوە توند و تۆڵ بکات بۆ داواکردنی هێز و کۆمەك لەو ڕابردوە لە بۆ بنیاتنانی ئێستا و سەرپەرشتی کردنی ئایندەی.

جا میللەتێکی وەکو میللەتی ئیسلام لە پێشترە بۆ ئەمە وەك لە میللەتانی تر، بەهۆی ئەو مێژوە پرشنگدارەیەوە، کە پڕە لە پاڵەوانێتی و سەروەری و

شکۆمەندی و دەستکەوتی زانستی و شارستانیەتی، بەڕادەیەك مێژووی هەر میللەتێکی تری لە بەرانبەردا لە پێش چاو بچوك دەبێتەوە. بەڵام بەهۆی لاوازی ئومەتەکەمانەوە لەم ڕۆژگارەی ئەم ڕۆیدا -بەهۆی بەرهەمی دەستی نەوەکانیەوە، خوای گەورە نەوەی مەیمون و بەراز و تاغوت پەرستانی بەسەردا زاڵکردوین، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم.

وَمَــنْ يَهُــنْ يَسْــهُلِ الهَــوَانُ عَلَيْــه   مَــا لِجُــرْحٍ بِمَيِّــتٍ إِيـــلام[1]
هەرکەس ڕیسوابێ سەرشۆڕی پێڕەزایە   زامی گیانی مردو ئێش وئازاری تیایە؟

ئەڵێم: لەم لاوازیەدا هەر دەبێت بگەڕێینەوە بۆ مێژووی ئومەتە شکۆدارە گەشاوەکەمان؛ بۆ ئەوەی وردبەونەوەمان لە خودی خۆمان، لە دەوروبەری خۆمان ئاسان بێت و بەجوانی بیبینین، شوێن پێی خۆمان لەبۆ ئایندەمان بدۆزینەوە، ئەمانەش تەواو نابن بە گەڕانەوە و وردبوونەوەمان نەبێت لە مێژوە ڕاستەقینەکەمان ، و هەرچیش ڕاستی نەبێت هیچ نییە.

جا ئەگەر بەوردی تەماشایەکی مێژووی خۆمان بکەین، تێبینی دەکەین، کە پاکترین و خاوێنترین دەم «حقبة»[2] ئەو دەمەیە پەیامبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی تێیدا ژیاوە، ئەو نەوەیەی کە ئەرکی بڵاوکردنەوەی پەیامی ئیسلامی لەسەر شان نابوو، بەڕاستی ئەوانە هەڵبژێردراوی نێو دروستکراوەکانی خوان لە دوای پەیامبەران -علیهم السلام-.

---

(١) ديوان أبو الطيب المتنبي ل١٦٤.

(٢) (الحُقُبُ أو الحُقْبُ) : المدة الطويلة من الدهر. و (الحِقْبَةُ) : المدة لا وقت لها ، أو السّنة. انظر «لسان الميزان» لابن منظور (٢٥٣/٣) مادة (حقب).

بەڕاستی مێـژووی ئوممـەتی ئیسـلامیش توشـی تـێ ئـاخنی و شـێواندن و تێکدانی زۆر هاتووە، بەهۆی ئەو کۆمەڵ و گروپانەی کە لە سەرەتای ئیسلامەوە دروست بوون، هەر کۆمەڵە و هەوڵی داوە بایەخ و گرنگـی خـۆی زیـاد بکـات و بەرز بکاتەوە لەسەر حیسابی بەرانبەرەکەی، ئەمەش کەلێنانێکی دروستکرد لـە مێژووی گەورەکانی ئوممەتەکەماندا.

لـەنێو ئوممەتـدا خـەڵکانێك دەبـینی سـنوری شـەرعی بەرزانـدووە لـە خۆشویستنی کەسایەتیەکاندا، هەبووە هاوەڵی پایەبەرز عەلی کوڕی ئەبو تـالبی ﷺ زۆر خۆشویستوە، خۆشویستنێك کە سەری تەواو لێتێکداوە، ڕوداو و باس و هەواڵی ئاوهای لێوە گێڕاوەتەوە کە قبوڵناکرێ، لەهەمان کاتیشدا هەوڵی داوە لە بایەخی ئەوانی تر کەم بکاتـەوە، و خـەڵکانی تـر بـە دەسـتدرێژیکەر بـۆ سـەر مافەکانی عەلی ﷺ لەقەڵەم بدا، بەمە ستەمیان هەم لەخۆیان و هەم لە عـەلی کرد، تەنانەت زیادەڕۆییکردن لەو هاوەڵە بەڕێزە سەری کێشا بـۆ وەچەکانیشـی، کار گەیشتە ئەوەی بڵێن : ئیمامن و دیاری کراون و مەعصومن ، هەر وەکو چۆن پیغەمبەران مەعصومن علیهم السلام[1].

* ئەوە عەلیـە ﷺ ئـەڵێ: « خـەڵکانێك بەڕادەیـەك خۆشـیان دەوێـم تـا دەیانباتە ئـاگرەوە، خـەڵکانێکیش بەڕادەیـەك ڕقیـان لـێم دەبـێ تـا دەیانباتـە ئاگرەوە».[2]

---

(١) بەڵکو لە (بحار الأنوار)ی مەجلیسیدا (بـ٢٣-٢٧) و هتر، زیادەڕۆیی لەمـە گـەورەترمان پێش چاو کەوت.

(٢) أخرجه ابن أبي عاصم في (السنة) برقم (٩٨٣)، وقال العلامة الناصرالدين الألباني=

* هەروەها ئەڵێ: « دوو کەس لەسەر من تیا ئەچن: کەسێکی زیادڕۆ لە خۆشەویستنم، کەسێکی زیادڕۆ لە ڕق لێبوونم»[١].

ئەم جۆرە بیرکردنەوە و شێوە زیادەڕەویانەش -لەسەر ڕاستترین بۆچون- لە دوای نیوەی (سەدەی سێیەمی کۆچیەوە) سەریان هەڵداوە.

بەڵگەیەی ئەم ڕاستیەش ئەوەیە: ئەو ڕق لێبونەی نێوان عەلی ﷺ و هاوەڵە بەڕێزەکان، کە باسی لێوەدەکەن، لە هەواڵ و ڕیوایات و باسە صەحیحەکاندا شتی وا نابینین، بەڵکو بە پێچەوانەوە، شتانی وامان بینی، کە بەڵگەن لەسەر مەزنی ئاستی خۆشویستنیان لە بۆ یەکتری، لەگەڵ بینینی چەندەها ڕوداوی پرشنگدار لە خۆشەویستی وخۆنەویستی و برایەتی و دۆستایەتی و دڵسۆزی و ئامۆژگاری و ژن و ژنخوازی، بە ڕادەیەك کە هەر بە ویژدانێکی شەیدای ڕاستی، ئەوانە ببینێت، ئەو وتە ساختە و دەلەسە دوژمناوی و ڕقاوی و بوغزاویانە بە درۆ دەخاتەوە..

لەو وێنە پرشنگدارانە:

*** هەر سێ خەلیفە سەر ڕاستەکە: ئەبوبەکری صیدیق، عومەری کوڕی خەتتاب، عوسمانی کوڕی عەففان، هانی عەلی دەدەن لە بۆ خواستنی فاتیمە وبەشداریش دەکەن لە ئامادەکرن و شایەتیداندا:**

=(**إسناده صحيح على شرط الشيخين**). وانظر (نهج البلاغة) (٤٦٩) (١٠٨/٤)،و (مناقب الامام أمير المؤمنين) (محمد بن سليمان الكوفي) (٢٨٣/٢)،و (الأمالي)للطوسي (ص٢٥٦).

(١) المصدر السابق برقم (٩٨٤)، وقال العلامة الألباني (اسناده حسن).

* **عەلی ﷺ ئەڵێ:** « ئەبوبەکر و عومەر هاتنە لام و وتیان: بۆ نارۆی بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ و باسێکی فاتیمەی لا بکەی »[1].

* **هەروەها ئەڵێ:** پەیامبەری خوا ﷺ پێی وتم: « هەر ئێستا بڕۆ قەڵغانەکەت بفرۆشە و پارەکەییم بۆ بهێنە، تا پێداویستی ماڵ بۆ (خۆت) و (فاتیمە) ئامادە بکەم ».

عەلی ﷺ ئەڵێ: منیش ڕۆیشتم و فرۆشتم بە عوسمانی کوڕی عەففان بە چوارسەد درهەمی ڕەشی کۆچی.

کاتێك کە پارەکەم لێوەرگرت و ئەویش قەڵغانەکەی لێوەرگرتم.

[عوسمان] وتی: ئایا من بۆ تۆ لە قەڵغانێك زیاتر ناهێنم وە تۆش بۆ من لە دیرهەم زیاتر ناهێنی؟ منیش وتم: بەڵێ.

ئەویش وتی: دە ئەو قەڵغانە دیارییە لە منەوە بۆ تۆ.

منیش قەڵغانەکە و پارەکەم هێنا و ڕۆیشتم بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ قەڵغان و درهەمەکانم خستە بەردەستی و باسی ئەوەی عوسمانم بۆ کرد ، ئەویش دوعای خێری بۆ کرد، پاشان مشتێکی لە درهەمەکان گرت و بانگی ئەبوبەکری کردو دای بە دەستیەوە و فەرمووی: « ئەی ئەبوبەکر بەم درهەمانە هەندێ پێداویستیی ماڵ بۆ کچەکەم بکڕە »[2].

(١) (أمالي) للطوسي (ص٣٩)، (بحار الأنوار) (٩٣/٤٣).

(٢) (كشف الغمة) (٣٦٩/١)، (بحار الأنوار) (١٣٠/٤٣).

* **ئەنەس ئەڵێ:** پەیامبەری خوا ﷺ پێی وتم: « بڕۆ بانگی ئەبوبەکر وعومەر و عوسمان و عەلی و تەڵحە و زوبەیرم بۆ بکە، بە ژمارەی ئەوانیش لە پشتیوانان بانگهێشت بکە » ئەڵێ: منیش ڕۆیشتم و هەموویانم بانگ کرد، دوای دانیشتن پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: «بە شاهیدی ئێوە ئەوا من «فاتیمە»م لە «عەلی» مارەکرد لەسەر چوارسەد میسقاڵ زیو»[1].

* **عەلی ﷺ ئوم کەلسومی کچی لە عومەری کوڕی خەتاب ﷺ مارە دەکات، خوا لە هەمویان ڕازی بێ[2].**

* **عەلی** ﷺ منداڵەکانی بەناوی براو خۆشەویستە دینیەکانیەوە ناو دەنێت: ئەبوبەکری صدیق، عومەری کوڕی خەتاب، عوسمانی کوڕی عەففان[3]، هەروەها ستایشیان دەکات:

عەلی ﷺ ئەڵێ: « بەڕاستی ئە من هاوەڵانی پەیامبەرم ﷺ بینیوە، دە بەخوا کەستان لەوان ناچن، سوێند بەخوا بەهۆی دونیا نەویستیانەوە دەیانتبینی بەیانیان سەر و قژیان شێواو و تۆزاوی بوو ، شەوانیشیان بە شەو نوێژ و سوژدە و ڕاوەستانەوە زیندو دەکردەوە، جارێك گۆنایان و جارێك نێو چەوانیان لەزەوی دەنا [بۆ دەربڕینی ملکەچی و زەلیلی بۆ خوای بەرز و پیرۆز]، کە باسی ئاخیرەتیان بۆ

---

(١) (كشف الغمة) (١/ ٣٥٨)، (بحار الأنوار) (١١٩/٤٣).

(٢) (فروع الكافي) كتاب النكاح، باب تزويج أم كلثوم (٣٤٦/٥)، و (فروع الكافي) كتاب الطلاق، باب المتوفى عنها زوجها (٦/١٢٠). وقبلها البيهقي في (السنن الكبرى) (٦٣/٧)،(مصنف عبدالرزاق) (٦/ ١٦٣).

(٣) أنظر كتب الأنساب كـ(عمدة الطالب) لابن عنبة، و (الأنساب) للسمعاني.

دەکرا وەکو ئـەوە وابـوو بەسـەر زوخاڵـەوە وەسـتابن، بـەهۆی درێـژی و زۆری سوژدەکانیانەوە خەویان لێ نەدەکەوت، وەکو ئەوەی شتێکی ڕەق لە نێو چاوانیان بێت و تێیـدا بسـوڕێتەوە و نـەهێڵێت بخـەون و پشـویەك بـدەن، هەرکـە باسـی خوابکرایە فرمێسك بە چاوەکانیاندا دەهاتە خوارەوە و دەم و چاویانی تەڕ دەکـرد ودەلەرزان و دەهەژان وەکو چۆن دار لە ڕۆژی بای توند دا دەلەرێتەوە »[١].

عەلی منداڵی هەبوو بەناوی ئەبوبـەکر و عومـەر و عوسمـان، ئەبوبـەکر و عوسمانی لەگەڵ حوسەین لەڕوداوی (طف)دا کوژران، بـەڵام عومـەریان تەمـەنی زۆرتر کرد[٢].

جا وەك لە سەرەتای کتێبەکەدا ئامـاژەم پێـدا، دوو دڵ بـووم لـە نوسـینی بابەتێکی ئاوها، تا بۆم دەرکەوت بەرژەوەندی لەوەدایـە لەسـەر ئاوهـا بابـەتێك بنوسم -ئەوندەی خوا ئاسانی کا-، ئەمـەش دوای ڕاوێـژپێکردنی هەنـدێك لـەو زانایانەی کە جێی متمانەمن، جا ئەگەر هەر ڕەواییەکی تێدا بوو لە خواوەیـە -سبحانە وتعالی-، هەر نارەواییەکیشی تێدابوو لە نەفسی خۆم و شەیتانەوەیە.

---

(١) (نهج البلاغة) خطبة رقم ٩٧. جا کتێبی نهج البلاغە ئەگـەر چـی ئێمـە پێمـان وا نیـە نیسبەتی بدرێتە پاڵ عەلی ڕەزای خوای لێبێ، بەڵام لە ڕوانگەی ئیلزامکردنی شیعە بە کتێبەکانی خۆیانەوە. سەبارەت بە کتێبەکانی ئەهلی سوننە ئەوە پڕە لە ستایشکردنی عـەلی بـۆ هـاوەڵانی= =پەیامبەر صلی الله علیه وسلم بە تایبەت هەردوو کتێبەکەی بوخاری وموسلیم، بۆ نمونە بڕوا بزان لە باسی ئەبوبەکر وعومەردا چی دەفەرموێ.

(٢)(بحار الأنوار) (٤٢/٧٤)،(الشجرة الزكية في الأنساب) (٤١٣).

لەم توێژینەوەیەدا باس لە دەمێکی کورتی زۆر گرنگی ئەو مێژووە دوور و درێژەمان دەکەم، لە وفاتکردنی پەیامبەری خواوە ﷺ دەست پێدەکات، تا ساڵی ٦١ی کۆچی پیرۆزی پەیامبەر ﷺ.

کتێبەکەم دابەشکردوە بەسەر پێشەکیەك و سێ بەش:

لە پێشەکیەکە: باسی سێ **مەبەستی گرنگم** تێدا کردوە:

مەبەستی یەکەم: چۆنێتی خوێندنەوەی مێژوو.

مەبەستی دووەم: لە مێژودا کتێبی کێ بخوێنینەوە.

مەبەستی سێیەم: دەستەواژەی مێژوونوسان لە شێواندنی مێژوودا.

لە بەشی یەکەمدا: ڕووداوە مێژووییەکانم تێدا گێڕاوەتەوە، هەر لە وەفاتکردنی پەیامبەری خواوە ﷺ هەتاوەکو ساڵی شەست و یەکی کۆچی پیرۆزی پەیامبەر ﷺ.

بە پێی توانا بەسەنەدی صەحیحەوە باسی گرنگترین ئەو ڕوداوانەم کردوە کە لەم ماوەیەدا ڕویداوە، لەگەڵ ئاماژەکردن بە چیرۆکە ساختە و پوچەکان.

لە بەشی دووەمدا: باسی «**عەدالەتی هاوەڵانم**» کردوە.

بەهێنانەوی بەڵگەکانی قورئان و سوننەت لەسەر عەدالەتیان، لەگەڵ باسکردنی گرنگترین ئەو شوبهانەی لە بارەیانەوە وروژێنراوە لەگەڵ ڕونکردنەوەی ڕاستیەکان لەم پرسەدا.

لەبەشی سێیەمدا: لەم بەشەدا باسی «**مەسەلەی خیلافەت**» جێنشینیم کردووە.

هەروەها بەڵگەی شیعەکانم لەسەر لە پێشتری عەلی ﷺ بە دوور و درێژی هێناوەتەوە. بەشێوازێکی زانستی زۆر ورد قسەم لەسەر کردووە، بە شێوازێك وا نازانم لە بێجگە ئەم کتێبە بەرچاوت بکەوێت. ئەمەش لەو لایەنەوە نایلێم کە موعجیبی نەفسی خۆم بوبێتم، بەڵکو لەو لایەوە ئەیلێم: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾[1].

ئەمە و داواکارم لە خوای بەرز و بەتوانا ئەم کردەوەیەم بە پاکی و پوختی بۆ وەجهی خۆی لێوەرگرتبێتم، إنه ولي ذلك والقادر عليه. وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين.

عوسمان موحەممەد خەمیس

خوا لە خۆی و دایك و باوکی و موسڵمانان خۆشببێت

---

(١) واتە: وباسی ناز و نیعمەتەکانی پەروەردگارت بکە و دەری بخە.

توخوا ئەی خوێنەر و بیسەری کتێبەکانم
بە ماقوڵی و دانایەوە بڕوانە نوسینەکانم

هەڵەیەك دەبینی سرپۆشیکە بەچاکی خۆت
خۆگەر ژیری ڕاستی کەوە خێرە بۆخۆت

چندین سوار چاك کەوتن وکەوتنیان بۆنەبوو
جەندین شمشێر کول بوو بەڵکو کەلیش بوو

برام تاوانکار و هەڵەکارین هەر هەمووما ن
بۆزش خەڵکانی بەڕێز و چاك قبولە لایان*

* شیعرەکە بە عارەبی :

بِـاللهِ يَـا قَارِئًـا كَتْبِـي وَسَـامِعَهَا   أَسْـبِلْ عَلَيْهَـا رِدَاءَ الْحَكْـمِ وَالكَـرَمِ
وَاسْـتُرْ بِلُطْفِـكَ مَـا تَلْقَـاهُ مِـنْ خَطَـإٍ   أَوْ أَصْـلِحَنْهُ تُثَـبْ إِنْ كُنْـتَ ذَا فَهَـمِ
فَكَـمْ جَـوَادٍ كَبَـا وَالسَّـبْقُ عَادَتُـهُ   وَكَـمْ حُسَـامٍ نَبَـا أَوْ عَـادَ ذُو ثُلَـمِ
وَكُلُّنَـا يَـا أَخِـي خَطَّـاءُ ذُو زَلَـلٍ   وَالعُـذْرُ يَقْبَلُـهُ ذُو الفَضْـلِ وَالشِّـيَمِ

چەند مەبەستێکی گرنگ
لەبەردەم مێژوودا

مەبەستی یەکەم: چۆن مێژوو بخوێنینەوە؟

دووەم: لە مێژوودا کتێبی کێ بخوینینەوە؟

مەبەستی سێیەم: دەستەواژەی

مێژو نوسان لەشێواندنی مێژودا

ڕێخۆشکار

یەکێك لە گەورەترین درۆکانی مێژوو، گومانی ئەو گومان لـە دڵانەیـە کـە وائەزانن هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ ڕقیان لە یەکتر بووە ودوژمنایـەتیان لـە ئاسـت یەکتردا پەنهان کردووە!!

ئـای بەڕاسـتی گومـانێکی پوچـە، زۆر دوورە لـەوەی خـوای پـەروەردگار لەقورئاندا ڕوونی کردۆتەوە و دەفەرموێت: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّـهِ﴾ [آل عمران:١١]. واتـە: (بەڕاسـتی ئێـوە چاکترین ئوممـەتێکن بـۆ خـەڵکی هێنرابێتـە دی، فـەرمان بـە چـاکە دەکـەن و جڵەوگیری لە خراپەیش دەکەن و باوەڕی دامەزراو و بەخوا دەهێنن). یـان ئـەوەی کە پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (خير الناس قرني[1])اتە: (باشـترینی خـەڵك، خەڵکانی سەردەمی منن).

یەکێك لە دیاردەکانی نامۆ بوونی ئیسلام لە دوای سـێ سـەردەمە بەچـاك دانراوەکەوە «القـرون المفضـلة»[2]، ئـەوەبوو کـە کۆمـەڵێك نووسـەر دەرکـەوتن، مێژوویان شێواند و دەستکاریان کرد، ڕاستیەکانیان گۆڕی و دژایـەتیان کـرد، وا گومانیان دەبرد کە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ بـراو تـەبا نـەبوون لەگـەڵ یـەکتردا، بەسۆز و بەزەیی نەبوون بۆ یـەکتر، بـەڵکو دوژمـنی یـەکتر بـوون و هەنـدێکیان

---

(١) (صحيح البخاري) كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة جور اذا أشهد حديث رقم (٢٥٠٩).

(٢) سەردەمی یەکـەم: سـەردەمی پەیامبـەر ﷺ و هاوەڵـەکانێتی ﷺ، پاشـان سـەردەمی شوێنکەوتوان (التابعين) پاشان سـەردەمی شـوێنکەوتەی شـوێنکەوتوان (أتبـاع التـابعين) دێـت. (وەرگێڕ)

نەفرینی لەوی تریان کردووە، فڕوفێڵیان لە یەکتر کردووە، دووڕوو بوون لەگەڵ یەکتردا، هەندێکیان موئامەرەیان لە هەندێکی تریان کردووە، بە ستەم و زۆر و دوژمنایەتی و ئارەزو پەرستی و دونیا ویستی.

دەبەخوا درۆیان کرد و بوختانێکی ڕون و درۆیەکی زلیان هەڵواسی.

لەڕاستیدا ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی و تەڵحە و زوبێر و ئەبو عوبەیدە و عائیشە و فاتیمە و باقی هاوەڵە بەڕێزەکانی تریش، لەوە بەڕێزتر و گەورەترن کە شتی ئاوهایان لێبوەشێتەوە. بەڵکو بەنی هاشم و بەنی ئومەییە لەوە بە وەفاتر بوون بۆ ئیسلامەکەیان و سیلەی ڕەحمەکەیان و خزمایەتیەکەیان، پەیوەندی نێوانیان لەوە توندتر بووە، لەوە زیاتر یارمەتیدەری یەکتر بوون لە بۆ کاری خێر. ئەوانەی کە لەسەر دەستیان فەتحی ناوچەکانی سەرزەوی کرا و گەلان بەهۆی تێکۆشان و بانگەوازیانەوە هاتنە نێو ئیسلامەوە. ئا ئەوانە کەسێکیان تێدا نیە، ئیلا پەیوەندی خزمایەتی یان ژن و ژن خوازی لەگەڵ بەنی هاشمدا هەیە.

بشزانە، سەلمێنەری ئەوەی کە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ باشترین خەڵکێکن کە مرۆڤایەتی لە دوای پەیامبەرانەوە بەخۆیەوە بینیویەتی، ئەو هەواڵە صەحیحانەیە کە خەڵکانی ڕاستگۆ و عادل گێڕاویانەتەوە. ئەو ڕیوایەتانەشی، کە ژیاننامەی هاوەڵان دەشێونن و وای دەگێڕنەوە کە هاوەڵان خەڵکانێکی نەفس نزم بوون، ئەوە ئەو ڕیوایەتانەیە کە هەواڵخوان (ڕاوی)ە درۆزنە دەم هەڵبەستەکان هەڵیان بەستووە.

بێگومان مێژووی موسوڵمانان پێویستی بە نوسینەوەیەکی سەر لەنوێ هەیە، بەوەرگرتنی لە سەرچاوە پاك و پوختەکانیەوە. بە تایبەتتر لەو جێگایانەی،

که مێژوونوسه ناموسڵمانه هـەواڵ هەڵبەسـتەکان نوسـیویانەتەوە، لـە کاتێکـدا دەزانین، کە ئوممەتی ئیسلامیمان دەوڵەمەندترین ئوممەتە بە ناوەڕۆکی مێژووەکەی و هەمووی بە سەنەدی چەسپاو لە لەناوچون پاراستووە.

بەڕاستی مێژوونووسـانی پێشـینە چـاکەکانمان دەسـت پێشـخەریان کـرد و ئەوەبوو پێش لەناوچونی ئەو هەواڵانە فریاکەوتن و پاراستیان. هەر هەواڵێك کـە پێیان گەیشت نووسـیانەوە، لـە صـەحیح و ضـعیف، لەگـەڵ ئامـاژەکردن بـە سەرچاوەی هەواڵەکەو ناوی هەواڵ خوانـەکانی، بـۆ ئـەوەی خوێنـەر لـە بەرچـاو ڕۆشنی دا بێت لە ئاست ڕاستی و ناڕاستی ئەو هەواڵانە. ئێستاش نۆرەی ئێمەی پاشین (خَلَف)ـە کە شوێن پێی پێشـینە چـاکەکانمان هـەڵگرین و ئـەو کتێبانـە بپاڵێوین و ڕاست و ناڕاستەکانی و باش و خراپەکانی لەیـەکتر جیاکەینـەوە، تـا بەمە ببینە باشترین پاشین بۆ باشترین پێشین، هـەروەها بـا هـەموو بـزانن، کـە لاپەڕەکانی ژیانی هاوەڵانی موحەممەد ﷺ وەکو دڵیان وابووە لە بێوەیی و پاکی و پوختی دا. بەڕاستی ئوممەتی ئیسلامی وای لێهاتووە بێ بەش بووە لـە زۆرتـرین چاوگەکانی هێزی خۆی، کە بریتییە لە بـاوەڕبوون بـە مـەزنێتی ڕابـردووی، لـە کاتێکدا ئەم ئوممەتە لە نەوەی پێشینێکن هەرگیزا و هەرگیز مێـژوو ژیاننامـەی لەوان پاکترو درەخشانتر و گەشاوەتری بەخۆوە نەبینیوە. **ئەو کەسەشی دەیـەوێ لەبارەی مێژووەوە بنوسێت؛ ئەوە پێویستە لە ئاست ئەهلی هەق و خێـردا بـە ویژدان و سینە ساف بێت، شارەزایان بێـت و شـارەزای مافـەکانیان بێـت، و لێهاتو و کارامە بێت لە جیاکردنەوەی هەواڵخوانەکان و دروستی و نادروستی هەواڵەکاندا، دەستپاك و ڕاستگۆ بێ و بەدوای ڕاستیەکاندا بگەڕێت.**

مەبەستی یەکەم: چۆن مێژوو بخوێنینەوە؟

ئەبێت مێژوو بخوێنینەوە وەك خوێندنەوەی فەرمودەکانی پەیامبەر ﷺ.

جا ئەگەر ئێمە بمانەوێت فەرمودەکانی پەیامبەر ﷺ بخوێنینەوە، دەبێت بگەڕێین بەدوای چەسپاوی هەواڵەکە، ئایا لە پەیامبەری خواوە هەواڵی وا چەسپاوە یا نەء؟

هەرگیزیش ناتوانین ڕاستی و چەسپاوی فەرمودەکانی پەیامبەر ﷺ لە هەڵبەستە و بێ بناغەکان جیا بکەینەوە، هەتا تەماشای سەنەد و دەقی هەواڵەکە نەکەین[1]. چونکە زانایان گرنگی زۆریان بە فەرمودە و

---

(١) ڕچە (سەنەد): زنجیرە کەسێکن پێکەوە بۆ دەقی فەرمودەیەك.

جا لەبەر ئەوەی لەم کتێبەدا پێویستیمان بە زانینی ئەم باسە وهاوشێوەکانی زۆر دەبێت بەنمونەیەك - ئەوانەی باسکراون لەم کتێبەدا - ڕوون دەکەمەوە: وەکو ئەم نموونەیە:

قال البخاري في صحيحه: حدثنا الحميدي عبد الله بن الزبير، قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا يحيى بن سعيد الأنصاري، قال: أخبرني محمد بن إبراهيم التيمي: أنه سمع علقمة بن وقاص الليثي، يقول: سمعت عمر بن الخطاب ﷺ على المنبر قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: « إنما الأعمال بالنيات، وإنما لكل امرىء ما نوى، فمن كانت هجرته إلى دنيا يصيبها، أو إلى امرأة ينكحها، فهجرته إلى ما هاجر إليه ».

جا هەر لە (قال البخاري)ەوە هەتاوەکو ئەوەی ئەڵێت: (سمعت رسول الله) پێی دەگوترێت سەنەد. و بە فەرمودەکەی پەیامبەری خوا ﷺ ((إنما الأعمال بالنيات..)) دەوترێت دەق (النص) و بە هەریەك لەوانەی ناویان هاتووە لە سەنەدەکەدا دەوترێت هەواڵخوان (ڕاوی).

(مرسل)یش ئەوەیە هەواڵەکە پاڵ بدرێتە پەیامبەرەوە ﷺ بەبێ ناوهێنانی سەحابیەکە یان ئەوەی سەروی تابعیەکە.

(مُدلّس)یش: بەو ڕاویە دەوترێ کە کاتێك باسەکە دەگێڕێتەوە تدلیس (گزی کردن یان فێڵکردن یان شاردنەوە) یەکی تێدا بەکار دەهێنێ، ئیتر یان ئەوەیە یەکێك لە ڕاویەکان کە دەزانێ ضعیفە ناوی

هەواڵخوانەکانی داوە و بەدوای فەرمودەکانیاندا ڕۆیشتوون و پاڵاوتوویانە، دوایش بڕیاریان لەسەری داوە و صەحیح و ضعیفیان لەیەکتر جیاکردۆتەوە، ئا لێرەشەوە فەرمودەکانیان لەو شتانە پاککردۆتەوە کە بە درۆوە یان بە تدلیسەوە[1] یان بەهەر شێوازێکی تر خراوەتە سەری.

بەڵام مێژوو جیاوازە، دەبینین زۆرێك لە ڕیوایەتەکانی مێژوو سەنەدی هەر نیە، جاری واش هەیە سەنەدی هەیە، بەڵام هیچ کام لەو ڕاویانەی کە لەناو ڕیواتەکەدا هەن ژیاننامەیان دیار نیە، هیچ یەکێکیش لەزانایان نابینین بە باشی یان بە خراپی ، بە مەدح و یان بەزەم (جرح و تعدیل) باسیانی کردبێت، جا لەم حاڵەتەشدا بڕیاردان لەسەر ئەو ڕیوایەتە قورسە، چونکە حاڵ و باری هەندێك لە پیاوانی سەنەدەکە نادیارن.

کەواتە کارەکە لێرەدا لە فەرموودە گرانترە، بەڵام ئەوەش ناگەیەنێت کەمتەرخەمی تێدا بکەین، بەڵکو هەر دەبێت بەجوانی لێی ووردبینەوە و بزانین چۆن مێژووەکەمان وەردەگرین.

لەوانەیە هەندێك بڵێن: خۆ ئەگەر ئاوها بکەین بەشێکی زۆری مێژوومان لەدەست دەڕوات !؟

ناهێنێ و بەسەریدا دەڕوا، یان ئەوەتا بە ئاشکرا ناڵێ لە فلان کەسم بیستووە وەك بڵێ (حدثنا،= =أخبرنا، سمعت..) بەڵکو دەڵێ: (عن، أنّ، قال،..)، یان ئەوەتا ئەو کەسەی لێی دەگێڕێتەوە ناوی بە شێوەیەك دێنێ کە پێی ناناسرێتەوە، ئەمە ئەو شتانەن کە لەم کتێبەدا پێویستمان بە زانینی دەبێت. بۆ زیاتر بڕوانە کتێبەکانی زانستی فەرمودە. (وەرگێڕ)

(١) بۆ واتای تدلیس بڕوانە پەراوێزی لاپەڕەی پێشوو.

لە وەڵامدا دەڵێین: نەخێر بەو شێوە نییە تۆ تەسەوری دەکەی، زۆرێك لەو ڕیوایەتە مێژوویانەی کە پێویستیمان پێ دەبێت - بەتایبەت لەم توێژینەوەماندا - هەمووی بەسەنەدەوە باسکراون، ئیتر ئەو سەنەدانە لە خودی کتێبەکانی مێژوودا بێت وەکو مێژووی (تەبەری)، یان لە کتێبەکانی فەرموودەدا بێت وەکو(صەحیحی بوخاری) و (موسنەدی ئیمام ئەحمەد) و (جامیعی تورموزی)و (موصەننەفی ئیبن ئەبی شەیبە)، یان لە کتێبەکانی تەفسیردا بێ، کە هەندێك ڕیوایاتی مێژوو بەسەنەدەوە دەگێڕنەوە، وەکو: (تەفسیری ئیبن جەریر) و (تەفسیری ئیبن کەسیر)، یان هەندێك جار لە کتێبە تایبەتییەکاندایە، کە باسیان لە ماوەیەکی تایبەت کردووە، بۆ نموونە کتێبی (حروب الردة)ی (الكلاعي) و (تاريخ خليفة بن خياط) کە پوختەیەکە.

مەبەست ئەوەیە: گەر بمانەوێ بۆ ڕیوایەتێك لە ڕیوایەتەکان سەنەدێك بدۆزینەوە دانامێنین.

ئەگەریش هاتوو دامایین و نەمان توانی سەنەدێك بدۆزینەوە، ئەوکات بنچینەیەکی گشتیمان هەیە و کاری پێدەکەین، بە تایبەت لەوەی کە لەسەردەمی هاوەڵاندا ڕویداوە -کە بابەتی بەردەستمانە-، ئەو بنچینەیەش بریتیە لە: ستایشکردنی خواو پەیامبەرەکەی ﷺ بەسەر هاوەڵاندا، واتە ئەصل لە هاوەڵاندا عەدالەتە -وەك دواتر باسی لێوە دەکەین-.

هەر ڕیوایەتێکیش تانەو تەشەری تێدا بێت بۆ هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ چاوێك بە سەنەدەکەیدا دەخشێنینەوە:

- ئەگەر هاتوو صەحیح بوو، تەماشا دەکرێت بۆ ڕاڤـەکردنی ڕیوایەتەکـە و ئەوەی ڕیوایەتەکە مەبەستێتی.

- بەڵام ئەگەر هاتوو سەنەدەکەی ضعیف بوو یان هەر سەنەدی نەبوو، ئـەوا دەگەڕێینەوە بۆ ئەصلەکەی خۆمان کە بریتیە لە: عەدالەتی هاوەڵان.

کەوابوو لەکاتی خوێندەوەی مێـژوودا ئـەبێت بەبـژارکردن و پاڵفتەکردنـەوە بخوێنینەوە، هەروەك چۆن فەرمودە دەخوێنینەوە، بەتایبـەتتر مێـژووی هـاوەڵانی پەیامبەر ﷺ.

شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیە، ئەڵێت: «ئەبێت مرۆڤ چەند بنەمایـەکی گشـتی (کُلّي) لەلا بێت، تا شتە جوزئیەکانی بۆلا بگێڕێتەوە، بـۆ ئـەوەی بـە زانسـت و دادگەریەوە قسە بکات، دوای ئەوە ئەبێت بزانێت شتە جوزئیەکان چـۆن بـوون و ڕویانداوە، وەگەرنا لە جوزئیەکاندا دەکەوێتە درۆ و نەزانیەوە و لە گشتیەکانیشدا دەکەوێتە نەزانی و ستەمەوە، بەوەش خراپیەکی گەورە دەکەوێتەوە»[١].

بە داخەوە؛ زۆرێك ئەمڕۆ سەرسامی کتێبە مێژووییە تازە نوسراوەکان بوون، ئـەو کتێبانـەی کـە بـە زۆری بایـەخ دەدەن بـە ڕازاندنـەوەی چـیرۆکەکان، یـا ناشیرکردنی شێوازەکان، یا هەردووکیان پێکەوە، بەبێ گوێدانە ڕاستی و چـەوتی هەواڵ و باس و چیرۆکەکان.

وەکو کتێبەکانی (عەباس ئەلعەقاد)[٢].

---

(١) (مجموع الفتاوی) (١٩ / ٢٠٣) .

(٢) خاوەنی زنجیرە کتێبی(العبقریات).

یان کتێبەکانی (خالد موحەممەد خالد)[1].

یان کتێبەکانی (تاها حوسێن)[2].

یان کتێبەکانی (جۆرجی زەیدانی گاور)[3].

یان...

جا ئەمانە کاتێك باس لە مێژوو دەکەن گرنگی بـە دارشـتن و ڕێکخسـتن و ڕازاندنەوەی چیرۆکەکە دەدەن، بەبێ گوێدانە ئەوەی کە ئایا ئەم چیرۆکە ڕاستە یـا نە، بەڵکو هەنـدێکیان مەبەسـتیان ناشـیرین کردنیشـە، تـەنها گـرنگ ئەوەیـە چیرۆکێکی خۆشت بۆ بەیان بکات.

هەروەها لەو کتێبانەی کە پێویستە وریایی لێ بکرێ:

١. (الأغاني لأبي الفرج الأصفهاني): خۆی کتێبەکە بریتیە لە دەمەتەقێ و شیعر و گۆرانی، بەڵام کۆمەڵێکی زۆر هەواڵی ناڕاستیشی تێ ئاخنیوە.

٢. (العِقْدُ الفَريد)لابن عبد ربه:

ئەمیش خۆی کتێبێکی ئەدەبیە، بەڵام گەلێك هەڵەی تێدایە.

٣. (الإمامة والسياسة)کە ئەدرێتە پـاڵ ئـیبن قوتەیبـە، بـەڵام بەدەمیـەوە هەڵبەستراوە.

---

(١) خاوەنی کتێبی (خلفاء الرسول) و (رجال حول الرسول).

(٢) خاوەنی کتێبی (موقعة الجمل) و (علي وبنوه) و (الفتنة الكبرى).

(٣) خاوەنی کتێبی (تاريخ التمدن الإسلامی).

٤. (مروج الذهب)للمسعودي: ئەم کتێبەش سەنەدی تێدا نییە(بێ سەنەده).

ئیبن تەیمیە: دەڵێ: (تاریخی مەسعودی ئەمەندە درۆی تێدایە مەگەر خوا بزانێ، ئیتر چۆن بڕوا بکرێ بە حیکایەتێکی سەنەد پچڕاو لە کتێبێکدا کە ناسراوە بەوەی درۆی زۆری تێدایە)[1].

هەروەها ئیبن حەجەر: ئەڵێ: (و کتێبەکانی وشك هەڵگەڕاوەن چونکە شیعەیەکی موعتەزیلی بووە)[2].

٥. (شرح نهج البلاغة) هی عبدولحەمیدی کوڕی ئەبولحەدیدی موعتەزلی.

لە لای زانایانی جەرح و تەعدیل پیاوێکی ضعیفة، تەنانەت ئەگەر کەسێك تەماشایەك بکات بزانێت بۆ ئیبن ئەبی ئەلحەدید هەستاوە بە نوسینی ئەو کتێبەی، خۆی بە مولزەم دەزانێت کە لە کتێبەکە و خاوەنەکەشی بکەوێتە گومانەوە؛ لەبەر ئیبن عەلقەمی نوسیویەتی، ئەو ئیبن عەلقەمیەی کە بووە هۆی کوشتنی (یەك ملیۆن) موسڵمان لە بەغداد بە دەستی تەتارەوە.

خوانساری[3] لە بارەی ئەو کتێبەی ئیبن ئەبی ئەلحەدیدەوە ئەڵێ: (بۆ خەزێنەی کتێبەکانی وەزیر موئەیەدئەلدین موحەممەدی کوڕی ئەلعەلقەمی نووسیویەتی[4].

(١) (منهاج السنة النبوية) (٨٤/٤).

(٢) (لسان الميزان) (٥٣٢/٥) مكتب المطبوعات الاسلامية .

(٣) خوانساری زانایەکی شیعەیە. (وەرگێڕ)

(٤) (روضات الجنات) للخوانساري (٢٠/٥ - ٢١).

تەنانەت زۆرێـك لـە زانایـانی شـیعەش سەرزەنشـتی خـاوەن کتێبەکـە و کتێبەکـەش دەکـەن؛ ئـەوەتا مـیرزا حـەبیبوڵڵای خـوئی -وەسـفی ئـیبن ئـەبی ئەلحەدید- ئەکات وئەڵێ: (کەسێکی نا شارەزا و نا کارامە بووە... و ڕەئی خراپ بووە و دید و بۆچونی بێ بازاڕ بووە... ئەو کابرایە ملە جـوڕێی زۆری کـردوە... ئەو کابرایە خەڵکێکی زۆری گومڕاکردووە و خۆیشی ڕێی وێڵ کردووە)[1].

سـەبارەت بـە کتێبەکەشـی؛ مـیرزا وەسـفی زۆری کـردوە، لـەو وەسـفانە: (لاشەیەکی بێ ڕۆح ... زۆر دەسوڕێ بەدەور تویێك بە بێ باسـکردنی کـرۆك ... زۆر سودی نییە ... بەڕاستی جۆرە تـەئویلاتێکی دووری وای تێدایـە تەبیعـەت پێی تێك دەچێ و گوێ حەز لە بیستنی ناکا).

٦. (تاریخ الیعقوبی): ئەمەش کتێبێکە هەر هەمووی مورسەلە[2] سـەندی تێدا نییە و خاوەنەکەشی تۆمەتبارە.

❊ ❊ ❊

(١-٢) انظر (منهاج البراعة شرح نهج البلاغة) للميرزا حبيب الله الخوئي (١٤/١) طبعـة دار احياء التراث العربي ـ بيروت.

(٢) بۆ زانینی مرسل بڕوانە (ل٢٨) پەراوێزی (١).

مەبەستی دووەم: لەمێژوودا کتێبی کێ بخوێنینەوە؟

❊ کەوابوو کتێبی کێ بخوێنینەوە؟

وەلامەکەی ئەوەیە: گەر دەتوانی و سەرت لەسەنەد دەرئەچێت و بۆت بژار دەکرێت؛ ئەوا کتێبەکەی ئیمامی تەبەری بخوێنەوە، بەڕاستی کتێبەکەی کۆڵەکەی ئەوانەیە لەسەر مێژوو دەنووسن.

ئەگەریش ناتوانی و بۆت جیا ناکرێتەوە ئەوا ئەمانە بخوێنەوە:

(البداية و النهاية)ی ئیبن کەسیر.

(تاريخ الإسلام)ی زەهەبی.

(العَوَاصِمُ مِنَ القَوَاصِمِ)ی ئەبوبەکر ئیبن ئەلعەرەبی، بەڕاستی لە باشترینی ئەو کتێبانەیە کە باس لەم فەترەیە بکات[1].

هەروەها لەو کتێبە بە سوودە مێژوانەی کە لەم بارەیەوە نوسراون، ئەگەر چی کورت و پوختن بەلام هەر بەسودن، وەکو:

١. (مرويات أبي مخنف في تاريخ الطبري)ی دکتۆر یەحیا ئیبراهیم یەحیا.

٢. (الخلافة الراشدة والدولة الأموية من فتح الباري)ی دکتۆر یەحیا ئیبراهیم یەحیا.

٣. (تحقيق مواقف الصحابه من الفتن)ی دکتۆر موحەممەد ئەمحەزۆن.

٤. (عصر الخلافة الراشدة)ی دکتور ئەکرەم ضیاء ئەلعومەری.

---

(١) بە تایبەت ئەوەی کە محب الدين الخطيب تەحقیقی کردوە. (وەرگێڕ)

٥. (مرويات خلافة المعاوية في تاريخ الطبري)ي خالد غەيس.

٦. (الطبقات الكبرى)ی ئيبن سەعد، کتێبێکی زۆر گرنگە، چونکە نوسەر بە سەنەدەوە ڕیوایەت دەگێڕێتەوە.

٧. (تاريخ خليفة بن خياط) کتێبێکی پوختە و گرنگیەکی زۆری بە سەنەد داناوە.

٨. (تاريخ المدينة)ی ئيبن شەيبە، ئەميش ديسانەوە کتێبێکی سەنددارە.

٩. (أحداث وأحاديث فتنة الهرج) ی دکتۆر عەبدولعەزيز دخان.

١٠.(أخطاء يجب أن تصحح من التاريخ) ی دکتۆر جەمال عەبدولهادی و دکتۆرە وەفاء جومعە.

*** لەکاتی خوێندنەوەی کتێبە مێژوويەکاندا لە چی ووريا بين؟**

کاتێك کتێبە مێژووییەکان دەخوێنینەوە دەبێت ووریای ئەوە بین ئێمەش لەگەڵ بۆچوونی نووسەردا لار نەبینەوە؛ چونکە ئەبێت تەماشای بنچینەی ڕیوایەتەکە بکەین نەك بۆچوونی نووسەرەکە، **دەبێت بە ویژدان و ئینسافەوە بخوێنینەوە. هەروەها لە کاتی خوێندنەوەی مێژووی هاوەڵانی پەیامبەردا ﷺ ئەبێت ئەم دوو شتە بزانین:**

یەکەمیان: ئەبێت ئەوە بزانین، کە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ باشترین کەسن لەدوای پەیامبەران -عليهم السلام- چونکە خوای پەروەردگار مەدحی کردوون، و پێغەمبەری خواش ﷺ مەدحی کردوون، و لە چەندین فەرموودەدا ئەوەی ڕوون کردۆتەوە کە ئەوان باشترین کەسن لە دوای پەیامبەران -عليهم السلام-.

دووەمیان: دەبێت بزانین هاوەڵانی پەیامبەری خوا ﷺ مەعصوم نین.

بەڵێ ئێمە ئەڵێین ئیجماعیان عیصمەتی هەیە، چونکە پەیامبەری خوا ﷺ هەواڵی پێداوین: هەرگیز هەموو ئوممەتەکەی لەسەر گومڕایی کۆنابنەوە[(١)]، کەواتە ئەوان لەوە مەعصومن کە هەر هەموویان لەسەر گومڕایی کۆببنەوە، بەڵام وەکو تاك نەخێر مەعصوم نین، چونکە مەعصومیەت تەنها بۆ پەیامبەران و فریشتەکانە، جگە لەوان بڕوامان بە مەعصومیەتی هیچ کەسێکی تر نیە.

جا لەم کتێبەماندا هەوڵئەدەین بەوپەڕی تێکۆشانەوە بۆ جیاکردنەوەی ڕاستیەکان و ڕوحیەکان، خۆشەویستیمان بۆ هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ هەرگیز نەبووە و نە ئەبێتە هۆکارێك بۆ شاردنەوە و پشتگوێ خستنی ڕاستیەکان، عەیبیش لەمەدا نابینین، ئەمەش دوای پرس و ڕاوێژمان بەو زانا و مامۆستایانەمان، کە جێی متمانەمانن.

ئەڵێم: هیچ عەیبێك نابینین لەوەی مرۆڤ رۆبچێت لەم جۆرە باسانەدا، بەڵکو عەیب ئەوەیە مرۆڤ ڕۆبچێت بە نەزانینەوە یا بە نیەت خراپیەوە، یان بە هەردووکیانەوە پێکەوە، بەڵام گەر هاتوو ڕۆچوونەکە بە زانین و دادگەریی و ئینساف و لەخوا ترسیەوە بوو، ئەوەندەی بۆم دەرکەوتووە هیچ ڕێگرێك نییە لە نەکردنی.

---

(١) أخرجه أحمد في (مسنده) من طريق أبي بصرة الغفاري، (٣٩٦/٦ رقم ٢٦٦٨٢). وأخرجه ابن ماجه -كتاب الفتن- باب السواد الأعظم (٣٦٧/٢) حديث رقم (٣٩٩٨). و ابن أبي عاصم في (السنة)- باب ما ذكر من أمر النبي بلزوم الجماعة (ص ٣٩ رقم ٨٠) من حديث أنس بن مالك. وصححه الشيخ الألباني في صحيح السنن.

کەواتە: ئەبێت هاوەڵان بە باشترین کەس بزانین، بەڵام ئەبێ بشزانین کە مەعصومیش نین. ئەوەش کە لە هەندێکیانەوە وەشاوەتەوە هەڵەیە (خطأ)ـە نەك (خطیئـة)[1] ئەم دووانەش دوو شتی جیاوازن. جا هەر ڕیوایەتێکت بینی تانە و تەشەری دەدا لە هاوەڵێك، نە زوو بەرپەرچی بدەرەوە، نە ڕاستەوخۆ قبوڵی بکە، تا تەماشای ڕیوایەتەکە دەکەین، ئەگەر سەنەدەکە صحیح بوو ئەوا لەو بەشەیە کە ئەوان پارێزرا و(معصوم) نین لە هەڵەوکورتی، وەکو هەر مرۆڤێکی تر هەڵە دەکەن، خۆ ئەگەریش سەنەدەکە ضعیف بوو، ئەوا هەر لەسەر ئەصلەکە بمێنەوە، کە ئەوان باشترین کەسن لەدوای پەیامبەران -علیهم الصلاة والسلام-.

سەبارەت بەمەدحی خوای مەزن بۆ هاوەڵان، ئەو فەرمایشتەی پەروەردگارە، کە ئەفەرموێ: ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلۡكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيۡنَهُمۡۖ تَرَىٰهُمۡ رُكَّعٗا سُجَّدٗا يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضۡوَٰنٗاۖ سِيمَاهُمۡ فِي وُجُوهِهِم مِّنۡ أَثَرِ ٱلسُّجُودِۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمۡ فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِۚ وَمَثَلُهُمۡ فِي ٱلۡإِنجِيلِ كَزَرۡعٍ أَخۡرَجَ شَطۡـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسۡتَغۡلَظَ فَٱسۡتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ يُعۡجِبُ ٱلزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلۡكُفَّارَۗ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّـٰلِحَٰتِ مِنۡهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمَۢا﴾[الفتح:٢٩].

واتە: (موحەممەد نێردراوی خوایە، ئەوانەشی لەگەڵیدان زۆر توندو تیژن بەرانبەر بێ باوەڕان و، بە بەزەیی ومیهرەبانن بەرامبەر بە یەکتری، دەیان بینیت، خەریکی کڕنوش و سوژدە بردنن، هیوایان بەدەستهێنانی فەزڵ و بەهرە و ڕەزامەندی خوایە، نیشانەیان وا بە ناوچاویانەوە لە ئەنجامی سوژدە بردنیان و عیبادەت کردنیان، ئەمە نمونەو وەسفیانە لە تەوراتدا، نمونەشیان لەئینجیلدا وەکو

---

(١) (خطأ): هەڵەکەی بە ئەنقەست نەکردووە، بەڵام (خطیئة) هەڵەکەی بە ئەنقەست کردووە. بڕوانە (النهایة في غریب الحدیث) باب الخاء مع الطاء. (الصحاح) مادة خطأ، و غیرهم. (وەرگێڕ)

ڕوەکێك وایە تازە چەکەرەی کردبێ و سەوز بوو بێت، ئەنجا چەکەرەکەی بەهێز کردبێ و قاییم بووبێ و لەسەر لاسکەکەی ڕێك و قنج ڕاوەستابێ، ئەوەندە جوان بێ جوتیارەکانی سەرسام کردبێ، ئەم وەسفە بۆ ئەوەیە خوا کافرانی پێ داخ لەدڵ بك[1]جا خوا بەڵێنی داوە بەوانەیان باوەڕیان هێناوە و کردەوەی چاکەیان ئەنجام داوە، بە لێخۆشبوون و پاداشتی گەورە). لەم ئایەتەدا خوای پەروەردگار مەدحی سەرجەمی هاوەڵانی پەیامبەری خوا ﷺ دەکات، کەواتە ئەصل لە هاوەڵاندا -ڕەزای خوایان لێبێت- مەدح کردنە. هەروەها پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: «لاتسبوا أصحابي، فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلا نَصِيفَهُ»[2].

واتە: (جوێن و قسە بە هاوەڵانم مەڵێن، [سوێند بەوەی نەفسی منی بەدەستە][3] ئەگەر یەکێکتان بە ئەندازەی کێوی ئوحود زێڕ ببەخشێ ناگاتە مشتێکی ئەوان بەڵکو نیوە مشتێکیشیان). ئەوە وەسف و مەدحی پەیامبەری خوایە ﷺ بۆ هاوەڵەکانی خۆی ڕەزای خوایان لێبێ.

---

(١) جا ئیمامی مالیك: ئەم ئایەتەی کردۆتە بەڵگە لەسەر کافر بوونی ئەوانەی کە ڕقیان لە هاوەڵانە -ڕەزای خوایان لێبێ-، دەڵێ: چونکە ڕقیان لە هاوەڵانە، هەر کەسێکیش ڕقی لە هاوەڵان بێت بەپێی ئەم ئایەتە کافرە، کۆمەڵێك لە زانایانیش لەگەڵ ئەم بۆچوونەی ئیمامی مالك دان. بڕوانە تەفسیری ئیبن کثیر بەرگی٧ ل٢٨٠. هەروەها بڕوانە: صب العذاب على من سب الأصحاب للآلوسي. (وەرگێڕ)

(٢) متفق عليه: (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب لو كنت متخذا خليلا، حديث (٣٦٧٣)، (مسلم) فضائل الصحابة، باب تحريم سب الصحابة ﷺ، حديث(٢٥٤٠).

(٣) ئەوەی نێوان هەردوو کەوانەکە زیادەی خۆمن و لە عەرەبیەکەدا ئەم لەفزەی ڕیوایەت نەکردووە، بەڵام زیادەیەکی صەحیحە. (وەرگێڕ)

-إن شاءالله- لە باسی (عەدالەتی هاوەڵاندا) بە تێرو تەسەلی باسی لێوە دەکەین.

ئەبو موحەممەدی قەحتانی لە (نونیەکەی) خۆیدا ئەڵێ:

لاَ تَقْبَلَنْ مِنَ التَّوَارِخِ كُلَّ مَا جَمَعَ الرُّوَاةُ وَخَطَّ كُلُّ بَنَانِ
ارْوِ الحَدِيثَ المُنْتَقَى عَنْ أَهْلِهِ سِيَّمَا ذَوِي الاحْلاَمِ وَالاسْنَانِ
كَابْنِ المُسَيِّبِ وَالعَلاءِ وَمَالِكٍ وَاللَّيْثِ وَالزُّهْرِيِّ أَوْ سُفْيَانِ(١)

یانی: ئەگەر مێژویەکی ڕاستت دەوێ، ئەو مێژووەیە کە ئەمانە و هاوشێوەکانیان ڕیوایەتی دەکەن لە متمانە پێکراوەکانەوە (وەکو سەعیدی کوڕی موسەییب و عەلاء و مالیك و لەیس و زوهری وسفیان و هتد...)، نەك ئەوەی زۆرێك لەوانەی، کە تانەو تەشەر لە سیرەتنامەی هاوەڵان دەدەن ئەیلێن: (بەڕاستی مێژوومان ڕەش و تاریك و لێڵە)!!

نەخێر بە دڵنیاییەوە وا نیە. ئێمە مێژوومان سپی وپاکە، جوانە، خاوێنە، مرۆڤ چێژ لە خوێندنەوەی وەردەگرێت.

*** هەرکەسێکیش زیاتری دەوێت، با بگەڕێتەوە بۆ کتێبە مێژووییەکان:**

وەکو (تاريخ الأمم و الملوك) کە بە (مێژووی تەبەری) ناسراوە.

یان (البداية والنهاية)ی ئیبن کەسیر.

(١) (نونية القحطاني) الأبيات (١٧٩ - ١٨١).

یان (تاریخ الإسلام)ی زەهەبی.

وباقی کتێبە مێژوویە متمانە پێکراوەکانی تریش.

جا (مێژووەکەی ئیمامی تەبەری) بەگرنگترین کتێبی مێژووی ئیسلامی دادەنرێت، زۆرجاریش خەڵك لە ئەمەوە ڕیوایەت دەکەن، هەم ئەهلی سوننەت و هەم ئەهلی بیدەعیش ڕیوایەتەکانی دەگێڕنەوە و بە بەڵگەی دەهێننەوە، باشە تۆ بڵێی هۆی چی بێ مێژووەکەی تەبەری دەخرێتە پێش هەموو مێژووەکانی ترەوە؟!

«مێژووی تەبەری» یش پێش دەخرێت لەبەر زۆر شت لەوانە:

١. نزیکی سەردەمی ئیمامی تەبەری لەو ڕواداوانە.

٢. ئیمامی تەبەری بەسەنەد ڕیوایەتەکان دەگێڕێتەوە.

٣. گەورەیی ئیمامی تەبەری و پایە زانستیەکەی[1].

٤. زۆربەی کتێبە مێژووییەکانی تر لەویانەوە وەرگرتووە.

کەوابوو، هەر کە ویستمان لە مێژوودا شتێك بخوێنینەوە، ئەوا با ڕاستەخۆ بڕۆین بۆ لای ئیمامی تەبەری -رحمه الله-، بەڵام هەر وەك وتم، هەم ئەهلی

---

(١) تەبەری: ناوی موحەممەدی کوڕی جەریری کوڕی یەزیدە، (ئەبو جەعفەری تەبەری) پێ دەڵێن، موفەسیر و موحەدیس (فەرمودەناس) و مێژوونووس و شارەزا و ئوصولییەکی زۆر بەناوبانگە، پێشەوایەکی موجتەهیدە لە ساڵی (٢٢٤ هـ) لە (تەبرستان) لە دایك بووە و لە ساڵی(٣١٠ هـ) کۆچی دوایی کردووە، لە کتێبەکانی: (تاریخ الامم والملوك) و (جامع البیان في تأویل آي القرآن). ئیمامی زەهەبی ئەڵێ: (كان ثقة حافظا، رأسا في التفسير، إماما في الفقه و الاجماع والاختلاف، علاّمة في التاريخ وأيام الناس، عارفا بالقرآت و غير ذلك) ت.و (سير أعلام النبلاء) (١٤/٢٧٠).

سوونتە شت لە مێژووەکەیەوە وەردەگرن، هەم ئەهلی بیدعیش بەهەمان شێوە ئەوەی لێ دەبەن کە ڕێکە لەگەڵ مەزهەبەکەیان، ئیدی چۆن ئەم دوو شتە بگونجێنین؟!

ئەوەی ئیمامی تەبەری: لە باقی مێژوونووسانی تر جیا دەکاتەوە ئەوەیە ـ وەکو باسم کرد ـ قسە ناکات مەگەر بەسەنەد نەبێت، جا ئەهلی سوننە سەنەدە صەحیحەکانی تەبەری وەردەگرن، بەڵام ئەهلی بیدع صەحیح و ڕاست و چەعیف وەردەگرن، گرنگ ئەوەیە لەگەڵ هەواو ئارەزووی ئەواندا بگونجێ. کە ئاوهابوو پێویستە شێواز و ڕێباز (منهج)ی ئیمامی تەبەری بزانین لە نوسینەوەی «مێژووەکەیدا».

*** مەنهجی ئیمامی تەبەری لە نوسینەوەی مێژووەکەیدا:**

بەڕاستی ئیمامی تەبەری -رحمە الله- بێخەم و ئاسودەمان دەکات لەم مەسەلەیەدا، بەو پێشەکیەی کە بۆ کتێبەکەی نووسیویەتی، خۆزگە ئەوانەی ئەو مێژووە دەخوێننەوە ئەو پیشەکیەش بخوێننەوە[1].

ئیمامی تەبەری -رحمە الله- لە پێشەکی مێژووەکەیدا دەڵێت:

«**با ئەو کەسەی ئەم کتێبەمان دەخوێنێتەوە بزانێت، هەموو ئەو شتانەی لێرەدا باسم کردوون و بە مەرجم گرتوون لێرەدا بینوسمەوە، تەنها پشتم بەستووە بەو هەواڵانەی کە ڕیواتکراون و باسم کردوون، لەگەڵ ئەو فەرمودانەی کە پاڵم داون بە خاوەنەکانیانەوە، جا ئەم کتێبەم هەر هەواڵێکی**

(١) بەڵکو پێویستە هەموو کەسێك، کە کتێبێك دەخوێنێتەوە پێشتر پێشەکی کتێبەکە بخوێنێتەوە، بۆ ئەوەی ئاگاداری ئەو ڕێباز و شێوازە بێت کە نووسەر گرتویەتیە بەر.

تێدا بێت کە لەوانەی پێش خۆمانەوە ڕیوایەتمان کردووە و ئەبێتە جێی ناڕەزایی خوێنەری و بێزاری بیسەری، لەبەر ئەوەی ئەو ڕیوایەتانە نە صەحیحن و نە هیچ واتایەکیشیان لە هەقیقەت و واقیعدا هەیە، جا با بزانرێت ئەوە لەلایەن ئێمەوە نەبووە، بەڵکو لەلایەن هەندێك لە هەواڵخوانەکانەوە هاتووە، کاری ئێمە تەنها گواستنەوەی ئەوانە بووە بەو شێوەی بۆمان گوازراوەتەوە و بە دەستمان گەیشتووە»[1].

وا ئەزانم ئیمامی تەبەری بەم پێشەکیەی کتێبەکەی بەرپرسیارێتی دەخاتە ئەستۆی تۆی خوێنەر!!

ئەوەتا پێت ئەڵێ: ئەگەر لەم کتێبەمدا هەواڵێکت بینی پێی ناڕازی بوویت و بەناماقوڵت زانی، ئەوە تەماشای ئەوانە بکە وا لێیانەوە ڕیوایەتمان کردووە، بەرپرسیارێتی لە ئەستۆی ئەودایە، لەسەرمە ناوی ئەوانە بهێنم بۆیان گێڕاومەتەوە، ئەگەر جێی متمانە بوون قبوڵی کە وەگەرنا قبوڵی مەکە.

ئەم کارەش زۆربەی فەرموودەناسەکان پێی هەستاون، هەر بۆیە کە دەگەڕێیتەوە بۆ کتێبەکانی فەرمووده بێجگە لەهەردوو (صەحیحی بوخاری و موسلیم) نەبێت کە پەیمانیان داوە جگە لە صحیح ڕیوایەت نەکەن.

بۆ نموونە کە بگەڕێیتەوە بۆ: (جامع الترمذي)، یان (سنن أبي داوود)، یان (الدارالقطني)، یان (الدارمي)، یان (مسند أحمد) و...کتێبەکانی تریش، دەبینیت تەنها سەنەدەکە باس دەکەن و بە مەرجیان نەگرتووە تەنها صەحیحەکان

(١)(مقدمة تاريخ الطبري) (ص٥).

دەربهێنن، تەنها باسی سەنەدەکەیان کردووە، بۆیە پێویستە بڕۆیت تەماشای سەنەدەکە بکەی، گەر سەنەدەکە صەحیح بوو قبوڵی بکە، وەگەرنا نەخێر.

لێرەشدا تەبەری پەیمانی نەداوە تەنها هەواڵە ڕاستەکان بگێڕێتەوە، تەنها پەیمانی ئەوەی داوە ناوی ئەو کەسانە بهێنێت کە هەواڵەکانیان لێوە دەگێڕێتەوە.

ئیبن حەجەریش -رحمه الله- باسی ئەم مەنهەجە دەکات، کاتێك ئاماژە بە ڕێباز و مەنهەجی زۆربەی کۆنەکان دەکات، ئەڵێ: (زۆربەی فەرمودەنەسەکانی سەردەمی کۆن، لە ساڵەکانی دوو سەد بەرەو سەرەوە، کە بە سەنەدەوە باسی فەرمودەیەکیان کردووە، وایان زانیوە ئیتر ئەرکی سەرشانی خۆیان بەجێ هێناوە و بەرپرسیارێتیان لەسەر نەماوە)[1].

کەوابوو هیچ بەرپرسیاریەتیەك لە ئەستۆی ئیمامی تەبەریدا -رحمه الله- نەماوە.

جا ئیمامی تەبەری لە کتێبی مێژووەکەیدا، زۆر جار لە پیاوێکەوە ڕیوایەت دەکات کە ناوی لوطی کوڕی یەحیایە و کونیەکەی (ئەبو میخنەفە).

ئەم لوطی کوڕی یەحیایە، تەبەری رحمه الله (پێنج سەدو هەشتا و حەوت) ڕیوایەتی لێ دەگێڕێتەوە.

---

(١) (لسان الميزان) (١٢٨/٤) ترجمة الطبراني صاحب المعاجم الثلاثة.

ئەم ڕیوایەتانەش لە وەفاتکردنی پەیامبەری خواوە ﷺ دەست پێدەکات هەتا خیلافەتی یەزید، ئەمەش ئەو ماوەیەیە کە لەم کتێبەماندا باسی لێوە دەکەین، لە گرنگترینیان :

١. سەقیفەی بەنی ساعیدە.

٢. چیرۆکی شورا.

٣. هەمو ئەو شتانەی کە خەوارج بەهۆیەوە هەستان و کردیانە سەر عوسمانﷺ.

٤. کوشتنی عوسمان.

٥. خیلافەتی عەلیﷺ.

٦. جەنگی جەمەل.

٧. جەنگی صِفّین.

٨. تەحکیم.

٩. جەنگی نەهرەوان.

١٠. خیلافەتی موعاویە ﷺ.

١١. کوشتنی حوسێن ﷺ.

لە هەر یەکێکی ئەم ڕوداوانەدا ڕیوایەتێکی ئەبی میخنەف هەیە، هەر ئەم ڕیوایەتانەشن کە ئەهلی بیدەع پشتی پێ دەبەستن و بایەخی پێدەدەن.

ئەم ئەبو میخنەفە، ئیبن موعین لە بارەیەوە دەڵێ: (لیس بشيء) هیچ نییە.

ئەبو حاتیم دەڵێ: (متروك الحديث) فەرموودەکانی واز لێ هێنراوە.

جارێکی تر هەر لەبارەی ئەمەوە پرسیاری لێکرا، ئەوەبوو دەستی ڕاتەکان و وتی :

(بۆ کەس هەیە پرسیار لە بارەی ئەوەوە بکا) [پێویست بە پرسیارکردن ناکات].

دارە قوتنیش ئەڵێ: (ضعيفه).

ئیبن حیببان ئەڵێ: (يروي الموضوعات عن الثقات) فەرموودە هەڵبەستراوەکان لە خەڵکانی سیقەوە دەگێڕێتەوە.

زەهەبیش ئەڵێ: (إخباري تالف، لا يوثق به)[1].

بۆیە ئەگەر «مێژووی تەبەری»ت کردەوە و ڕیوایەتێکت بینی تانە و تەشەری دەدا لە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ و بینیت لە ئەبو میخنەفەوە ڕیوایەتی کردووە، ئەوا پێویستە وەلای نێی!

لەبەرچی؟ لەبەر ئەوەی ڕیوایەتی ئەبو میخنەفە!

ئەم ئەبو میخنەفەش، بیدعە و درۆکردن و زۆری ڕیوایەتکردنی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە.

(١) (الجرح والتعديل) (١٨٢/٧)، (ميزان الإعتدال) (٤١٩/٣)، (لسان الميزان)(٤/ ٤٩٢).

کەواتە موبتەدیعێکی زۆر درۆزنی زۆر ڕیوایەتکەرە!!

جا ئەبو میخنەف خۆی بەتەنها نیە، بەڵکو ئەم ناودارترینیانە، وەگەرنا هی تریش هەن ئەمسالی: (واقیدی)[1] کە وازلێهێنراو (متروك)ــە و تۆمەتباریشــە، ڕاستە مێژوو ناسێکی گەورە و حافزە و زانایــە لــەبواری مێــژوودا، بــەڵام جێــی متمانە نیە. سێیەم: (ســەیفی کــوڕی عومــەری تــەمیمی)[2]، بەهــەمان شــێوە ئەمیش مێژووناسێکی ناسراوە، بەڵام وازلێهێنراو (متروك)ە و تۆمەتبارە.

(ئەلکەلبی)یش[3] بە هەمان شێوە، درۆزنێکی بەناوبانگــە، بۆیــە پێویســتە مرۆڤ هەمیشە بە دوای ڕیوایەتی ئەمانە و هاوشێوەکانیاندا بگەڕێ و تەئکیدیان لێبکاتەوە.

* * *

(١) (سير أعلام النبلاء) (١٧٢/٩).

(٢) أنظر ترجمته في (ميزان الإعتدال)(٢٥٥/٢)، و (تهذيب التهذيب) (٢٩٥/٤).

(٣) ترجمة (محمد بن السائب الكلبي) في (ميزان الإعتدال) (٥٥٦/٣)

مەبەستی سێیەم: دەستەواژەی مێژوونوسان لە شێواندی مێژودا؟

١. هەڵبەستن و درۆکردن:

لە خۆیانەوە چیرۆکێك هەڵدەبەستن، بۆ نمونە وەکو چۆن چیرۆکێکیان لەسەر دایکە عائیشە هەڵبەستوە -ڕەزای خوای لێبێ- کە کاتێك هەواڵی کوشتنی عەلی ﷺ یان پێداوە [لە خۆشیان] سوژدەی شوکری بۆخوا بردووە.

ئەم چیرۆکەش درۆیە [و ئەسڵی نیە][1].

٢. زیادە خستنە سەر ڕووداوەکان یان لێ کەم کردنەوەی بە مەبەستی تێکدان و شێواندن:

لێرەدا پێدەچێ بنچینەی ڕووداوەکە ڕاست بێت وەکو ڕووداوی (سەقیفە)، جا ڕوداوی (سەقیفە) ڕاستە و لەوێدا کۆبوونەوە لە نێوان ئەبوبەکر و عومەر و ئەبو عوبەیدە لە لایەك وحوبابی کوڕی مونزیر و سەعدی کوڕی عوبادە و هەندێکی تری پیشتیوانان لە لایەکی ترەوە ڕوویداوە.

بەڵام ئەوان هاتوون کۆمەڵێ شتی وایان خستۆتە سەری -کە دواجار باسی لێوە دەکەین- ویستوویانە ئەو ڕاستیە بشێوێنن.

---

(١) أبو الفرج الاصبهاني لە کتێبی (الأغاني) (ص ٥٥) هێناویەتی، جا ئەم ئەبولفەرەجە، شیعەیە و تۆمەتبارە بە درۆکردن، هەروەکو لە باسی ژیانیدا هاتووە لە (تاريخ بغداد) و (الميزان)یشدا، هەروەها تیجانیش -کە خۆی کردووە بە شیعە- لە کتێبی: (فاسألوا أهل الذكر) (ص٩٧) هێناویەتی و نەیووتوە لە کوێوە هێناویەتی و کێ ڕیوایەتی کردووە.

٣. لێکدانەوە «تأويل»ی پوچ و نابەجێ بۆ ڕووداوەکان:

بەوەی هەوڵدەدات تەئویلێکی پوچ و نابەجێی وا بۆ ڕووداوەکە بدۆزێتەوە کە لەگەڵ هەواو ئارەزو و بیروبۆچوونی خۆیی و ئەو مەزهەبەی لەسەرێتی بگونجێ.

٤. دەرخستنی عەیبە و هەڵەکان:

لێرەشدا پێدەچێت چیرۆکەکە [یان باسەکە یان ڕووداوەکە] ڕاست بێت، بەڵام لە هەر کوێیەك هەڵەیەك یا عەیبەیەکی تێدا بێت، تەرکیزی لەسەر دەکا و دەری دەخا، لە هەمان کاتدا لایەنە چاکەکانی دەشارێتەوە.

٥. دروستکردنی شیعر بۆ پشتگیری کردنی ڕووداوە مێژووییەکان:

یەکێکیان هەڵدەسێ و شیعرێك دەنوسێ و، پاشان دەیداتە پاڵ ئەمیری ئیمانداران عەلی، یا دایکی ئیمانداران عائیشە، یا زوبەیر یان تەڵحە ڕەزای خوا لە هەموویان بێ، لەسەر تانەو تەشەر دان لە هاوەڵان، هەروەکو چۆن شیعرێکیان داوەتە پاڵ ئیبن عەبباس ؓ، کە لە بارەی دایکی ئیمانداراندوەڵ ووتویەتی:

تَبَغَّلْتِ تَجَمَّلْتِ وَلَوْ شِئْتِ تَفَيَّلْتِ[1]

٦. دانانی کتێب و نامەی ساختەکراو:

هەروەك -إن شاء الله- دوایی لە چیرۆکی کوشتنی عوسماندا دێتە پێشمان، کاتێك کە چەندین نامە بە ناویەوە ساختەکرا، هەروەها چەندینی تریش بەناوی

---

(١) واتە سواری هێستر بووی پاشان حوشتر، ئەگەر بتەوێ سواری فیلیش دەبی، یانی: بۆ شەڕ و ئاژاوە نانەوە.

عائشەوە ساختە کرابوو، چەندینی تر بەناوی عەلی و تەڵحە و زوبەیرەوە ﷺ ساختە کراوە.

ئەمە بێجگە لەو کتێبانەی دەنوسرێن و ساختە دەکرێن ، وەکو کتێبی (نهج البلاغة) کە دراوەتە پاڵ عەلی کوڕی ئەبو تالب ﷺ، یان کتێبی (الإمامة والسياسة) کە دراوەتە پاڵ ئیبن قوتەیبە[1].

٧. قۆستنەوەی هاوشێوەیی ناوەکان:

بۆ نموونە دوو ئیبن جەریر هەیە:

یەکەم: موحەممەدی کوڕی جەریری کوڕی یەزیدە، کە (ئەبو جەعفەری تەبەری) پی دەڵێن، پێشەوایەکە لە پێشەوایانی ئەهلی سوونە.

دووەم: موحەممەدی کوڕی جەریری کوڕی ڕۆستەمە، ئەمیش هەر (ئەبو جەعفەری تەبەری) پێ دەڵێن، پێشەوایەکە لە پێشەوایانی شیعە[2].

ئەڕۆن کتێبەکانی ئیبن جەریرە شیعیەکە دەدەنە پاڵ ئیبن جەریرە سونیەکە، لەوانە کتێبی: (دلائل الامامة الواضحة ونور المعجزات)، هەردوکیشیان لە هەمان ساڵی ٣١٠ ك وەفاتیان کردووە.

هەروەها ئیبن حەجەریش دوانن:

یەکەمیان: ئەحمەدی کوڕی عەلی کوڕی حەجەری عەسقەلانیە، کە یەکێکە لە پیشەوایانی فەرمودە.

---

(١) أنظر: مقدمة تأويل مشكل القرآن لابن قتيبة تحقيق سيد أحمد صقر ص ٣٢. و(مقدمة الميسر والقداح) لابن قتيبة تحقيق محب الدين الخطيب.

(٢) (لسان الميزان) في ترجمة محمد بن جرير بن رستم (٢٩/٧).

دووەمیان: ئەحمەدی کوڕی حەجەری هەیتەمیە، پێشەوایە لە فیقهدا بەڵام لە فەرمودەدا لێهاتوو نییە، هەروەها چەندین هەڵەی دیاری هەیە، وچەندین ڕەخنەی لەسەرە.

بۆیە ئەڕۆن ئەو فەرمودانەی هەیتەمی بە صەحیحی داناوە دەیدەنە پاڵ عەسقەلانی.

*** کەی ڕێبازی لێکۆڵینەوە لای ئەهلی سوننە دەستی پێکرد؟[1]**

لەگەڵ کەوتنەوەی فیتنە دەستی پێکرد، هەروەکو شوێنکەوتوی پایەبەرز پێشەوا (موحوممەدی کوڕی سیرین) -ڕەحمەت و ڕەزای خوای لێبێ- ئەڵێت:

(هەرگیز پرسیاری سەنەدیان نەدەکرد، بەڵام کە فیتنە کەوتەوە، ئەیانووت: کوا لە کێتان بیستووە؟ ! ناوی ئەو پیاوانە بێنن کە لێوەیتان بیستوون؟

ئیتر تەماشا دەکرا گەر ئەهلی سوننە بوایە فەرموودەکانیان وەردەگیرا، ئەگەریش ئەهلی بیدەع بوایە لێی وەرنەدەگیرا)[2].

چونکە ئەصڵ وایە هەموو کەسێك جێی متمانەیە؛ جا ئیبن سیرینیش لە گەورە تابعیەکانە، گەیشتۆتە ژیانی هاوەڵان، لەگەڵ گەورە و بچوکی تابعیەکاندا ژیاوە. مەبەستیش لە فیتنە لێرەدا دەرکەوتنی گروپە گومڕاکانە لە کۆتایی خیلافەتی عوسمان.

---

(١) مەبەست لە ڕێبازی لێکۆڵینەوە: لێکۆڵینەوەیە لە سەرچاوەی هەواڵ و فەرمودەکان و صحیح و زەعیفی، هەروەها گرنگی دان بە ڕاویەکان و لەوەی کە دەیگێڕنەوە، ئەمەش بۆ پاراستنی فەرمودەکانی پەیامبەر ﷺ لە درۆی درۆزنان و تێ ئاخنی ناحەزان و حەزی ئەهلی هەوا و ئارەزوبازان. (وەرگێڕ)

(٢) مقدمة (صحيح مسلم) (١/١٥)، باب بيان أن الإسناد من الدين.

*** زەرورەتی لێکۆڵینەوە لە گێڕانەوەی هەواڵەکاندا:**

خوای پەروەردگار لە قورئاندا دەستورێکی زێڕینی بۆ داناوین، کەم کەس هەستی پێ دەکات، کە بریتیە لە ئایەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ﴾ [الحجرات:٦].

واتە: (ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، ئەگەر گوناهکارێك هەواڵێکی بۆ هێنان، ئەوا لێی بکۆڵنەوە تا بۆتان ڕوون دەبێتەوە، نەوەك زیان بە خەڵکی بگەیەنن بە نەزانیەوە، ئەوسا پەشیمان بنەوە لەو کارەی، کە کردوتانە).

بەمەش گەڕان بەدوای ڕاست و دروستی هەواڵەکان پێویست بوو.

* * *

بەشی پێنجەم

خیلافەتی ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی عەلی رضي الله عنه لەساڵی ٤٠بۆ ٤١ك

باسی یەکەم

حەسەنی کوڕی عەلی ﷺ لە چەند دێڕێکدا:

*** خێزانەکانی :**

١. خەولەی کچی مەنزور.

٢. ئوم بیشری کچی ئەبو مەسعود.

٣. ئوم ئیسحاقی کچی تەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵڵا.

و بەناوبانگە کە حەسەن زۆرێکی خواستووە و زۆرێکیشی تەڵاق داوە[1].

*** منداڵەکانی :**

کوڕەکان: حەسەن - زەید - تەڵحە - حوسەین - عەبدوڵڵا - ئەبوبەکر - عەبدولڕەحمان - القاسم - عەمر - موحەممەد.

کچەکان: ئوم حەسەن - ئوم عەبدوڵڵا.

---

(١) شێخ عوسمان لێرەدا دەڵێ: بەناوبانگە. جا بەناوبانگە و وا مەشهورە و زۆرێك وا ئەڵێن و .. هتد هیچی نیشانەی چەسپاوی شتەکە نین، بەڵکو بە پێچەوانەوە هەرکاتێك ئەهلی خۆی وتی: مەشهورە و ئاماژەی بە صیحەتی نەکرد ئەوە بۆ تەمریضە.

جا ئەم مەسەلەیەش لە نێو کتێبە مێژوویەکاندا مەشهورە کە حەسەنی کوڕی عەلی ﷺ ئاوها بووە، بەڵام واش نیە، هەروەك چۆن دەیان شتی تر لە کتێبەکانی تەفسیر و فیقە و ئەوانی تردا مەشهورە و ئەصلیشی نییە.

* فەزڵەكانی :

لە ئەبی بەكرەوە ئەڵێ: گوێم لە پەیامبەری خوا بوو ﷺ لە سەر مینبەرەوە، حەسەن لە تەنیشتیەوە بوو، جارێك تەماشای خەڵكەكەی دەكرد و جارێك تەماشای حەسەن، دەیفەرموو: (ئەم كوڕەم گەورە و بەڕێزە، بەڵكو خوا بیكاتە هۆی ئاشتەوایی نێوان دوو كۆمەڵی موسڵمانان)[١].

لە ئوسامەی كوڕی زەیدەوە، كەوا پەیامبەر ﷺ خۆی و حەسەنی دەگرت و دەیفەرموو: (ئەی خودایە من خۆشیانم دەوێ، خودایە خۆشیانت بوێ)[٢].

لە عوقبەی كوڕی حارسەوە ئەڵێ: ئەبو بەكرم بینی، حەسەنی لە ئامێز بوو و دەیووت: باوكم بە قوربانی بێ، شێوەی هەر لە پەیامبەر دەچێ و لە عەلی ناچێ، عەلیش پێدەكەنی)[٣].

* وەفاتی:

لە ماوەی خیلافەتی موعاویەدا بوو لە ساڵی ٤٩ ك حەسەنی كوڕی عەلی رضي الله عنه وەفاتی كرد.

عومەیری كوڕی ئیسحاق ئەڵێ: من و برادەرێكم چووین بۆ لای حەسەنی كوڕی عەلی سەردانێكی بكەین، بە هاوڕێكەم وتی: ئەی فلان كەس بپرسیارم لێبكە؟

ئەویش پێی ووت: هیچت لێناپرسم. پاشان هەستا و ڕۆیشتە ژورەكەیەوە و دیسانەوە هاتە دەرێ و وتی: ئەی فلان كەس، پرسیارم لێبكە پێش ئەوەی ڕۆژێك

---

(١) البخاري: كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل الحسن و الحسين (٢٧٤٦). وانظر (البدايتوالنهاية) (٢٤٥/٧).

(٢) صحيح البخاري: كتاب فضائل الصحابة، باب ذكر أسامة ﷺ(٣٧٣٥).

(٣) صحيح البخاري: كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب الحسن و الحسين حديث (٣٧٥٠) وفي باب صفة النبي ﷺ (٣٥٤٢).

بێت نەبم تا لێم بپرسی، دە بە خوا وە چەند جار ژەهر خۆر کراوم، بەڵام وەکو ئەمە کاری تێنەکردووم، لێم بپرسە.

ئەویش وتی: هیچت لێناپرسم، إن شاء الله خوا شیفات دەدات، [ئەوجا پرسیارت لێ دەکەین].

دوایی هەستاین و بەیانییەکەی سەردانیم کرد، بینیم لە سەرەمەرگدایە، حوسێن هاتە لای سەری و دانیشت، وتی: برام، پێم بڵێ: کێ بە خواردی دای؟

وتی: بۆ؟ دەیکوژی؟

وتی: بەڵێ.

ئەویش وتی: پێت ناڵێم، ئەگەر ئەوە بێت کە خۆم ئەیناسم ئەوە خوای گەورە تۆڵەی سەختترە، گەرنا سوێند بەخوا هەرگیز ڕێگا نادەم بێ تاوانێك لە جیاتیم بکوژرێت[1].

گوتراویشە: ئەوەی کە ژەهرەکەی پێداوە، خێزانەکەی خۆی بووە (جەعدەی کچی ئەشعەس)بەڵام ئیسپات نەبووە.

زەهەبی ئەڵێ: (ئەمە شتێکی ڕاست نییە، ئەمە کێ بینی؟)[2].

ئیبن کەسیریش ئەڵێ: (بەڕای منیش ئەمە شتێکی ڕاست نییە)[3] .

❊ ❊ ❊

---

(١) (الطبقات الكبرى) (ص ٣٣٥ رقم ٢٩٤) الطبقة الخامسة من الصحابة تحقيق محمد بن صامل السلمي.

(٢) (تاريخ الاسلام) - عهد معاوية - (ص ٤٠).

(٣) (البداية و النهاية) (٨/٤٤).

باسی دووەم

بەیعەتدان بە حەسەنی کوڕی عەلی ﷺ

دوای کوشتنی عەلی ﷺ خەڵکی کوفە بەیعەتیان دا بە حەسەنی کوڕی عەلی، پاش تەواو بوونی بەیعەتەکە ڕۆیشت بەرەو شام، چونکە تا ئێستا نەهاتوونەتە ژێر گوێڕایەڵی عەلی کوڕی ئەبو تالبەوە.

* حەسەنی کوڕی عەلی صوڵح لەگەڵ موعاویەدا دەکات و موسوڵمانان کۆدەکاتەوە :

حەسەنی کوڕی عەلی کەوتەڕێ بەڵام بە نیەتی ئاشتیەوە، حەزی لە جەنگ نەبوو، تەنانەت حەسەن بە دەرچونی باوکیشی بۆ کوشتاری خەڵکی شام ڕازی نەبوو[1].

لە نیشانەکانی ئارەزوی صوڵحکردنی ئەوەبوو، هەستا بە لابردنی قەیسی کوڕی سەعدی کوڕی عوبادە لە سەرکردایەتی و دانانی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ب وەکو سەرکردە[2].

لە حەسەنی بەسریەوە ئەڵێ: کاتێك کە حەسەنی کوڕی عەلی بە سوپاکەوە چوو بۆ لای موعاویە، عەمری کوڕی عاص بە موعاویەی ووت: من سوپایەك دەبینم پشت هەڵناکات تا دوا دنکی نەبڕێتەوە.

---

(١) (مصنف عبدالرزاق) (٥/٤٦٢).
(٢) (فتح الباري) (١٣/٦٧).

حەسەنی بەسری ئەڵێ: وە گوێم لە ئەبو بەکرە بوو ئەیووت: لەو کاتەی کە پەیامبەری خوا ﷺ وتاری دەدا، حەسەن هات، پەیامبەر ﷺ فەرمووی: ئەم کوڕەم گەورە و بەڕێزە، بەڵکو خوا بیکاتە هۆی ئاشتەوای نێوان دوو کۆمەڵی موسڵمانان[1].

هەروەها لە زوهریەوە دەڵێ: موعاویە تۆمار (سجل) ێکی نارد بۆ حەسەن و کۆتاییەکەشی مۆر کردبوو، کە هەرچی تێدا دەنوسی بنوسە ئەوە بۆ تۆیە، عەمری کوڕی عاص وتی: نا لەگەڵیدا دەجەنگین، موعاویە وتی: (جا زوهری ئەڵێ موعاویە لە عەمر باشتر بووە): لەسەر خۆیە ئەی ئەبو عەبدوڵلا، تۆ لە کوشتاری ئەمانە نابیتەوە هەتا بە ژمارەی ئەمانە لە خەڵکی شام نەکوژرێت، ئیتر دوای ئەو هەموو کوشتارە خێر وخۆشی دونیا کوا؟

دە بە خوا ئە من هەرگیز ناجەنگم مەگەر ڕێگە چارەیەکم نەمێنێ و مەجبوربم.

موعاویە و حەسەن گەیشتنە یەك، حەسەنی کوڕی عەلی ڕەزای خوای لێ بێ وازی لە خیلافەت هێنا بۆ موعاویە، ئیتر موعاویە بوو بە ئەمیری ئیمانداران، ئەم ساڵەش ناونرا بەساڵی کۆمەڵ (الجماعة).

ماوەی حوکمڕانیەکەشی (٦) مانگ بوو.

❊ ❊ ❊

(١) أخرجه البخاري - كتاب فضائل الصحابة - باب مناقب الحسن و الحسين، حديث (٢٧٤٦).

بەشی شەشەم

خیلافەتی ئەمیری ئیمانداران موعاویەی کوڕی ئەبوسوفیان ﵁ لەساڵی ٤١ بۆ ٦٠ک

باسی یەکەم

موعاویە ﷺ لە چەند دێڕێکدا:

لە ساڵی حەوتی کۆچیدا لە (عومرەی گێڕانەوەدا (عُمرة القضاء)) موعاویە پێش باوکی موسڵمان بوو،و لە فەتحی مەککەدا موسڵمان بوونی خۆی ڕاگەیاند[1]

*** خێزان و منداڵەکانی:**

١. مەیسونی کچی بەحدەلی کەلبیە، (یەزید)ی لێ بوو.

٢. فاخیتـــەی کچـــی قـــەرزەی مونافیـــە. ئـــەمیش (عەبـــدولڕەحمان) و (عەبدوڵلا)ی لێ بوو.

٤. نائیلەی کچی عومارەی کەلبیە.

*** لەو فەرمودانەی لەسەر فەزڵی هاتوون:**

١. پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (خوایە ڕێی نیشاندە و بیکە ڕێنیشاندەر و بەهۆیەوە هیدایەت بدە)[2].

٢. پەیامبەری خوا ﷺدەفەرموێ: (خوایە موعاویە فێری قورئان و ژماردن بکە و لە ئاگر بیپارێزە)[3].

٣. هەروەها لە ئوم حەڕامی کچی میلحانـــەوە ئـــەڵێ: ڕۆژێـــك پەیامبـــەری خوا ﷺ لە نزیك من خەوت، پاشان بە خەبەر هات و پێدەکەنی، منیش وتم: ئەی

---

(١) (تاريخ الاسلام) للذهبي ـ عهد معاوية ٣٠٨.

(٢) أخرجه الترمذي، كتاب الماقب: باب مناقب معاوية (٤١١٣).

(٣) أخرجه أحمد ١٢٧/٤.

پێغەمبەری خوا ﷺ چی یە؟ فەرمووی: (خەڵكانێك لە ئوممەتەكەم بەسەر ئەم دەریا سەوزەدا دەڕۆن وەكو ڕۆیشتنی پادشاكان بەسەر ڕاخەرەكاندا).

ئوم حەڕام وتی: ئەی پەیامبەری خوا ﷺ دوعا بكە خوا لەوانم بگێڕێ. ئەویش دوعای بۆ كرد، ئیتر جارێكی تر خەوتەوە و هەمان كرداری دووبارە كردەوە، ئەویش هەمان پرسیاری لێكرد، ئەویش بە هەمان شێوە وەڵام دایەوە، ئەویش دیسانەوە وتی: ئەی پەیامبەری خوا ﷺ دوعا بكە خوا لەوانم گێڕێ. پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: تۆ لە یەكەمینەكانی (أَنْتَ مِنَ الأَوَّلِينَ)).

ئیتر كاتێك كە یەكەم جار موسڵمانان لە ڕێگەی دەریاوە غەزایان كرد، ئوم حەڕام لەگەڵ عوبادەی كوڕی صامتی مێردیدا كەوت لەگەڵیان، كاتێك لێ بوونەوە، لە شام دابەزین وڵاخێكیان هێنا سواری ببێ، ئەوەبوو وڵاخەكە كوتای بە زەویدا و مرد)[١].

موهەللەبی كوڕی ئەحمەدی ئەندەلوسی -كە یەكێكە لەوانەی بوخاریان ڕاڤە كردووە- دەڵێ: (ئەم فەرمودەیە فەزڵ و چاكەی تێدایە بۆ موعاویەی، چونكە بۆ یەكەمین جار ئەو لە ڕێگەی دەریاوە غەزای كرد)[٢].

* پرسیاریان لە ئیبن موبارەك كرد لەبارەی موعاویەوە؟

ئەویش وتی: چی بڵێم لە بارەی پیاوێكەوە، پەیامبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: «سمع الله لمن حمده» موعاویەش دەیووت: «ربنا ولك الحمد»[١].

(١) أخرجه البخاري: كتاب الجهاد والسير: باب فضل من يصرع في سبيل الله، حديث (٢٨٠٠).

(٢) (فتح الباري)(٦/١٢٠).

(١) (البداية و النهاية) (٨/١٣٠).

هەروەها پێی گوترا: کامیان باشترن؟ ئەو یان عومەری کوڕی عەبدولعەزیز؟ ووتی: (خۆڵی نێو لوتی موعاویە لەگەڵ پەیامبەری خوادا ﷺ، چاکتر و باشترە لە عومەری کوڕی عەبدولعەزیز)(١).

* هەروەها پرسیار لە موعافای کوڕی عیمڕان کرا: کامیان باشترن؟ موعاویە یان عومەری کوڕی عەبدولعەزیز؟

ئەویش توڕە بوو، بە کابرای ووت: صەحابی ئەکەیتە تابعی؟ موعاویە هاوەڵێتی و خزمێتی، نوسەرێتی، ئەمینداری وەحیەکەیەتی(٢).

ئیبن مولەیکە دەڵێ: بە ئیبن عەبباسیان وت: هیچت لەسەر موعاویەی ئەمیری ئیمانداران هەیە؟ ئەو تەنها ڕکاتێ نوێژی وتر دەکا؟

ئەویش وتی: بە ڕاستی فەقیهە(٣).

* حافظ ئیبن کەسیر ئەڵێ: (پاشای ڕۆم تەماعی کردە موعاویە، ئەمە دوای ئەوەی موعاویە ترسانی و سەرشۆڕی کرد و پشتی سەربازەکانی شکان و وەدەری نان، ئیتر کە پاشای ڕۆم بینی موعاویە سەرقاڵە لەگەڵ عەلی، لەشکر کێشی کردە سەر هەندێك ناوچە، موعاویەش بۆی نووسی: ئەی لەعنەشۆ، بەو خوایە گەر واز نەهێنی و نەگەڕێیتەوە، ئەوا من و کوڕەکەی مامم لە ماڵ و شارەکانی خۆیشت دەرتدەکەین و ئەم زەویە فراوانەت لێ تەسك ئەکەینەوە، کە

---

(١) (البداية و النهاية) (١٣٠/٨).

(٢) (البداية و النهاية) (١٣٠/٨).

(٣) (صحيح البخاري) كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب الحسن و الحسين، حديث (٣٧٦٥).

پاشای ڕۆم ئەوەی بینی ترسا و وازی هێنا و دوایش هات و داوای ئاگربەستی کرد)[(١)].

*** وەفاتی موعاویە رضي الله عنه:**

موعاویە بوو بە خەلیفەی موسڵمانان و ماوەی بیست ساڵ درێژەی کێشا هەتا ساڵی شەستی کۆچی.

کە سەردەمێکی سەقامگیر و پڕ لە فتوحات بوو.

* * *

(١) (البداية و النهاية) (١١٩/٨).

باسی یەکەم

گرنگترین ڕوداوەکانی سەردەمی موعاویەدا

خیلافەتی موعاویەی کوڕی ئەبو سفیان خێرێك بوو بۆ موسڵمانان، ماوەی ئاژاوە و کوشتار کۆتایی پێهات، هەروەها ئەو تەماعەی بڕی کە دوژمنان هەیانبوو بە گەڕانەوەی ئەو ناوچانەی موسڵمانان لێیانیان بردبوون، ئەمانەش بەهۆی کۆك بوونی موسڵمانان لەسەر یەك کەس، بۆیە هێز و توانایان بەرەو دەرەوە ئاڕاستە کرد و ئاڵای جیهاد بەرز کرایەوە و فتوحات دەستی پێکردەوە، هەروەها موعاویە زۆر بە چاکی لەگەڵ خەڵکدا هەڵس وکەوتی دەکرد، ئەوەی دوور بوو نزیکی کردەوە (ئەوەی ڕەنجا بوو ئاشتی کردەوە)، تەنانەت یەك بەرهەڵستکاری نەما، هەرهەمووی چوونە ژێر گوێڕایەڵی یەوە (تەنها دەستەیەکی کەم نەبێت لە خەواریجەکان)، هەروەها لەسەردەمی موعاویەدا هاوینەییەکان و زستانەییەکان ناویان دەرکرد، کە مەبەست پێی غەزای هاوین و غەزای زستان بوو.

گرنگترین کارەکانی سەردەمی خۆی.

*** دانانی خانوویەك بۆ دروستکردنی کەشتی لە میسر ساڵی ٥٤ ك.**

*** غەزاکردنی قوستەنتینیە ساڵی ٥٠ ك.**

پەیامبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (یەکەمین سوپایەك لە ئومەتەکەم کە لەڕێگەی دەریاوە غەزا دەکەن بێگومان مسۆگەریان کردووە، و یەکەمین سوپایەك لە ئومەتەکەم کە غەزای شاری قەیصەر دەکەن خوا لێیان خۆش بووە)(١). لە

---

(١) أخرجه البخاري في كتاب الجهاد: باب ما قيل في قتال الروم (٢٩٢٤).

ساڵی ٥٣ك جارێکی تریش غەزای کرد و گەمارۆیدا و هەتا ساڵی ٥٧ك گەمارۆدانەکە درێژەی کێشا. هەروەها فەتحی (تكريت)، (رودس)، (بنزرت)، (سوسه)، (سەجستان)، (کوهستان)، (بلاد السند)یشی کرد.

* بنیاتنانی شاری قەیرەوان.

موعاویە عوقبەی کوڕی نافعی ناردبوو بۆ ئەفریقیە، ئەوەبوو فەتحی کرد و ناوچەکەی دیاری کرد دروست کرد، بە هۆی ئەوەی ناوچەیەکی دارستانی چڕ بوو، بەردەوام پڕ بوو لە شێر ومار وگیانلەبەرانی تر وئیتر دوعای بۆ کرد لای خوای گەورە، ئەوەبوو هیچی تیا نەما، هەموویان ڕایان کرد، تەنانەت شێرەکان بەچکەکانی خۆیان هەڵدەگرت و دەیان برد[١].

* لە خیلافەتەوە بۆ میلاکەت:

کاتێك کار کەوتە دەستی موعاویە خیلافەت گۆڕا بۆ موڵکایەتی.

ئەبوعەبدولڕەحمان سەفینەی خزمەتکاری پەیامبەری خوا ﷺ، دەڵێ: پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: (خیلافەتی پەیامبەرایەتی سی ساڵە پاشان خوا موڵکی خۆی دەدات بەوەی ویستی لێیەتی).

سەفینە ئەڵێ: (خیلافەتی ئەبو بکر دوو ساڵ، خیلافەتی عومەر دە ساڵ، خیلافەتی عوسمان دوازدە ساڵ و خیلافەتی عەلیش شەش ساڵ)[٢].

کاتێکیش دەگەڕێینەوە بۆ کتێبە مێژوویەکان باسی ئەوە دەکەن کە ئەبو بەکر دووساڵ و سێ مانگ فەرمانڕەوایی کردووە، عومەر دە ساڵ و دوو مانگ

---

(١) (تاريخ الطبري) (٥/٢٤٠).

(٢) (سن أبي داود) كتاب: السنة، باب في الخلفاء، حديث (٤٦٤٦). وأحمد في (مسنده) (٤/٢٧٣) بسند صحيح.

فەرمانڕەوایی کردووە، عوسمان دوازدە ساڵ و چوار مانگ، عەلی چوار ساڵ و نۆ مانگ، حەسەنیش شەش مانگ، کە هەرهەمووی دەکاتە سی ساڵ.

ئیبن کەسیر ئەڵێ: (حەسەن لە ڕەبیعولئەوەلی ساڵی چل و یەکدا وازی هێنا، کە دەکاتە سی ساڵی تەواو لە وەفاتی پەیامبەرەوە ﷺ)[1].

* هەروەها لە ئەبوعوبەیدەی عامری کوڕی جەڕاحەوە ئەڵێ: پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: سەرەتای دینەکەتان پەیامبەرایەتی و ڕەحمەتە دوای ئەوە پادشایەتی و ڕەحمەتە، دوای ئەوە پاشایەتیەکی خراپە، دوای ئەوە پادشایەتی زۆرداری و جەور و ستەمە[2].

کە دەفەرموێ: (سەرەتای دینەکەتان پەیامبەرایەتی و ڕەحمەتە) واتە: پیشەوایەتی پەیامبەر ﷺ بۆ ئیمانداران و پاشان پێشەوایەتی ئەبو بکر وئەنجا عومەر وئەنجا عوسمان، وئەنجا عەلی، وئەنجا حەسەن، پاشان دەفەرموێ: (پادشایەتی و ڕەحمەتە) ئەمەش سەردەمی موعاویەیە، پاشان (مُلك أعفر) کە لە (تعفیر) ەوە هاتووە، کە خۆگەوزانە لە خۆڵدا، ئەمەش زەم و سەرزەنشتە بۆ ئەو سەردەمە، هەروەك ئەڵێن: (تربت یداك، دەستت خۆڵاوی بێت)، کە دژی بەرزی و بڵندیە، پاشان (ملك و جبروت) واتە: پادشایەتی زۆرداری و جەور و ستەم دێت، ئەمەش لە دوای موعاویەوە دەگرێتەوە، ئیتر سەردەمی یەزید بێت یان سەردەمانی دوای یەزید، جگە لە عومەری کوڕی عەبدولعەزیز.

---

(١) (البدية والنهاية) (١٧/٨).

(٢) (سنن الدارمي) كتاب الاشربة، باب ما قيل في المسكر، (١١٤/٢). رجاله ثقات إلا أنه قيل إن مكحولا لم يسمع من أبي ثعلبة الخشني -راوي الحديث عن أبي عبيدة-.

*** وەفاتی حەسەنی کوڕی عەلیﷺ:**

هەر لەم ماوەیەدا و لەساڵی ٤٩ ك حەسەنی کوڕی عەلی وەفاتی کرد.

*** بەیعەت دەدرێ بە یەزیدی کوڕی موعاویە :**

لە ساڵی پەنجا و شەشی کۆچی دا، موعاویە بڕیاریدا خەڵکی دوای خۆی بەیعەت بدەن بە یەزیدی کوڕی، ئا لێرەدا موعاویە لە ڕێچکەی ئەوانەی پێش خۆی لایدا، چونکە پەیامبەری خواﷺ کارەکەی هەروا هێشتەوە یا ئەبوبەکری دانا، پاشان ئەبوبەکر هاتوو و عومەری دەست نیشان کرد، دوای ئەو عومەر هات و شەش کەسی دەست نیشان کرد و بەڵام سەعیدی کوڕی زەیدی لێدەرکردن چونکە کوڕی مامی خۆی بوو، لەگەڵ عەبدوڵڵای کوڕی دا، دوای ئەویش عوسمان هات و کەسی دیاری نەکرد، ئینجا عەلی هات، ئەویش دیسانەوە کەسی دەست نیشان نەکرد، حەسەنیش وازی لێ هێنا بۆ موعاویە.

بۆیە بە موعاویەیان ووت: یان ئەوەتا وازی لێ بێنە، وەکو چۆن پەیامبەری خوا ﷺ کردی، یان ئەوەتا وەك ئەبو بکری صدیق بکە و کەسێك دابنێ کە خزمی خۆت نەبێ، یان وەك عومەر بکە؛ کارەکەی دایە دەست شەش کەسەوە خزمی خۆی نەبوون، یان ئەوەتا وازبێنە با موسڵمانان خۆیان یەکێك هەڵبژێرن، بەڵام موعاویە ڕازی نەبوو ئیلا هەر دەبێت دوای خۆی (یەزید)ی کوڕی جێنشین بێت[1].

---

(١) رواه خليفة بن خياط في طبقاته(ص ٥٢)، من طريق جويرية بنت أسماء عن أشياخ أهل المدينة.

پێ ئەچێ لایەنە چاکەکەی هەڵنەبژاردبێ، لە ترسی ئەو شەڕ و ئاشوبەی لـە کە لە شورادا دەکەوتەوە، گوێڕایەڵی و ئاسایش و سەقامگیریشـی لـەو لایەنـەدا دەبینیەوە کە یەزیدی کوڕی تێدابووە[1] ئەمە ئەگەر واش بێ هـەر ڕاسـت نییـە، بەڵکو هەق لە شورادایە.

*** هەڵوێستی ئەهلی سوننەت و جەماعەت لە بەیعەتدانەکەی یەزیدی کوڕی موعاویە:**

ئەهلی سوننە و جەماعە ئەڵێن: بەیعەتەکە دروسـتە، بـەڵام ئـەم بەیعەتـە عەیبدار دەکەن بەهۆی ئەم دووشتەوە:

یەکەم: ئەڵێن ئەمە بیدعەیەکی تازەیـە، کـە خیلافـەتی داوەتـە کوڕەکـەی خۆی، وەکو ئەوەی ئیتر خیلافەت ببێت بە ویراسەت، ئەمە دوای ئەوەی بە شورا یا دەستنیشانکردنی جگە لە خزم بووە، ئـەی چ جـای ئـەوەی نزیکێکـت بـێ و کوڕێکی ڕاستەوخۆی خۆتیش بێ، لەم ڕوانگەیەوە ئەم مەبدەئە ڕەدکرایەوە بە بێ لەبەر چاوگرتنی کەسەکە، ئەوان ئەو مەبدەئەیان ڕەت کردەوە کەوا کارەکە ببێتە ویراسەت.

دووەم: خەڵکی لە (یەزید) شیاوتر هەبوون بۆ خیلافەت، وەکو ئیبن عومەر و ئیبن زوبەیر و ئیبن عەبباس و حوسەین، جگە لەمانەش هی تر زۆرن.

---

(١) أنظر: (مقدمة ابن خلدون) فصل في ولاية العهد (ص ١٦٦).

ئیبن ئەلعەرەبی ئەڵێ: موعاویە وازی لە باشتر هێنا؛ بەوەی بیکا بە شورا و کەس لە خزمانی خۆی تیا بەشدار نەکا، چ جای کوڕەکەی خۆی؟ بەڵام بەیعەتیدا بە کوڕەکەی و خەڵکیش بە یعەتیان پێدا بۆیە بەیعەتەکەی شەرعییە[(١)]

سەبارەت بە دید و بۆچونی مویتەدیعەکان، ئەوان وا دەبینن کە ئیمامەت و خیلافەت تەنها لە عەلی و کوڕەکانیدا دەبێت، هەربۆیە ئەوان بەیعەتەکەی یەزید بەتەنها عەیبدار ناکەن، بەڵکو هەموو بەیعەتێك ڕەتدەکەنەوە کە نەدرێت بە عەلی و کوڕەکانی، هەر لەسەر ئەو ئەساسەش ئەوان بەیعەتەکەی ئەبویەکر و عومەر و عوسمان و موعاویە هەر هەموویان بە نادروست دەزانن، بەبێ لەبەرچاو گرتنی بەیعەتدەرەکە. چونکە ئەوان ئەڵێن خیلافەت و ئیمامەت دیاریکراوە بۆ عەلی و کوڕەکانی هەتا ڕۆژی قیامەت.

ئایا یەزید شیاو بووە بۆ خیلافەت یان نا؟

ئیبن کەسی[(٢)] چیرۆکی عەبدوڵڵای کوڕی موتیع و هاوەڵەکانی دەگێڕێتەوە کە ڕۆیشتوون بۆلای موحەممەدی کوڕی حەنەفیە -کە کوڕی عەلی کوڕی ئەبو تالبە و برای حەسەن و حوسەینە لە باوکەوە-، ویستویانە ڕازی بکەن بۆ لابردنی یەزید، ئەویش قایل نەبووە، ئیبن موتیع وتی: یەزیدی کوڕی موعاویە مەی دەخواوەتەوە و نوێژ ناکات.

(١) العواصم من القواصم ص ٢٢٨.
(٢) البداية و النهاية ٨/٢٣٦.

موحەممەدیش وتی: من ئەوەم لێ نەبینیوە کە ئێوە باسی دەکەن، ئەمن ڕۆیشتومەتە لای و ماومەتەوە، بەردەوامە لەسەر نوێژکردن، هەوڵی خێر و چاکەی دەدا، پرسیاری فیقهی دەکرد و سوننەتەکانی جێ بەجێ دەکرد.

وتیان: ئەوە لەبەر تۆ خۆی وا دەرخستووە.

موحەممەدی کوڕی حەنەفیەش وتی: باشە چی من ترساندی و هیوای چی لێکردووم؟ ئێوە هەرگیز ئەوانەتان لێی بینیوە کە باسی لێوە دەکەن؟ ئەگەر ئەو کارانەی بە پێش چاوی ئێوەوە کردبێت، ئەوا بێگومان ئێوەش شەریکی وین، ئەگەریش ئەوانەتان لێ نەبینیوە ئەوا بۆتان حەڵاڵ نییە شایەتی لەسەر شتێك بدەن کە نازانن و نەتان بینیوە.

ئەوانیش وتیان: ئەوە لای ئێمە ڕەوایە، گەر چی نەشمان بینیوە.

موحەممەدی کوڕی حەنەفیە وتی: خوا ئەمە بە شایەتی قبوڵ ناکات، ئینجا ئەو فەرمایشتەی پەروەردگاری بۆ خوێندنەوە کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا مَن شَهِدَ بِٱلْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ {الزخرف: ٨٦}.

هەروەها لە یەزیدەوە دەگێڕنەوە کە دوای کوشتنی حوسەین ووتویەتی:

لَيْتَ أَشْيَاخِي بِبَدْرٍ شَهِدُوا جَزَعَ الخَزْرَجِ مِنْ وَقْعِ الاسَلْ
قَدْ قَتَلْنَا القَرْنَ مِنْ سَادَاتِهِمْ وَعَدَلْنَاهُ بِبَدْرٍ فَاعْتَدَلْ
وَلَعِبَتْ هَاشِمُ بِالمُلْكِ فَلا خَبَرٌ جَاءَ وَلا وَحْيٌ نَزَلْ[1]

بەڵام ئەمەی لێوە سابت نەبووە.

(١) نقله الطبري في (تاريخه) عن المعتضد الخليفة العباسي في أحداث سنة ٢٤٨ ك.

جا ئەو فاسیقیەی دراوەتە پاڵ یەزیـد وەك مـەی خواردنـەوە و یـاریکردنی لەگەڵ مەیمون و خراپەکاری و.. هتد، هیچـیان بەسـەنەدێکی صـەحیح لێـوەی سابت نەبوون، بۆیە بـڕوا بەمـە نـاکرێ و ئەسـڵ باشـییە[1]، ئـیتر خـوا زانـا و شارەزاترە بە حاڵی یەزید، ئەمەش بەلای ئێمەوە گرنگ نییـە، ئـەوە لـە بـەینی خۆی و خوای خۆی دایە.

گریمان مەسەلەکە ئاوهاش بوبێ، خۆ فاسقێتی ئیمـامیش خـروج لێکردنـی واجب ناکات ئا بەو شێوەیەی کە ڕویداوە، وەك دواجار باسی لێوە دەکەین.

❊ ❊ ❊

(١) ئەسڵ باشییە: واتە ئەسـڵ لـە هـەموو موسـڵمانێکدا باشـییە، هـەتاوەکو بەڵگەیـەکی صەحیح دێت لە باشیەوە لای دەدات بۆ خراپی. نەك بە قسە و باس، بەڵکو بە بەڵگە، بە بەڵگـەی تەنهاش نا، دەبێ صحیحەکەشی لەگەڵدا بێ: بە بەڵگەی صحیح. (وەرگێڕ)

بەشی حەوتەم

خیلافەتی یەزیدی کوڕی موعاویە
لەساڵی ٣٥ بۆ ٤٠ ك

باسی یەکەم

بەیعەتدان بە یەزید و ڕەفزکردنەوەی لە لایەن حوسەینەوە

پاشان دەرچوونی لە مەککەوە بەرەو کوفە

لە ساڵی ٦٠ی کۆچی و لە تەمەنی ٣٤ ساڵیدا بەیعەت درا بە یەزیدی کوڕی موعاویە، بەڵام حوسەینی کوڕی عەلی و عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر بەیعەتیان پێنەدا، کاتێك داوایان لێکرا بەیعەت بدەن، عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر وتی: ئەم شەو بیرێکی لێدەکەمەوە و بەیانی ڕای خۆمتان پێ ئەڵێم، وتیان: باشە، ئیتر هەر کە شەو داهات لە مەدینەوە بەرەو مەککە هەڵهات و بەیعەتی نەدا.

کاتێك هاتن بۆ لای حوسەینی کوڕی عەلی، وتیان: بەیعەت بدە.

وتی: من بە نهێنی بەیعەت نادەم، بەڵکو بە ئاشکرا و بە پێش چاوی خەڵکیەوە بەیعەت ئەدەم.

وتیان: باشە، ئەویش هەر کە شەو هات، بە دوای عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیرەوە هەڵهات.

* خەڵکی عێراق نامە بۆ حوسەین دەنێرن :

گەیشتە خەڵکی عیراق کە حوسەین بەیعەتی بە یەزیدی کوڕی موعاویە نەداوە، ئەمانیش یەزیدی کوڕی موعاویەیان ناوێت، بەڵکو معاویەشیان ناوێت، تەنها عەلی و کوڕەکانی نەبێت -ڕەزای خوایان لێبێت- کەسیان ناوێت، ئەوە بوو هەر هەموویان نامەیان دەنارد بۆ حوسەینی کوڕی عەلی و تێیدا دەیان نوسی: ئێمە بەیعەتمان بە تۆ داوە و تۆ نەبێت کەسمان ناوێت و بەیعەتی یەزیدیش لە گەردنمان نەما بەیعەتەکەمان بۆتۆیە، ئیتر نوسراو و نامەکان ئەوەندە زۆر بوون

گەیشتنە زیاتر لە پێنج سەد نامە، هەر هەمووی لە خەڵکی کوفەوە دەهات و داوایان لێدەکرد بێت بۆ لایان.

* حوسەین موسلیمی کوڕی عەقیل دەنێرێت :

بۆ ئەو مەبەستە حوسەینی کوڕی عەلی، کوڕی مامەکەی موسلیمی کوڕی عەقیلی کوڕی ئەبوتالبی نارد بۆ هێنانی هەواڵ و ڕاستی و ڕوونی مەسەلەکە، کە موسلیمی کوڕی عەقیل گەیشتە کوفە دەستی کرد بە پرسیار کردن، بۆی دەرکەوت خەڵکی یەزیدیان ناوێ و حوسەینی کوڕی عەلیان دەوێت، دوایی لە ماڵەکەی هانیئی کوڕی عوروەدا مایەوە، ئیتر خەڵك کۆمەڵ کۆمەڵ و تاك تاك دەهاتن و بەیعەتیان دەدا بە موسلیمی کوڕی عەقیل لە جیاتی حوسەینی کوڕی عەلی ڕەزای خوا لە هەموویان بێت.

لەوکاتەدا نوعمانی کوڕی بەشیر ئەمیری کوفە بوو، هەرکە هەواڵەکەی پێگەیشت، وا موسلیمی کوڕی عەقیل لە بن دەستیانە و خەڵك دێن و لە جیاتی حوسەین بەیعەتی پێ دەدەن، وای پیشاندا کە هیچی نەبیستووە و پەی بەو باسە نەبردووە، کار گەیشتە ئەوەی هەندێك لەدەور و دەستەکەی چوون بۆلای یەزید و هەواڵەکەیان پێدا، کە خەڵك بەیعەت دەدەن بە موسلیم و نوعمانی کوڕی بەشیریش خۆی کەڕ کردووە.

* عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد دەکرێت بە ئەمیری کوفە :

بەوهۆیەوە یەزید فەرمانی دا نوعمانی کوڕی بەشیر لەسەر کار لاببرێت و عوبەیدوڵڵای زیادی کرد بە ئەمیری کوفە، خۆی ئەمیری بەسرە بوو کوفەشی خستە پاڵی تا ئەم کێشەیە چارەسەر بکات، ئەوەبوو عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد لە شەودا گەیشتە کوفە و دەم و چاوی هەلپێچابوو، هەر کە بەلای خەڵکێکدا

تێدەپەڕی و سـەلامی لێـدەکردن دەیـانوت: وعلیـك السـلام، ئـەی کچـەزاکەی پەیامبـەری خـواﷺ، وایـان دەزانـی حوسـەینە و بـەنهێنی و دەم هەڵپێچـراوی هاتووە، ئیتر عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد زانی مەسەلەکە جدیە و خەڵکیش چاوەڕێی حوسەینی کوڕی عەلی دەکەن، گەڕایەوە کۆشکەکەی، خزمەتکارێکی خۆی نـارد بەڵکو هەواڵێکی مەسەلەکە بێنێ و بزانێ سەر مەسەلەکە کێ بەڕێوەی دەبا؟

ئەویش ڕۆیشت بەو پێیەی کە ئەم پیاوە لە ناوچەی (حمص)ـەوە هـاتووە و سێ هەزار دیناری پێیە بۆ یارمەتیدانی حوسەین ﷺ، ئا بـەو شـێوەیە دەسـتی کرد بە پرسیارکردن تا ماڵەکەی هانیئی کوڕی عوروەیان پیشاندا، کە چووە ژورە موسلیمی کوڕی عەقیلی بینی و بەیعەتی پێدا و سێ هەزار دینارەکەشـی پێـدا، بەو شێوەیە چەند ڕۆژێك سەردانی کردن هەتا بە تەواوی زانی چیان بەدەستەوەیە، پاشان گەڕایەوە لای عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد و دەنگ و باسەکەی بۆ گێڕایەوە.

*** دەرچوونی حوسەین ﷺ بۆ کوفە :**

دوای سـەقامگیر بـوونی بارودۆخەکـە و بەیعەتـدانی خـەڵکێکی زۆر بـە موسلیمی کوڕی عەقیل، ناردی بە دوای حوسەیندا کە بەڕێ بکـەوە کاروبارەکـە ئامادە باشە، ئەوەبوو حوسەینی کوڕی عـەلی ﷺ لـە ڕۆژی تەرویـەدا دەرچـوو بەروە و کوفە، عوبەیدوڵڵاش بەو کارەی موسلیمی کوڕی عەقیلی زانی بوو بۆیـە گوتی: هانیئی کوڕی عوروەم بۆ بێنن، ئەوانیش هێنایان و پرسیاری لێکرد:

موسلیمی کوڕی عەقیل لە کوێیە؟ وتی: نازانم.

ئەویش بانگی (مەعقەل)ی خزمەتکاری هانیئی کرد، کە هاتە ژورەوە، پێی وت: ئەمە دەناسی؟ وتی: بەڵێ، کە ناسیەوە پەشیمان بوویەوە و زانی مەسەلەکە

فێڵی عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد بووە، عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد پێی وت: موسلیمی کوڕی عەقیل لە کوێیە؟!

وتی: بەو خوایە ئەگەر لە ژێر پێکانم بێت بەرزی ناکەمەوە، کە وای ووت عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد پیای کێشا و فەرمانی دا زیندانی بکرێ.

* خەڵکی کوفە پشتی موسلیمی کوڕی عەقیل بەر دەدەن:

کە هەواڵەکە گەیشتە موسلیمی کوڕی عەقیل، بە چوار هەزار سەربازەوە لەگەڵ خەڵکی کوفەدا دەوری کۆشکەکەی عوبەیدوڵڵایاندا، جا لەوکاتەدا عوبەیدوڵڵا زۆرێك دەم سپیەکانی کوفەی لە لابوو، بۆیە پێی ووتن: ئەو خەڵکە لە موسلیمی کوڕی عەقیل پاشگەز بکەنەوە، بەڵێنی پارە و پوڵیشی پێدان و هەڕەشەی سوپای شامی لێکردن، ئەوەبوو ئەو دەم سپیانە دەستیانکرد بە هەڵگەڕانەوە و پاشگەز کردنەوەی خەڵك، ئیتر هەر دایکە و دەهات و کوڕەکەی خۆی ئەبردەوە، هەر پیاو و دەهات و براکەی خۆی ئەبردەوە، هەر سەرۆك خێڵە و دەهات و خەڵکی پاشگەز دەکردەوە، تا وای لێهات لە کۆی چوار هەزار کە لەگەڵی بوون، تەنها سی کەس مایەوە ! تەنانەت خۆری ئەو ڕۆژە ئاوا نەبوو موسلیمی کوڕی عەقیل تەنیا کەوت، خەڵك هەمووی ڕایکرد، وای لێهات بە ناو کۆڵانەکانی کوفەدا دەڕۆیشت نەیدەزانی بۆ کوێ بڕوات، تا دای لە دەرگای ماڵی ئافرەتێك لە خێڵی (کینده) و پێی وت: ئاوم دەوێ؟ ئەویش پێی سەیر بوو، وتی: تۆ کێی؟ وتی: من موسلیمی کوڕی عەقیلم، هەواڵ و سەربوردەی خۆی بۆ گێڕایەوە، کە خەڵك لێی هەڵگەڕاونەتەوە و سەریان نەخستووە و پشتیان داوەتە ئاوە و حوسەینیش وا لە هاتننە، چونکە ئەم ناردبویە شوێنیە کە بکەوێتەڕێ، ژنەکە بردیە ماڵەوە و خانوویەکی چەپیان هەبوو لەوێی دانا و ئاوی بۆ هێنا، بەڵام کوڕەکەی هەستا و ئیخباری کرد، شوێنەکەی ووت بە عوبەیدوڵڵای کوڕی

زیاد، ئەویش هەفتا پیاوی بۆنارد و دەوری ماڵەکەیان گرت، هەندێك شەڕی لەگەڵ کردن بەڵام دواجار-دوای ئەوەی پەیمانی نەکوشتنی لێوەرگرتن [خۆی دا بەدەستەوە بردیان بۆ کۆشکی ئەمیر]-، کە ڕۆیشتە ژورەوە، عوبەیدوڵلای کوڕی زیاد هۆکاری ئەم خروجەی لێپرسی؟

وتی: بەیعەتێك لە گەردنماندایە بۆ حوسەینی کوڕی عەلی. ئەویش وتی: بۆ مەگەر بەیعەتێکی یەزید لە گەردنتدا نییە؟ پاشان وتی: دەتکوژم.

موسلیم وتی: ڕێگە بدە با وەسیەت بکەم. وتی: باشە وەسیەت بکە، چاوی گێڕا، عومەری کوڕی سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصی بینی، پێی وت: تۆ نزیکترین کەسی منی کە بە خزمایەتی بە من دەگەی وەرە با وەسیەتێکت بۆ بکەم، بردیە سوچێکی ژورەکەوە و پێی ووت کە: کەسێك بنێرێت بۆلای حوسەین بەڵکو بگەڕێتەوە، عومەری کوڕی سەعدیش ڕاستەوخۆ پیاوێکی نارد کە بە حوسەین ڕابگەیەنێت کار لەکار ترازاوە و خەڵکی کوفە فێلیان لێکردووە.

موسلیم لەو کاتەدا ووتە بەنرخە بەناوبانگەکەی خۆی ووت: (بە خاوخێزانتەوە بگەڕێوە، خەڵکی کوفە فریوت نەدەن، لە ڕاستیدا خەڵکی کوفە درۆیان لەگەڵ تۆ ولەگەڵ منیش کرد، درۆزنیش خاوەن قسەی خۆی نییە).

لە ڕۆژی عەرەفە موسلیمی کوڕی عەقیل کوژرا، حوسەینیش لە ڕۆژی تەرویەدا کەوتبووە ڕێ، کە دەکاتە ڕۆژێك پێش کوشتنی موسلیمی کوڕی عەقیل.

بەرهەڵستی هاوەڵان لە دەرچوونەکەی حوسەین :

زۆرێك لە هاوەڵان هەوڵیاندا نەهێڵن حوسەینی کوڕی عەلی بڕوات، لەوانە: عەبدوڵڵای کوڕی عومەر، و عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس، و عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص، و ئەبو سەعیدی خودری، و عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر، و موحەممەدی کوڕی حەنەفیەی برای، هەموو ئەمانە کە زانیان حوسەین نیازی کوفەی هەیە ڕێگریان لێکرد، **ئەمەش وتەی هەندێکیانە:**

١. عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس:

کە حوسەین ویستی بڕوات، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس پێی وت: لەبەر ئەوە نەبێت خەڵك گاڵتەمان پێ بکات، بە توندی دەمگرتی و نەمدەهێشت بڕۆی[1].

٢. ئیبن عومەر:

شەعبی دەڵێ: ئیبن عومەر لە مەککەدا بوو هەواڵی پێگەیشت کەوا حوسەین وا بەرەو عێراق ڕۆیشتووە، بە دووری سێ ڕۆژە ڕێوە خۆی گەیاندە حوسەین، وتی :بۆ کوێ تەشریف ئەبەی؟

ئەویش وتی: بەرەو عێڕاق، پاشان نامەکانی خەڵکی عێڕاقی پیشاندا و وتی: ئەوە نامە و بەیعەتەکانیانە -(فریویان دابوو ڕەزای خوای لێبێ-. ئیبن عومەر وتی: مەڕۆ، حوسەین قایل نەبوو.

(١) (البداية والنهاية) (٨/١٦١).

پاشـان وتـی: دەی فەرمودەیـەکت بـۆ دەگێڕمـەوە، جوبڕەئیـل هاتـە لای پەیامبەر ﷺ سەرپشکی کرد لە نێوان دونیا و ئـاخیرەت، پەیامبـەری خـوا ﷺ ئاخیرەتی هەڵبژارد و دونیای نەویست، تۆش پارچە گۆشتێکی لـەو (إنـك بضـعة منه)، دە بەخوا هەرگیز کەستان ئەم کارە ناگرێتە دەست، خـوای گـەورەش ئـەم کارەی لێ لانەداون مەگەر بۆ خێـری خۆتـان نـەبێ، بـەڵام هـەر ئامـادە نـەبوو بگەڕێتەوە، عەبدوڵڵا دەستی کردە ملی و گریا و پێی وت: (أستودعك الله مـن قتيل).

٣. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر:

بە حوسـەینی وت: بـۆ کـوێ تەشـریف ئەبـەی؟ دەڕۆی بـۆلای خـەڵکانێك باوکتیان کوشت و دایان لە براکەت ! مەڕۆ[١]، بەڵام حوسەین قایل نەبوو.

٤. ئەبو سەعیدی خودری:

وتی: ئەی ئەبوعەبدوڵڵا من ئامۆژگاریت دەکەم و دڵـم بـۆت دەسـوتێ، لـە ڕاستیدا پێم گەیشتووە کەوا خەڵکانێك لە سـەرخەرانی خۆتـان لـە کوفـە داوات لێدەکەن بڕۆی بۆلایان، نەکەی بڕۆی، چونکە گوێم لە بابت بوو لە بارەی کوفـەوە دەیوت: بەخوا بێزارم لێیان و ڕقم لێیانە، ئەوانیش لە من بێزارن و ڕقیان لێمـە و هەرگیز وەفایان لێ نابینی وە هەرکـەس بـەوان بباتـەوە ئـەوا بەشـێکی دۆڕاوی بردۆتەوە، بەخوا نە عەزمیان هەیە لەکاروباردا، نە ئارام دەگرن لەژێر شمشێردا[١].

---

(١) (البداية والنهاية) (١٦٣/٨).

(١) (البداية والنهاية) (١٦٣/٨).

* هەروەها لەو کەسانەی کە بە حوسەینیان ووت نەڕوا بۆ کوفە، لە غـەیرە صەحابە:

فەرەزدەقی شاعیر، دوای ئەوەی حوسـەین کەوتـە ڕێ گەیشـتە فـەرەزدەقی شاعیر، پێی وت: لە کوێوە؟ ئەویش وتی: لە عێڕاقەوە، وتی: ئەی دەنگ و باسی خەڵکی عێڕاق چۆنە؟

وتی: دڵیان لەگەڵ تۆیە و شیرەکانیان لەگەڵ بەنی ئومەییـە، بەمـەیش ڕازی نەبوو و وتی: خوا پشت و پەنایە[1]

*** حوسەین دەگاتە قادسیە:**

هەواڵی موسلیمی کوڕی عەقیل لە ڕێگـەی ئـەو نێـردراوەی کـە عومـەری کوڕی سەعد ناردبووی گەیشتە حوسەین، حوسەین ویستی بگەڕێتەوە، پرسـێکی بە کوڕەکانی موسلیمی کوڕی عەقیل کرد، ئەوان وتیان: نـە بـەخوا ناگەڕێینـەوە هەتا تۆڵەی باوکمان نەکەینەوە، حوسەینیش هاتە سەر ڕەئی ئەوان، عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد دوای ئەوەی بەدەرچوونی حوسەینی زانی، فەرمانیدا بە حوڕڕی کوڕی یەزیدی تەمیمی کە لە پێشەوە بە هەزار سەربازەوە بـڕوات ڕێگـە بـە حوسـەین بگرێت، ئەوەبوو لە نزیك قادسیە گەیشتە حوسەین.

حوڕ پێی وت: بەرەو کوێ ئەی کچەزاکەی پەیامبەری خوا ؟!

وتی: بەرەو عێڕاق.

(١) (البداية والنهاية) (١٦٨/٨).

ئەویش وتی: کەواتە بگەڕێوە و باخوا بە تۆ گیرۆدەم نەکات، بگەڕێوە بۆ ئەو شوێنەی لێوەی هاتووی، یان بڕۆ بۆ شام بۆلای یەزید، بەس بەرەو کوفە مەیە.

حوسەین قایل نەبوو و دەستی کرد بە ڕۆیشتن بەرەو عێراق، حوڕڕی کوڕی یەزیدیش دەهاتە پێشیەوە و ڕێی پێ نەدەدا.

حوسەین پێی وت: لێم دوورکەوە لە بار دایکت چی.

حوڕڕی کوڕی یەزید وتی: دەی سوێند بەخوا هەر عەرەبێکی تر ئەو قسەیەی بکردایە، تۆڵەم لە خۆیی و دایکیشی دەکردەوە، بەس چی بڵێم دایکت گەورەی ئافرەتانی دونیایە.

❊ ❊ ❊

باسی دووەم

کوشتنی حوسەین رضي الله عنه

*** حوسەین دەگاتە کەربەلا:**

حوسەین لە شوێنێك وەستا پێی دەگووترا کەربەلا (كَرْبَلاءُ).

پرسیاری کرد ئەم شوێنە ناوی چی یە؟ وتیان: كَرْبَلاء.

وتی: كَرْبٌ وَبَلاءٌ، سەخڵەتی و مەینەتی.

کاتێك سوپاکەی عومەری کوڕی سەعد گەیشت کە ژمارەیان چوار هەزار سەباز دەبوو، قسەی لەگەڵ حوسەیندا کرد و پێی ووت کە لەگەڵیدا بڕوات بۆ عێراق لای عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد، ڕازی نەبوو. بەڵام کە بینی مەسەلەکە جیددیە، بە عومەری کوڕی سەعدی وت: من سەرپشکت دەکەم لە نێوان سێ شتدا، یەکێکیان لە بۆ خۆت هەڵبژێرە. وتی: چییە؟

وتی: یان ئەوەتا ڕێگەم بدەی بگەڕێمەوە، یان ئەڕۆم بۆ ثەغرێك[1] لە ثەغرەکانی موسڵمانان، یان ئەڕۆم بۆلای یەزید لە شامدا و دەستم دەخەمە نێو دەستی. عومەری کوڕی سەعد وتی: باشە تۆ یەکێك بنێرە بۆلای یەزید، منیش یەکێك دەنێرم بۆلای عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد، تا بزانین چی ئەبێت، حوسەین

---

(١) ناوچە سنوریەکانە کە مەترسی دزەکردنی لێوە دەکرێ، جا حوسەین پێشنیاری ئەوەی کرد بەڵکو بڕوا بۆ جیهاد کردن، بەڵام زیاد قایل نەبوو. (وەرگێڕ)

کەسی نەنارد، بەڵام عومەری کوڕی سەعد نێردراوێکی نارد بۆلای عەبەیدوڵڵای کوڕی زیاد.

نێردراوەکە گەیشت و حاڵ و مەسەلەکەی بۆ باسکرد، کە حوسەین دەڵێ: لە نێوان ئەم سێ شتەدا سەرپشکتان دەکەم، ئیبن زیاد ڕازی بوو بە هەرکام لەوانەی حوسەین هەڵی دەبژێرێت، بەڵام لەلای عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد پیاوێك هەبوو بەناوی (شەمری کوڕی زیلجەوشەن)، کە یەکێك بوو لە دار و دەستەکانی ئیبن زیاد، ئەو وتی: نە بەخوا شتی وا نابێ، ئیلا ئەبێ بە حوکمی تۆ ڕازی بێ. عوبەیدوڵڵا بەم قسەیەی فریوی خوارد و وتی: بەڵێ، ئەبێت بە حوکمی من ڕازی بێت[١].

ئەوەبو عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد هەستا بەناردنی شەمری کوڕی زیلجەوشەن وپێی وت: برۆ هەتا ڕازی دەکەیت بە حوکمی من، ئەگەر عومەری کوڕی سەعد بەمە ڕازی بوو باشە.

وەگەرنا ئەوە تۆ لە جێگەی ئەو دەبیتە سەرکردەی سوپا.

جا ئیبن زیاد، عومەری کوڕی سەعدی بە چوار هەزار سەربازەوە ئامادە کردبوو بۆ ڕۆیشتن بۆ ناوچەی (ڕەی) و پێی وت: مەسەلەکەی حوسەین تەواو بکە و پاشان لەوێوە برۆ بۆ ڕەی، بەڵێنیشی پێ دابوو بیکا بە والی ڕەی.

---

(١) مەبەست لە (ئەبێت بە حوکمی من ڕازی بێت) واتە: دێت بۆ کوفە و لەوێوە خۆم بەڕێی دەخەم ئیتر بۆ کوفە بێت یان بۆ پەغر یان دەیگەڕێنمەوە بۆ مەدینە، یا بۆ هەر کوێیەك، ئەگەر کوشتنیش بێ.. (وەرگێڕ)

شەمری کوڕی زیلجەوشەن کەوتە ڕێ، هەواڵەکە گەیشتە حوسەین، کە هەر ئەبێت بە حوکمی عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد ڕازی بێت، بەرپەچی دایەوە و وتی: (نەخێر بەخوا هەرگیز بە حوکمی عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد ڕازی نابم).

*** حوسەین ئامۆژگاری سوپای کوفە دەکا و خوایان بیر دێنێتەوە:**

ژمارەی ئەوانەی لەگەڵ حوسەیندا بوون هەفتا و دوو سوار بوون و سوپای کوفەش پێنج هەزار دەبوون، کە هەر دوولا بەرانبەر یەك ڕاوەستان، حوسەینی کوڕی عەلی وتی: بە خۆتانا بچنەوە و موحاسەبەیەکی نەفسی خۆتان بکەن، دەکرێ خەڵکانی وەك ئێوە لەگەڵ ئەمسالی مندا بجەنگێ؟ من کچەزای پەیامبەرەکەتانم، لە کاتێکدا ئێستا هەموو سەر زەوی کچەزای پەیامبەرێکی تێدا نییە جگە لە من نەبێ، پەیامبەری خواﷺ بە من و براکەمی فەرموو: (ئەم دووانە گەورەی گەنجانی بەهەشتن)[1]

ئیتر بەردەوام هەر هانی دەدان کە واز لە عوبەیدوڵڵای کوڕی زیادبێنن و بێنە پاڵ وی، ئەوەبوو سی کەسیان دایانە پاڵ حوسەین لەوانە حەڕڕی کوڕی یەزیدی تەمیمی سەرکردەی پێشەکی سوپاکەی عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد. بە حەڕڕی کوڕی یەزیدیان وت: تۆ وەکو سەرکردەی پێشەکی سوپاکە لەگەڵمان هاتی، ئێستا دەڕۆیتە پاڵ حوسەین؟!!

(١) (أخرجه الترمذي) كتاب مناقب، باب مناقب الحسن والحسين، حديث (٣٧٦٨)، وهو ضعيف من رواية الحسين، ولكنه صحيح من رواية حذيفة و أبي سعيد وغيرهما.

ئەویش وتی: **تیابچن، سوێند بەخوا ئەمن نەفسی خۆم سەرپشك دەكەم لە نێوان بەهەشت و دۆزەخدا**، دەی بەخوا هیچ شتێك بەسەر بەهەشتدا هەڵنابژێرم، ئەگەر لەت لەت بكرێم و بسوتێنرێم.

دوای ئەوە لە ڕۆژی پێنج شەممە هەردوو نوێژی نیوەڕۆ و عەسری بەجێهێنا، پێش نوێژی بۆ هەردوو لا كرد، هەم بە سوپاكەی عوبەیدوڵلای كوڕی زیاد، هەم بەوانەی لەگەڵیدا بوون، لە پیشدا پێی ووتن: خۆتان بەرنوێژی بۆخۆتان بكەن و ئێمەش بۆ خۆمان. وتیان: نابێ، ئێمەش نوێژ لە دوای تۆوە دەكەین، ئیتر نوێژی نیوەڕۆ و عەسریان لە دوای حوسەینەوە كرد، كە نزیكی ئێوارە بوویەوە بە سوارەكانیانەوە هاتنە پێشەوە، حوسەین هەندێكیش خەوتبوو هەركە بینیانی وتی: ئەمە چی یە؟ وتیان: قوربان بۆ پێشەوە دێن، وتی: بڕۆن قسەیان لەگەڵ بكەن، بزانن چیان دەوێ؟

بیست سوار ڕۆیشتن، لە نێوانیاندا عەبباسی كوڕی عەلی كوڕی ئەبو تالبی برای حوسەینیان تێدا بوو، قسەیان لەگەڵ كردن و پرسیاریان لێكردن؟ ئەوانیش وتیان: یان ئەوەتا بە حوكمی عوبەیدوڵلای كوڕی زیاد ڕازی دەبێ یان بجەنگێ.

وتیان: با بڵێین بە ئەبو عەبدوڵلا، گەڕانەوە بۆلای حوسەینﷺو پێیان ووت، وتی: ئەمشەو سەبرمان لێبگرن سبەی هەواڵتان دەدەینێ، **با نوێژ بكەم، حەزم لە نوێژكردنە بۆ پەروەردگاری پاك و پیرۆزم**، ئیتر ئەو شەوە هەتا بەیان هەر خەریك نوێژ و استغفار و دوعاكردن بوو، ئەو و ئەوانەشی لەگەڵیدا بوون -ڕەزای خوا لە هەموویان بێ-.

*** ڕووداوی طه ف ساڵی ٦١ ك:**

لە بەرە بەیانی ڕۆژی هەینیدا دوای ئەوەی حوسەین ڕازی نەبوو ببێتە دیلی ژێر دەستی عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد، جەنگ لە نێوان هەردوو لادا دەستی پێکرد، هەر دوو تاکە هاوسەنگ نەبوون، بۆیە هەرکە هاوەڵەکانی حوسەین زانیان توانای ئەم سوپایەیان نییە، هەموو خەمێکیان بووە پاراستنی حوسەین ﷺ، ئەوەبوو یەك لە دوای یەك لە دەور دەستی دەکوژران، هەتا کەسیان نەمایەوە جگە لە حوسەینی کوڕی عەلی خۆی نەبێت ﷺ. عەلی کوڕیشی نەخۆش بوو.

دوای ئەوە حوسەین بە درێژایی ئەو ڕۆژە هەروا مایەوە، کەس نەیدەوێرا بڕواتە پێشەوە بەشکو بگەڕێتەوە، کەس نەیدەویست ببێتە هۆی کوشتنی، ئەمە هەر بەردەام بوو، هەتا شەمری کوڕی زیلجەوشەن هات و هاواری کرد تیاچن، لەبار دایکی خۆتان چن، دەوری دەن و بیکوژن، ئەوانیش هاتن و دەوریان گرت، حوسەینیش زۆر بە جوامێرانە بە شمشێرەکەیەوە بە نێوانیاندا دەڕۆیشت، زۆرێکی لێیان کوشت، وەکو شێر بوو، بەڵام زۆری لە زیرەکی دەباتەوە.

شەمر هاواری تێکردن: تیا بچن ئەوە چاوەڕوانی چین ؟! پەلاماری بدەن. ئەوانیش چوونە پێشەوە بۆی و کوشتیان. جا ئەوەی کە حەسەنی کوڕی عەلی کوشت و دەستی ڕاستەوخۆی تیا هەبوو: سینانی کوڕی ئەنەسی نەخعی بوو، سەری لە لاشەی کردەوە، هەندێکیش دەڵێن: شەمر بووە، خوا ڕوویان ڕەشکا.

دوای ئەوەی کوژرا سەریان برد بۆ عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد لە کوفە، عوبەیدوڵڵا بەو چوکڵەی کە بە دەستیەوە بوو پیای دەکێشا و دەیخستە نێو لوتیەوە، ئەوەبوو ئەنەسی کوڕی مالك هەستا و وتی: بە خوا خراپت لەگەڵ

دەکەم، ئەمن پەیامبەری خوام بینی ﷺ ماچی شوێنی چوکلەکەی تۆی دەکرد[١].

ئیبراهیمی نەخعی ئەڵێ: ئەگەر لە بکوژانی حوسەین ببوایەم و پاشان بخرایەمە بەهەشتەوە ڕووم نەدەهات بە لای پەیامبەری خوادا ﷺ بڕۆم و بمبینێت[٢].

*** کێ لە خانەوادەکەی حوسەین کوژرا؟**

*** لە منداڵەکانی عەلی کوڕی ئەبو تالب:** حوسەین خۆی، جەعفەر، عەبباس، ئەبوبەکر، موحەممەد، عوسمان کوژرا.

*** لە منداڵەکانی حوسەین:** عەبدوڵڵا، عەلی گەورە (زەینولعابدین نا).

*** لە منداڵەکانی حەسەن:** عەبدوڵڵا، قاسم، ئەبوبەکر.

*** لە منداڵەکانی عەقیل:** جەعفەر، عەبدوڵڵا، عەبدولڕەحمان، عەبدوڵڵای کوڕی موسلیمی کوڕی عەقیل، موسلیمی کوڕی عەقیل خۆیشی لە کوفە کوژرا.

*** لە منداڵەکانی عەبدوڵڵای کوڕی جەعفەر:** عەون، موحەممەد[٣] هەژدە کەس بس لە ئال و بەیتی پەیامبەر ﷺ لەم جەنگە ناهاوتایەدا کوژران.

---

(١) (المعجم الكبير) للطبراني، (٥/ ٢٠٦ رقم ٥١٠٧)، وانظر: (صحيح البخاري (كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب الحسن والحسين حديث (٣٧٤٨)

(٢) (المعجم الكبير) للطبراني، (٣/١١٢رقم: ٢٨٢٩) وسنده صحيح.

(٣) (تاريخ خليفة بن خياط) (ص ٢٣٤).

*** ئەو پێشەکیانەی ئاماژەن بۆ کوشتنی حوسەین ؓ:**

لە ئوم سەلەمەوە دەڵێ: جوبرەئیل لە لای پەیامبەری خوا بوو ﷺ وحوسەینیش لای من بوو، حوسەین دەستی کرد بە گریان منیش بەرمدا و ڕۆیشتە ژورەوە بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ، جوبرەئیل فەرمووی: ئەی موحەممەد خۆشیت دەوێ؟ ئەویش فەرمووی: بەڵێ. فەرمووی: دەی ئوممەتەکەت دەیکوژن، ئەگەریش ئەتەوێ لە خۆڵی ئەو شوێنەت پیشان دەدەم کە تیایدا دەکوژرێت، پیشانیدا، بینی شوێنێکە پێی دەوترێت کەربەلا[١]

هەر لە ئوم سەلەمەوە دەڵێ: گوێم لە جنۆکە بوو کاتێك حوسەین کوژرا شیوەنیان دەکرد[٢].

بەڵام ئەوەی کە ڕیوات دەکرێ کەوا لە ئاسمانەوە خوێن باریوە، یان ئەوەی دیوارەکان خوێناوی بوون، یان بەردێك بەرز نەدەکرایەوە ئیلا ژێرەکەی هەر خوێن بوو، یان هەر وشترێکیان سەر ببڕایە هەمووی دەبووە خوێن، ئەمانە هەر هەمووی درۆ و دەلەسە و قسەی پوچن، ڕچەیەکی صەحیحی نییە نە بۆ پەیامبەری خوا ﷺ نە بۆ یەکێك لەوانەی کە هاوچەرخی ڕوداوەکە بوون، تەنانەت چەعیفیش نییە، تەنها درۆیەکە و بۆ وروژاندنی هەست و سۆز دەکرێ. ڕیوایەتانێکی سەنەد پچڕاون[٣] و نەگەیشتونەتە ڕوداوەکە[٤].

---

(١) (فضائل الصحابة) (٢/٧٨٢ رقم ١٣٩١)، فەرمودەیەکی مەشهوریشە بەڵام لە هەموو ڕێگاکانیەوە لە ئوم سەلەمەوە ضعیفە.

(٢) (فضائل الصحابة) (٢/٧٦٦ رقم ١٣٧٣) وسندە حسن.

(٣) بۆ زانینی واتای منقطع بڕوانە پەڕاوێزی لاپەڕە ٢٤..

(٤) راجع (البداية و النهاية)، أحداث سنة ٦١هـ.

هەروەها لە ئیبن عەبباسەوە ئەڵێ: لە خەودا پەیامبەری خوامﷺ بینی، لە نیوەڕۆیەکدا قژی خۆڵاوی و شێواو بوو، شوشەیەکی هەڵدەگرت خوێنی تێدا بوو، وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە چییە؟ فەرمووی: خوێنی حوسەین و هاوەڵەکانێتی، لەو کاتەوە بە دواییدا ئەگەڕێم تا ئەمڕۆ. عەمار کە هەواڵخوانی فەرمودەکەیە دەڵێت: ئەمەمان لای خۆمان لەبەرکرد، دوای بینیمان حوسەین لە هەمان ئەو ڕۆژەدا کوژرا[١] هەروەها پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرمویَ: (هەرکەس بمبینێ لە خەودا، ئەوا بەڕاستی منی بینیوە)[٢].

جا ئیبن عەبباسیش شارەزاترین کەسە بە شێوە و ڕوخساری موبارەکی پەیامبەری خوا ﷺ[٣].

سزای دونیا پێش دواڕۆژ:

ئەو کەسەی وا فەرمانی کوشتنی حوسەینی کوڕی عەلیدا عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد بوو، بەڵام زۆری نەبرد یەکسەر کوشتیان، موختاری کوڕی ئەبی

---

(١) (فضائل الصحابة) (٢/٧٨٨ رقم ١٢٨٠)، واسناده صحيح.

(٢) (فضائل الصحابة) (٢/٧٨٨ رقم ١٢٨٠)، واسناده صحيح.

(٣) بینینی پەیامبەری خوا ﷺ لە خەودا بە تەنها بەس نییە، بەڵکو دەبێت ئەوەی لەخەودا بینیوتە شێوە و ڕوخساری هەمان شێوە و ڕوخساری پەیامبەری خوا بێت ﷺ لە ژیانیدا، بەو شێوازە بێت کە لە کتێبەکانی سیرەدا ڕوون کراوەتەوە. بۆ نموونە: کەسێك پەیامبەری خواﷺ دەبینێ لە خەودا لە شێوەی پیاوێکی کورتە بالاً، یا لەڕ و لاواز، یا ڕیش سپی یا..، ئەمە پەیامبەری خوا ﷺ نییە، چونکە پەیامبەری خوا ﷺ شێوەی وا نەبووە... نە بالاًی کورت بووە، نە لاواز بووە، بەڵکو چوار شانەیەك بووە (ڕوح وماڵم فیدای بێ) تەنانەت هەموو تاڵە سپیەکانی ڕیشی موبارەکی نەگەیشتۆتە بیست تاڵ، جا ئاگادار بە. (وەرگێڕ)

عوبەید هەستا کوشتی و تۆڵەی حوسەینی لێ سەندەوە، جا ئـەم موختـارە لـەو کەسانەبوو کە پشتی موسلیمی کوڕی عەقیلی بەردا و پاشگەز بوویەوە.

هەربۆیە ئەم کارە بۆ خەڵکی کوفە تۆڵە سەندنەوە بوو لـە نەفسـی خۆیـان، چونکە :

یەکەم: ئەوان پشـتی موسـلیمی کـوڕی عـەقیلیان بـەردا، تـا کوشـتیان و کەسیشیان جوککەی لێوە نەهات.

دووەمیش: کاتێك حوسەین دەرچوو کەسیان بەرگریان لێنەکرد، تەنها حوڕڕی کوڕی یەزیدی تەمیمی و هاوەڵەکانی نەبێت، بەڵام خەڵکی کوفـە ئـەوان وازیـان لێهێنا، هەر بۆیە دەبینیت سینە دەکوتن و ئەوە دەکەن کە دەیکەن، هەمووی بۆ سڕینەوەی ئەو هەڵەیەی باو و باپیرانە هەروەك خۆیان ئەڵێن[1].

عومارەی کوڕی عومەیر ئـەڵێ: سـەری عوبەیـدوڵڵای کـوڕی زیـاد و دار و دەستەکەیان هێنا و لە مزگەوتەکەی (ڕەحبە)دا ڕیز کران، دەڵێ: کە گەیشـتمە لایان گوێم لێبـوو دەیـانوت ئـەوە هـات، ئـەوە هـات، بینـیم مارێکـە، بـەنێو سەرەکاندا دەڕۆیشت تا چووە نێو لوتی عوبەیـدوڵڵای کـوڕی زیـادەوە، کـەمێك

(١) ئەو سوپای موختارەی کە تۆڵەی حوسەینیان کـردەوە نـاوی خۆیانیـان نـابوو(التـوابین) (تۆبەکاران)، وەکو دان پێدانانێك بەو کەمترخەمیەی لە ئاست حوسەین کردیان، ئەمەش سەرەتای دەرکەوتنی شیعە بوو وەکو مەزهەبێکی سیاسی، بەڵام دەرکەوتنی شیعە وەکو مەزهەبێکی فیکری و فیقهی دوای ئەوە دەرکەوت دەمێك دوای ڕوخانی دەوڵەتی بەنی ئومەییە بوو.

مایەوە و پاشان هاتە دەر و چوو تا دیاری نەما، پاشان هەم وتیان: ئەوە هاتەوە، ئەوە هاتەوە، هەمان کاری دووبارە یان سێ بارە کردەوە[١].

ئەمەش تۆڵەیەکی خوایی بوو لەم پیاوەی کردەوە کە دەستێکی گەورەی هەبوو لە کوشتنی حوسەینی کوڕی عەلی دا ﷺ.

هەروەها لە ئەبی ڕەجائی عەتارەدیەوە وتوویەتی: جوێن بە عەلی و ئەو خانەوادەیە مەدەن، ئێمە هاوماڵێکی (بەلهوجین)یمان[٢] هەبوو وتی: ئەم فاسقە - حوسەینی کوڕی عەلی- نابینن خوا کوشتی، ئەبو ڕەجا عەلێ: ئەوەبوو خوای گەورە سپیاییەکی تووشی چاوی کرد و کوێری کرد[٣]

* * *

(١) (جامع الترمذي) كتاب المناقب، باب مناقب الحسن و الحسين، حديث(٣٧٨٠)، واسناده صحيح.

(٢) هۆزێکە لە هۆزەکانی عەرەب.

(٣) (المعجم الكبير) (١١٢/٣ رقم ٢٨٣١) وسنده صحيح.

باسی سێیەم

کێ حوسەینی کوشت رضي الله عنه ؟

پێش ئەوەی بکوژانی حوسەین بناسین، وەرە با چەند ساڵێك بگەڕێینەوە دواوە بۆ لای عەلی و حوسەین لەگەڵ شیعەکەیاندا، [شیعە لێرە واتە سەرخەر و لایەنگر][(١)]:

١. عەلی رضي الله عنه :

سکالاّ لە دەست شیعەکەی دەکات (لە خەڵکی کوفە) و ئەڵێ: (لە ڕاستیا هەموو گەلێك لە ستەمی کاربەدەستانی ترساوە، بەڵام من وام لێهاتووە لە ستەمی ژێر دەستەکانم دەترسم، وتم دەرچن بۆ جیهاد دەرنەچوون، وتم گوێ بگرن گوێتان نەگرت، بە نهێنی و بە ئاشکرا بانگم کردن دەنگتان نەبوو، ئامۆژگاریم کردن وەرتان نەگرت، بۆ ئێوە ئامادەن بەس وەك نەبوو، بەندەن وەك خاوەن بەندە؟ حیکمەتتان بۆ باس دەکەم لێی ڕادەکەن، بە ئامۆژگاری چاك ئامۆژگاریتان دەکەم بڵاوەی لێدەکەن، قسەتان بۆ دەکەم و هانتان دەدەم لە بۆ جیهادی خەڵکانی زۆردار کەچی ناگەمە کۆتایی وتەکانم سەبەئیانە[(٢)] هەریەك بۆلایەك بڵاوەی

---

(١) گرنگی ئەم چەند وتانە -چی ئەوەی عەلی بێ یان ئەوانەی حەسەن و حوسەین ڕەزای خوا لە هەمویان بێ- لەوەدایە کە هەمووی تەنها لە کتێبی شیعە موبتەدیعەکانەوە ڕیوایەت دەکات - بە بێ ئەوەی ناوی یەك کتێبی ئەهلی سوننە بێنێت، لە سەروی هەموویانیشەوە کتێبی (نهج البلاغة) کە پێگەی ئەو کتێبە لە نێویاندا زانراوە و شاراوە نیە، جا منیش بۆ ڕاڤەی وتەکان پشتم بە کتێبی (نهج البلاغة) بە شەرحی محمد عەبدە بەستووە.(وەرگێڕ)

(٢) پەندێکی عەرەبیە، بۆ پەرش و بڵاوی و تەفرەقە دەهێنرێتەوە، لسان العرب (سبأ).

لێدەکەن و دەگەڕێنەوە بۆ مەجلیسی خۆتان و خۆتان لە ئامۆژگاریەکانتان گێل دەکەن، بەیانی ڕاستان دەکەمەوە کەچی ئێوارە دەگەڕێنەوە بۆلام وەکو قەوس لار بوونەتەوە، ڕاستکەرەوە وەڕس بوو ڕاستکراوەیش یاخی بوو، ئەی ئەوانەی بە لاشە ئامادەن بە عەقڵ لێرە نین، هەوەس و ئارەزو جیاوازەکان، ئەی ئەوانەی کە والیەکانتان بە دەستانەوە گیر هاتوون، هاوڕێکەتان [مەبەستی خۆیەتی] گوێڕاڵی خوا دەکا و ئێوەش سەرپێچی دەکەن، بەڵام هاوڕێکەی شامتان سەرپێچی خوا دەکا کەچی خەڵکەکە هەر گوێڕایەڵین، قەسەم بەخوا حەزم ئەکرد موعاویە ئێوەی بۆم بگۆڕیبایەتەوە بە گۆڕینەوەی دینار بە درهەم، دەی لە ئێوە ببردایە و پیاوێکی لەوانی پێم بدایە، ئەی خەڵکی کوفە ئەمن گیرۆدەی سێ و دووانێ بووم بە دەستانەوە: کەڕی گوێدار، لاڵی قسەکەر، کوێری چاودار[1]، نە بەڕێز و دڵسۆز لەبەیەك گەیشتن، نە برادەری سیقەن لە ناڕەحەتی، دەستان بەخۆڵا چێ، ئەی هاوشێوەکانی وشتر کە چاودێرەکەی دیار نییە، تا لەلایەکەوە کۆیان دەکەیتەوە لە لاکەی ترەوە بڵاوەی لێ دەکەن)[2]

کارەکە بەمەوە نەوەستا تەنانەت تۆمەتی درۆشیان داوە پاڵی -پەنا بەخوا-.

شەریف ڕەزا لە ئەمیری بڕوادارانەوە عەلی ﷺ ڕیوایەت دەکا کە وتوویەتی: (أما بعد: ئەی خەڵکی عێراق ئێوە وەك ژنی سك پڕ وان، سکی پڕ بوو بێ و

سبأ لێرەدا: زانایانی زمان جیاوازیان هەیە کە لە چیەوە هاتووە و وەرگیراوە، ڕەئی پەسەند ئەوەیە واتە: وەك سەبەئیەکان کە گەلێکن لە کۆندا بە هۆی سەرپێچیانەوە خوا -سبحانە- لە ناوی بردون= =نسأل الله العافیة خوا خەشم و قینی خۆی لێگرتوون و تەفر و توونای کردوون و هەریەکە و بۆلایەك بڵاوەی لێکردووە. (وەرگێڕ)

(١) ئەمە سیانەکە دوای ئەوەش دوانەکەی ترە. (وەرگێڕ)

(٢) نهج البلاغە (١/١٨١-١٨٩) .

ماوەی تەواو بوو بێ پاشان بە مردوێتی منداڵەکەی دانابێ، پاشان مێردەکەی مردبێ و ماوەی بێوەژنیشی درێژەی کێشا بێ، ئینجا خزمە دوورەکانی میراتیان گرتبێ، دە بەخوا بە ئیختیاری خۆم نەهاتم بۆلاتان بەڵکو بەزۆر هاتم، جا پێم گەیشتووە کە ئەڵێن: عەلی درۆ ئەکات، خوا بتان کوژێت ! درۆ بە دەم کێوە ئەکەم)[1]ز

هەروەها ئەڵێ: (خوا بتان کوژێت ! بەڕاستی دڵمتان پڕ کرد لە کێم و زوخاو و سنگمتان پڕ کرد لە ڕق و کینە و هەناسەمتان هەمووی کرد بە غەم و خەفەت و ڕا وبۆچونی منتان بە سەرپێچی و سەرکزی خۆتان لێ تێك دام)[2].

٢. حەسەنی کوڕی عەلی رضي الله عنه :

ئەڵێ: (بەخوا وا ئەزانم موعاویە لە مانە بۆ من باشترە، وا ئەزانن لایەنگری منن؟ کەچی ویستیان بمکوژن، شتومەکەکانمیان تالآن کرد، پارە وسامانەکەمیان برد، دە بەخوا ئەگەر موعاویە پەیمانێکم لێوەر بگرێ کە خوێنمی پێ بپارێزرێت و ئەمینم بکات لە ماڵ وخێزانەکەم ئەوا باشترە لەوەی بمکوژن، ئەوکاتە وخاوخێزانەکەشم لە دەست ئەچێت، خۆ ئەگەر لەگەڵ موعاویەدا کوشتار بکەم ئەوا ئەو کاتە دەکەن بە ملمدا و بە ئاشتی دەمخەنە ژێر دەستی)[3].

---

(١) نهج البلاغة (١/١١٨-١١٩).

(٢) نهج البلاغة (١/١٨٧ - ١٨٩).

(٣) الندوة (٣/٢٠٨) و (في رحاب أهل البيت) ص (٢٧٠).

هەروەها بە شیعەکەی خۆی ئەڵێ: (ئەی خەڵکی عێراق لەبەر سێ شت وازم لێ هێنان: کوشتنی باوکم و لێدانی من و تالانکردنی شتومەکەکانم)[١].

*** غەدری خەڵکی کوفە کە بکوژی حوسەینن:**

موحەممەدی کوڕی عەلی کوڕی ئەبو تالب کە ناسراوە بە ئیبنولحەنەفیە، ئەمیش ئامۆژگاری حوسەینی برای ﷺ کرد و پێ وت: برام ئەتۆ دەزانی ئەوان غەدریان لە بابت و براکەت کرد، جا ئەترسم حاڵی تۆش وەك حاڵی ئەوان بێ و بەدەردی ئەوان بڕۆی[٢].

هەروەها شاعیری بەناوبانگ فەرەزدەق -کاتێك حوسەین پرسیاری ئەو شیعەیەی خۆی لێکرد، کە ئەم لە لایانەوە دێتەوە- فەرەزدەق وتی: (دڵیان لەگەڵتە و شیرەکانیان لەسەرتە، بەڵام فەرمان لە ئاسمانەوە دادەبەزێت و خوداش ئەوەی بیەوێ دەیکات، حوسەین وتی: (ڕاست دەکەی فەرمان هەر بۆ خودایە و هەموو ڕۆژێ ئەو لە کردنی کارێکدایە، خۆ ئەگەر قەزای خوا بە شێوەیەك هات کە ئێمە حەزمان لێ ئەکرد و پێی ڕازی بووین، ئەوا سوپاسی دەکەین لەسەر نیعمەتەکانی، هەر ئەویش پشت و پەنایە بۆ شوکرانە بژێری کردن، ئەگەریش وا نەبوو خۆ ئەگەر کەسێك نیەتی ڕاست بێ و بە نهێنی لە خوا ترس بێ دوور ناکەوێتەوە)[٣].

---

(١) (لقد شيعني الحسين) ص (٢٨٣).

(٢) اللهوف لابن طاووس ص(٣٩)، عاشوراء للإحسائي ص ١١٥، المجالس الفاخرة لعبد الحسين ص ٧٥، منتهى الآمال ٤٥٤/١، على خطى الحسين ص ٩٦..

(٣) المجالس الفاخرة لعبد الحسين ص ٧٩، على خطى الحسين ص١٠٠، لواعج الأشجان للأمين ص٦٠، معالم المدرستين ٦٢/٣.

کاتێکیش حوسەین ﷺ قسەی لەگەڵ کردن ئاماژەی بۆ پێشینەیان کرد، کە چیان بەسەر باوك و براکەی هێناوە، لە وتارێکیدا ئەڵێ : (خۆ ئەگەر ئەوە نەکەن و پەیمانەکەتان بشکێنن و بەیعەتی من لە گەردنتان لادەن، ئەوە شتێکی سەیر نییە لە ئێوە، مەگەر بەسەر باوك و براکەم و موسلیمی کوڕی مامتان نەهێنا، بەڕاستی مەغرور ئەو کەسەیە بە ئێوە فریو بخوات)[1].

٣. عەلی کوڕی حوسەین ناسراو بە زەینولعابدین:

دائەبەزێتە سەر سەرخەرانیی (شیعە)کەیی و سەرزەنشتیان ئەکا و ئەڵێ: (ئەی خەڵکینە سوێندتان ئەدەم بەخوا دەزانن کە نوسراوتان بۆ باوکم نووسی و پاشان فێڵتان لێکرد، گفت و پەیمان و بەیعەشتان پێدا و پاشان لەگەڵی بەشەڕ هاتن و سەرشۆڕیتان کرد، دەك لە ناوبچێ ئەو کارەی وا کردوتانە، بۆ ڕەی خراپیتان، بە چ ڕویەکەوە تەماشای پەیامبەری خوا دەکەن ﷺ کاتێك پێتان ئەڵێ: (عیترەتی منتان کوشت، ئابڕو (حورمەت)ی منتان برد، دە بڕۆن ئێوە لە ئومەتی من نین)، ئەوەبوو دەنگی گریانی ئافرەتان لە هەموو لایەکەوە بەرز بوویەوە وهەندێکیان بە هەندێکی تریان دەیوت: تیاچوونە و بەخۆتان نازانن.

پاشان وتی: (ڕەحمەتی خوا لە کەسێك ئامۆژگاریەکانم قبوڵ دەکات وە وەسیەتەکەم لە پێناوی خوا و پەیامبەر و ئەهلوبەیتەکەی دەپارێزێت، بێگومان لە پێغەمەری خوادا چاکترین نموونەی سەرمەشقی و چاولێکەری هەیە بۆ ئێمە).

هەر هەمویان وتیان: ئێمە هەموومان گوێڕایەڵ و فەرمانداریین و دەستمان بە تۆوە گرتووە و پشتت لێ ناکەین و بەرنادەین، ڕەحمەتی خوات لێبێ فەرمانی

---

(١) معالم المدرستين ٣/٧١ ـ ٧٢، معالي السبطين ١/٢٧٥، بحر العلوم ١٩٤، نفس المهموم ١٧٢، خير الأصحاب ٣٩، تظلم الزهراء ١٧٠.

خۆتمان پێ بڵێ، ئێمە شەڕین لە بۆ شەڕت و ئاشتین لە بۆ ئاشتیت و دەدەیـن لـە یەزید و تەبەڕا لەهەر کەسێك دەکەین ستەمی لێتکردبێ، ئەویش وتی: هەی هو، ئەستەمە ئەی خیانـەتکار و فێڵبازینـە، بـە دەسـت نەفسـی خۆتانـەوە گیرتـان خواردوە، دەتانەوێ بێنە دەم منەوە هەروەك بەدەم هاتنەوەتان بۆ باوباپیرانم لەوەو پێش؟ نە بە پەروەردگاری وشـترانی سـەماکار[1]، برینەکـە سـاڕێژ نەبووەتـەوە، دوێنێ باوکم لەگەڵ خانەوادەکەی کوژرا، هەرگیز جـەرگ بڕینەکـەی پەیامبـەر و ئالوبەیتەکەیی و باوکمم و کوڕەکانی باوکمم لە نەبیر ناباتـەوە، هێشـتا شـەیدا و هۆگریان لە زمانە چکۆلەمدایە، تاڵیی لە قوڕگ و گەرومدایە، خەم و خەفەتی لە سنگمدایە)[2].

هەروەها کاتێك بـە لای خـەڵکی کوفـەدا تێپـەڕی، بـینی شـیوەن دەکـەن ودەگـرین، ئـەمـیش لێیان توڕە بوو وتی: (شیوەن دەکەن و دەگرین لە پێنـاوی ئێمە، ئەی کێ کوشتمانی؟)[3].

---

(١) سەماکاران (الراقصات): وشترە، چونکە وشتر لەکاتی ڕێکردنـدا لار و لانجەیـەتی ئـەڵێی سەما ئەکا، ڕای تریش هەیە لەسەری. (وەرگێڕ)

(٢) ذكر الطبرسي هذه الخطبة في الاحتجاج (٣٢/٢) وابن طاووس في الملهوف ص ٩٢ والأمـين في لواعج الأشجان ص ١٥٨ وعباس القمي في منتهى الآمال الجزء الأول ص ٥٧٢، وحسين كوراني في رحاب كربلاء ص ١٨٣ وعبد الرزاق المقرم في مقتل الحسين ص ٣١٧ ومرتضـى عيـاد في مقتـل الحسين ص ٨٧ وأعادها عباس القمي في نفس المهموم ص ٣٦٠ وذكرهـا رضـى القـزويني في تظلم الزهراء ص ٢٦٢.

(٣) الملهوف ص٨٦ نفس المهموم٣٥٧ مقتل الحسـين لمرتضـى عيـاد ص٨٣ ط٤ عـام ١٩٩٦م تظلم الزهراء ص ٢٥٧.

٤. ئوم کەلسومی کچی عەلی رضي الله عنه:

وتی: (ئەی خەڵکی کوفە عەیبە بۆتان، چیتانە بۆ پشتی حوسەینتان بەردا و دواییش کوشتان، پاشان ماڵەکەیتان تاڵان کرد و بردتان و ئافرەتەکانیتان بە دیل گرت، تووشی مەینەت و دەردەسەریتان کرد، دەك تیاچن و دوورچن، چ نەهامەتیەکە داویە لەسەرتان، چ تاوانێکە هەڵتان گرتووە لەسەر شانتان، چ خوێنانێکتان ڕژان، چ ژنانێکتان دابە کوشتان، چ منداڵانێکتان فەوتان، چ سامانێکتان برد بە تاڵان، پیاوانێکتان کوشت باشترینی دوای پەیامبەر بوونﷺ، سۆز و بەزەیی لە دڵتان هەڵگیراوە)[1].

٥. زەینەبی کچی عەلی رضي الله عنه :

کاتێك خەڵکەکە پێشوازیان لێکرد بە گریان و ڕۆ ڕۆوە، پێی ووتن: (دەگرین و ڕۆ ڕۆتانە؟ ! ئا بەخوا زۆر بگرین و کەم پێبکەنن، بەڕاستی عەیب و شورەییە و ئابڕوتان چوو، ئیتر هەرگیز پاکی ناکەنەوە [تازە ئابڕوتان چۆڕیا]، ئاخر چۆن کوشتنی وەچەی کۆتا پەیامبەر پاك دەکەنەوە)[2].

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: سەری لە کەژاوەکەی درهێنا و بە خەڵکی کوفەی وت: وسبن ئەی ئەهلی کوفە، پیاوەکانتان دەمانکوژن و ژنەکانتان بۆمان دەگرین، خوا خۆی دادوەری نێوان ئێمە و ئێوەیە لە ڕۆژی دواییدا[3].

---

(١) اللهوف ص ٩١ نفس المهموم ٣٦٣ مقتل الحسين للمقرم ص ٣١٦، لواعج الاشجان ١٥٧، مقتل الحسين لمرتضى عياد ص ٨٦ تظلم الزهراء لرضي بن نبي القزويني ص ٢٦١.

(٢) مع الحسين في نهضته ص ٢٩٥ وما بعدها.

(٣) نفس المهموم ص٣٦٥ و تظلم الزهراء ٢٦٤.

٦. جەواد موحەدیسی:

(هەموو ئەم هۆكـارانە وای كـرد ئیمـامی عـەلی ئـەو دوو تالآوەیـان بـە دەستەوە بچەژێ و غەدر لە ئیمامی حوسەین بكەن و هەروەها موسـلیمی كوڕی عەقیل بە مەزلۆمی لە نێو ئەواندا بكوژرێ و حوسەین لە كەربەلای نزیـك كوفە بە تینویەتی هەر بە دەست سوپای كوفەوە بكوژرێ[١])[٢].

٧. حوسەین كورانی :

ئەڵێ: (خەڵكی كوفە بە وازهێنان و بڵاوەكردن لە حوسەین وازیـان نـەهێنا، بەڵكو بەهۆی ڕەنگاوڕەنگی هەڵوێستەكانیانەوە هەڵوێستی سێیەمیشیان بۆ پەیدا بوو، ئەوەش بە پەلەكردنیان لە دەرچوون بۆ كەربەلا و شەڕكردن لەگـەڵ ئیمـامی حوسەین علیه السلام، لە كەربـەلاش لـەوێ پێشـبڕكێیان دەكـرد لـە پیشـاندنی هەڵوێستی وا كە لە ڕەزای شەیتان و خەشمی خوای میهرەبان بوو)[٣].

* هەروەها ئەڵێ : (هەڵوێسـتێكی تـریش دەبیـنین كـە نیشـانەی نیفـاقی خەڵكی كوفەیە، عەبدوڵڵای كوڕی حەوزەی تەمیمی دێتە بەرانبەر ئیمام حوسەین ئەقیڕێنێ: حوسەینتان تێدایە؟-كە چی خەڵكی كوفەشە و تا دوێنێ لە شیعەكەی

---

(١) موسوعة عاشوراء ص ٥٩.

(٢) جواد محدثي: زانایایەكی گەورە وناوداریانە، هەر لەو ووتانەی كە جێگای خۆیەتی لێـرەدا ئاماژەی بۆ بكرێ، ئەڵێ: (لە ڕاستیدا مێژوو شاهیدە كەوا خەڵكی كوفـە مەشـهورن بـە غـەدر و پەیمان شكاندن، ئیتر هەر چۆنێك بێ مێژووی ئیسلام تێڕوانینی چاك نییە لە ئاست پەیمان و پابەندی خەڵكی كوفەوە (هەورەها حسین كورانی ومورتەزا موتەهەری وكازیمی ئیحسائی وحوسەینی نەجەفی وموحسین ئەمین كە نووسەر ووتەكانیان دێنێتەوە هەر هەموویان زانـای زۆر گـەورە و ناوداریـانن، جوان وتراوە: لە زمانی خۆتەوە قەرزار بارتەكەم (من فمك أدينك). (وەرگێڕ).

(٣) في رحاب كربلاء ص ٦٠-٦١.

عەلی ﷺ بوو پێ ئەچێ لەوانەش بووبێ کە نوسراویان بۆ نووسی بێ یان لە جەماعەتی(شەبس)بێ- ئینجا ئەڵێ: ئەی حوسەین مژدەی ئاگرت لێبێ)[1].

٨. مورتەزا موتەهەری :

مورتەزا موتەهەری ئەڵێ: (گومان لەوەدا نییە کەوا خەڵکی کوفە شیعەی عەلی بوون، ئەوانەشی حوسەینیان کوشت هەر شیعەی ئەو بوون)[2].

هەروەها ئەڵێ: (ئێمە پێشتر ئەوەمان سەلماند کەوا ئەم چیرۆکە لەم ڕوانگەیەوە زۆر گرنگە، هەروەها وتمان: کوشتنی حوسەین لە لایەن موسڵمانانەوە بەڵکو لە لایەن خودی شیعەوە کە هێشتا پەنجا ساڵێك بەسەر وەفاتی پەیامبەرەوە ﷺ تێپەڕیووە، بەڕاستی شتێکی سەیرە و مەتەڵێکی سەمەرەیە و تا بڵێی سەرنج ڕاکێشە)[3].

جا ئەوەی فەرمانی کرد بە کوشتنی حوسەین و پێی دڵشاد بوو: عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد بوو.

ئەوەی دەستی لە کوشتنی هەبوو: شەمری کوڕی زیلجەوشەن و سینانی کوڕی ئەنەسی نەخعی بوون. ئەم سیانەش هەموویان لایەنگری عەلین و لە صیففینیشدا لە نێو سوپاکەی وی بوون.

٩. کازمی ئیحسائی نەجەفی :

---

(١) في رحاب كربلاء ص ٦١.

(٢) الملحمة الحسينية (١/١٢٩).

(٣) الملحمة الحسينية (٣/٩٤).

ئەڵێ: (ئەو سوپایەی کە دەرچوو بۆ شەڕی ئیمام حوسەین -علیە السلام- سێ سەد هەزار[١] بوون، هەر هەمویان خەڵکی کوفە بوون، نە شامیەك، نە حیجازیەك، نە هیندیەك، نە پاکستانیەك، نە سودانیەك، نە میسریەك، نە ئیفریقیەکیان تێدا نەبووە، هەر هەموویان کوفەیی بوونە، لە هۆز و عەشیرەتە جیاوازەکانەوە کۆبوونەوە)[٢].

١٠. حوسەینی کوڕی ئەحمەدی بەڕاقی نەجەفی:

قەزوێنی ئەڵێ: وە لەو ڕەخنە و گازندانەی کە لە خەڵکی کوفە دەگیرێن ئەوەیە: (ئەوان حەسەنی کوڕی عەلیان -علیهما السلام- بەو دەردە برد و هەستان بە کوشتنی حوسەینی کوڕی عەلی -علیە السلام- کەچی خۆیان بانگهێشتیان کردبوو)[٣].

١١. موحسین ئەمین:

(پاشان بیست هەزار لە خەڵکی عێراق بەیعەتیان دابە حوسەین و غەدریان لێکرد و بەیعەتی ئەویشیان لەگەردندا بوو، بەڵام خروجیان لێکرد و کوشتیان)[٤].

* * *

(١) ئەم ژمارە ڕاست نییە، بەڵام لەبەر ئەمانەتی عیلمی نووسەر وەکو خۆی هێناویەتی، ئێمەش هەر لەبەر ئەمانەتی عیلمی نەمان گۆڕی. (وەرگێڕ).

(٢) عاشوراء ص ٨٩.

(٣) تارخ الكوفة ص ١١٣.

(٤) أعيان الشيعة ٢٦/١.

کێ دەستی ڕاستەوخۆی لە کوشتنی حوسەیندا هەبوو؟

ئـەوەی مەشـهورە لـە کتێبـە ژیاننامـەیی و مێژوویەکانـدا ئـەو کەسـەی ڕاستەوخۆ دەستی لە کوشتنی حوسەیندا هەبووە: سینانی کوڕی ئەنەسی نـەخعی و شەمری کوڕی زیلجەوشەن بوون، سەرگەورەکەشیان عوبەیـدوڵڵای کـوڕی زیـاد بووە، جا هەم عوبەیدوڵڵا و هەم شەمریش لە شیعەکەی عەلین :

١. عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد: طوسـي لە کتێبی (الرجال)ـەکەیدا باسیکردوە و لە هاوەڵانی عەلی هەژماری کردووە[1].

٢. شەمری کوڕی زیلجەوشەن: نەمازی شەهرودی لە بارەی شەمرەوە ئەڵێ: لە صیففیندا لەڕیزی سوپاکەی ئەمیرولمؤمنین علیه السلام بووە [2].

❋ ❋ ❋

---

(١) رجال الطوسي ص٥٤ ترجمة(١٢٠) ط١المطبعة الحيدرية - النجف١٩٦١م، تحقيق: محمد صادق بحر العلوم. [هەر بۆ زانیاریت طوسي زانایەکی زۆر پایەداری شیعەیە.شەهرودیش بەهەمان شێوە].

(٢) (مستدركات علم رجال الحديث) للعلامة علي النمازي الشهرودي، مؤسسة النشر الاسلامي - ١٤٢٥هـ (٤/٢٢٠) ترجمة (٦٨٩٩).

باسی چوارەم

هەڵوێستی خەڵك لە ئاست كوشتنی حوسەین[١]

بێگومان كوشتنی حوسەین ﷺ لەو موسیبەتە گەورانەیە كە بەسەر موسڵماناندا هات، چونكە سەر زەوی كچەزای پەیامبەرێكی تری تێدا نەبوو جگە لەو نەبێ و بە مەزڵومیش كوژرا -خوا لە خۆیی و ئال و بەیتەكەی ڕازی بێ-، هەر بۆیە كوشتنەكەی بە نیسبەت موسڵمانانی سەر زەویەوە موسیبەتێكی زۆر گەورە بوو و بۆ خۆیشی شەهیدی و ڕێزلێگرتن و پلە بەرزكردنەوە و نزیك بوونەوەبوو لە خوا، كە هەڵی بژارد بۆ ئاخیرەت و نازو نیعمەتی ئەو بەهەشتە لە جیاتی ئەم دونیا سەخت و نارەحەتە.

هەروەها ئەڵێین: خۆزگە دەرنەچووبایە، بۆ ئەو مەبەستەش زۆرێك هاوەڵە بەڕێزەكان ڕێگریان لێكرد، ئەم دەرچوونەی وای لەو زۆردار و زاڵمانە كرد دەستیان بچێتە خوێنی كچەزاكەی پەیامبەری خوا ﷺ و پاشانیش بە مەزڵومی شەهیدی بكەن، بەڕاستی ئەوەندە شت لە كوشتنەكەی كەوتەوە كە ئەگەر لە شارەكەی خۆی دەرنەچوایە ئەوانە ڕوی نەدەدا.

(١) شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە -بە ڕەحمەت بێ- لەبارەی بكوژانی حوسەینەوە ئەڵێ: ئەوەشی حوسەینی كوشت، یا هاوكاری كرد، یا ڕازی بوو بەكوشتنی، لە عنەتی خوا و مەلائیكەت و هەموو خەڵكی لێبێ. ئەوە ئیبت تەیمیە كە ئەهلی بیدەع بە تایبەت ڕافیزە زۆر زۆر ڕقیان لێیەتی، وا دەزانن ڕقی لە ئال و بەیت بووە، بەڵام بەڕاستی ئەوە نیشانەی جەهلیانە بە شخ الاسلام، هەر لە كۆنیشەوە وتراوە: الناس أعداء ما جهلوا، خەڵك دوژمنی هەر شتێكن نەیناس و شارەزای نەبن و پەیان پێ نەبردبێت. (وەرگێڕ).

بەڵام کاری خوایە جل جلالە، هەر چییەك خوا تەقدیری بکا ئەبێ و با خەڵکیش نەیەوێ.

دوای ئەوساش کوشتنی حوسەین لە کوشتنی پەیامبەران مەزن تر نییە، ئەوەتا پەیامبەر یەحیا سەلات و سەلامی خوای لەسەر، سەریان بڕی و هێنایان کردیان بە مارەیی ئافرەتێکی داوێن پیس، هەروەها زەکەریا هەر بەکوشتن چوو و عومەر و عوسمان و عەلیش هەر هەموویان بە کوشتن ڕۆیشتن، ئەمانە هەموویان لە حوسەین باشترن خوا لەوان و لە ئەمیش ڕازی بێ، هەر بۆیە جائیز نییە مرۆڤ کاتێك یادی کوشتنی حوسەین بکات دەست بکات بە لە خۆدان ودەم وچاو ڕنین وئەوانە، هەموو ئەمانە لەشەرعدا نەهی لێکراوە، ئەوەتا پەیامبەری خواﷺدەفەرموێت: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الخُدُودَ وَ شَقَّ الجُيُوبَ»[1]، واتە: (لە ئێمە نییە ئەوەی لە گۆنایی دەدا و سنگی دەدڕێ).

هەروەها دەفەرموێ: «أَنَا بَرِيءٌ مِنَ الصَّالِقَةِ وَالحَالِقَةِ وَالشَّاقَّةِ»[2]، واتە: (من بەریم لەو ئافرەتەی شیوەن دەکا و لەوەی قژی دادەڕنێ و لەوەی لە سنگی دەدا ودایدەڕنێ).

الصالقة: ئەو ئافرەتەیە بە دەنگی بەرز دەگری و شیوەن دەکا.

الحالقة: ئەو ئافرەتەیە قژی دادەڕنێ.

الشاقة: ئەو ئافرەتەیە لە سنگی دەدا و دایدەڕنێ.

---

(١) (صحيح البخاري) كتاب الجنائز، باب ليس منا من شق الجيوب حديث (١٢٩٤). و (صحيح مسلم) كتاب الايمان، باب تحريم ضرب الخدود (١٠٣).

(٢) (صحيح البخاري (كتاب الجنائز، باب ما ينهى من الحلق عند المصيبة (١٢٩٦). و(صحيح مسلم)كتاب الايمان، باب تحريم ضرب الخدود وشق الجيوب والدعاء بدعوى الجاهلية، حديث رقم (١٤٠/١٦٧).

هەروەها پەیامبەری خواﷺدەفەرموێت: «إِنَّ النَّائِحَةَ إِذَا لَمْ تَتُبْ فَإِنَّهَا تُلْبَسُ يَوْمَ القِيَامَةِ دِرْعًا مِنْ جَرَبٍ وَسِرْبَالًا مِنْ قَطِرَانٍ»[1]. واتە: (ئەگەر شیوەنکەر تەوبە نەکات، ئەوا لە ڕۆژی قیامەتدا قەمیسێکی گەڕی و خوریان و پۆشاکێکی قەترانی دەکرێتە بەری).

بۆیە پێویستە لەسەر موسڵمان ئەگەر موسیبەتێکی ئاوها ڕویدا، ئەوە بڵێت کە خوای پایەبەرز فەرموویەتی: ﴿ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾ {البقرة: ١٥٦}. واتە: (ئەوانەی کە هەرکات تووشی بەڵا و موسیبەتێك دەبن، دەڵێن: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾ ئێمە هەر هی خواین و سەرەنجامیشمان هەر بۆ لای ویە).

*** هەڵوێستی خەڵك لە کوشتنی حوسەین:**

خەڵك لە کوشتنی حوسەین دەبنەوە سێ کۆمەڵەوە:

کۆمەڵەی یەکەم: وا دەبینن کوشتنی حوسەین هەق بووە، چونکە خروجی لە پێشەوای موسڵمانان کردووە و ویستوویەتی کۆکی و تەبایی موسڵمانان تێك بدا[2]. هەروەها ئەڵێین پەیامبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: «هەرکەس هات و ئێوەش پێشەوایەکی خۆتان هەبوو کاروباری بەڕیوە دەبردن، جا ویستی

---

(١) (صحيح البخاري) كتاب الجنائز، باب ما ينهى من الحلق عند المصيبة (١٢٩٦). و(صحيح مسلم)كتاب الايمان، باب تحريم ضرب الخدود وشق الجيوب والدعاء بدعوى الجاهلية، حديث رقم (١٤٠/١٦٧).

(٢) عەرەبیەکەی ((وأردا أن يشق عصا المسلمين)) مەبەست پێی: اجتماعهم وائتلافهم. انظر مختار الصحاح باب (ع ص ا). هەندێك بە (دار) تەرجومەی دەکەن، لە ڕاستیدا ئەگەر هەر ڕاستیش بێ لە ڕوی زمانەوانیەوە وەربگێڕدرێ، دەبێت بگوترێت (گۆچان) نەك (دار)، لەبەر: یەکەم/ خۆی بەو مانایە دیت. دووەم/کنایەیە بۆ شکاندنی ئەو گۆچانەی کە موسڵمانان پێی وەستاون. کە گۆچانی تەبایی و کۆك بوونە. والله أعلم وهو الموفق. (وەرگێڕ)

کۆمەڵەکەتان تێك بشکێنێ، هەرکەسێك بووە بیکوژن، کائنا من کـان»[١]. جـا حوسـەینیش ویسـتوویەتی کۆمــەڵی موسـڵمانان تێکـدا و پەیامبــەریش ﷺ دەفەرموێت: «اقتلوه کائنا من کان» بۆیە کوشتنەکەی ڕاسـتە، ئەمـەش وتـەی (ناصبیەکانە)[٢]، کە ڕقیان لە حوسەینی کوڕی عەلی کوڕی ئـەبو تالبـە -ڕەزای خوا لە خۆیی و لە بابی بێ-.

کۆمەڵەی دووەم: ئەڵێن: حوسەین ئەو ئیمامەیە کە گوێڕایەڵی واجب بووە و پێویست بوو کارەکە تەسلیم بەم بکرایە. ئەمەش قسەی شیعەکانە.

کۆمەڵەی سێیەم: کە وتەی ئـەهلی سـوننەت و جەماعەتـە، ئـەڵێن: بـە مــەزڵومی کـوژراوە، بــەڵام کاربەدەسـت نـەبووە واتــە ئیمــام نـەبووە، وەکـو خارجیەکیش نەکوژراوە، بەڵکو بە مەزڵومی کوشتیان و شەهیدیان کرد هەروەکو پەیامبەرﷺ دەفەرموێ: (حەسەن و حوسـەین گـەورەی گـەنجانی بەهەشـتن)[٣]. هەروەك ویستیشی بگەڕێتەوە، یان بڕوات بۆلای یەزیـد لـە شـام، بـەڵام ئـەوەبو ڕێگریان لێکرد و وازیان لێ نەهێنا هەتا نەبێتە دیلی ژێر دەستی کوڕەکەی زیاد.

*** دوو بیدعەی تازە داهێنراو :**

شـێخ الاسـلام ئـیبن تەیمیـە دەڵـێ: (دوای کوشـتنی حوسـەین خـەڵك دوو بیدعەیان داهێنا:

(١) (صحیح مسلم)کتاب الامارة، باب حکم من فرق أمر المسلمین وهو مجتمع، حدیث رقم (١٨٥٢).

(٢) الناصبە: ئەوانەن کە ڕقیان لە عەلی و خانەوادەکەیەتی.

(٣) (أخرجە الترمذي) کتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسین حدیث (٣٧٦٨).

یەکەمیان: بیدعەی غەمباری و شیوەنکردن لە ڕۆژی عاشورادا، بە لە گۆنا دان و هاوارکردن و گریان و تینویەتی و خوێندنەوەی شیوەننامە و لاواندنەوە، کە ئەمانە سەردەکێشێ بۆ جنێو و نەفرەتکردن لە پێشینیان و تاوانبارکردنی خەڵکانێکی بێ تاوان تەنانەت جنێو بە (پێشکەوتووە یەکەمەکان) (السابقون الأولون) دەدرێت، هەروەها سەرگوزەشتەی کوشتنەکەی دەخوێنرێتەوە کە زۆربەی درۆ و دەلەسەیە، جا ئەو کەسەی کە ئەم کارەی داهێناوە مەبەستی کردنەوەی دەرگای ئاشوب و بەش بەش کردنی ئوممەت بووە، وەگەرنا مانای چییە ئەم یادە هەموو ساڵێك دووبارە بکرێتەوە و خوێن برێژرێ و ڕابردو گەورە بکرێتەوە خۆ پێوەی پەیوەست بکرێ و باوش بکرێتە گۆڕەکان).

دووەمیان: بیدعەی خۆشی و شادی و دابەشکردنی شیرینی و بەخشین بە منداڵ و خێزان لە ڕۆژی کوشتنی حوسەیندا.

لە کوفەدا خەڵکانێك هەبوون لایەنگری ئال و بەیت بوون لە سەروی هەموویانەوە موختاری کوڕی ئەبو عوبەیدی موتەنەبیئی درۆزن لەگەڵ خەڵکانێکی تردا کە ڕقیان لە ئال و بەیت بوو لە سەروی هەموویانەوە حەجاجی کوڕی یوسفی سەقەفی، جا بیدعە بە بیدعە چارەسەر ناکرێ بەڵکو بە بەرپاکردنی سوننەتی پەیامبەر دەبێتﷺ هەروەك خوای باڵا دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتۡهُم مُّصِيبَةٞ قَالُوٓاْ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾[البقرة١٥٦] [(١)].

* * *

(١) ـ(منهاج السنة) (٥/٥٥٤-٥٥٥) بتصرف.

باسی پێنجەم

هەڵوێستی ئەهلی سوننەت لە ئاست یەزیدی کوڕی موعاویە

* هەڵوێستی یەزید لە کوشتنی حوسەین ﵁:

یەزید دەستی لە کوشتنی حوسەیندا نەبووە، ئەمەش دیفاعکردن نییە لە یەزید بەڵکو دیفاعکردنە لە هەق(١)، لەوەو پێشیش ڕوونمان کردەوە کێ حوسەینی کوشتووە.

یەزید کە عویەیدوڵڵای کوڕی زیادی نارد بۆ ئەوەبوو نەهێڵێت بێتە کوفەوە، فەرمانی کوشتنی پێنەکرد، بەڵکو خودی حوسەین ﵁ گومانی خێری بە یەزید هەبوو کاتێك وتی: (یان ئەوەتا ڕێگەم بدەن بڕۆم بۆلای یەزید و بەیعەتی بدەمێ).

شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە ئەڵێ: (بە ئیتفاقی ئەوانەی مێژوو دەگوازنەوە یەزید فەرمانی بە کوشتنی حوسەین نەکردووە، بەڵام بۆ ئیبن زیادی نووسی کە نەهێڵێت حوسەین ببێتە والی عێراق و کاتێکیش هەواڵی کوشتنی حوسەین

---

(١) با خوێنەری بەڕێز بەباشی ئەمە بزانێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەهلی سوننەت و جەماعەت بە هیچ شێوەیەك خۆشیان بە یەزیددا نایەت، هەروەکو لە سەلەفەوە هاتووە و فەرمویانە: بۆ کەسێك هەیە کە بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەبێت ویەزیدی خۆش بوێت ؟! بەڵێ ئەهلی سوننە خۆشیان بە یەزیددا نایەت، بەڵام ئەوەی هەق بێت ڕوونی دەکەنەوە، چونکە هەق لەهەر کەسێکی تر عەزیزترە، جا ئەهلی سوننە نە زیاد ئەڵێن و نە کەم، نە خۆشمان ئەوێ و نە لەعنەتی لێ دەکەین، بەڵام ئەوەی کە نووسەر باسی دەکات ڕاستیەکە و ئەبێت ڕوون بکرێتەوە، هەق هەقە وئەبێت بگوترێت، چونکە خەڵکانی نەیار و ناحەز لە باسکردنی ئەمەدا مەرام و ئامانجی تریان هەیە. (وەرگێڕ) .

- بەڵکو باشتر وایە بڵێین (لا يُسبّ ولا يُحبَ مَحبة الصالحين) (م.خليل).

گەیشتە یەزید ناڕەحەتی خۆی دەرخست و گریانیش لـە ماڵەکەیـەوە بیسـترا وە یەکێکیانی بە دیل نەگرت و بەڵکو ڕێزی لە ئەهل و بەیتەکەی گرت و ڕێگەشـی دان تا گەڕانەوە شوێنی خۆیان.

ئەمما ئەو ڕیوایەتانەی باس لەوە دەکەن کـە بـێ ڕێـزی بەرانبـەر ئافرەتـانی خانەوادەی پەیامبەر ﷺ کردووە و وەکو دیلی جەنگ بـراون بـۆ شـام و لـەوێش بەهەمان شێوە بێڕێزیان لە ئاست کراوە، ئەمانە هەر هەموو ووتەی پوچن، بەڵکو بەنی ئومەییە بەنی هاشمیان زۆر بـە ڕێـزدار تەماشـا کـردوە، تەنانـەت کاتێـك حەجاجی کوڕیی یوسـفی سـەقەفی ڕۆیشـت فاتیمـەی کچـی عەبـدوڵڵای کـوڕی جەعفەری خواست، عەبدولمەلیکی کـوڕی مـەڕوان ئـەم کـارەی قبـوڵ نـەکرد و فەرمانی کرد بە حەجاج وازی لێ بێنێ و تەڵاقیدا، جا ئەوان بـەنی هـاشـمیـان بـە گـەورە و گـران تـەمـاشـا کـردووە، تـەنـانـەت هـەرگیـز ڕۆژێـك لـە ڕۆژان هیچ ئافرەتێکی هاشمی نەکراوەتە کەنیزەك)[1]جا بۆیە ئافرەتی هاشمی لەو ماوەیەدا هەمیشە زۆر بەڕێز و گرانەوە تەماشا کراوە.

یان دەگوترێ سەری حوسەین براوە بـۆ یەزیـد، ئـەمیش بـە هـەمان شـێوە ئیسپات نەبووە، بەڵکو سەری حوسەین هەر لە لای عوبەیدوڵڵا بـوو لـە کوفـە، پاشان حوسەین نێژرا و کەس شوێنەکەی نازانێت، بەڵام ئەوەی مەشهورە هەر لـە کەربەلا لە شوێن کوشتنەکەی سپاردویانە.

---

(١) (منهاج السنة) (٤/٥٥٧ - ٥٥٩) بتصرف.

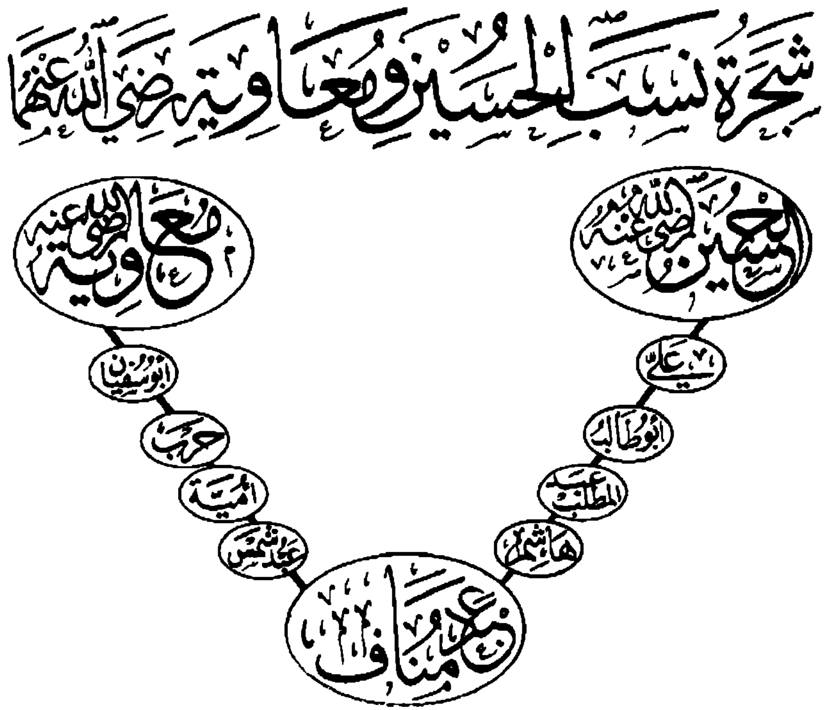

هەڵوێستی ناوەند لە ئاست یەزید:

شیخ الاسلام ئیبن تەیمیە دەڵێ: خەڵك لە ئاست یەزید دوو پەڕ و ناوەندێکن:

دەستەی یەکەم: دەمارگریان بۆی هەیە و خۆشیان دەوێ و تەنانەت ئیددیعای پەیامبەرایەتی و مەعصومەتیشی بۆ دەکەن.

دەستەی دووەم: دەمارگریان لەسەری هەیە و ڕقیان لێیەتی و تەنانەت کافری دەکەن و وا دەبینن کە مونافیق بووە و لە ڕوکەش خۆی بە موسڵمان پیشانداوە و بەڵام بەدڵ مونافیق بووە و ڕقی لە پەیامبەر بووە ﷺ.

هەروەها -کاتێك حوسەین کوژراوە یان کاتێك کوشتاری خەڵکی حەڕەی کردووە- ئەو شیعرە دەدنە پاڵی کە وتوویەتی:

لَيْتَ أَشْيَاخِي بِبَدْرٍ شَهِدُوا   جَزَعَ الخَزْرَجِ مِنْ وَقْعِ الاسَلْ
قَدْ قَتَلْنَا القَرْنَ مِنْ سَادَاتِهِمْ   وَعَدَلْنَاهُ بِبَدْرٍ فَاعْتَدَلْ
وَلَعِبَتْ هَاشِمُ بِالْمُلْكِ فَلا   خَبَرٌ جَاءَ وَلا وَحْيٌ نَزَلْ

هەروەها وتوویەتی:

لَمَّا بَدَتْ تِلْكَ الحُمُولُ وَأَشْرَفَتْ   تِلْكَ الرُّءُوسُ عَلَى رُبَى جَيْرُونِ
نَعَقَ الغُرَابُ فَقُلْتُ نُحْ أَوْ لا تَنُحْ وَلَعَتْ   فَلَقَدْ قَضَيْتُ مِنَ النَّبِيِّ دُيُونِي خَبَرٌ جَاءَ

ئینجا ئەڵێ [واتە ئیبن تەیمیە]: (هەردوو بۆچوونەکە هەڵەیە، ئەو پیاوە پاشایەك بووە لە پاشاکانی موسڵمانان و خەلیفەیەك بووە لە خەلیفە پاشاکان نە ئەمەو نە ئەوە.

سەبارەت بە کوشتنی حوسەین ئەوا بێگومان بە مەزلومی کوژرا و شەهیدکرا هەروەك هاوشێوەکانی تری چۆن بە مەزلۆمی کوژران و شەهید کران، کوشتنی حوسەینیش سەرپێچی کردنی خوا و پەیامبەرە بۆ ئەو کەسەی کوشتوویەتی یان هاوکاری کردووە یان پێی ڕازی بووە، ئەمەش کارەساتێك بوو تووشی موسڵمانان هات بە هۆی خێزانی وی و هی تریشەوە، بۆ خۆیشی شەهادەت و پلە بەرزی و پایە بڵندیە)[1].

---

(١) (مختصر منهاج السنة) (١/٣٤٦).

ڕێگری لە نەفرەتکردن لە یەزید:

لەوانەیە لە گرنگترین ئەو ڕوداوانەی کە لە سەردەمی یزید دا ڕویدا بێت ڕووداوی (حەڕە)[1] و کوشتاری عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر و کوشتنی حوسەینی کوڕی عەلی بوو بێت.

بەم هۆیەوە هەندێك نەفرەتکردن لە یەزیدی کوڕی موعاویە بە جائیز دەزانن، هەندێکی تریش بە پێچەوانەوە، جا ئەوەی نەفرەتکردن لە یەزید بە جائیز دەزانێت پێویستی بە سەلماندنی سێ شت هەیە :

یەکەم: بیسەلمێنێت کەوا فاسق بووە.

دووەم: بیسەلمێنێت کە ئەو لەو فاسقیەی تەوبەی نەکردووە، چونکە ئەگەر بێ باوەڕ تەوبە بکات خوای لێی وەردەگرێت، چ جای فاسق؟

سێیەم: بیسەلمێنێت نەفرەتکردن لە کەسێکی دیاریکراو جائیزە.

نەفرەتکردن لە مردوویەکی دیاریکراو جائیز نییە، کە نەخوا و نە پەیامبەری خوا ﷺ نەفرەتیان لێ نەکردبێت، لە پەیامبەری خواوە ﷺ چەسپاوە فەرمویەتی: «لا تَسُبُّوا الأَمْوَ اتَ فَإِنَّهُم قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا»[2]. واتە: (جوێن بە مردووان مەدەن، چونکە ئەوان ئەوەی کە پێشیان خستبوو پێی گەیشتن).

جا دینی خوایش، لەسەر جوێن بازی بەرپا نەبووە، بەڵکو لەسەر ڕەوشت جوانی بەرپا بووە، هەر بۆیە جوێندان لە دینی خوای گەورەدا بەهیچ شێوەیەك جێی نابێتەوە، بەڵکو پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ

---

(١) کاتێك خەڵکی مەدینە لەیەزید ڕاپەڕین، یەزیدیش بەو هۆیەوە سێ ڕۆژ مەدینەی حەڵاڵ کرد.

(٢) (صحيح البخاري) كتاب الجنائز، باب ما ينهى عن سب الأموات، حديث (١٣٩٣).

وَقِتَالُهُ كُفْرٌ) واتە: جوێندان بە موسڵمان فاسقیێتیە و دەرچوونە لە فەرمانی خـوا و کوشتار لەگەڵ کردنیشی کوفرە)[1].

[هەروەها دەفەرموێ: (لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ ، وَلا اللَّعَّانِ ، وَلا الْفَاحِشِ ، وَلا الْبَـذِيءِ) واتە: موسڵمان تانە وەشێنەر و نەفرەت وەشێنەر و جوێندەر و زمان پیس و بەد ئەدەب نییە].

وەکو دەردەکەوێت جوێندان بە موسڵمان فاسقیێتیە، جا کەسیش نەیگووتووە یەزید لە دین دەرچووە، بەڵکو گەورەترینی ئەوەی لەسەری دەگوترێ: فاسق بووە.

ئەمەش هەروەکو ڕوونمان کردەوە بەندە لەسەر سەلماندنی ئەو فاسیقیێتیەی کە لە یەزید دا هەبووە، زانینی ئەوەش لای خوای بەرز و پیرۆزە.

ئەوەتا پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (یەکەم سوپایەك کە غـەزای شـاری قەیسەر دەکەن خودا لێیان خۆش بووە)[2].

جا ئەم سوپایە بە سەرکردایەتی یەزیدی کوڕی موعاویە بووە، لە ساڵی ٤٩ ك، دەڵێن هەندێك لە هاوەڵە بەڕێزەکانی لەگەڵدا بووە وەکو: ئیبن عومەر و، ئیبن زوبەیر و، ئیبن عەبباس و، ئەبوو ئەیوب.

ئیبن کەسیر دەڵێ: (بەڕاستی یەزید هەڵەیەکی زۆر گـەنی کـرد کاتێـك لـە ڕوداوی (حەڕە)دا فەرمانی کرد بە ئەمیری سوپاکەی موسلیمی کـوڕی عوقبـە،

---

(١) (صـحيح البخـاري)كتـاب الايمـان، بـاب خـوف المؤمن أن يحـبط عملـه، حـديث (٤٨).. و(صحيح مسلم)كتاب الايمان، باب بيان قول النبي ﷺ سـباب المسـلم فسـوق وقتالـه كفـر حـديث (٦٤).

(٢) (صحيح البخاري)كتاب الجهاد، باب ماقيل في قتال الروم حديث(٢٩٢٤).

سێ ڕۆژ مه‌دینه حه‌ڵاڵ كا، كـه به‌هۆیـه‌وه ژماره‌یـه‌كی زۆر سـه‌حابه و منـداڵی سه‌حابه كوژرا)[١].

جا پوخته‌ی ووته: ئه‌وه‌یه ده‌یده‌ینه ده‌سـت خـواوه، هـه‌روه‌كو زه‌هـه‌بی لـه باره‌یه‌وه ده‌ڵێت: (لا نسبه ولانحبه)[٢]، نه جوینی پێده‌ده‌ین نه خۆشمان ده‌وێ.

❊ ❊ ❊

(١) (البداية والنهاية) (٨/٢٢٥).

(٢) (سير أعلام النبلاء) (٤/٣٦).

بەندی دووەم

عەدالەتی هاوەڵان

-ڕەزای خوایان لێبێت-

بەشی یەکەم

پێناسەی هاوەڵێتی
لەڕوی زمانەوانی و زاراوەییەوە

هاوەڵ (صەحابی): لـەڕوی زمانەوانیـەوە: بـۆ هـاوڕێ بـەکاردێ، مانـای تریشی هەیە کە خۆی لە (پەیوەست بوون و ملکەچ بووندا) دەبینێتەوە[1].

لە ڕووی زاراوەیشیەوە: ئەو کەسەیە گەیشتبێتە پەیامبەرﷺو ئیمانی هێنـا بێت و لەسەر ئیسلام مردبێ[2].

وبە چەند شێوازێکی دیش پێناسە کراوە.

[چەند تێبینیەکی وورد لەسەر ئەم پێناسەیە :

١. دەبینی دەڵێ : (گەیشتبێتە پەیامبەرﷺ)، ناڵێت پەیامبەری خوای ﷺ بینی بێت، یان چوبێتە دیدەنی، گەر وای بگوتبایە ئەو هاوەڵانەی نەدەگرتەوە کە نابینا بوون وەکو عەبدوڵڵای کوڕی ئوم مەکتوم..

٢. کە دەڵێت : (ئیمانی هێنا بێت)، ئەو کەسەی گەیشتبێتە پەیامبەر ﷺ بەڵام ئیمانی پێ نەهێنابێ، پێی ناوترێ صەحابی. وەکو ئەبو جەهل و هتد..

٣. کە ئەڵێ : (لەسەر ئیسلام مردبێت)، ئەو کەسەی گەیشتبێتە پەیامبـەر ﷺ و ئیمانیشی پێ هێنابێ، بەڵام دوایی هەڵگەڕابێتەوە ئیتر لە ژیانی پەیامبەر ﷺ بێ یا لە دوای مردنی، ئەوا پێی ناگوترێت صەحابی].

صەحابە، لە ڕوی تێکـەڵاوی کردنیـان بـۆ پەیامبـەری خـوا ﷺ و لـە ڕوی فەزڵدارێتیانەوە لای خوای گەورە جیاوازن -هەموویان وەکو یەك نین-. عەدالەتی

---

(١) (لسان العرب) (٥١٩/١).

(٢) «الاصا بة» (١٠/١).

سەحابەش لەلای ئەهلی سوننە وجەماعــە شــتێکی جــێگیرە، هــەروەك دواجــار ووتەی زانایانی ئەهلی سوننەی لەسەر دێنینەوە.

بەڵگەکان لەسەر عەدالەتی صەحابە:

خوای پایەبەرز دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾ [الفتح ١٨]. واتە: (سوێند بەخوا بێ گومان خوا ڕازی بوو لەو ئیماندارانەی کە لە ژێر دارەکەدا پەیمانیان پێدای، خــوا زانی چی لە دڵیاندایــە، بۆیــە دڵنیــایی و ئــارامی بــۆ نــاردن و پاداشــتیانی بــە سەرکەوتنێکی نزیك دایەوە).

خوای پاك و بێگەرد لــەم ئایەتــەدا ڕوونــی دەکاتــەوە کــە ڕازی بــووە لــەو ئیماندارانەی وا لە ژێر دارەکەدا بەیعەتیان بە پەیامبەری خوا ﷺ داوە، چــونکە زانیویەتی چی لە نێو دڵەکانیاندایــە لــە ئیمــان و ڕاســتگۆیی، بۆیــە ســەکینە و ئارامی بۆ ناردن، ئــەوە شــایەتی خــوای باڵایــە لەســەر ڕاســتێتی ئیمــانی ئــەو هاوەڵانەی کە لە ژێر داری (بیعة الرضوان)دا پەیمانیان بە پەیامبەری خوادا ﷺ.

هەروەها لە پەیامبەری خواوە ﷺ سابت بووە کە فەرموویــەتی: «لا یــدخل النار أحد بایع تحت الشجرة إلا صاحب الجمل الأحمر»[1] واتە: (هیچ کەس لەوانەی بەیعەتیان لە ژێر دارەکە دا ناڕواتە دۆزەخەوە، تەنها کابرای خاوەن وشترە سورەکە نەبێت).

---

(١) (جامع الترمذي: كتاب المناقب، باب في فضل من بـايع تحت الشـجرة حـديث (٣٨٦٣). وأصله في (صحيح مسلم): كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أصحاب الشـجرة أهـل بيعـة الرضوان رضي الله عنه حديث (٢٤٩٦).

جیددی کوڕی قەیس ئەمەش یەکێکە لەو مونافیقانەی لەگـەڵ پەیامبـەری خوا ﷺ دەرچوون، ژمارەی ئەوانەی وا لە ژێر دارەکەدا پەیمانیان بـە پەیامبـەری خوادا ﷺ هەزار و چوار سەد کەس بوون، ئەشڵێن: هەزار و پێنج سـەد. هـەموو ئەمانە خوا خۆی شایەتی بۆ داون و دەیسەلمێنێ کە هەم دڵیان و هەم ڕوکەشـیان وەکو یەکە، نیفاقیان بە هیچ شێوەیەك تیا نیە، تاکە کەسـێکیان نـەبێ ئـەویش پەیامبەری خوا ﷺ باسی دەکا، کە لەگەڵیان بووە و پەیمانی نەداوە.

* خوای پایەبەرز دەفەرموێ: ﴿ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾ {الحديد ١٠}.

واتە: ئەوە چیتانە کەوا هیچ نابەخشـن لـە ڕێـی خـوادا، خـۆ میراتـی نێـو ئاسمانەکان و زەوی بۆ خوا دەمێنێتەوە، یەکسان نین (چون یەك نین) ئەوانەتان کـە لە پێش ڕزگاریی مەککەدا ماڵی بەخشـیوە و جـەنگاون، چـونکە ئەوانـە پلـەو پایەیان زۆر گەورە ترە لەوانـەی کـە دوای ڕزگـاریی مەککـە مـاڵ و سـامانیان بەخشیوە و جەنگاون، بە هەردوولا خوا بەڵێنی بەهەشتی داوە وە خـوا ئاگـادارە بەوەی کە دەیکەن.

ڕاستێتی ئەمەش ئەو فەرمایشتەی پەروەردگارە کە دەفـەرموێ: ﴿ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا ۖ وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ {الأنبياء ١٠٠ – ١٠٣}.

واتە: (ئەو دۆزەخیانە لە دۆزەخدا هەناسەی سارد و ئـاه هەڵکێشـانیان بـۆ هەیە، هیچ نابیستن * بێگومان ئەوانەی کە پێشتر لەلایەن ئێمـەوە بڕیـار دراوە کامەرانی (چاکە هێنانە ڕێیان) بۆ ببێت، ئەوانـە لـە دۆزەخ دوور دەخرێنـەوە * ئەوانە دەنگی بڵێسە و قرچەی ئاگری دۆزەخ نابیستن، بەڵکو ئەوان لەناو ئەو ناز و نیعمەتەی کە دڵیان حەزی لێیەتی بۆ هەتا هەتایی دەمێننەوە * وە ترسە هـەرە گەورەکەی قیامەت غەمباریان ناکـات، بـەڵکو فریشـتەکان بـە ڕووی خۆشـەوە پێشوازیان لێدەکەن و پێیان دەڵێن: ئەمە ئەو ڕۆژەیە کـە کـاتی خـۆی بـەڵێنتان پێدرابوو).

ئەمەش دیسانەوە شایەتیەکی ترە لـە خـوای پـاك و پـیرۆزەوە بـۆ هـەموو هاوەڵەکانی پەیامبەرﷺ، هەم ئەوانەی کە پێش فەتحی مەککە ماڵ و سـامانیان بەخشیوە و جەنگاون وە هەم ئەوانەی کە دوای فەتحی مەککـە مـاڵ و سـامانیان بەخشیوە و جەنگاون.

* هەروەها خوای پەروەردگار لە باسی دابەشکردنی دەستکەوتدا دەفەرموێ: ﴿لِلْفُقَرَآءِ ٱلْمُهَٰجِرِينَ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَأَمْوَٰلِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا وَيَنصُرُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ﴾ {الحشر ٨}. واتـە: (وە بۆ ئەو کۆچبەرە هەژارانەی لە ماڵ و سامانی خۆیان دوورخرانەوە و دەرکران و هەوڵی بەهرە و ڕەزامەندی ئەو دەدەن و یارمەتی خواو پەیامبەرەکەی دەدن، بەڕاستی ئا ئەوانە ڕاستگۆن).

کە دەفەرموێ ﴿ وَأَمْوَٰلِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ﴾ بە تەمای پاداشت و ڕەزابوونی خوان (باسکردنی کردارەکانی دڵە کە خوای بەرز و پیرۆز بۆی قەرار

داون). پاشان دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُوا۟ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾ {الحشر: ٩}. واتە: (وبۆ ئەوانەی کە پێشتر ماڵ و لانکەی خۆیان ئامادەکرد بۆ پێشوازی لە کۆچبەران کردیانە بنکە و بارەگای باوەڕ، ئەوەی کۆچ بکات بۆلایان خۆشیان دەوێت و لە دڵ و دەروونیاندا هیچ جۆرە حەسودیەکی تێدا شك نابەن لەسەر ئەوەی کە بەشی کۆچبەران درا لە فەزڵ و پلەوپایە و خۆنەویستی دەکەن و باوی ئەوان دەدەن بەسەر خۆیاندا ئەگەر چی خۆشیان موحتاج بن وپێویستیان پێی بێ وئەو کەسەی خۆی لە ڕژدی و ڕەزیلی بپارێزێت، بەڕاستی هەر ئەوانن سەرفرازان).

* هەروەها خوای پەروەردگار لە بارەی ئوممەتی موحەممەدەوە ﷺ دەفەرموێت: ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ ۗ وَلَوْ ءَامَنَ أَهْلُ ٱلْكِتَٰبِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُم ۚ مِّنْهُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ {آل عمرا ١١٠}. واتە: (بەڕاستی ئێوە (موسڵمانان) باشترین ئوممەتێکن بۆ خەڵکی هێنرابێتە دی، فەرمان دەدن بە چاکە و جڵەوگیری دەکەن لە خراپە و باوەڕی دامەزراو بەخوا دەهێنن، ئەگەر خاوەن کتێبەکان باوەڕیان بهێنایە ئەوە چاکتر بوو بۆیان، هەیانە ئیماندارن و بەڵام زۆربەیان لە فەرمانی خوا دەرچوون).

جا موستەحیلە ئەم ئوممەتەی کە خوای گەورە لە بارەیەوە فەرموێتی: چاکترین ئوممەتێکە لە بۆ خەڵکی هێنرابێتە دی، موستەحیلە بەو شێوەیە بێت کە هەندێك لە گروپەکان ئەیڵێن: (هەر هەموو کۆچبەران و پشتیوانان لە دین

هەڵگەڕاونەتەوە تەنها سیان نەبێت)[١]. ئەوانەی کە هەموویان هەڵدەگەڕێنـەوە و تەنها سـیانیان دەمێنێتـەوە خـوای گـەورە لـە بارەیانـەوە نافـەرموێ باشـترین ئوممەتێکن لە بۆ خەڵکی هێنرابێتە دی.

* پەیامبەری خواش ﷺ دەفەرموێ: (لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ أَحَدَكُم أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا، مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ) واتـە: (جوێن بە هاوەڵەکانم مەدەن، سوێند بەوەی نەفسی منی بەدەستە گەر یەکێکتان بە ئەندازەی کێوی ئوحود زێڕ ببەخشێت، ناگاتە مشـتێکی ئـەوان بـەڵکو نیـوە مشتێکیشی)[٢]

* هەروەها پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (لە ڕۆژی قیامەتدا بانگی نوح دەکرێت ئەویش دەفەرموێ: بەڵێ ئەی پەروەردگارم گوێڕایەڵتم و لە ژێر فەرمانی تۆم، خوا جل جلاله پێی دەفەرموێ: پەیامەکەت گەیاند؟ ئەویش دەفەرموێ: بەڵێ. کە پرسیار لە ئوممەتەکەی نوح دەکرێت: ئایا پەیامەکەی پێ گەیاندن؟ دەڵێن: ئێمە پەیامبەرمان بۆ نەهاتووە، ئەوسات خوای پەروەردگار بە نوح دەفەرموێ: کێ شایەتی گەیاندنی پەیامەکەت بۆ دەدات؟ نوحیش دەفەرموێ: موحەممەد و ئوممەتەکەی، ئیتر ئەوانیش دێن و شایەتی بۆ نوح -علیه الصلاة والسلام- دەدەن، پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەمەش ئەو فەرمودەیەی خوای بەرز و پیرۆزە کە دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ

---

(١) (أصول الكافي) (٢/٢٤٤).

(٢) (صحيح البخاري: فضائل الصحابة، باب قول النبي لو كنت متخذا خليلا، حديث (٣٦٧٣).

وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ﴾ [البقرة:١٤٣]. واتە: (هەروەها بەو شێوەیەش کردمانن بە گەلێکی میانڕەو، تا ببنە شایەت بەسەر مەردومەوە و پەیامبەریش ﷺ چوادێر و شایەت بێت بەسەر ئێوەوە). پاشان پەیامبەری خوا ﷺ لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا فەرمووی: (الوسط: العدل) میانڕەو، یانی: دادگەر[١].

هەر لەو شتانەی کە بەڵگەن لەسەر عەدالەتی هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ بە شێوەیەکی گشتی، ئەوەیە کە زانایان پێی هەستاون لە پاڵفتە کردنی ئەو ڕیوایەتانەی وا هاوەڵەکانی پەیامبەر ﷺ ڕیوایەتیان کردووە، دوای ئەو هەمووە، کەچی یەك سەحابیان نەبینیوە تەنانەت تاکە درۆیەکیشی بەدەم پەیامبەری خواوە ﷺ کردبێت، تەنانەت سەرباری دەرکەوتنی بیدعە لە دوا دواییەکانی سەردەمی هاوەڵاندا، کەچی نابینی تاکە هاوەڵێکیش لە نێو ڕیزی موبتەدیعەکان بوو بێت، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خوا هەڵیبژاردوون و هەڵیچنیوون بۆ هاوەڵێتی پەیامبەرەکەی ﷺ[٢].

---

(١) (صحيح البخاري: كتاب التفسير، باب و كذلك جعلناكم أمة وسطا، حديث (٤٤٨٧).

(٢) عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود ئەڵێ: (خوای گەورە تەماشای دڵی هەموو بەندەکانی کرد، بینی دڵی موحەممەد چاکترین دڵی نێو بەندەکانە، بۆیە بۆخۆی هەڵیبژارد و ئەرکی گەیاندنی پەیامەکەی پێ سپارد، پاشان تەماشای دڵی بەندەکانی خۆی کرد بینی دڵی هاوەڵەکانی باشترین دڵەکانی نێو بەندەکانێتی، بۆیە کردنی بە وەزیری پەیامبەرەکەی و لە پێناوی دینەکەی خۆیان دەدەنەکوشت...) ت.و. رواه الامام أحمد في (مسنده) (٣٧٩/١)، وقال العلامة أحمد شاكر (اسناده صحيح). (المسند) بتحقيقه رقم (٣٦٠٠)، وقال المحدث العلامة الألباني في (تخريج الطحاوية ص٤٧٠): (حسن موقوفا، أخرجه الطيالسي و أحمد وغيرهما بسند حسن، وصححه الحاكم و وافقه الذهبي، واشتهر على الألسنة مرفوعا، وفي سنده كذاب، والصحيح وقفه، وهما مخرجان في (الضعيفة) (٥٣٢-٥٣٣).

هەروەها پێویستە ئاگاداری شتێکی زۆر گرنگ ببین، ئەویش ئەوەیە کە هەر کەس عادل بێ ئەوە ناگەیەنێ کە ئەبێ مەعصومیش بێ، ئێمە ڕاستە ئەڵێین هاوەڵانی پەیامبەرﷺعادلن، بەڵام هەرگیز ناڵێین مەعصومن ئەوانیش مرۆڤن، پەیامبەری خواشﷺدەفەرموێت: (هەموو ئادەمی زادێك زۆر هەڵە دەکات[1] جا ئەوانیش ئادەمی زادن هەڵە دەکەن و دەشپێکن، ئەگەر چی هەڵەکانیان لە دەریای چاکەکانیان نوقم بووە، ڕەزای خوا لە هەموویان بێ و ڕازیان کا.

* عەللامە ئیبن عەبدولبەڕ: دەڵێ: (هەموو ئەهلی هەقی نێو موسڵمانان کە ئەهلی سوننە و جەماعەن، یەکدەنگن لەسەر ئەوەی هەر هەموویان عادلن)[2]

* ئیبن حەجەری عەسقەلانیش: ئەڵێ: (هەموو ئەهلی سوننەت کۆکن لەسەر عادلیەتی هەموویان، کەسیش پێچەوانەی ئەمەی نەگووتووە تەنها هەندێك لە موبتەدیعەکان نەبێ)[3].

بە هەمان شێوە: ئەلعێراقی، و جوەینی، و ئیبن سەلاح، و ئین کەسیر و ئەوانی تریش ئیجماعی موسڵمانانیان هێناوەتەوە لەسەر ئەوەی کە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ هەر هەموویان عادلن[4].

---

(١) مسند أحمد: (١٩٨/٣).
(٢) الاستيعاب: (١/ ٨٠).
(٣) الاصابة: (١/ ١٧٠).
(٤) أنظر تفصيل ذلك في كتاب: (عدالة الصحابة رسول الله في الكتاب والسنة) باب الرابع، مبحث: عدالة الصحابة.

* خەتیبی بەغدادی دەڵێ: (گریمان هیچ لەو شتانەی کە باسمان کرد[١]، نە لە لایەنی خوا و نە لە لایەنی پەیامبەرەوە ﷺ لە بارەوە نەگوترابێ، ئەوا ئەو حاڵ و بارەی کە تێیدا بوون؛ هەر لە کۆچکردن و جیهاد کردن و سەرخستنی پەیامبەر و ئیسلام و فیداکردنی گیان و ماڵ و سامان و کوشتاری باوك و برا ودڵسۆزیان بۆ دین و بە هێزی ئیمانیان و یەقینیان؛ هەر هەموو ئەمانە ئەوە یەکلا دەکەنەوە کە هاوەڵان عادلن و پاکن و، کە ئەمانە باشترینی نێو هەموو ئەو عادل و پاکانەی دوای خۆیانن کە دێن بۆ هەتا هەتایە)[٢].

* * *

(١) مەبەستی ئەو بەڵگانەیە وا باسی کردوە کە بەڵگەن لەسەر عەدالەتی هاوەڵان.

(٢)(الكفاية في علم الرواية) ص٩٦.

بەشی دووەم

کێتانە لە عەدالەتی هاوەڵان دەدات؟

-ڕەزای خوایان لێ بێت-

باسی یەکەم

تانە وەشێنەکان چیان دەوێ لە هاوەڵانی موحەممەد ﷺ ؟

دەتوانین تانە وەشێنەکان لە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ بکەین بە دوو بەشەوە: **بەشی یەکەم:** ئەوانەی تانەیان لێدەدەن بە هۆی شوبهەیەکەوە کە لێیان وەشاوەتەوە -لەوانەی کە پێشتر باسمان کردن-، هەروەها بەهۆی سەرلێشێواندنی زانای خراپەوە. **بەشی دووەم:** ئەوانەی تانەیان لێدەدن، بە هۆی ئەوەی کە ئەوان گوازەرەوەی ئەم دینەن -گوازەرەوەی قورئان و سوننەتن- جا کە متمانەمان بە گوازەرەوەکانی قورئان و سوننەت نەبوو بە هەمان شێوە متمانە بەو شتانەش ناکەین کە بۆمانی دەگوازنەوە، بە هۆی بوونی ئەو ئەگەرەی کە زیادیان خستبێتە سەری یان لێیان کەم کردبێتەوە، ئەمەش بەهۆی نا عادلیانەوە، ئا ئەمەیە مەترسیە ڕاستەقینەکە، چونکە ئەنجامی کۆتایی بریتییە لە تانەدان لە دینی خوا بە هۆی نەبوونی متمانە بە گوازەرەوەکەی. ئەبو زورعەی ڕازی: -لە چەند دێڕێکدا کە گەر بە ئاوی ئاڵتونیش بنوسرێ هەر زۆر نییە- دەڵێ: (ئەگەر کەسێکت بینی تانە لە هاوەڵانی پەیامبەرﷺ دەدات ئەوە بزانە زیندیقە، چونکە قورئان لای ئێمە هەقە و سوننەتیش بە هەمان شێوە، ئەی تەنها گوازەرەوەی قورئان و سوننەتەکان هاوەڵانی موحەممەدنﷺ، ئەوانە دەیانەوێ شایەتەکانمان بریندارکەن بەڵکو قورئان سوننەت فەشەل بێنێ، بۆیە بریندارکردنی ئەوان ڕەواترە وئا ئەوانە زیندیقن)[1].

---

(١) (تاريخ دمشق) لابن عساكر (١٤١/٥٩).

باسی دووەم

ئەو تاقم و گروپانە کە تانەیان لەعەدالەتی هاوەڵان داوە لەگەڵ بەڵگەکانیان

ئەوانەی تانە لە عەدالەتی هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ دەدەن چوار تاقمن:

تاقمی یەکەم: شیعە[1].

تاقمی دووەم: خەوارج[2].

---

(١) بەگوشراوی وبە پوختی: ئەوانەن کە زیادەڕەوی دەکەن لە خانەوادەی پەیامبەر ﷺ، خیلافەت و ئیمامەت تەنها لە خانەوادە بەرێزەکەی پەیامبەردا ﷺ کورتهەڵدێنن، فەزڵی ئیمامی عەلی دەدەنە سەر هەموو هاوەڵاندا ﷺ.لە ڕیوایەتی صەحیحترین و ناودارترین کتێبیان -کە کافیە و خوا یاربێ بەتایبەت لە نامیلکەیەکدا باسی لێوە دەکەین-: ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عائیشە و حەفصە بە کافر دەزانن، بەڵکو هەموویان؛ هەروەك لە ڕیواتە صەحیحە -ناصەحیحە-کانی خۆیان هاتووە ئەڵێ: (هاوەڵان هەموویان هەڵگەڕاونەتەوە تەنها سیان نەبێ)، بە حەوتیش هاتووە، هەروەها قورئان بە دەستکاری کراو دەزانن. لە ڕووی قەدەرەوە دیدوبۆچونیان وەکو قەدەریەکان وان..

پێیان دەگوترێت شیعە (لایەنگر - پشتگیر - سەرخەر) بەهۆی لایەنگریان بۆ ئال و بەیت، پێشیان دەوترێت (رافضة - ڕەفزکەر) چونکە ڕەفزی زەیدی کوڕی حوسەینی کوڕی عەلی کوڕی ئەبو تالیبیان کرد، کاتێك پێیان وت چی دەڵێی لە بارەی ئەبوبەکر و عومەرەوە؟ ئەویش ستایشی کردن و وتی: ئەوە دوو وەزیرەکەی باپیری منن -یانی پەیامبەر ﷺ-، ئەوەبوو پشتیان تێکردو و ڕەفزیان کرد، بۆیە ناونران ڕافیزە.هەندێك ئەڵێن: ڕەفزکەر تەنها بەوانەیان ئەوترێ، کە بە ئاشکرا هاوەڵان بە کافر دەزانن و جنێویان پێ دەدەن، ئەمەش ڕای پەسەندە. (وەرگێڕ)

(٢) ئەوانەن کە خروجیان کرد لە ئیمامی عەلی ﷺ، هەرکەس تاوانێکی گەورە بکات بە کافری دەزانن و ئەڵێن: بە هەتا هەتایی لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە، هەروەها دەسەڵاتداری فاسق بە

تاقمی سێیەم: نەواصب[١].

تاقمی چوارەم: موعتەزیلە[٢].

بەڵگەکانیان بۆ تانەدانیان لە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ ئەمانەن:

یەکەم: تاوان لە هەندێك لە هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ وەشاوەتەوە.

دووەم: ئەڵێن: هەیە لە هاوەڵان بە دەقی قورئان و سوننەت موونافیقە.

سێیەم: ئەڵێن: کەوتمان عەدالەت ئەبێ یەکسانی پلە و پایە هەبێ: جا مادام لای هەمووومان یەکسانی پلە وپایە نیە، ئەوا بەهەمان شێوە عەدالەتیش نییە.

کافر دەزانن بۆیە خروج لێکردنی بە حەڵاڵ دەزانن، هەروەها ئەمانیش ئیمامی عەلی و موعاویەو= =عەمرو ئەبو موسایان بە کافر دەزانی، حروریەیشیان پێ دەگوترێت -شوێنێکە نزیك کوفە- چونکە کاتێك خروجیان کرد لە ئیمامی عەلی ﷺ دەرچوون بۆ ئەو جێگایە هەروەك پێشتر نووسەر باسی لێوە کرد. (وەرگێڕ)

(١) پێشتر نووسەر پێناسەی کردن.

(٢) ئەمانیش تاقمێکن شوێنکەوتووی(واصلی کوڕی عەتا)ن بڕوایان بەناوەکانی خوا جل جلالە هەیە بەڵام بڕوایان بە سیفاتەکانی نییە، ئەڵێن: خوا زانایە و بێ زانستە، حەکیمە و بێ حیکمەتە، بە توانایە و بێ توانین و ئەڵێن قورئان دروست کراوی خوایە نەك وتە و فەرموودەی خوا، لە بارەی قەدەریشەوە دەڵێن مرۆڤ ئازادە چی بکات دەیکات سەربەخۆ لە قەزا و قەدەری خوا بە پێچەوانەی جەهمیەکانەوە هەر بۆیە پێیان دەوترێت قەدەریەکان، هەروەها بڕوایان بە کەرامات نییە، بۆیەش پێیان دەوترێ (المعتزلە - دوورە پەرێزگر)، چونکە ئەم (واصلە) لە مەجلیسی حەسەنی بەصری دادەنیشت، کاتێك حەسەن باسی ئەوەی کرد کە هەرکەس تاوانێکی گەورە بکات ئەوا ئیمانەکەی ناتەواوە وپێی کافر نابێ، واصلی کوڕی عەتا وتی: نەخێر بەڵکو (منزلة بین منزلتین) جێگایەکی نێوان هەردوو مەنزڵگاکە، کە مەبەستی بەهەشت ودۆزەخە، نە دۆزەخی یە، نە بەهەشتییە بەڵام دوایی هەر دەخرێتە دۆزەخەوە، ئیتر وازی لە مەجلیسی ئیمامی حەسەن: هێنا، بۆیە ناونران (المعتزلة). (وەرگێڕ)

چوارەم: ئەڵێن: هیچ بەڵگەیەك نییە لەسەر عەدالەتی هەموو هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ.

خوڵاسەی وەڵامی ئەم بەڵگە لاوازانە بەم شێوەیەیە:

*** سەبارەت بەوەی: هەندێکیان تاوانی کردووە ! !**

ئێمە باسی ئەوەمان کرد کە تاوانکردن زیان بە عەدالەتیان ناگەیەنێت، بەڵکو ئەڵێین: عادلن و مەعصوم نین.

*** سەبارەت بەوەی: (هاوەڵان هەیان بووە مونافیق بووە) ! !**

ئەمەش ڕاست نییە، مونافیق بە هاوەڵ حیساب ناکرێ، چونکە پێناسەی سەحابی بریتییە: لە ئەو کەسەی گەیشتبێتە پەیامبەر ﷺ ئیمانی پێهێنا بێ و لەسەر ئیمانیش مردبێ، جا مونافیقەکان نە ئیمانیان هێناوە و نە لەسەر ئیمانیش مردوون، هەر بۆیە ئەم پێناسە نایانگرێتەوە.

*** سەبارەت بەوەی کە دەڵێن: (کە وتمان عەدالەت، ئەبێ لە پلە و پایەشدا یەکسان بن):**

ئەمەش ڕاست نییە و پێویستیش ناکا، بەڵکو ئێمە ئەڵێین عادلن و هەندێکیشیان لە هەندێکی تریان باشترن جا ئەبوبەکر لە هەموو هاوەڵانی پەیامبەرﷺباشترە، ئینجا عومەر، ئینجا عوسمان، ئینجا عەلی، ئینجا باقی دە مژدە پێدراوەکە، پاشان ئەهلی بەدر، پاشان ئەهلی بەیعەی ڕیزوان و ئا بەو شێوەیە، مەبەست ئەوەیە هاوەڵان لە پلەوپایەدا وەکو یەك نین، هەروەك خوا - سبحانە- دەفەرموێ: ﴿ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾ {الحديد: ١٠}.

واتە: ئەوە چیتانە وا هیچ نابەخشن لە ڕێی خوادا، خۆ میراتی ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەشی لە نێویاندایە بۆ خوا دەمێنێتەوە، چون یەك نین ئەوانەتان کە لە پێش ڕزگاریی مەککەداماڵی بەخشیوە و جەنگاون، چونکە ئەوانە پلەو پایەیان زۆر گەورە ترە لەوانەی کە دوای ڕزگاریی مەککە ماڵ و سامانیان بەخشیوە و جەنگاون، بە هەردوولا خوا بەڵێنی بەهەشتی داوە وە خوا ئاگادارە بەوەی کە دەیکەن.

جا ئەگەر پەیامبەران لە فەزڵ و پلەوپایەدا وەکویەك نەبن، هەروەکو خوای گەورە دەفەرمویێت: ﴿تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾ [البقرة: ٢٥٣]. واتە: (ئەو پەیامبەرانەی کە باسکران ڕێزی هەندێکیانمان داوە بەسەر هەندێکی تریاندا).

ئەوا هاوەڵانیش بەهەمان شێوە وەکو یەك نین.

*** سەبارەت بەوەی کە ئەڵێن: (بەڵگەیەك نییە لەسەر عەدالەتی هەموو هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ):**

لەوەو پێش هەندێك بەڵگەمان لە قورئان و سوننەت هێنایەوە لەسەر عەدالەتیان.

بێگومان ئەوانیش هەندێك بەڵگەیان هێناوەتەوە.

بەڵام ئێمە پێش ئەوەی باسی ئەو بەڵگانەیان بکەین، باسی ئەو فەرمایشتەی خوای بەرز و پیرۆز ئەکەین کە دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ مِنْهُ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ هُنَّ أُمُّ ٱلْكِتَٰبِ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ۖ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنْهُ ٱبْتِغَآءَ ٱلْفِتْنَةِ وَٱبْتِغَآءَ تَأْوِيلِهِۦ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُۥٓ إِلَّا ٱللَّهُ ۗ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ﴾ {آل عمران: ٧}.

واتە: (ئەو خوایـە قورئـانی ناردوەتـە خـوارەوە بـۆت، هێنـدێکی ڕۆشـن و موحکەمن، ئەو ئایەتانە بنەڕەتی قورئانن، ئەوانی تر ئایەتانێکن مەبەستەکانیان ڕۆشن نین و موتەشابیهن، جا ئەوانەی کە دڵیانـدا لاری و لادان هەیـە دوای ئـەو ئایەتانەی قورئان دەکەون کە موتەشـابە وهاوشـێوەن، بـۆ تێکـدانی بیروبـاوەڕی موسڵمانان و بۆ ڕاڤەکردنی بە ئارەزوی ناپاکی خۆیان، لە حاڵەتێکدا کەس ڕاڤـە کردنی نازانێ تەنیا خوا نەبێ، وە دامەزراوان لە زانستدا ئـەڵێن: ئێمـە بڕوامـان هێناوە بە ئایەتی موتەشابیە، هەمووی لە پەروەردگارمانەوەیە، بەڕاستی بێجگە لە خاوەن ژیریی و بیرەکان نەبێ بیر ناکەنەوە لە قورئان).

جا ئەوانەی باس لە ناعەدالەتی هاوەڵان دەکەن کۆمـەڵێك شـوبهەیان پێیـە هەم لە قورئان و هەم لە سوننەت.

ئێستاش دەڕۆینە سەر باسی ئەو گومان و شوبهانە و بەر پەرچی دەدەینەوە:

* * *

بەشی سێیەم

هەندێك گومانی سەر هاوەڵان و ڕەواندنەوەیان

شوبهەی یەکەم

فەرمودەکەی پەیامبەر ﷺ لەسەر حەوز

ئـەڵێن: پەیامبـەری خـوا ﷺ فەرمویـەتی: (خـەڵکانێك دێـن بـۆ لام، دەیانناسمەوە و دەمناسنەوە، پاشان بـە تونـدی لـە حەوزەکـە دوور دەخرێنـەوە، منیش ئەڵێم: هاوەڵەکانم، پێم دەگوترێ: تۆ نازانی دواى تۆ چیان کرد)[1].

ئەم فەرمودەیە چەندین ڕێگا و چەندین ڕیوایەتی هەیە:

لەوانە: (من لەسەر حەوزم چاوەڕێ دەکەم بزانم کێ لە ئێوە دێ بۆلام، بـەڵام خەڵکانێکم لێ دەبڕێن، منیش ئەڵێم: ئەی پەروەردگارم، لە منن و لە ئوممەتەکەی منن، پێم دەڵێن: ئایا نەتزانی دواى تـۆ چـیان کـردوە؟ سـوێند بـەخوا دواى تـۆ ئەوەندەی نەبرد هەڵدەگەرانەوە لە دینی خۆیان.

ئـیبن ئـەبی مولەیکـە -کـە هـەواڵخوانی فەرموودەکەیـە- وتـی: ئـەی پەروەردگارا پەنات پێ دەگرین لەوەی هەڵگەڕێینەوە)[2].

و ڕیوایـەتی دووەم: (ئـەمن پێشـتان دەکـەوم و لـە پێشـتانەوە لەسـەر حەوزەکەم، خەڵکانێك دێن بەڵام لێم دەبڕێن، ئـەڵێم: پـەروەردگارم، هاوەڵـەکانم، هاوەڵەکانم، پێم دەگوترێ: تۆ نازانی دواى تۆ چیان کرد)[3].

بۆ وەڵامی ئەم شوبهەیەش:

---

(١) صحيح البخاري: كتاب التفسير، باب كما بدأنا أول خلق نعيده (٤٧٤٠).

(٢) صحيح البخاري: كتاب الرقاق، باب حديث في الحوض (٦٥٩٣).

(٣) صحيح مسلم: كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة حديث (٢٤٩).

یەكەم: مەبەست لە هـاوەڵ لێـرەدا ئـەو مونافیقانـەن كـە لـە سـەردەمی پەیامبەردا ﷺ خۆیان بە موسڵمان پیشانداوە، هەروەكو خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِذَا جَآءَكَ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ قَالُواْ نَشۡهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ﴾ [المنافقون:١]. واتە: (ئەی پەیامبەر كاتێك دەغـەڵ و دووڕوەكـان بێنـە لات، دەڵێن: شایەتی دەدەین كە بەڕاستی تۆ پەیامبـەری خوایـت و خـوا خـۆی دەزانێ كە تۆ پەیامبەری ئـەوی، خـواش شـایەتی دەدات كـە ئـەو مونافیقانـە درۆزنن).

جا ئەمانە لەو مونافیقانەن كە پەیامبەری خوا ﷺ پێی نەزانیوون، هەروەك خوای مەزن دەفەرموێ: ﴿وَمِمَّنۡ حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مُنَٰفِقُونَۖ وَمِنۡ أَهۡلِ ٱلۡمَدِينَةِ مَرَدُواْ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعۡلَمُهُمۡۖ نَحۡنُ نَعۡلَمُهُمۡۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيۡنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٖ﴾ [التوبة ١٠١]. واتە: (لەو عەرەبە دەشتیەكانەی كە لە دەورو بەرتاندان مونافیقانێك هەن وە هەندێ لە خەڵكی مەدینەش لەسەر دوو ڕوویی ڕاهاتوون و زرنگن لەو بارەیەوە، تۆ نایاننـاسی ئێمە چاك دەیانناسین، ئەوانە دووجار سزایان دەدەین، دواتریش دەگەڕێندرێنەوە بۆ سزایەكی گەورە). جا ئا ئەوانە لەو مونافیقانەن كە پەیامبەر ﷺ وایدەزانی لە سەحابەكانی ئەون، بەڵام واش نەبوون.

دووەم: مەبەست پێیان ئەوانەن كە لـە دوای وەفـاتی پەیامبـەری خـوا ﷺ هەڵگەڕاونەتـەوە، ئـەوەبوو زۆرێـك لـە عـەرەب دوای وەفـاتی پەیامبـەر ﷺ هەڵگەرایەوە، بۆیە ئا ئەمانەن كە پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (هاوەڵـەكانم، پێی دەوترێ: تۆ نازانی دوای تۆ چیان كرد هەركـە بـەجێیانت هێشـت دوای تـۆ هەڵگەرانەوە).

سێیەم: مەبەست پێی: واتای هاوەڵە بە شێوەی گشتی، یانی: هەر کەسێ هاوەڵی و هاوڕێیەتی پەیامبەری خوای ﷺ کردبێ با ئیمانیشی نەهێنا بێ، ئەمانە مانای هاوەڵ لە ڕوی زاراوەییەوە نایانگرێتەوە، بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە، کاتێك سەرۆکی مونافیقەکان عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول وتی: ﴿لَئِن رَّجَعْنَآ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ ٱلْأَعَزُّ مِنْهَا ٱلْأَذَلَّ﴾ [المنافقون٨]. واتە: هەرکە گەڕاینەوە بۆ مەدینە با دەسەڵاتدار و بەڕێزەکان، لات و بێ ڕێزەکان وەدەرنێ). ئەم قسەیەیان بۆ عومەر گێڕایەوە، وتی: ئەی پەیامبەری خوا ﷺ ئیزن بدە با لە گەردنی ئەم مونافیقە بدەم، پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: (نا وازی لێ بێنە، با خەڵك نەڵێن موحەممەد هاوەڵەکانی خۆی دەکوژێت)[1].

دەبینی پەیامبەری خوا ﷺ دەیکات بە هاوەڵی خۆی، ئەمەش لەسەر واتا زمانەوانییەکەی نەك زاراوییەکەی، چونکە عەبدوڵڵای کوڕی سەلول سەرۆکی مونافیقەکان بووە ولەو کەسانەیە وا خوا ڕیسوای کرد ونیفاقەکەی ئاشکرا کرد.

چوارەم: پێ ئەچێت مەبەست لە ووشەی (هاوەڵەکانم) هەموو ئەو کەسانە بێت کە هاوەڵێتی پەیامبەری خوا ﷺ دەکەن لە گرتنە بەری ڕێگاکەی پەیامبەر، ئەگەر چی نەشیان بینی بێت، بەڵگەش بۆ ئەمە ڕیوایەتی: (ئوممەتەکەم)، یان (ئەوانە ئوممەتی منن)ـە.

سەبارەت بەو ووتەیەی پەیامبەر ﷺ: **(دەیانناسمەوە)**، پەیامبەری خوا ﷺ خۆی ڕونی کردۆتەوە کە ئەم ئوممەتە دەناسێتەوە، وتیان: قوربان چۆن

---

(١) صحيح البخاري: كتاب التفسير، باب قوله ﴿ سواء عليهم أستغفرت لهم ﴾ حديث (٤٩٠٥).

دەیاننناسیەوە و نەشیانت بینیوە؟ فەرموی: (بە شوێنەواری دەست نوێژەکانیانەوە دەیاننناسمەوە)[1].

هەروەها ئەوەی کە ئەمە پشت ڕاست دەکاتەوە، تێگەیشتنەکەی ئیبن ئەبی مولەیکەیە -هەواڵخوانی فەرمودەکە- کاتێك کە ئەڵێت: (خوایە گیان پەنات پێ دەگرین لەوەی هەڵگەڕێینەوە) کەچی لە تابعینە.

دوای ئەوەش ئەم فەرمودەیە نە خەوارج و نە نەواصب و نە موعتەزیلە، هیچ کام لەمانە نەیانکردۆتە بەڵگە، تەنها شیعە نەبێت، بۆ هەڵگەڕانەوەی هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ کردویانەتە بەڵگە.

ئەو کات پێیان دەوترێ: ئەی باشە چی عەلی و حەسەن و حوسەین و ئەوانی تریش لە ئەهل و بەیتی پەیامبەر ﷺ لەو هاوەڵانە دەردەکات؟ چی ڕێگرە لەوەی کە ئەمانیش لەوانە بن وا هەڵگەڕاونەتەوە؟

---

(١) (صحيح مسلم): كتاب الطهارة، باب استحباب اطالة الغرة والتحجيل في الوضوء، حديث (٢٤٩). ئەمەش دەقەکەیەتی: لە ئەبی هەرەیرەوەوە دەڵێ: پەیامبەری خوا ﷺ هات بۆ گورستان و فەرمووی: السلام علیکم، ماڵی گەلی ئیمانداران، ان شاء الله ئێمەش پێتان دەگەین و پێم خۆش بوو براکانمان ببینیایە) وتیان: بۆ ئەی پەیامبەری خوا ﷺ ئەی ئێمە برات نین؟ فەرمووی: ئێوە هاوەڵی منن، براکانمان ئەوانەن کە هێشتا نەهاتوون)، وتیان: ئەی پەیامبەری خوا ﷺ چۆن کەسانێك لە ئومەتەکەت دەناسیەوە کە هێشتا نەهاتوون، پەیامبەر ﷺ فەرمووی: (ئایا ئەگەر پیاوێك ئەسپێکی هەبێت نێوچاوانی سپی و لە پەلەکانی دا سیپێتی هەبێت، لە نێوان کۆمەڵە ئەسپێکی ڕەشی زۆردا ناناسرێنەوە؟) وتیان: بەڵێ قوربان دەناسرێتەوە. ئەویش فەرمووی: (دەی ئەوانیش بە نێوچاو سپی و پەل سپی بە شوێنەواری دەست نوێژەوە دێن و من لە پێشیانەوە لەسەر حەوزەکەم، جا خەڵکانێك لە حەوزەکەم بەتوندی دوور دەخرێنەوە، هەروەکو چۆن حوشتری سەرلێشێواو پەڕاگەندە دەکرێت، بانگیان دەکەم: دەی وەرن، بەڵام پێم دەووترێت: بەڕاستی ئەوانە دوایی گۆڕان. منیش دەڵێم: (ئەو لاتر بچن، ئەولاتر بچن).

بەلام ئێمە هەرگیز ئەوە نالێین، حاشا و دوور لەوان، تەنانەت ئێمە ئەوانە بە ئیمام دەزانین و ئەلێین بەهەشتین، هەروەکو پەیامبەری خوا ﷺ لە بارەی عەلییەوە ﷺ فەرمویەتی- کاتێك لەسەر کێوی (حیراء) بوون-: جێگیر بە ئەی (حیراء) ئەوەی لەسەر پشتی تۆیە پەیامبەر و صدیق و شەهیدە)[(١)]. جا لەوکاتە عەلیش ﷺ لەگەڵ پەیامبەری خوادا ﷺ بوو بۆیە لە ئەهلی بەهەشتە.

هەروەها لە پەیامبەری خواوە ﷺ سابت بووە کە فەرموویەتی: (حەسەن و حوسەین گەورەی گەنجانی بەهەشتن)[(٢)].

ئەگەر ڕەفزکەرەکان وتیان: ئەبوبەکر و عومەر و ئەبا عوبەیدە، باقی هاوەڵەکانی تری پەیامبەرﷺ، لەوانەن کە لە حەوزی پەیامبەر ﷺ پەڕاگەندە دەکرێن؟ئەوکات چی ڕێگری نەواصبەکانە کە بلێن: عەلیش بەهەمان شێوە لەو کەسانەیە کە لە حەوز دوور دەخرێنەوە.

خۆ ئەگەر ووترا: عەلی فەزلەکانی باسکراون و چەسپاون؟

ئەوکات وەلام دەدرێنەوە: ئەی جا فەزڵی لەوە زۆرتر بۆ ئەبوبەکر و عومەر باسکراون و چەسپاون.

شوبهەی دووەم

خوای گەورە مەدحی هەموو هاوەلانی نەکردووە

---

(١) صحيح مسلم: كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل طلحة والزبير (٢٤١٧).

(٢) سنن الترمذي: كتاب المناقب، باب مناقب الحسن والحسين حديث (٣٧٦٨). سنن ابن ماجه: المقدمة باب فضل علي بن أبي طالب حديث (١١٨). مسند أحمد حديث (١٠٦١٦).

لەسەر ئەو فەرمایشتەی پەروەردگار کە دەفەرموێ: ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ۖ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِى ٱلْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسْتَغْلَظَ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًۢا ﴾ [الفتح: ٢٩].

واتە: (موحەممەد نێردراوی خوایە و ئەوانەشی لەگەڵیدان زۆر توند و تیژن بەرانبەر بێ باوەڕان و بە بەزەیی و میهرەبانن بەرامبەر یەکتری، دەیان بینیت خەریکی کڕنوش و سوژدە بردنن، هیوایان بەدەستهێنانی بەهرە و ڕەزای خوایە، نیشانەیان وا بە ناوچاویانەوە لە ئەنجامی سوژدە بردنیان و عیبادەت کردنیان، جا ئەمە نمونە و وەسفیانە لە تەوراتدا، نمونەشیان لە ئینجیلدا وەکو ڕوەکێك (کشتوکاڵێك) وایە تازە چەکەرەی کردبێ و سەوز بوبێت، ئەنجا چەکەرەکەی بەهێز کردبێ و قایم بووبێ و جا ڕاوەستابێ لەسەر لاسکە ڕێك و قنجەکەی، ئەوەندە جوان بێ جوتیارەکانی سەرسام کردبێ، ئەم وەسفە بۆ ئەوەیە خوا کافرانی پێ داخ لەدڵ بکات، جا خوا بەڵێنی داوە بەوانەیان باوەڕیان هێناوە و کردەوەی چاکەیان ئەنجام داوە، بە لێخۆشبوون و پاداشتی گەورە).

ڕووکەشی ئایەتەکە مەدحکردنی هاوەڵانی پەیامبەرە ﷺ، بەڵام خوای پەروەردەگار هەروەکو لەو ئایەتەی کە پێشتر باسمان کرد دەفەمەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ مِنْهُ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ هُنَّ أُمُّ ٱلْكِتَٰبِ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ۖ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنْهُ ٱبْتِغَآءَ ٱلْفِتْنَةِ وَٱبْتِغَآءَ تَأْوِيلِهِۦ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُۥٓ إِلَّا ٱللَّهُ ۗ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴾ {آل عمران٧}.

جا ئەوانە ڕۆیشتوون بۆ دوا ووشەکانی ئەم ئایەتە، خـوا دەفـەرموێ: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنۡهُم ﴾. ئەڵێن: ﴿ مِنۡهُم ﴾ (مِنْ) لێردا بـۆ: هەنـدێك (کەمێك)ە، کە (مِـنْ) لێرەدا بە مانای هەندێك هاتبێت، ئـەوا بـەم شـێوەیەی لێدێ (جا خوا بەڵێنی داوە بە هەندێکیان لەوانەی باوەڕیـان هێنـاوە و کـردەوەی چاکەیان ئەنجام داوە...)، کەواتە ئەم ئایەتە هەندێکیان دەگرێتەوە و ئەوانی تریان نەخێر.

ئەمەش بۆ سەر لێ تێکدانە و درۆیە، تەنانـەت هەنـدێکیان لـەوەش زیـاتر سنوری بەزاندوە و یەکـدەنگی موفەسـیرەکانی هێناوەتـەو[1] لەسـەر ئـەوەی کـە ﴿مِنۡهُم﴾ لێرەدا بۆ هەندێك (کەمێك)ـە، یانی: بەڵێنی بەهەندێکیان..، ئەمەش دیسانەوە درۆیە لە زۆر ڕووەوە:

یەکەمیان: (مِنْ) لێرەدا لەسەر ڕای زانایانی تەفسـیر بـۆ (هەنـدێك) بـەکار نەهاتووە. بەڵکو ﴿ مِنۡهُم ﴾ لێرەدا بۆ یەکێك لەم دوو واتایە بەکار هاتووە :

واتای یەکەم: لە ڕەگەز وشێوەی ئەوان (هاورەگەزی و هاوشێوەیی): هەروەکو خوا دەفەرموێ: ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمۡ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ فَهُوَ خَيۡرٞ لَّهُۥ عِندَ رَبِّهِۦۗ وَأُحِلَّتۡ لَكُمُ ٱلۡأَنۡعَٰمُ إِلَّا مَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡۖ فَٱجۡتَنِبُواْ ٱلرِّجۡسَ مِنَ ٱلۡأَوۡثَٰنِ وَٱجۡتَنِبُواْ قَوۡلَ ٱلزُّورِ ﴾. واتە: -حەج ئەوەبوو کە باسکرا- جا ئـەوەی سـنوورەکانی خـوا بپارێزێـت و بـە گەورەیان دابنێت ڕێزیان لێبگرێت، ئەوە چاکترە بۆی لای پەروەردگاری، و گۆشتی ئاژەڵ -مەڕ و بزن و مانگا و وشتر- حەڵاڵ کراوە بۆتان جگە لەوانەی کـە بۆتـان

(١) (ثم اهتديت) للمتشيع التيجاني (١١٧).

باس دەکرێ و قەدەغەکراوە، کەواتە خۆتـان لـە پیسـەکان لـە جـۆری بتـەکانی بپارێزن، هەروەها خۆتان دوور بگرن لە قسەی درۆ و هەڵبەستراو و ناڕەوا.

جا خوای گەورە مەبەستی لەوە نییە کەوا خۆمان لە هەندێ پیسی بپارێزین و لە هەندێکی تریشی نەخێر خۆمان بە دوور نەگرین، بەڵکو خوازراوە و داوامـان لێکراوە کە خۆمان لە هەموو پیسیەکان بە دوور بگرین، بۆیە ئەو فەرمایشـتەی خوا کە دەفەرموێ: ﴿فَٱجْتَنِبُواْ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ﴾ واتە: خۆتان لە پیسی بـە دوور بگرن لە هاوشێوەکانی ئەم پیسیانە.

واتای دووەم: یان ئەوەتانێ (مِنْ) لێرەدا بۆ تەئـکـیـد بێ، هەروەکو ئەو ئایەتەی کە خوا ـ دەفـەرموێ: ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا﴾ واتە: (لەم قورئانەدا دەنێرینە خوارەوە ئەوەی کە هۆی شـیفا و ڕەحمەت و میهرەبانییە بۆ ئیمانداران، بەڵام بۆ ستەمکاران هـیچ زیـاد ناکـات بێجگە لە خەسارەت مەندی نەبێت).

ئەمە یانی ئەوە نییە کە قورئان هەندێکی شـیفا بێـت وهەنـدێکی تـری وا نەبێ، هەرگیز، بەڵکو قورئان هەر هەمووی شیفا و ڕەحمەتە. جا ﴿مِنْ﴾ لێـرەدا بۆ جەخت کردنەوە و تەئکید کردنەوەیە، واتە: بە تەئکید قورئان هـەر هـەمووی شیفا و ڕحمەتە، ئەم ئایەتەش بە هەمان شێوە.

کەوابوو ئـەوەی کـە خـوای پـەروەردگار دەفـەرموێ: ﴿مِنْهُمْ﴾ واتـە: لـە هاوشێوەکانیان، یان بە واتای: تەئکید کردنەوە لەسەریان ڕەزای خوا لە هەموویان بێت.

دووەمیان: دوای ئەوەش با تەماشایەکی سیاقێکی ئایەتەکە بکەین، هەر هەمووی مەدحە و هیچ سەرزەنشتێکی بۆ هەندێکیشیان تێدا نییە، بەڵکو مەدحی هەموویانی کردووە، هەروەك خوا خۆی دەفەرموێ: ﴿أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلۡكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيۡنَهُمۡۖ تَرَىٰهُمۡ رُكَّعٗا سُجَّدٗا﴾ دەبینی تەزکیەی ڕوکەشیان دەکات بە کڕنووش بردن و ڕکوع بردن و ملکچ بوون، پاشان تەزکیەی هەناویان دەکات و دەفەرموێ: ﴿يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضۡوَٰنٗاۖ﴾ واتە: (هیوایان بەدەستهێنانی بەهرە و ڕەزای خوایە)نەك وەك ئەوەی کە لە بارەی مونافیقەکانەوە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَهُوَ خَٰدِعُهُمۡ وَإِذَا قَامُوٓاْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ قَامُواْ كُسَالَىٰ يُرَآءُونَ ٱلنَّاسَ وَلَا يَذۡكُرُونَ ٱللَّهَ إِلَّا قَلِيلٗا ﴾ واتە: (بەڕاستی مونافیقەکان دەیانەوێ خوا بخەڵەتێنن کەچی خوا خەڵەتێنەری ئەوانە، هەر کاتێکیش هەستن بۆ نوێژ بە تەمبەڵی و سستی هەڵدەستن، ڕوپامایی بۆ خەڵك دەکەن و زۆر کەم یادی خوا دەکەن).

تەماشاکە چۆن وەسفی مونافیقەکان دەکات، تەزکیەی دڵ و هەناویان ناکات، بەڵکو بە درۆشیان دەخاتەوە، لە کاتێکدا لە ڕوکەشدا لەگەڵ ئیمانداران نوێژ دەکەن، بەڵام هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ خودا دەفەرموێ: (هیوایان بەدەستهێنانی فەزڵ و ڕەزای خوایە).

هەر بۆیە گووتەی: ﴿مِنۡهُم﴾ لە بۆ ڕەگەزی ئەوانە، یا لە بۆ تەئکید کردنەوەیە لەسەر حاڵ و باری ئەوان؛ ووتەی زۆربەی موفەسیرەکانە، بەڵکو ئەوەندەی من بزانم ووتەی هەموو زانا موفەسیرەکانی ئەهلی سوننەت و

جەماعەتە وەكو نەسەفی و ئیبن جەوزی و ئـیبن ئەلئـەنباری و زەمەخشـەری[(١)] و زەججاج و عەكبەری و نیسابوری و ئیبن كەسیر و تەبەری وئـەوانی تـریش، هـەر هەموو ئەمانە كاتێك باسی ئەم ئایەتە دەكـەن دەڵـێن: بـە دڵنیاییـەوە (مِـنْ) لێرەدا بۆ تەئكیدكردنەوەیە، یان بۆ هاوڕەگەزە و بـە مانـای (هەنـدێك) بـەكار نەهاتووە، هەروەك هەندێك ئیددیعای دەكەن[(٢)].

❊ ❊ ❊

(١) هەموو ئەم موفەسیرانە لە ئەهلی سوننەت نـین، بـەڵكو زەمەخشـەری پێشـەوایەكە لـە پێشەوایانی موعتەزیلە هەروەها نەسەفیش. (م.خلیل)

(٢) وانظر (اعراب القرآن وصرفه وبيانه) لمحمود صافي ج٢٥/٢٦ ص٢٧٢.

شوبهەی سێیەم

لە عومرەی حودەیبییەدا پەیامبەریان ﷺ تورە کردووە

دوا ئەوەی پەیامبەری خوا ﷺ ئاشتەوایی حودەیبیـەی لەگـەڵ قورەیشـدا بەست و گەڕایەوەو عومرەی نەکرد، فەرمانی کرد بە هاوەڵەکانی هەڵسن سەریان بتاشن و ئاژەڵەکانیان سەر ببڕن، ئەوەبوو کەس وەڵامی نەدایەوە، بۆیە پەیامبەری خوا ﷺ تورە بوو.

خەڵکانێك دەڵێن: کەسێك کە پەیامبەری خوا ﷺ تورە بکات مەحاڵە عادل بێت.

وەڵامی ئەمەش:

یەکەم: باسی حاڵ و باری هاوەڵان لە حودەیبییەدا:

عوروەی کوڕی مەسعود بە قورەیش دەڵێ: (ئەی خەڵکینـە، سـوێند بـەخوا چـوومەتە لای پاشـاکان، لای قەیسـەر لای کیسـرا لای نەجاشـی، دە بـەخوا پاشایەکم نەبینیوە دەوروبەرەکەی بەگەورەی ڕاگرن بە ئەندازەی بە گەورە ڕاگرتنی هاوەڵانی موحەممەد بۆ موحەممەد، دە بەخوا تفێـك ناکـات ئـیلا دەکەوێتـە نێـو دەسـتی یەکێکیانـەوە و دەیهێنێـت بـە دەموچـاو و لاشـەی خـۆی و ئەگـەر فەرمانێکیان پێ بکات یەکسەر دەست پێشخەری لە جێبـەجێ کردنـی دەکـەن، ئەگەریش دەست نوێژی بگرتایە وەخت بـوو بکەنـە شـەڕ لەسـەر ئـاوی دەسـت نوێژەکەی، گەر قسەی بکردایە بێ دەنگ دەبوون بە ئەندازەیەك ئەوەندە گەورە و

شکۆدار بوو لە پێش چاویان بە پڕی تەماشای نێو چاوانیان نەدەکرد)[١] جا بۆیە کارەکە لە سەرپێچی کردنی فەرمانی پەیامبەری خوا ﷺ نەبووە، بەڵکو لە شەیداو شەوقی هاوەڵان بووە بۆ حەرەمی ماڵی خوا و حەزیان ئەکرد کە پەیامبەری خوا ﷺ ڕەئی بگۆڕیایە، یان خوای بەرز و پیرۆز وەحی دابەزاندایە و فەرمانی بە پەیامبەر ﷺ بکردایە کە بڕواتە مەککەوە. لەبەر ئەمە دواکەوتن لە جێبەجێکردنی فەرمانەکەی پەیامبەری خوا ﷺ، بەڵگەی ئەمەش داناییەکەی ئوم سەلەمە بوو ڕەزای خوای لێبێ، کە کاتێك ئەوەی بینی بە پەیامبەری خوای ﷺ وت: تۆ سەری خۆت بتاشە و ئاژەڵی خۆت سەر ببڕە[٢]

ئەوەبوو پەیامبەری خوا ﷺ هاتە دەرەوە و سەری تاشی و ئاژەڵەکەی سەربڕی، هەر کە ئەو کارەی کرد هەموو هاوەڵان هەستان و سەریانتاشی و ئاژەڵیان سەربڕی بەبێ دووبارە فەرمان پێکردنەوە، کەوابوو مەسەلەکە سەرپێچی کردن نەبووە هەر کە پەیامبەری خوایان ﷺ بینی سەری تاشی و ئاژەڵەکەی سەربڕی، زانیان کارەکە تەواوبووە و دەرفەتێك نەماوەتەوە بۆ پاشیمان بوونەوە، بۆیە ڕاستەخۆ هەستان سەریان تاشی و ئاژەڵیان سەربڕی و وەڵامی فەرمانەکەی

---

(١) صحيح البخاري: كتاب الشروط، باب الشروط في الجهاد حديث (٢٧٣١ و ٢٧٣٢).

(٢) ئەوە پەیامبەری خوایە ﷺ بە قسەی ژن دەکات و پرسی پێ دەکات، نە وەك هەندێك فەرمودەی چعیف ئەڵێ پرس بە ژن بکە و بە قسەی مەکە، ئەمە وتەی کوردەواری خۆشمانە، ئەمەش ڕاستیەکەو ئەبێ گوتری، لە ڕۆژێکدا کە لەسەر ئافرەت تانەی زۆر لە ئیسلام دەدەرێت، ئێمەیش پێیان ئەڵێین: ئەوە گەورە و سەروەرەکەمانە ﷺ پرسی کردوون و بە قسەی کردوون، خوای تەعالاش دەفەرموێ: (نمونەی چاولێکەری و سەرمەشقی چاك لە پەیامبەردایە ﷺ لە بۆ ئێوە). (وەرگێڕ)

خوایان دایەوە و خواش -سبحانە- ئەم ئایەتەی لەسەر دابەزاندنە خوارەوە: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾ {الفتح:١٨}. واتە: (سوێند بەخوا بێ گومان خوا ڕازی بوو لەو ئیمانداراانەی کە لە ژێر دارەکەدا پەیمانیان پێدای، خوا زانی چی لە دڵیاندایە، بۆیە سەکینە و ئارامی بۆ ناردن و پاداشتیانی بە سەرکەوتنێکی نزیك دایەوە).
هەروەها ئەو فەرمایشتەشی دابەزاندە خوارەوە کە دەفەرموێ: ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ {الفتح ٢٩}.

بەو بۆنەوەیەوە هەموو سورەتی فەتحی دوای ئاشتەوایی حودەیبیە دابەزاندە خوارەوە و ناوی فەتحیشی لێناوە، هەر ئەوەش فەتحی ڕاستەقینەیە کە خوای گەورە بۆ پەیامبەرەکەی ﷺ ئەنجامیدا.

بە هەمان شێوە ئەڵێین: ئەم مەسەلەیەش تەنها شیعە دەیکەنە بەڵگە، نە نەواصب و نە خەوارج و نە موعتەزیلە هیچ کامیان ئەم فەرموودەیەیان نەکردۆتە بەڵگە.

بە شیعەش دەڵێین: باشە عەلیان لەگەڵدا بوو یان نا؟!

بە ئیجماعی سوننە و شیعە عەلیان ﷺ لەگەڵدا بووە، تەنانەت نووسراوی صولحەکەی نێوان پەیامبەر ﷺ و سوهەیلی کوڕی عەمر ئەو نووسیەوە، عەلیش

بەهەمان شێوە نە ئاژەڵی سەربڕی نە سەری تاشی، جا ئەوەی زەم بێ بۆ هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ زەمیشە بۆ عەلی ﷛، بەڵام ئێمە نە سەرزەنشتی عەلی دەکەین و نە سەرزەنشتی هاوەڵانی پەیامبەر ﷺ.

هەروەها عەلیش ﷛ لەم کاتەدا فەرمانی پەیامبەری خوای ﷺ ڕەتکردەوە، ئەو کاتەی پەیامبەر ﷺ پێی ووت ناوەکەی بسڕێتەوە، ئایا ئەویش لەسەر ئەوکارەی لۆمە دەکری ![1].

❊ ❊ ❊

(١) ئەم جۆرە ووتانەی نوسەر، تەنها لە ڕوانگەی جەدەلەوە دەیهێنێتەوە، وەگەرنا لە بیروباوەڕی ئێمەدا ڕق لێبوونی ئیمامی عەلی ﷛ نیشانەی موونافیقەکانە، جا بەکارهێنانی ئەم شێوازە لەم جێگایەدا زەرورە و هەموو دەرگایەك لە نەیارەکانی دەبەستێت، چونکە گەر بڵێن ئەو کارەی هاوەڵان هەڵەیە بەهۆی سەرپێچیەکەیانەوە ! ئەوا خودی ئیمامی عەلی ﷛ سەرپێچی کردووە، خۆ ئەگەر وتیان ئەویش هەڵەی کردووە ئەوا هەر لە بنەڕتەوە مەزهەبەکەی خۆیان لەبن دێنن، چونکە لە بنچینەکانی مەزهەبی شیعەی دوازدە ئیمامی: عەلی مەعصومە و نابێ هەڵە بکات ! یان ئەوەتا بێتە ڕیزی ئەهلی هەقەوە، ئەمەش ئەو ئامانجەیە کە ئێمە پەنجە و قەڵەمانی لە پێناودا شەکەت دەکەین، بە کورتی نووسەر لە کەواو سەڵتەکەی خۆی دێتە دەر و جلوبەرگەکەی ئەوان لەبەر دەکات، بەڵکو جلوبەرگەکەی خۆیان ببینن تا بزانن تا چەند پەسەندە؟! (وەرگێڕ)

شوبهەی چوارەم

ئەو گومانەیان: کە پەیامبەری خوا ﷺ نەفرەتی کردووە لەوانەی بەشداری سوپاکەی ئوسامە ناکەن، کەچی ئەبوبەکر و عومەر بەشداریان نەکردووە:

ئەوان ئەڵێن: پەیامبەری خوا ﷺ سوپای ئوسامەی ئامادەکرد، جا لە نێو سوپاکەدا ئەبوبەکر و عومەر و ئەبوعوبەیدە و زۆربەی هاوەڵانی تێدا بووە و پەیامبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (نەفرەتی خوا لەوەی لەگەڵ سوپای ئوسامەدا ناڕوات).

ئەوەبوو کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد سوپاکەی ئوسامە بەڕێکەوت، نە ئەبوبەکر و نە عومەر لەگەڵیدا دەرنەچوون، ئەڵێن: کەوابوو لەسەر زووبانی پەیامبەری خوا ﷺ هەردووکیان نەفرین لێکراون.

وەڵام:

یەکەم: ئەڵێین ئەمە درۆیە، سابت نەبووە پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووبێتی: (نەفرەتی خوا لەوەی لەگەڵ سوپای ئوسامەدا ناڕوات)، بەڵێ پەیامبەری خوا ﷺ سوپاکەی ئوسامەی ئامادەکردوە بەڵام نەفرینی نەکردووە لەوەی دوا بکەوێت لێی.

دووەم: ئەبوبەکری صدیق ﷺ لە نێو سوپاکەی ئوسامە نەبووە، ئاخر چۆن لە نێو سوپاکەی ئوسامە بووە کەچی لەولاوە هەر دوازدە ڕۆژی نەخۆشیەکەی

پەیامبەرﷺ پێش نوێژی بە خەڵك كردووە؟ چۆن لەگەڵ سوپاكە دەریدەكات و لێرەشەوە فەرمانی پیش نوێژیكردنی پێ دەكات؟

بە نیسبەت عومەرەوە، بەڵێ ئەو لە نێو سوپاكەی ئوسامە بووە، بەڵام كاتێك پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی كرد و هێشتا سوپاكە بەڕێ نەكەوتبوو، ئەبوبەكر ڕۆیشت بۆلای ئوسامە و ئیزنی لێخواست كە عومەر لەلای بهێڵێتەوە بۆ ئەوەی لە كاروبارەكانیدا پرس و ڕاوێژی پێبكات.

ئەمەش لە نیشانەكانی ڕەوشت بەرزی ئەبوبەكرە، وەگەرنا دەیتوانی عومەری كوڕی خەتتاب گلداتەوە بەبێ ڕوخسەت خواستن لە ئوسامەي.

ئەویش ڕوخسەتی دا و عومەر لەلای ئەبوبەكری صدیق مایەوە.

ئا ئەمەیە چیرۆكی ئوسامە، نەك ئەوەی ئیدیعای دەكەن[1]

❊ ❊ ❊

---

(١) انظر: (تاريخ الطبري) (٢/٤٢٩)، و(الكامل) (٢/٢١٥)، و(البداية والنهاية) (٥/٣٠٢) وما بعدها.

شوبههەی پێنجەم

کوشتنی مالکی کوڕی نوەیرە لە لایەن خالدی کوڕی وەلیدەوە

کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد زۆرێك لـە عـەرەب هەڵگەڕانـەوە، ئەبوبەکر چەند سوپایەکی نارد بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەڵگـەڕاوەکان، یـەکێك لـە فەرماندەی ئەو سوپایانە خالدی کوڕی وەلید بوو، ئەبوبەکری صـدیق نـاردی بـۆ کوشتاری موسەیلەمەی درۆزن ئەوەی کە بانگەشەی پەیامبەرایەتی دەکرد، خالد توانی سەرکەوێت بەسەریدا لە شەڕێکی زۆر گەورەدا کە پێی دەگوترێت جەنگی (ئەلحەدیقە).

پاشـان خالـد هـەڵی کوتایـە سـەر ئـەو هـۆزە عەرەبانـەی کـە لـە دیـن هەڵگەڕابوونەوە، ئەگەر گەڕانەوە بۆ دیـن ئـەوە چـاکە وە گـەرنا شـەڕی لەگـەڵ دەکردن، جا لەوانەی کە خالدی کوڕی وەلید چوو بۆیان هۆزەکەی مـالکی کـوڕی نوەیرە بوو، چونکە ئامادە نەبوون زەکات بە ئەبوبەکری صدیق بدەن، بەڵکو هـەر نەیان دەدا.

ئـەوەبوو خالـدی کـوڕی وەلیـد هاتـە لایـان و پێـی ووتـن: کـوا زەکـاتی ماڵەکانتان؟ ئەوە چیتانە وا جیاوازیتان خستۆتە نێوان نوێژ و زەکاتەوە؟!

مالکی کـوڕی نـوەیرە وتـی: لـە ڕاسـتیدا ئێمـە ئـەو پارەیـەمان دەدا بـە هاوەڵەکەتان تا لە دونیا بوو ئەوەتا مرد، ئیتر ئەبوبەکر چیەتی چی دەوێ؟

خالدیش تووڕە بوو و وتی: بۆ ئەوە هاوەڵی ئێمەیە و هاوەڵی تۆ نییە، بۆیە فەرمانی کرد بە ضیراری کوڕی ئەزور لە گەردنی دا.

هەندێکی تر ئەڵێن: مالك شوێنی ئەو (سەجاح)ـە کەوتووە کە بانگەشەی پەیامبەرایەتی کردوە[١]

هەروەها ڕیوایەتێکی تر هەیە ئەڵێ: دوای ئەوەی خالد قسەی لەگەڵ کردن و ڕێگری ئەو کارەی لێکردن و بەشێکی زۆریانی بە دیل گرت، بە سەربازەکانی وت: دیلەکان گەرم کەنەوە، چونکە شەوێکی سارد بوو، جا لە زمانی (سەقیف)دا، پیاوەکە گەرم کەرەوە، یانی: بیکوژرە[٢]، وا تێگەیشتن خالد مەبەستی کوشتنە، ئیتر هەموویانیان کوشت بەبێ فەرمانی خالدی کوڕی وەلیدا.

کام لەم سێ شتە ڕوویدا بێت، ئەوا کوشتنیان یا هەق بووە یا ئەوەتا تەئویل بووە، ئەمەش نابێتە عەیبەیەك بۆی.

سەبارەت بەو قسەیەیان کەوا: خالدی کوڕی وەلید دوای ئەوەی مالکی کوڕی نوەیرەی کوشتووە، لە هەمان شەودا ڕۆیشتۆتە لای خێزانەکەی، ئەمە درۆیە، چونکە دوای ئەوەی خالد کوشتاری کردن و ئافرەتەکانیانی بە دیل گرتن، ئەمیانی بۆخۆی گلدایەوە، ئەمیش دیلی جەنگە. بەڵام ئەوەی هەر لە هەمان شەودا ڕۆیشتبێتە لای یا لەبەر ژنەکەی کوشتبێتی، ئەمانە هەمووی درۆن[٣].

---

(١) ئیبن طاووس یەکێکە لە زانایانی شیعە ئەڵێ: (هۆزی تەمیم و زەیات هەڵگەڕانەوە و پاشان مالکی کوڕی نوەیرەی یەربوعیان کرد بە گەورەی خۆیان). بڕوانە کتێبی: ((فصل الخطاب في اثبات تحريف كتاب رب الأرباب)) ص ١٠٥.

(٢) لە کوردی خۆشماندا یەکێك یەکێك بکوژێ دەوترێ ساردی کردەوە. (وەرگێڕ)

(٣) انظر (البداية و النهاية) (٣٢٦/٦).

خالدی کوڕی وەلید ﷺ تێکۆشەری ڕێی دینی خوا ئەڵێ: (ئەگەر لە شەوێکی پڕسەرماو سۆڵەی سەخت بەیانی لە نێو دوژمندا بکەمەوە پێم خۆشترە لەوەی بۆکێکم بۆ بهێنن یان مژدەی کوڕێکم پێ بدەن)[1].

بەڕاستی ئەو پیاوە یەکێکە لە فەرماندارە هەرە گەورە و مەزنەکان، پەیامبەری خوا ﷺ لە بارەیەوە دەفەرموێ: (خالد شمشێرێکە لە شمشێرەکانی خوا، لەسەر موشریکەکان هەڵیکێشاوە)[2].

کاتێکیش خالد ئەم کارەی ئەنجامدا -کوشتنی مالکی کوڕی نوەیرە و هاوڕێکانی-عومەری کوڕی خەتتاب بە ئەبوبەکری وت: خالد لابە، شیرەکەی خوێن ڕێژە. ئەبوبەکر وتی: (نە بە خوا شتی وانابێ!! ئەو شمشێرێکە خوا هەڵیکێشاوە لەسەر موشریکەکان)[3].

خۆ ئەگەر ئەوان ئەوەی ئەبوبەکر بە ناڕەوا دەزانن لە نەکوشتنی بکوژەکەی مالکی کوڕی نوەیرە، ئەی بۆ ئەوەی عەلی بۆ هیچ ناڵێن کە بکوژەکانی عوسمانی نەکوشت، خۆ عوسمان هاوەڵ و زاوای پەیامبەرە ﷺ و خەلیفەی موسڵمانانە، لە کاتێکدا مالکی کوڕی نوەیرە گومان لە ئیسلام بوونەکەی هەیە، بۆیە ئەگەر عەلی ﷺ عوزری هەبێ ئەوا ئەبوبەکریش بەهەمان شێوە عوزری هەیە.

---

(١) انظر (البداية و النهاية) (١١٧/٧).

(٢) (صحيح البخاري): كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب خالد بن الوليد، حديث (٣٧٥٧)، الفقرة الاولي من الحديث. والحديث رواه ابن عساكر كاملا (١٥/٨)، وانظر سلسلة الصحيحة (١٢٣٧). وانظر: (تاريخ الطبري) أحداث سنة ١١هـ ذكر البطاح وخبره، و (البداية والنهاية)، خلافة أبي بكر: فصل مقتل مالك بن نويرة.

(٣) (الكامل في التاريخ) لابن الأثير (٢٤٢/٢) بتصرف.

هەروەها کاتێك عومەری کوڕی خەتتاب گەیشت بە موتەمیمی کوڕی نوەیرەی برای مالك، پێی وت: چی ئەڵێی لە بارەی براکەتەوە؟

موتەمیم وتی :

وَكُنَّا كَنَدْمَانَيْ جَذِيمَةَ حِقْبَةً مِنَ الدَّهْرِ حَتَّى قِيلَ: لَنْ يَتَصَدَّعَا
فَلَمَّا تَفَرَّقْنَا كَأَنِّي وَمَالِكًا لِطُولِ اجْتِمَاعٍ لَمْ نَبِتْ لَيْلَةً مَعًا

ئێمە وەکو دوو هاودەمەکەی جەزیمە

زەمانێك پیکەوە بووین تا وترا جیا نابنەوە

کاتێکیش جیابووینەوە وەکو ئەوەی

من ومالك شەوێکیش پێکەوە کۆنەبوبێتینەوە

عومەر وتی: دە بەخوا منیش حەزم دەکرد وەك ئەوەی تو ئاوا هۆنینەوەم بۆ زەیدی برام بگوتبایە[1]، موتەمیم وتی: ئەگەر براکەی من لەسەر ئەوە بمردایە کە براکەی تۆ لەسەری مرد هۆنراوەم بۆ نەدەگوت. عومەر وتی: کەس وەك تۆ سەرخۆشی براکەمی لێنەکردم.

جا ئەم زەیدە لە جەنگی یەمامەدا لە شەڕی هەڵگەڕاوەکان لەگەڵ بەنی حەنیفەدا شەهید بوو.

❊ ❊ ❊

(١) (الكامل في التاريخ) لابن الأثير (٢/٤٢٤).

شوبهەی شەشەم

کوشتنی حیجری کوڕی عەدی لە لایەن موعاویەی کوڕی ئەبو سوفیانەوە

ئەڵێن: موعاویە بە ناهەق هەستاوە بە کوشتنی حیجری کوڕی عـەدی کـە یەکێکە لە هاوەڵانی پەیامبەرﷺ. **منیش ئەڵێم:** جارێ حیجـری کـوڕی عـەدی جیاوازی هەیە لەوەی کە ئایا سەحابەیە یا تابعی، جمهوری زانایان لەسەر ئـەوەن کە حیجری کوڕی عەدی شوێنکەوتەیە و هاوەڵ نییە، ئەمەش بۆچوونی بوخاری و ئەبی حاتیمی ڕازی و ئین حیببان و ئیبن سەعد و خەلیفەی کوڕی خەیات وئەوانی تریشە، هەر هەمویان وتوویانە: حیجری کوڕی عەدی لە شـوێنکەوتووان بـووە و هاوەڵ نەبووە[١]

بۆچی موعاویە حیجری کوڕی عەدی کوشت؟

حیجری کوڕی عەدی لە شوێنەکەوتووانی عەلی کوڕی ئەبو تالب بـووە ولـە شەڕی صیففینیشـدا لـەنێو سـوپاکەی بـووە، دوای وازهێنـانی حەسـەن لـە بـۆ موعاویە و هێور بوونەوەی بارودۆخەکە، کـە نـاونرا سـاڵی کۆمـەڵ (الجماعـة)، موعاویە هەستا و زیادی کوڕی باوکی (إبن أبيه)، یان زیادی کوڕی ئەبو سوفیان ـ هەروەك دوایی باسی لێوە دەکەین- کرد بە والی کوفە، حاڵی خەڵکی کوفـەش لای کەس شاراوە نییە، هەر ئەوان عەلیان کوشت و ناپاکیان لە حەسـەنی کـوڕی

---

(١) (الاصابة) (١/٣١٣).

کرد و غەدریان بەرامبەر حوسەینی کوڕی کرد و دوایش کوشتیان، لە سەردەمی عومەریشدا تانەیان لە ویلایەتەکەی سەعد دا، تانەیان لە ویلایەتەکەی وەلیدی کوڕی عوقبە دا، تانەیان لە ویلایەتەکەی ئەبو موسای ئەشعەری دا، بەڵکو هەرگیز کەس ڕازی نەکردوون مەگەر بە هێزی شمشێر نەبێت. جا ئەم زیادە لە لایەن عەلیەوە کرابوو بە والی بەصرە، کەواتە زیاد لە والیەکانی عەلی کوڕی ئەبو تالبە رضي الله عنه[١]. کاتێکیش موعاویە هات لەسەر والیەتی بەسرە هێشتیەوە و کوفەشی بۆ زیاد کرد. ئەوەبوو ڕۆژێك زیاد هەستا و ووتاری هەینی خوێندەوە، ئەڵێن: درێژەی بە ووتارەکە داوە، حیجری کوڕی عەدیش هەستاوە و وتوویەتی: نوێژ، نوێژ. بەڵام زیاد هەر بەردەوام بوو لەسەر ووتارەکەی، حیجری کوڕی عەدی هەستا و کەوتە بەرد تێگرتنی، ئیتر شوێنکەوتەکانی حیجری کوڕی عەدیش هەستان بە بەردباران کردنی، ئەویش هەر خەریك ووتاردانە، دوایی زیاد هەستا موعاویەی لە باسەکە ئاگادار کردەوە، ئەویش فەرمانی کرد حیجری کوڕی عەدی بۆ بهێنن و پاشان فەرمانی کوشتنی دا، چونکە دەیویست ئاژاوە بنێتەوە[٢]. موعاویەش دەیویست فیتنە و ئاژاوە بنبڕ بکات بۆیە فەرمانی کرد بکوژرێت، کاتێکیش عائیشە لە موعاویەی پرسی: بۆچی حیجری کوڕی عەدیت کوشت؟ موعاویە وتی: واز لە من و حیجر بێنن تا لای خوا بەیەك دەگەینەوە[٣].

ئێمەش ئەڵێین: واز لە خۆیی و حیجر بێنن تا لای خوا بەیەك دەگەنەوە.

---

(١) (تاريخ خليفة بن خياط) (ص ٢٠١ - ٢٠٢).
(٢) (الاصابة١/٣١٣)، (سير أعلام النبلاء ٣/٤٦٦ - ٤٦٣)، (البداية والنهاية ٨/٥٢).
(٣) (البداية والنهاية) (٨/٥٥)، و (العواصم من القواصم) (ص ٢٢٠).

شوبهەی حەوتەم

ستەمی ئەبوبەکر لە میراتەکەی فاتیمە

ئەڵێن: دوای وەفاتکردنی پەیامبەر ﷺ فاتیمە هاتەلای ئەبوبەکری صدیق و داوای میراتەکەی پەیامبەری ﷺ لێکرد، بەڵام ئەبوبەکر هەقەکەی پێنەدا.

ئەوانەی ئەمە دەکەنە بەڵگە دیسانەوە شیعەکانن و، جیاوازن لە ئاڕاستەکردنی داواکاریەکەی فاتیمە بۆ فەدەك[1] هەندێکیان ئەڵێن: فەدەك میراتی پەیامبەری خوابووە ﷺ بۆ فاتیمە.

ئەوانی تر ئەڵێن: ئەمە دیاریەکە پەیامبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا بەخشیویێتی بە فاتیمە.

ئەگەر لەسەر قسەی یەکەم بێت -کە فەدەك میراتی پەیامبەری خوایە ﷺ: ئەوە لە ڕیوایەتە صەحیحەکەدا هاتووە: (دوای وەفاتکردنی پەیامبەری خوا ﷺ، فاتیمە هاتەلای ئەبوبەکر و داوای ئەو میراتەی لێکرد کە لە پەیامبەری ﷺ دەیکەویێت لە فەدەك و بەشی پەیامبەر ﷺ لە خەیبەر و شتەکانی تریش، بەڵام ئەبوبەکری صدیق وتی: ئە من گوێم لە پەیامبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: ((إنا لا نُورَث ما تركناه صدقةٌ))[2]. واتە: (لە ڕاستیدا ئێمە میراتمان نییە، ئەوەشی بەجێی دێڵین خێر و صەدەقەیە). یان «ما تَرَكْنا صدقةٌ»[3]. واتە: (ئەوەی بەجێی

(١) فەدەك ناوی زەویەکە پەیامبەری خوا ﷺ لە یەهودیەکانی خەیبەر دەستی کەوت.

(٢) (صحيح مسلم): كتاب الجهاد والسير، باب حكم الفيء حديث(١٧٥٧).

(٣) (متفق عليه): (صحيح مسلم)، كتاب فرض الخمس، باب فرض الخمس، حديث (٣٠٩٣)، (صحيح مسلم): كتاب الجهاد والسير، باب قول النبي لانورث حديث(١٧٥٩).

دیلّین صەدەقەیە). یان: «ما ترکنا فهو صدقة» واتە: (ئەوەی بەجێی دەهێڵین ئائەوە خێروصەدەقەیە)[1]. بە سێ ڕیوایەت.

ئەبوبەکر ئاوهای ووت بە فاتیمە -ڕەزای خوا لە هەردوکیان بێت-، لە ریوایەتێکی ئەحمەدیشدا هاتووە ئەفەرموێ: «إنّا معشر الأنبياءِ لا نُورَث»[2]، واتە: (ئێمەی گرۆی پەیامبەران میراتمان نییە).

بەلاّم ڕیوایەتەکەی هەردوو صەحیحەکە: «إنا لا نُورَث ما ترکناه صدقة» واتە: (لە ڕاستیدا ئێمە میراتمان نییە، ئەوەشی بەجێی دیلّین خێر و صەدەقەیە)، بەو هۆیەوە فاتیمە دلّی لە ئەبوبەکر ما -تورە بوو-.

ئیتر یان ئەوەتا ئەو پێی وا بووبێ ئەبوبەکر هەلّە لە فەرموودەکەی پەیامبەر ﷺ گەیشتووە، یان ئەوەی هەلّە بیستوویەتی، بەلاّم ئەم ئەو فەرمایشتە گشتییەی پەروەردگاری کردە بەلّگە کە دەفەرموێ: ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِيٓ أَوۡلَٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۚ فَإِن كُنَّ نِسَآءٗ فَوۡقَ ٱثۡنَتَيۡنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۖ وَإِن كَانَتۡ وَٰحِدَةٗ فَلَهَا ٱلنِّصۡفُۚ وَلِأَبَوَيۡهِ لِكُلِّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا ٱلسُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُۥ وَلَدٞۚ فَإِن لَّمۡ يَكُن لَّهُۥ وَلَدٞ وَوَرِثَهُۥٓ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ ٱلثُّلُثُۚ فَإِن كَانَ لَهُۥٓ إِخۡوَةٞ فَلِأُمِّهِ ٱلسُّدُسُۚ مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصِي بِهَآ أَوۡ دَيۡنٍۗ ءَابَآؤُكُمۡ وَأَبۡنَآؤُكُمۡ لَا تَدۡرُونَ أَيُّهُمۡ أَقۡرَبُ لَكُمۡ نَفۡعٗاۚ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمٗا ﴾ {النساء:١١}.

واتە: (خوا ئامۆژگاریتان دەکات (میراتی) ڕۆڵەکانتان، بۆ نێرێك هەیە (لە میرات) بە وێنەی بەشی دوو مێ، خۆ ئەگەر تەنها ئافرەت بوون (دووان و) زیاد

---

(١) متفق عليه: (صحيح مسلم)، كتاب المناقب، باب مناقب قرابة رسول الله ح رقم (٣٧١٢)، (صحيح مسلم): كتاب الجهاد والسير، باب قول النبي لانورث حديث (١٧٥٨).

(٢) (مسند أحمد) (٣/٢٥٥).

لە دووان، ئەوا دوو بەش لە سێ بەشی ئەوەی مردوەکە بەجێی هێشتووە بۆیان هەیە، بەڵام ئەگەر یەك ئافرەت بوو ئەوا نیوەی میراتەکەی بۆ هەیە وە شەش یەك بۆ هەرکام لە دایك و باوکی مردوەکە هەیە لەوەی کە بەجێی هێشتووە، ئەمە ئەگەر مردوەکە منداڵی هەبوو، بەڵام ئەگەر مردوەکە منداڵی نەبوو منداڵی نەبوو دایك و باوکی میراتگری بوون، ئەوا سێ یەك بۆ دایکەکەیەتی، بەڵام ئەگەر چەند برایەکی هەبوو ئەوا شەش یەك بۆ دایکەکەیەتی، ئەمە لە پاش دەرکردنی وەسیەتێك کە لە لایەن مردوەکەوە وەسیەتی پێ کرابێ، یان دانەوەی قەزرێك کە لە سەری بێت، باوکەکانتان و کوڕەکانتان نازانن کامیان بە سوودترن بۆتان، ئەو دابەشکردنە لە لایەن خواوە پێویست کراوە بۆتان، بەڕاستی خوا هەمیشە زانای دانایە).

لە ڕاستیدا ئەهلی سوننە لەم مەسەلەیەدا بەدوای عوزردا ناگەڕێن بۆ ئەبوبەکر، بەڵکو بۆ فاتیمە بەدوای عوزرێکدا دەگەڕێن، چونکە ئەوان وا دەبینن ئەبوبەکر فەرموودەیەکی کردۆتە بەڵگە خۆی لە پەیامبەری خواوەﷺ بیستوویەتی، کە ئەبوبەکر، عومەر، عوسمان، عەلی ، عەبباس، عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف، سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص و زوبەیری کوڕی عەوام، هەر هەموو ئەمانە فەرمودەکەیان لە پەیامبەری خواوەﷺ گیڕاوەتەوە، کە ئێمە میراتمان نییە، ئەوەشی بەجێی دێڵین صەدەقەیە.

کە فاتیمە ڕەزای خوای لێبێ بەم قسەیە قایل نەبووە، ئەهلی سوننە ڕۆیشتوون بەدوای عوزرێك بگەڕێن بۆ فاتیمە، نەك بۆ ئەبوبەکر، چونکە ئەوان پێیان وا نییە لێرەدا ئەبوبەکر هەڵەیەکی لە ئاست فاتیمە کردبێت.

هەروەها ئەڵێن: فاتیمە تووڕەبووە لە ئەبوبەکر!!

ئێمەش ئەڵێین: توورەبوونی فاتیمە هیچ زیانێك بە ئەبوبەكر ناگەیەنێ گەر خوا لێی ڕازی بووبێ، خوای پایەبەرز دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾ {الفتح:١٨}.

واتە: (سوێند بێت خودا ڕازی بوو لەو ئیماندارانەی کە لە ژێر دارەكەدا بەیعەتیان پێدای، خوا زانی چی لە دڵیاندایە، بۆیە سەكینە و ئارامی دابەزاندە سەریان و پاداشتیانی بە سەركەوتنێكی نزیك دایەوە).

ئەوبەكریش لەو ڕۆژەدا لە پێشەوەی ئەو ئیماندارانە بوو كە بەیعەتیان دا بە پەیامبەر ﷺ، هەر كەسێك خوای بەرز و پیرۆز لێی ڕازی بێ و پەیامبەری خوا ﷺ لێی ڕازی بێ، توورەبوونی هیچ كەسێك زیانی پێناگەیەنێت.

هەروەها ئەلێین: ئەگەر هەر كەسێك خۆی بخاتە شوێنەكەی ئەبوبەكر، فاتیمە -ڕەزای خوای لێبێت- بێت بۆلای و داوای میراتی لێبكات، لە كاتێكدا گوێبیستی پەیامبەری خوا ﷺ بووە كە فەرموویەتی: (میراتمان نییە)، ئایا فەرموودەی پەیامبەر ﷺ پێش دەخات، یان ڕەزای فاتیمە -ڕەزای خوای لێبێ-؟

* **هەروەها** لە بارەی ئەوەی كە فاتیمە دڵی لە ئەبوبەكر ماوە ! !

ئەڵێین: ئەوەی دەردەكەوێت ئەم دێڕە [فاتیمە لە ئەبوبەكر توڕەبوو]، لە زیادەكان و پێوەلكان (ادراج)ـەكانی زوهریە[1] و لە ئەسڵی ڕیوایەتەكەدا نییە.

---

(١) ئیمامی زوهری ڕەحمەتی خوای لێبێ مەشهورە بەمە، دوای گێڕانەوەی فەرموودەكە یان لەو نێوەندەدا، قسەیەك دەكات بێ ئەوەی ئاماژە بەوە بدات كە ئەوە سەر بە فەرموودەكە نییە و قسەی خۆیەتی. لەمەوە بۆت دەردەكەوێت فەرموودەی (مُدرج): بریتیە لەو زیادەیەی، كە= =هەواڵخوانەكان دەیخەنە سەر فەرموودەكە بەبێ ئاماژە بۆ كردنی، بەهۆی ڕاڤەی فەرموودەكەوە

ئێستاش زیاتر و درێژ تر بەرپەرچی ئەم بەڵگەیە دەدەینەوە:

❊ سەبارەت بەوەی کە دەڵێن: میرات بووە!!

ئەڵێین: پەیامبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: «إنا لا نُورَث ما تركنا صدقةٌ» یانی ئەوەی بەجێی دێڵین ئەوە صەدەقەیە، لەبەر ئەو ڕێگایانەی فەرموودەکەدا کە لە لای موسلیم هاتووە ئەفەرموێ: «ما تركنا فهو صدقةٌ» واتە: (ئەوەی بە جێی دێڵین ئەوە صەدەقەیە).

هەندێك دەستکاری فەموودەکەیان کردوە و دەڵێن: «ما تركنا صدقةً»، ئەو (ما) دەکەنە نەرێ، بە واتای: هیچ صەدەقەیەکمان جێ نەهێشتووە !!

بەڵام ئەهلی سوننە لێرەدا ئەو (ما) دەکەنە «مَوْصُولَة»، ئەمەش ڕیوایەتی صەحیحە هەروەك لە (الصحيحين) دا هاتووە «ما تركنا صدقةٌ» بە مەرفوعی[1]، ئەوەشی پشتگیری ئەم ڕیوایەتە دەکات، ڕیوایەتی: «ما تركنا فهو صدقةٌ» (ئەوەی بەجێی دێڵین ئەوە صەدەقەیە).

پەیامبەری خوا سەلات و سەلامی خوای لەسەر بێ میراتی نییە، تەنانەت لەسەر ڕای ڕاست هەموو پەیامبەرانیش میراتیان نییە.

بۆ ئەم مەبەستە ئەوان ئەو فەرمایشتەی خوای مەزن دەکەنە بەڵگە وا لە بارەی زەکەریاوە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِى وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِى مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِى وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴾ {مریم٥-٦}.واتە:

بێت یان لەبەر هەر هۆکارێکی تر، ئیتر ئەو زیادەیە هەندێك جار لە سەرەتایە و هەندێك جار لە ناوەڕاست و هەندێك جار لە کۆتایی. (وەرگێڕ)

(١) ڕەفعی لە ڕوی ئیعرابەوە نەك لە ڕووی عیلمی حەدیسەوە. (وەرگێڕ)

(بەڕاستی ئەمن لە خزم و خوێش وعەشیرەت دەترسم دوای مردنم (کە سەرگەردان بن و پەیڕەوی دینەکە نەکەن) (کەسیشیان بە شایستە نازانم بۆ پێشەوایەتی کردن) وە خێزانەکەشم نەزۆکە (منداڵی نابێت)، سا داواکارم لە بەخششی خۆت بەهرەوەرم بکە و منداڵێکی چاکم پێ ببەخشە تا میراتگری من و بنەماڵەی یەعقوب بێت و وای لێبکە ئەی پەروەردگارا! کە خۆت وخەڵکیش لێی ڕازی بن).

دەڵێن: لێرەدا خوا باسی میرات دەکات، جارێکی تریش باسی میرات دەکات، کە لە بارەی سولەیمانەوە دەفەرموێ: ﴿وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ ۖ وَقَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَىْءٍ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْمُبِينُ﴾ {النمل ١٦}. واتە: (و سولەیمان بووە میراتگری داود...)

بەڵام تەفسیری ئەم دوو ئایەتە بەم شێوەیەیە:

* سەبارەت بە ئایەتی یەکەمیان: ﴿يَرِثُنِى وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ﴾، **ئەڵێن:**

یەکەم: بۆ پیاوچاکێکیش شیاو نییە کە داوای منداڵ بکات لە خوای گەورە بۆ ئەوەی ببێت بە وارسی پارەکەی بە تەنها، ئیدی چۆن ئەمە بە شیاو بزانین بۆ زەکەریا کە پەیامبەرێکی بەرێزە، کە داوای منداڵ لە خوای گەورە بکات بەڵکو ببێت بە وارسی پارەکەی؟ !

دووەم: ئەوەی کە مەشهورە [بەڵکو لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە] زەکەریا پیاوێکی هەژار بووە و دارتاشی کردوو[١]، جا تۆ بڵێی: زەکەریا چەندی پارە و ماڵ هەبوو بێ، تا داوا لە خوا بکات میراتگرێکی پێ ببەخشێ.

---

(١) ئەوەتا لە فەرمودەدا هاتووە: «كان زكريا نجارا»، واتە: (زەکەریا ئیشی دارتاش بووە). رواه مسلم، كتاب الفضائل باب زكريا عليه السلام (٢٣٧٩).

بەڵکو لە پەیامبەرانی خواﷺ ئەسڵ ئەوەیە کەوا ماڵ وسامان لای خۆیان گل نادەنەوە، بەڵکو لە کاری خێردا دەیبەخشنەوە.

سێیەم: ئەوەشی کە سیاقی ئایەتەکە مەبەستێتی هەر ئەمەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾، واتە: (تا ببێتە میراتگری من و نەوەی یەعقوب). دەی نەوەکانی یەعقوب چەندێك دەبن؟ هەی هو تا بگات بە یەحیا -یەحیا لە کوێ و نەوەکانی یەعقوب لە کوێ؟!-[(١)]

ئالی یەعقوب بریتین لە: موسا، داوود، سولەیمان، یەحیا، زەکەریا، لەگەڵ گەلەکانیاندا، تەنانەت هەموو پەیامبەرەکانی نەوەی بەنی ئیسرائیل لە نەوەی یەعقوبن، چونکە ئیسرائیل یەعقوبە، ئەمە چ جای باقیەکەی تری بەنی ئیسرائیل کە پەیامبەر نەبوون، دەی کەواتە دەبێ بەشە میراتەکەی پەیامبەر یەحیا بکاتە چەند؟

بۆیە پەیامبەر یەحیا بێ بەش (محجوب) دەبێت بە هۆی بوونی فەرعی وارسەوە، جا گومانی تێدا نییە کە دەفەرموێ: ﴿يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ﴾ ڕەدی ئەو ووتەیە ئەداتەوە کە ئەڵێ: مەبەستی میراتگری ماڵ و سامان بووە. کە ئەو بەتەنها ناوی یەعقوبی هێناوە؛ چونکە یەعقوب پەیامبەرە و زەکەریاش بە هەمان شێوە، جا بۆیە مەبەستی میراتی پەیامبەرایەتی و زانست و دانایی بووە [نەك ماڵ و سامان].

---

(١) یەحیا ئەو پەیامبەرەیە کە خوای گەورە دەیبەخشێتە زەکەریا دوای ئەوەی کە دوعاکەی قبوڵ دەکا. (وەرگێڕ)

چوارەم: ئەو فەرموودەیەی پەیامبەرە ﷺ کە دەفەرموێ: (ئێمەی گرۆی پەیامبەران میراتمان نییە)، یان ئەوەی کە دەفەرموێ: (ئێمە میراتمان نییە، ئەوەی بەجێی دێڵین صەدەقەیە)، لە فەرموودەی تردا هاتووە[١]: (لە ڕاستیدا پەیامبەران نە دینار و نە درهەمیان بە میراتی بە جێ نەهێشتووە، بەڵکو تەنها زانستیان بە میرات بەجێ هێشتووە[٢].

* بەڵام سەبارەت بە ئایەتی دووەم: ﴿وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ﴾ واتە: (و سولەیمان بووە میراتگری داود...). ئەمەش بە هەمان شێوە میراتی ماڵ و سامان نییە، بەڵکو میراتی پەیامبەرایەتی و دانایی و زانستە، لەبەر دوو شت :

یەکەم: مەشهورە کە داوود سەد ژن و سێ سەد کەنیزەکی هەبووبێ، لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر منداڵیشدا، ئیتر چۆن بەس سولەیمان ئەبێتە میراتگری؟ تەنانەت براکانی سولەیمانیش میراتیان ئەکەوێ، جا بە تایبەت ناوهێنانی سولەیمان لە کاتێکدا میراتگری تری لەگەڵدایە زۆر گونجاو نییە. جا ئەگەر مەبەستی میراتی ئاسایی بوایە، ئەوا باسکردنی لە قورئان بێ سود دەبوو وە دەبووە (دەست خستنی بە دەست هاتوو) (تحصیل حاصل)، چونکە میراتگرتنی ماڵ و سامان

---

(١) یەکێك لە زانا هەرە ناودارەکانی شیعە، بەڵکو ناودارترین وگەورەترین مەرجەع بە اتفاق -در حال حازر-، خاوەنی کتێبی (الحکومات الاسلامیه)، کاتێك باسی فەزڵی عیلم دەکات ئەم فەرمودەیە دێنێتەوە وبە صەحیحی دادەنێت، بەڵام کاتێك باسی ئەم مەسەلەیە دەکات -مەسەلەی میرات و فەدەك و زوڵمی ئەبوبەکر لە فاتیمە.- ئەڵێ ئەم فەرموودەیە ضعیفە و کاری پێ ناکرێ !!؟ ﴿ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴾. (وەرگێڕ).

(٢) أَخْرَجَهُ أَبو داود فِي «السُّنَن»، كِتَاب العلم، بَاب الحث عَلَى طلب العلم حَدِيث (٣٦٤١)، وَإِسْنَاده صَحِيح..

شتێکی ئاسایی[١]. کەوابوو بێگومان خوای گەورە شتێکی تری مەبەست بووە و بۆیە تایبەت باسی کردووە، کە ئەویش میراتی پیغەمبەرایەتیە.

* سەبارەت بەو گووتەیەیان کە دەڵێت: دیاریەك بووە پەیامبەرﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا بەخشیویەتی بە فاتیمە، ئەوە (کاشانی)یە لە تەفسیرەکەی خۆیدا ڕیوایەت دەکات کە: (پەیامبەری خوا ﷺ دوای فەتحی خەیبەر و دوای ئەوەی ئەو فەرمایشتەی خوای گەورە دابەزیە خوارەوە: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴾[الاسراء ٢٦]، بانگی فاتیمەی کرد و فەدەکەکەی پێدا)[٢].

با لێرەدا هەندێك بوەستین:

یەکەم: ئەم چیرۆکە درۆیە، ئەم ئایەتەش لەوکاتەی ئەو باسی دەکات دانەبەزیەوە و پەیامبەریشﷺ هیچی نەداوە بە فاتیمە (خوا لێی ڕازی بێ و ڕازی کا)، ڕاستەکە ئەوەیە کە فاتیمە وەکو میرات داوای فەدەکی کردبێ نەك وەکو دیاری، ئینجا فەتحی خەیبەر لە سەرەتای ساڵی حەوتی کۆچی دا بووە، زەیبەبی کچی پەیامبەریشﷺ ساڵی هەشتی کۆچی وەفاتی کردوە[٣].

---

(١) بێگومان هەر باوکێك دەمرێت منداڵەکانی میراتەکەی بەش دەکەن و ئیتر هیچ پێویست بە هەواڵدان ناکات، باس بکرێت و باس نەکرێت میرات هەر بەش دەکرێت و وەرەسە دەیبات، جا سولەیمانیش لێرەدا بە ئاسایی بەشی خۆی دەبات، بۆیە دەبێتە هەواڵدان لەسەر شتێك کە زانراوە و پێویست بە هەواڵدان ناکات، بۆیە ئەبێ مەبەست پێی شتی تر بێ. (وەرگێڕ)

(٢) (تفسیر الصافی) (٣/١٨٦). [کاشانی زانایەکی شیعە مەزهەبە].

(٣) (سیر أعلام النبلاء) (٢/٢٥٠)، (الاصابة) (٤/٢٠٦).

هەروەها ئوم کەلسومی کچی پیغەمبەر ﷺ لە ساڵی نۆی کوچیدا وەفاتی کردو[1].

ئاخر چۆن دەبەخشێتە فاتیمە و لەولاشەوە ئوم کەلسوم و زەینەب بێبەش دەکا؟ ئەمە خۆی لە خۆیدا تۆمەتبارکردنی پەیامبەری خوایە ﷺ بەوەی کە جیاوازی کردووە لە نێوان منداڵەکانی.

* کاتێك کە بەشیری کوڕی سەعد هات بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ و وتی: ئەی پەیامبەری خوا باخچەیەکم بەخشیوەتە کوڕەکەم پێم خۆشە ئامادە بیت (ببیتە شاهید).

پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: بە هەموو منداڵەکانت بەخشیوە؟ وتی: نەخێر.

پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: برۆ، من ئامادەی ستەم نابم (نابمە شاهید بەسەر ستەمەوە)[2].

دەبینی ناوی لێنا ستەم، ئەمەش تەنها بە فەزڵدانی هەندێك لە منداڵەکان بەسەر هەندێکی تریانەوە، ئەم پەیامبەرە بەڕێزە ﷺ ئامادەی ستەم نابێت، ئەی خۆی بەدەستی خۆی ستەم دەکات؟!

هەرگیز، ئەسڵەن ئێمە لە کاری وا بەپاکی ڕادەگرین سەلات وسەلامی خوای لەسەربێ.

---

(١) (سير أعلام النبلاء) (٢/٢٥٠)، (الاصابة) (٤/٢٠٦).
(٢) (صحيح مسلم) كتاب الهبات، باب كراهة تفضيل بعض الأولاد في الهبة حديث (١٦٢٣).

دوای هەموو ئەمانەش، ئەگەر دیاری بووبێت، یان ئەوەتا وەری گرتووە یان ئەوەتا وەری نەگرتووە.

ئەگەر وەری گرتووە چۆن دێ داوای دەکات؟ ئەگەریش وەری نەگرتبێ، خۆ دیاری ئەگەر ڕاستەخۆ وەری نەگری وەکو ئەوە وایە هەر نەدرابێ.

لەسەر هەر کام لەم دوو ووتەیە بێت، میرات بێ یان دیاری چونیەکن و یەکسانن، ئەوە هەر گووتەیەکی نارێکە و پوچە، ڕاستیەکەی ئەوەیە نە میرات بووە و نە دیاری.

ئەم مەسەلەیە سەیر لەوەی دایە، دوای وەفاتی ئەبوبەکری صدیق ﷺ عومەر بوو بە خەلیفە، پاشان عوسمان، پاشان عەلی، گریمان کرد فەدەك هی فاتیمەیە ب ئیتر بە میرات بێ یان بە دیاری، هەر دەبێتە مولکی فاتیمە، فاتیمەش دوای وەفاتی باوکی ﷺ بە شەش مانگ وەفاتی کرد، کەوابوو فەدەکەکە بۆکێ دەمێنێتەوە؟

بۆ وەرەسە دەمێنێتەوە، کەوابوو عەلی ﷺ چواریەکی بۆ دەبێت بە هۆی بوونی فەرعی وارسەوە، حەسەن و حوسەین و زەینەب و ئوم کەلسومیش ي باقیان بۆ دەمێنێتەوە، [بە دەستوری] (لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الانْثَيَيْنِ) (بۆ نێرێك هەیە لە میرات بە وێنەی بەشی دوو مێ).

جا کاتێك عەلی ڕەزای خوای لێبێ بوو بە خەلیفە فەدەکی نەدا بە منداڵەکانی، ئەگەر ئەبوبەکر ستەمکار بێ، عومەر ستەمکار بێ، عوسمان ستەمکار بێ؛ بەهۆی گرتنەوەی فەدەك لە خاوەنەکەی خۆی، ئەی بۆچی ئەو

حوکمە سەرناکێشێت بۆ عەلیش، چونکە ئەویش فەدەکی گرتۆتەوە لە خاوەنەکەی خۆی و نەیداوەتەوە منداڵەکانی فاتیمە؟!

* فەدەك خۆی **سەرەتا** بە دەست پەیامبەری خواوە بوو ﷺ، کە پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد کەوتە دەست ئەبوبەکر، پاشان کەوتە دەست عومەر، لە سەردەمی عومەردا عەبباس و عەلی هاتنە لای و داوایان کرد بەدەستی ئەوانەوە بێت ئەویش پێی دان، پاشان کەوتە لای عەلی و هەرلای ئەو مایەوە تا وەفاتی کرد ساڵی٤٠ك، پاشان کەوتە دەست حەسەن، پاشان حوسەین و پاشان حەسەنی کوڕی حەسەن، ئەنجا عەلی کوڕی حوسەین، پاش ئەویش زەیدی کوڕی حەسەن[1].

* بەڵام ئێمە هەر هەموویان پاك ڕادەگرین، ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عەلیي لەگەڵ هەموو ئەوانەی فەدەکیان بە دەستەوە بوو هەتا زەیدی کوڕی حەسەن هەر هەموویان پاك ڕا دەگرین و کەسیان بە ستەمکار لە قەڵەم نادەین. جا فەدەك نە دیاری بووە و نە میراتی پەیامبەر ﷺ.

دووەمین: چۆن پەیامبەری خوا ﷺ لەسەر ئەو دونیا نەویستیەی خۆیەوە ئەو هەموو ماڵ و سامانە بەجێ دێڵێ؟ بەڵگەی ئەمەش :

١. فەرموودەکەی ئوم سەلەمە کە تێیدا هاتووە: (پەیامبەری خوا ﷺ هاتە ژوورەوە بۆلای و دەم و چاوی تێك چوو بوو، ئەڵێ: وام زانی هی ئێش وئازارە، بۆیە وتم: ئەی پەیامبەری خوا دەبینم دەم و چاوت گۆڕاوە، ئێش و ئازارت هەیە؟

---

(١) (فتح الباري) (٦/٢٣٩)، حديث رقم (٣٠٩٤).

فەرمووی: نا، بەڵکو ئەو حەوت دینارەی کە دوێنێ بۆیان هێنایـن، شەومان بـردە سەر و نەمان بەخشی[١].

٢. پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کردوە و قەڵغانەکەی بارمتـە بـووە لـە لای یەهودیەك لە بەرانبەر سی صاع کە بە قەرز لێی وەرگرتوو[٢].

توخوا کەسێك فەدەك و بەشی خەیبەری هەبێ، قەڵغانەکەی دەکاتە بارمتـە لە بەرانبەری چل صاع؟!

* و لە فاتیمەوە دەگێڕنەوە: کە کاتێك فەدەکیان پێ نەداوە، تـوڕە بـووە و ڕۆیشتووە بۆ سەر قەبرەکەی باوکی و سکاڵای خۆی لاکردوە!!

ئەمە درۆیە و هەر ڕاست نییە، ئەسڵەن شتی وا لە فاتیمە هەر ناوەشـێتەوە و شیاوی ئەو نییە ڕەزای خوای لێبێ و ڕازی کا، ئەوەتا خوای بـەرز و پـیرۆز لـە بارەی یەعقوب ئەو بەندە ساڵحە ئەو پەیامبـەرە بـەڕێزە، دەفـەرموێ: ﴿ قَالَ إِنَّمَآ أَشْكُواْ بَثِّي وَحُزْنِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾[٣] {یوسف٨٦}.

---

(١) رواه أحمد (٣١٤/٤)

(٢) رواه البخاري: كتاب الجهاد، باب ماقيل في درع النبي ﷺ (٢٩١٦).

(٣) واتە: (ئەمن سکاڵای خەم و پەژارەی خۆم هەر لای خوا دەکەم و لە لایەن خوداوە شتانێك دەزانم ئێوە نایزانن).

ئەوەشی کە مەشهورە دواجار ئەبوبەکر ڕازی کردووە، هەروەك زۆرێك لە زانایان ئەمەیان لە شەعبی یەوە بە مُرْسَلـێکی صحیح[1] دەرهێناوە، شەعبیش یەکێکە لە گەورە تابعیەکان، ئیتر خواش زاناترە بە هەقیقەتی مەسەلەکە.

هەروەها مەشهورە: کە ئەسمائی کچی عومەیس فاتیمەی شۆردبێت، ئەسمائیش خێزانی ئەبوبەکری صیددیقە، ئاخر چۆن ئەکرێ خێزانەکەی ئەبوبەکری صیددیق بیشوات و ئەبوبەکر بە مردنی نەزانێت؟ ڕاست ئەوەیە: کە بە شەو نێژراوە و ئیزنی ئەبوبەکر نەدراوە.

عائیشەش هەروەها بەشەو نێژراوە، تەنانەت گەورەی هەموو مرۆڤایەتی پەیامبەری خوا ﷺ بەشەو نێژراوە.

❊ ❊ ❊

(١) بۆ زانینی مرسل بڕوانە ل٢٨) پەراوێزی (١).

شوبهەی هەشتەم

عومەر لە بارەی بەیعەتەکەی ئەبوبەکرەوە وتوویەتی: ڕێکەوت بووە!

ئەڵێن: عومەر ﷺ لە بارەی بەیعەتەکەی ئەبوبەکری صدیقەوە وتوویەتی: ڕێکەوت بووە (فَلْتَةً)[1].

ئەڵێین: بەڵێ ئەمە ڕاستە، لە عومەرەوە چەسپاوە کە وای گووتووە، بەڵام ڕێگە بدەن تەواوی چیرۆکەکە لە صەحیحی بوخاری دا بخوێنینەوە :

لە ئیبن عەبباسەوە دەگێڕێتەوە: هەواڵ گەیشتە عومەری کوڕی خەتتاب کەوا خەڵکانێك ئەڵێن: گەر عومەر بمرێ ئەوا بەیعەت دەدەم بە فلان کەس و بەیعەتەکەی ئەبوبەکر ڕێکەوت بووە (فَلْتَةً)، کە ئەم وتەیە گەیشتە عومەری کوڕی خەتتاب [خەڵکی کۆکردەوە و] وتی: پێم گەیشتووە هەندێکتان وتوویەتی: بەخوا ئەگەر عومەر بمرێ بەیعەت دەدەمە فلان کەس، جا با کەس بەوە فریو نەخوات بڵێت: بەیعەتەکەی ئەبوبەکر هەڵکەوتە بووە و بڕاوەتەوە، ئەگەر چی واش بووە، بەڵام خوا شەڕ وخراپەکەی پاراست و دایمرکاندەوە، ئەنجا کەسیشتان تێدا نییە وەکو ئەبوبەکر کە شایستەی ئەوە بێت ملی بۆ ببڕدرێتەوە[2].[1]

---

(١) فلتة: هەڵکەوت، ڕێکەوت، لە ناکاو، یان ئامادە باشی بۆ نەکراو. (وەرگێڕ)

(٢) بە مانای: ئەو کەسەی کە ئێستا پلە وپایەی لە هەمووان زۆر ترە هێشتا ناگاتە پلەو پایەی ئەبوبەکر، جا بۆیە با کەس هیوای ئەوەی نەبێت بەیعەتی پێبدرێت بەو شێوەی کە بە= =ئەبوبەکر درا، لە سەرەتاوە لە نێو خەڵکێکی کەمدا بەیعەتی پێدرا دواجار هەموو بە بێ جیاوازی

پاشان باسی ڕۆیشتنەکەی خۆیی و ئەبوبەکر دەکات بۆ سەقیفەی بەنی ساعیدە، تا دەگاتە ئەوەی ئەڵێ: چەند قسەیەکەم ئامادەکردبوو دەمویست بە پێش چاوی ئەبوبەکرەوە بیڵێم، هەر خۆم ڕەچاوی زوو تووڕە بوونیشم دەکرد.

کە ویستم قسە بکەم، ئەبوبەکر وتی: پەلە مەکە، ئیتر منیش حەزم نەکرد تووڕەی بکەم.

ئەبوبەکر دەستی کرد بە قسە کردن، بەڕاستی زۆر لە من نەرمتر و ئارامتر بوو، سویند بەخوا شتێکی جێ نەهێشت لەوەی لە دڵی خۆم ئامادەم کردبوو ئیلا بە باشتریشەوە عەرزی کردن، پاشان بێ دەنگ بوو، پێی ووتن: هەموو ئەو چاکانەی کە لە بارەی خۆتانەوە باستان کرد بێگومان ئێوە ئەهلی ئەوەن، بەڵام ئەم کارە بە تەنها هی قوڕەیشە، ئەوان لە ماڵ ڕەچەڵەکەوە باشترینی عەرەبن، جا من ڕازیم بە یەکێك لەم دوو پیاوە -مەبەستی: عومەر و ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاحە-، بەیعەت بە هەر کامێکیان ئەدەن بیدەن، پاشان دەستی من و ئەبو

کە زانیان ئەبوبەکرە بەیعەتیان پێداو کەس خۆی جیا نەکردەوە، پێویستی بە دووبارەڕاوێژکردنەوە نەکرد، جا ئەمەی بۆ ئەم لوا بۆ کەسی تر دەست نادات. ئەمە ماناکەی، بەڵام ئەم دێڕە لە چییەوە هاتووە: (کەستان نییە وەکو ئەبوبەکر کە شایستەی ئەوە بێت ملی بۆ ببڕدرێتەوە)؟ ئبین حەجەر ئەڵێ: چونکە ئەگەر کەسێك تەماشای پێشبڕکێ کەر بکات ملی درێژ دەکاتەوە بزانێ ئایا بۆی دەست ئەدا لە کەوتنە پێشی ئەوەی کە دەیەوێ بکەوێتە پێشیەوە، ئەگەر ئەوەی نەتوانی ئەوا پێی دەڵێن: ملی بڕایەوە. یان ئەوەی: مل بۆ تەماشا کردنی دوو پێشبڕکێ کار درێژ دەکرێت هەتا لە بەر چاو نامێنن و وون دەبن، جا ئەم لە جیاتی نەبینین مل بڕینی بەکار هێنا. بڕوانە شەرحی ئەم حەدیسە لە فتح الباری. (وەرگێڕ)

(١) واتە شەڕو خراپەی بەیعەتەکە، کە ئەگەر ئەوە نەکرایە پێ دەچوو شەڕو خراپەی زۆرتری لێ بوایەتەوە. (وەرگێڕ)

عوبەیدەی گرت و خۆیشی لە ناوەڕاستمان بوو، لە ڕاستیدا هیچ قسەیەکیم پێ ناخۆش نەبوو ئەمەیان نەبێت، دە بەخوا ئەگەر بدرێت لە گەردنم بەس پێی تاوانبار نەبم، پێم خۆشترە لەوەی ببم بە فەرمانڕەوای گەلێك ئەبوبەرکیان تێدا بێ.

عومەریش وتی: سوێند بەخوا ئێمە هیچ شتێك لەو شتانەی کە لەو کاتەدا پێوەی سەرقاڵ بووین بە ئەندازەی پێشینەداری ئەبوبەکر (سابقة أبی بکر) بەهێز نەبوو لە لامان، ترساین کە بەجێیان بێلێن و بەیعەت بەکەس نەدرێ دوای ئێمە بڕۆن بەیعەت بدەنە یەکێك لە خۆیان، ئیتر ئەو کاتە یا بەیعەتمان دەدا لەسەر ئەوەی کە پێی ڕازی نین، یان ئەوەی ڕوبەڕویان بوەستاینەوە، ئەوەش هەر دەبووە شەڕ و ئاژاوە، بۆیە هەر کەسێك بەیعەتی دا بە موسڵمانێك بەبێ پرس و ڕاوێژی موسڵمانان، با نە ئەو بەیعەت بدات و نە ئەوەی بەیعەتی پێ دەدرێت ڕازی بێت نەوەك هەردووکیان بە کوشتن بچن[1].

ئەمە چیرۆکی بەیعەت پێدانەکەیە، بەڵێ هەڵکەوتە و لە ناکاو بووە، بەڵام قسە و باسێك و چیرۆکێکی دووری هەیە کە بە درێژی لە باسی سەقیفەی بەنی ساعیدەدا باسمان لێوە کرد، ئەمەش نابێتە تانە و عەیبە بەسەر عومەری کوڕی خەتتابەوە ﷺ.

* * *

(١)صحيح البخاري: كتاب الحدود، باب رجم الحبلى من الزنى اذا احصنت، حديث (٦٨٣٠).

شوبهەی نۆیەم

ئەو درۆیەیان کە ئەڵێن عومەر وتوویەتی:

پەیامبەری خوا ﷺ وڕێنە دەکا

ئەڵێن: فەرمودەکەی ئیبن عەبباس ﭬکە دەڵێ: (کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ لە دوا ساتەکانی تەمەنیدا بوو، چەند پیاوێك لە خزمەتیدا بوون عومەریان تێدا بوو، پەیامبەر ﷺ فەرمووی: هەستن تیانوسێك بێنن نوسراوێکتان بۆ دەنوسم هەرگیز گومڕا نابن).

عومەر وتی: پەیامبەری خوا ﷺ ناساغە، قورئانتان لایە، کتێبەکەی خوامان بەسە، ئیتر ئەوانەی لەماڵەکەدا بوون کردیان بە غەڵبە غەڵب، هەندێکیان دەیوت: بڕۆنە پێشەوە با پەیامبەری خوا نوسراوێکتان بۆ بنوسێ کە هەرگیز گومڕا نەبن، هەندێکی تریان قسەکەی عومەری دەکرد، ئیتر کە غەڵبە غەڵبەکە زیادی کرد و دوو بەرەکی کەوتە نێوانیانەوە پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: (هەستن)[(١)].

جا تانەیان لە هاوەڵانی پێغەمەر ﷺ لەم فەرموودەیەدا لەوە خۆی دەبینێتەوە کە پێیان وایە عومەر ووتبێتی: (پەیامبەری خوا وڕێنە دەکا)[(٢)].

(١) (متفق عليه): (صحيح البخاري) كتاب العلم، باب كتاب العلم حديث (١١٤). و (صحيح مسلم)، كتاب الوصية، حديث (١٦٣٧)

(٢) فاسألوا أهل الذكر) للمتشيع التيجاني ص (١٤٤ - ١٧٩) وعزاه الى البخاري كذبا وزورا.

لە ڕاستیدا ئەمە درۆیـە و بـە دەم عومـەرەوە دەکـرێ !! عِومـەر هـەرگیز نەیگوتوە پەیامبەری خوا وڕێنـە دەکـات، بـەڵکو ڕیوایەتەکـە کـە لـە هـەردوو صەحیحەکە و ئەوانی تریشدا هـاتووە عومـەر وتوویـەتی: (ناسـاغە و ئـێش و ئازاری هەیە)، چونکە لەو کاتەدا لە نەخۆشی مردندا بووە بۆیە زۆر سەخت و بە ئێش بووە لەسەر پەیامبەری خوا ﷺ. وفەرمودەکـەی عائشـەش ئەمـەی ڕوون کردۆتەوە: کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ لە هـۆش خـۆی چـووە و پاشـان هاتـەوە هۆش، فەرمووی: خـەڵك نوێـژیان کـرد؟ عائشـە پێـی وت: قوربـان چـاوەڕوانی جەنابتن.

پاشان ئاویان بۆ هێنا و دەستنوێژی گرت، پاشان هەستا ویستی بڕوا بۆ نوێژ دووباره لە هۆش خۆی چوەوە و کەوت، هەم بە خەبەر هاتەوە و فەرمووی: خەڵك نوێژیان کرد؟ وتیان: قوربان لـە چـاوەڕوانی تـۆدان، فـەرمووی: ئـاوم بـۆ بێـنن، ئەوانیش ئاویان بۆ هێناو دەست نوێژی شۆرد، پاشان هەستا ویستی بڕوا بۆ نوێـژ دیسانەوە کەوت، دایك و بابم بە قوربانی بێ.

کە سێیەم جار کەوت و بەخەبەر هاتەوە، فەرمووی: خەڵك نوێژیان کرد؟

وتیان: لە چاوەڕوانی تۆدان قوربان.

فەرمووی: بڵێن بە ئەبوبەکر با ئەو نوێژ بە خەڵکی بکات[1].

---

(١) متفق عليه: (صحيح البخاري) كتـاب الأذان، بـاب انما جعـل الامـام ليـؤتم بـه، حـديث (٦٨٧). و (صحيح مسلم)، كتاب الصـلاة، بـاب اسـتخلاف الامـام اذا عـرض لـه عـذر، حـديث (٤١٨).

بەڵێ لەوێدا یەکێك وتوویەتی: ورێنە دەکات، بەڵام نەك عومەر.

لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعودەوە ﷺ دەڵێ: پەیامبەری خوام ﷺ بینی ئێش و تایەکی زۆر توندی هەبوو، وتم: ئەی پەیامبەری خوا ئێش و تاکەی گیانت زۆر سەختە، ئەویش فەرمووی: من بە ئەندازەی دوو کەس لە ئێوە ئێش و تام هەیە، ئیبن مەسعودیش پێی وت: بۆ ئەوەیە کە تۆ دووقات پاداشتت دەگات؟ فەرمووی: بەڵێ[1].

وەك ڕۆشنە پەیامبەری خوا ﷺ ئێش و تایەکی زۆر توندی هەبووە، کە عومەریش بیستوویەتی پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: هەستن با نوسراوێکتان بۆ بنوسم، دڵی بۆ پەیامبەری خوا ﷺ سوتاوە و وتوویەتی: پەیامبەری خوا ناساغە و ئێش و ئازاری هەیە، کتێبەکەی خوامان بەسە.

ئەڵێم: ئەمەش ڕێکی ئەو ئایەتەیە خوای پایە بەرز دەفەرموێ: ﴿وَٱخۡشَوۡنِۚ ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلۡإِسۡلَٰمَ دِينٗا﴾ {المائدة:٣}.
واتە: (ئەمڕۆ دینەکەم بۆ کامڵ کردن و ناز و نیعمەتی خۆمم بە تەواوەتی بەسەر ڕژاندن و ڕازی بووم بەوەی کە ئیسلام دینتان بێت).

پەیامبەری ئازیزیش ﷺ دەفەرموێت: (سوێند بەخوا شتێکم بەجێ نەهێشتووە لە خوا و بەهەشت نزیکتان کاتەوە ئیلا پێم گوتوون و بۆم باسکردوون، وە هیچ شتێکم بەجێ نەهێشتووە لەوەی کە خوا فەرمانی پێکردوون

---

(١) متفق عليه: (صحيح البخاري) كتاب المرضى، باب أشد الناس بلاء، حديث (٥٦٤٨). و (صحيح مسلم)، كتاب البر والصلة، باب ثواب المؤمن فيما يصيبه من مرض، حديث (٢٥٧١).

ئیلا فەرمانم پێکردوون و پێم ڕاگەیاندوون، وە هیچ شتێکم بەجێ نەهێشووە لەوەی کە خوا نەهی لێکردوون ئیلا منیش نەهیم لێکردوون[1] کەواتە شتێك لە دیندا نەماوەتەوە پەیامبەری خوا ﷺ ڕوونی نەکردبێتەوە.

کەوابێ ئەو نوسراوە چییە کە پەیامبەری خوا ﷺ ویستوویەتی بینوسێتەوە؟

لە عەلی کوڕی ئەبو تالبەوە ﷺ ئەڵێ: لە لای پەیامبەری خوا بووم ﷺ فەرمانی پێکردم کە (طبق)ێکی[2] بۆ بێنم تا شتێکی تێدا بنوسێ هەرگیز ئومەتەکەی گومڕا نەبێ، منیش ترسام تا طبقێك بێنم گیانی دەربچێت، بۆیە وتم: ئەی پێغەمەری خوا ﷺ بلێ، من لەبەر دەکەم و بە ئاگام، فەرموی: (وەسیەتتان پێ دەکەم بە نوێژ و زەکات و کەنیزەکەکانتان)[3].

جا ئەگەر بڵێن: سەحابەکان سەرپێچی فەرمانی پەیامبەریانﷺ کردوە تیانوسەکەیان بۆ نەهێناوە.

ئەوا ئەڵێین: عەلی یەکەم کەسە سەرپێچی کردووە، چونکە لە لایەن پەیامبەرەوە ﷺ ڕاستەوخۆ فەرمان بەو کراوە تیانوسێك بهێنێت، بۆ نەیهێنا ؟! جا ئەگەر لەبەر ئەم کارە لۆمەی هاوەڵانی پەیامبەرمان کرد ﷺ، ئەوا عەلی ﷺلە پێشترە بۆ ئەم لۆمەیە!!

بەڵام هەق ئەودیە لۆمەی هیچ لایەك ناکرێ لەبەر چەند هۆیەك:

(١) سلسلة الأحاديث الصحيحة (٤/٤١٧ تحت حديث ١٨٠٩).

(٢) طبق واتە: كتف: کەتفیش ئێسکی حوشترد یا شەك، کە ووشکەوە دەبوو لەسەریان دەنوسی. (وەرگێڕ).

(٣) (مسند أحمد)، مسند العشرة المبشرين، مسند علي (٦٩٣).

یەکـەم: ئـەوەتا خـودی عـەلی ﷺ لـەم فەرمودەیـەدا ئـەڵێ: ترسـام تـا تیانووسەکەی بۆ بهێنم گیانی دەرچێ، بۆیە وتم: ئەی پێغەمەری خـوا ﷺ بڵـێ، من لەبەر دەکەم و هۆشیارم، ئەویش فەرموویەتی: (وەسیەتتان دەکەم بە نوێـژ و زەکات و کەنیزەکـەکانتان). کـەوابوو پەیامبـەری خـوا ﷺ ئـەوەی وتـووە کـە ویستوویەتی بنوسرێتەوە.

دووەم: ئەوەی کە پەیامبەری خوا ﷺ ویستوویەتی بنوسـرێتەوە، یـا واجـب بووە یا سوننەت، جا ئەگەر وتیان: واجب بووە و لەو شتانەیە کە لـە شـەریعەتدا گەیاندنی واجبە، ئەوا ئەبێتە تانە لە پەیامبەری خوا ﷺ ولە بۆ ئەو خوایەش – سبحانە وتعالی- کە دەفـەرموێ: ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ﴾ ئـەمڕۆ دینەکـەم بـۆ کامڵ کردن.

خۆ ئەگەر وتیان: سوننەتە !! ئەوا ئەڵێین: ئێمەش هەر وامان ووتوە.

سێیەم: هاوەڵەکان وەکو بەزەیی هاتنـەوە وتوویانـە بـا نـەکرێت نـە وەکـو سەرپێچی.

***

شوبهەی دەیەم

عومەری کوڕی خەتتاب نەهی کردووە لە موتعەی حەج و موتعەی ئافرەتان، لە کاتێکدا حەڵاڵن، ئیتر چۆن عومەر شتێك حەڕام دەکات کە خوا حەڵاڵی کردووە

یەکەمیان: موتعەی حەج:

ئەڵێین: گریمان عومەر هەڵەی کرد لەم کارەیدا، ئەوا چی بووە؟!

ئێمە بانگەشەی مەعصومیەت بۆ عومەر ناکەین، بەڵکو ئەڵێین هەڵە دەکات وەك چۆن باقی هاوەڵەکانی تریش هەڵە دەکەن، ئەمە لە کاتێکدا وامان دانا کە هەڵەی کردبێ.

لە صوبەی کوڕی مەعبەدەوە بە عومەری وتووە: ئیحرامم بەست بە نیەتی حەج و عومرە پێکەوە (واتە بە تەمەتوع)[1]، عومەر پێی وت: ڕێنمایی کراوی بۆ سوننەتی پەیامبەرەکەت)[2]. ئەوەتا عومەر وا دەبینێت کە ئەمە سوننەتە، تەنانەت مەدحی کابراش دەکا و ڕێگری لێ ناکا، پێشی دەڵێ: (ڕێنمایی کراوی بۆ سوننەتی پەیامبەرەکەت).

---

(١) حەجی تەمەتوع: ئەوەیە: لە یەکێك لە مانەگەکانی حەجدا بە نیەتی عومەرە ئیحرام دەبەستێت، پاشان دەڕواتە مەککەوە و عومەرەکەی بەجێ دەهێنێت، پاشان خۆی لە ئیحرامەکە دەکاتەوە، ئیتر هەموو شتێکی بۆ حەڵاڵ دەبێت تا ئەو کاتەی حەج دەکات، بەڵام سەربڕینی لەسەر واجبە..). موتعەش: واتا خۆشی و ڕابواردن. (وەرگێڕ)

(٢) أخرجە أحمد (١/٢٥).

هەروەها لە سالمەوە: پرسیار لە ئیبن عومەر کرا لە بارەی موتعەی حەجەوە، ئەویش وتی ئەبێ بکرێت، پێیان وت: تۆ موخالەفەی باوکت دەکەی.

وتی: باوکم وای نەوتووە؟ ئەو وتوویەتی: (عومرە لە حەج جیا بکەنەوە)، کەچی ئێوە کردوتانە بە حەرام و سزاشی لەسەر دەدەن، بێگومان خوا - حەڵاڵی کردوە، پەیامبەریش ﷺ کاری پێکردووە، ئەوان هەر وازیان لێ نەهێنا، ئەویش وتی: کتێبەکەی خوا لە پێشترە بۆ شوێنکەوتن یا عومەر؟[1].

کەواتە عومەر مەبەستی چی بووە؟ عومەر نەیدەویستماڵی خوا ڕۆژێك لە ڕۆژەکانی ساڵ لە عومرە کردن چۆڵ ببێت، چونکە ئەگەر وا بوایە، کە خەڵك دەرئەچوون بۆ حەج کردن عومرەشیان لەگەڵ دەکرد بەمەش دەگوترێ (تەمەتوع)، ئیتر دوای ئەوە خەڵك نایەن بۆ ماڵی خوا، لەبەر ئەمە عومەر ویستی حەج بکەن بە ئیفراد[2]، ئیتر دوای ئەوە دێنەوە بۆ عومەرە کردن لە سەفەرێکی سەربەخۆدا بۆ ئەوەی ماڵی خوا چۆڵ نەبێت.

ئەم نەهیەی عومەریش لە بەر حەرامێتی کارەکە نەبووە، بۆچوونێك بووە و پێی وابووە وا باشترە، ئەمەش نابێتە عەیبە بە سەریەوە، هەروەکو پێشتر باسی ئەوەمان کرد کاتێك صوبەی کوڕی مەعبەد بە تەمەتوع حەجی کرد، پێی وت: ڕێنمایی کراوی بۆ سوننەتی پەیامبەرەکەت ﷺ.

دووەمیان: موتعەی ئافرەتان

ڕێگری کردن لە موتعەی ئافرەتان لە خودی عەلیەوە ﷺ جێگیر بووە، کاتێك بیستی ئیبن عەبباس موتعەی ئافرەتان بە حەڵاڵ دەزانێ، وتی: (لەسەر خۆ

(١) (سنن البيهقي) (٥/٥١). وقال الألباني في مقدمة صفة الصلاة (رجاله ثقات).

(٢) ئەمەش جۆرێکی دیکەیە لە جۆرەکانی حەج کردن (وەرگێڕ).

بە ئەی کوڕی عەبباس، بە تەئکید پێغەمەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا نەهی لەوە و لە گۆشتی گوێدرێژی ماڵی کرد)(١).

ئەم فەرمودەیە تەنانەت لە کتێبە باوەڕ پێکراوەکانی خۆشیاندا هەیە(٢).

بە هەمان شێوە فەرمودەکەی سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ئەڵێ : (پەیامبەری خوا ﷺ موتعەی قەدەغە کرد لە ساڵی ئەوتاسد(٣)، [واتە ساڵی فەتحی مەککە]، بە هەمان شێوە فەرمودەکەی سەبورەی جوهەنیش کە ئەڵێ: (پەیامبەری خوا ﷺ موتعەی لە ساڵی فەتح قەدەغە کرد.(٤) لە ڕیوایەتێکی تردا: (من پێشتر ئیزنی موتعەم پێدابوون، بەڵام ئەوە خوا حەرامی کرد هەتا ڕۆژی قیامەت)(٥).

دوای ئەوەش عومەر کە نەهی کردووە لە موتعە، کەواتە عومەر چی کردووە؟ عومەر ڕێگری لە شتێك کردووە کە پەیامبەری خوا ﷺ ڕێگری لێکردووە، کە خوای پایەبەرز نەهی لێکردووە هەر وەك ئەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ ۝٥ إِلَّا عَلَىٰٓ أَزْوَٰجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝٦ فَمَنِ ٱبْتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْعَادُونَ ﴾ {المؤمنون٥-٧}(٦). دەبینی خوای گەورە ناوی لێناون دەستدرێژی کەر.

---

(١) (صحيح مُسلِم)، كتاب النكاح، باب نكاح المتعة، حديث (١٤٠٧) (٣١).

(٢) وسائل الشيعة (١٢/٢١).

(٣) (صحيح مُسلِم)، كتاب النكاح، باب نكاح المتعة، حديث (١٤٠٥) (١٨).

(٤) (صحيح مُسلِم)، كتاب النكاح، باب نكاح المتعة، حديث (١٤٠٦) (٢٠).

(٥) (صحيح مُسلِم)، كتاب النكاح، باب نكاح المتعة، حديث (١٤٠٦) (٢١).

(٦) واتە: -خوا جل جلالە باسی سیفات و ئاکاری ئیمانداران دەکات- و ئەونەی کە پارێزەری داوێنی خۆیانن * مەگەر بۆ خێزانی خۆیان یان بۆ کەنیزەکێك کە بوبن بە خاوەنیان ئەوە بەڕاستی ئەوانە سەرزەنشت ناکرێن * جا ئەوەی نیازی جگە لەو دووانە بکات * ئەوا ئەو کەسانە دەستدرێژی کەرن..

ئەوان ئەو ئایەتە بە بەڵگە دەهێننەوە کە پەروەردگاری پیرۆز دەفەرموێ:
﴿وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡۖ كِتَٰبَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡۚ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَآءَ ذَٰلِكُمۡ أَن تَبۡتَغُواْ بِأَمۡوَٰلِكُم مُّحۡصِنِينَ غَيۡرَ مُسَٰفِحِينَۚ فَمَا ٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهِۦ مِنۡهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةٗۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ فِيمَا تَرَٰضَيۡتُم بِهِۦ مِنۢ بَعۡدِ ٱلۡفَرِيضَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمٗا﴾ {النساء: ٢٤}.

واتە: (هەروەها حەرام کراوە لێتان) ئەو ئافرەتانەی کە مێردیان هەیە جگە لەوانەی بوونەتە موڵکتان (واتە کەنیزەکەکانتان) (ئەو حوکمانەی باسکران) پێویست کراو و نوسراوی خوایە لە سەرتان، جگە لەوانەی کە باسکران حەڵاڵە بۆتان کە بە ماڵ و داراییەکانتان خوازبێنی ئافرەتان بکەن، بە مەرجێ داوێن پاك بن و داوێن پیس نەبن[1]، جا ئەوەی کە لەزەتتان لێوەرگرتن لەو ئافرەتانە ئەوا مارەییەکەیان پێ بدەن کە فەرز کراوە لە سەرتان، هیچ تاوانیشتان لە سەر نییە لە کەمکردنەوەی ئەو مارەییەی کە لەسەری ڕێککەوتبون، بەڕاستی خودا هەمیشە زانای کار دروستە).

ئەو قیرائەتە دەکەنە بەڵگە کە دەڵێت: ﴿فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً﴾. ئەڵێین: ئەم قیرائەتە موتەواتر نییە، نە لە قیرائاتی سەبعدا هەیە و نە لە قیرائاتی عەشریشدا، بەڵکو قیرائەتێکی شازە [قیرائەتی شازیش کاری پێ ناکرێ].

سەرباری ئەوەش دژی فەرمودەی پەیامبەری خوایە ﷺ، ئیتر بە فەرمودەکەی عەلی بێت، یان فەرمودەکەی سەلەمەی کوڕی ئەکوەع یان سەبورەی جوهەنی، یا ئەوانی تر.

---

(١) لە ڕیوایاتی خودی ئەو موتەدیعانەدا هاتووە کە جائیزە و دەکرێ موتعە لەگەڵ داوێن پیسیشدا بکرێ، کەچی ئەم ئایەتەی کە ئەوان بە بەڵگەی دەهێننەوە، ئەفەرموێ: ئەبێ داوێن پاك بێ (مُحصن) بێ، ئەمە گریمان ئەم ئایەتە بەڵگە بوو بۆیان کە بەڵگە نییە. (وەرگێڕ)

شوبهەی یازدەیەم

تۆمەتبارکردنی عائیشە و حەفصە بە کافر بوون

ئەڵێن: لە بارەی ئەم فەرمودەیەی پەروەردگارەوە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ تَبۡتَغِي مَرۡضَاتَ أَزۡوَٰجِكَۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ۝١ قَدۡ فَرَضَ ٱللَّهُ لَكُمۡ تَحِلَّةَ أَيۡمَٰنِكُمۡۚ وَٱللَّهُ مَوۡلَىٰكُمۡۖ وَهُوَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡحَكِيمُ ۝٢ وَإِذۡ أَسَرَّ ٱلنَّبِيُّ إِلَىٰ بَعۡضِ أَزۡوَٰجِهِۦ حَدِيثٗا فَلَمَّا نَبَّأَتۡ بِهِۦ وَأَظۡهَرَهُ ٱللَّهُ عَلَيۡهِ عَرَّفَ بَعۡضَهُۥ وَأَعۡرَضَ عَنۢ بَعۡضٖۖ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِۦ قَالَتۡ مَنۡ أَنۢبَأَكَ هَٰذَاۖ قَالَ نَبَّأَنِيَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡخَبِيرُ ۝٣ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدۡ صَغَتۡ قُلُوبُكُمَاۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيۡهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوۡلَىٰهُ وَجِبۡرِيلُ وَصَٰلِحُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ﴾ {التحريم ١-٤}.

واتە: (ئەی پەیامبەر بۆشتێك لە خۆت حەرام دەکەیت کە خوا بۆی حەڵاڵ کردوویت، تۆ ڕەزامەندی ژنەکانت دەوێ لە کاتێکدا خوا لێخۆشبوی میهرەبانە * بەڕاستی خوا هەڵوەشاندەنەوی سوێندەکانتانی بۆ بڕیارداون بە کەفارەتدانی خوا کارساز و دۆستی ئێوەیە، هەر ئەویش زانای کاربەجێیە * کاتیك پەیامبەر ﷺ قسەیەکی بە نهێنی لای هەندێك لە خێزانەکانی درکاند، جا ئەو ژنە باسەکەی گەیاندە هاوسەرەکەی ، خواش پەیامبەری ﷺ ئاگادار کرد، پەیامبەر ﷺ هەندێك لە قسەکانی باس کرد و بێدەنگ بوو لە هەندێکی تری، ئەنجا کە پێی ووت، ژنەکەی وتی: کێ ئەمەی پێگەیاندیت، فەرمووی: خوای زانای ئاگادار پێی گەیاندم * ئەگەر هەردووکتان ئەی عائیشە و حەفصە دەگەڕێنەوە بۆلای خوا، ئەوا جێی خۆیەتی، چونکە بە ڕاستی دڵەکانتان لایدا لە هەق و ڕاستی، خۆ ئەگەر هەر بەردەوام بن و پشتی یەکتر بگرن دژ بە

پەیامبەر ﷺ، چونکە بێگومان خوا پشتگیری ئەوە، هەروەها جوبرەئیل و ئیماندارە چاکەکان، فریشتەکانیش لەوەودوا پشتیوانی ئەون).

ئەڵێن: ﴿ صَغَتْ ﴾ (لایدا) واتە: (لایداوە بۆ کوفر)، جا ئـەڵێن: ئەمـە ئایەتانێکە لە بارەی هـەردوو خێزانەکـەی پەیامبـەر ﷺ عائیشـە و حەفصـەوە دابەزیوە.

ئێمەش ئەڵێین: لە عوبەیدی کوڕی عومەیرەوە، ئەڵێ: گوێم لە عائیشە بوو ئەیوت: (پەیامبـەر ﷺ لـە لای زەینـەبی کچـی جەحشـی خێزانـی کـە کچـی پوریشێتی دەمایەوە و هەنگوێنی دەخوارد، جا من و حەفصـە ئامانـەتمان دابـە یەکترا کە ئەگەر پەیامبەری خوا ﷺ هات بۆلای هەرکامان با پێی بڵێـت: ئەمـە چییە ئەی پەیامبەری خوا ﷺ بۆنی مەغافیرت[1] لێدێ، بۆ مەغافیرت خواردوە؟ ئەوەبوو ڕۆیشتە لای یەکیکیان و ئـەویش ئـەوەی پێگوتبـوو، پەیامبـەریش ﷺ فەرمووی: قەیناکا، هیچ نییە لە لای زەینەبی کچی جەحش هەنگوێنم خواردووە، ئیتر دڵنیابە نایخۆم)[2].

پەیامبەری خوا ﷺ لە لای حەفصەی کچی عومەردا بـوو، پێـی وت: (بـۆ کەسی نەگێڕیتەوە، ئیتر ناڕۆمەوە) بەڵام ئەم ڕۆیشت بۆ عائیشەی گێڕایەوە کەوا لە پلانەکەی سەرکەتوو بووە وپەیامبەری خـوا ﷺ وازی لـە هـەنگوێن خـواردن هێناوە وئیتر کاری وا ناکا، خوای پەنـهـانزان ئەم ئایەتـەی دابەزانـدە خـوارەوە:

---

(١) ناوی جۆرە دارێکە..

(٢) (صحيح البخاري): كتاب الطلاق، باب لم تحرم ما أحل الله لك (٥٢٦٧).

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ تَبۡتَغِي مَرۡضَاتَ أَزۡوَٰجِكَۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ...... وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ﴾ {التحريم ١-٤}.

* ﴿إِنْ تَتُوبَا﴾ ئەگەر هەردووکتان تەوبە دەکەن، یانی: ئەگەر تەوبە دەکەن لەو کارە، کە بریتییە لە غیرەی ژنان و شتەکانی تریش. ...

* ﴿صَغَتْ﴾ یانی: لە هەق لایدا لەم کارە، چونکە کارەکە هەڵەیە، بەڵام مالت = لایداوە، مانای کفرت = کوفری کردوە، ناگەیەنێت، ئاخر چۆن لە کاتێکدا ئەوانە خێزانی پەیامبەری خوان ﷺ، ئەوان دایکی ئیماندارانن، ئەوانەن کە خوای پەروەردگار فەرمان دەکات بە پەیامبەر کەسیان لێ تەڵاق نەدات و هەروەها فەرمانی پێدەکات هیچ ئافرەتێك نەخاتە جێگایان و ژنیان بەسەردا نەهێنێت، خوای پایە بەرز دەفەرموێ: ﴿لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ وَلَآ أَن تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنۡ أَزۡوَٰجٖ وَلَوۡ أَعۡجَبَكَ حُسۡنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ رَّقِيبٗا﴾ {الأحزاب ٥٢}، واتە: (لەم ساتە بە دواوە هیچ ئافرەتێکت بۆ حەڵاڵ نییە وە نە خێزانی تر بێنی لە جێگەیان..)، لەوەو دوا خوای دانا ڕێگەی ژنهێنانی پێداوە، ئەمەش لەسەر ڕەئی ڕاسترین. مەبەست ئەوەیە: ئەمە بەڵگەیە لەسەر بوونی غیرە لە نێوان ئافرەتاندا کە شتێکی ئاساییە و خواڕسکە، تەنانەت خێزانەکانی پەیامبەر ﷺ دوو گروپ بوون.

ئەوەتا عائیشە -ڕەزای خوای لێبێ- بۆمان دەگێڕێتەوە و ئەڵێ: خێزانەکانی پەیامبەری خوا ﷺ دوو گروپ بوون، گروپێکیان عائیشە و حەفصە و صەفیە و سەودەی تێدا بووە.

گروپەکەی تریشیان: ئوم سەلەمە و باقی ئافرەتەکانی تری پەیامبەر ﷺ - ئوم حەبیبە جوەیریە، مەیمونە، زەینەب- ی تێدا بووە.)

تەنانەت موسڵمانانیش ئاگاداری خۆشەویستی پەیامبەری خوا ﷺ بوون بۆ عائیشە، بۆیە هەر موسڵمانانێك بیویستایە دیاریەك بۆ پەیامبەری خوا ﷺ بێنێ، دوای دەخست تا کاتی ماڵی عائیشە دەهات، ئەو کات خاوەن دیاریەکە دیاریەکەی دەنارد بۆ ماڵەکەی عائیشە. ئەمە وایکرد گروپەکەی ئوم سەلەمە بێنە لای ئوم سەلەمە و بڵێن: بڕۆ لای پەیامبەری خوا ﷺ قسەی لەگەڵدا بکە با بە خەڵك بڵێ: هەر کەسێ دیاری دێنێ بۆ پەیامبەری خوا ﷺ با لە هەر کام لە ماڵەکانی خێزانەکانیدا بوو بیهێنێ.

ئوم سەلەمەش ئەمەی گەیاندە پەیامبەری خوا ﷺ، بەلام پەیامبەر ﷺ هیچ وەلامی نەدایەوە، هاتن پرسیاریان لێکرد، وتی: وەلامی نەداومەتەوە، وتیان: قسەی لەگەڵ بکە، کە سیرەکە پێی گەیشتەوە قسەی لەگەڵ کرد، دیسانەوە وەلامی نەدایەوە، پرسیاریان لێکرد، وتی: وەلامی نەداومەتەوە، وتیان: قسەی لەگەڵ بکە تا وەلامت ئەداتەوە، کە سیرەکە پێی گەیشتەوە قسەی لەگەڵ کرد، فەرمووی: لە بارەی عائیشەوە ئازارم مەدەن، بە ڕاستی لە نێو جێگەی هیچ کام لە ئێوە وەحی بۆ من دانەبەزیوە، تەنها عائیشە نەبێت. ئوم سەلەمە وتی: پەنا ئەگرم بەخوا لە ئازاردانت ئەی پێغەمبەی خوا ﷺ.

پاشان گروپەکەی ئوم سەلەمە ڕۆیشتنە لای فاتیمە ﻟ و داوایان لێکرد بڕواتە لای پەیامبەرﷺ، ئەویش ڕۆیشت و پێی وت: خێزانەکانت خوا دێننە حاجەت کە دادگەر بیت لەگەڵ کچەکەی ئەبوبەکر، پەیامبەری خواﷺ فەرمووی:

کیژۆڵەکەم، ئەوەت خۆشناوێت من خۆشم بوێت؟ وتی: بەڵێ. فەرمووی: دە ئا ئەمەت خۆش بوێ -واتە عائیشە-. فاتیمەش ل گەڕایەوە بۆلایان و باس و خواستەکەی بۆ گێڕانەوە، ئەوانیش وتیان، دیسانەوە بگەڕێوە بۆلای، بەڵام فاتیمە ڕەدی کردەوە.

دوای ئەو ئینجا زەینەبی کچی جەحشیان نارد، هاتە لای پەیامبەر و زۆر بە توندی و ڕەقی قسەی کرد، وتی: خێزانەکانت خوا دێننە ڕجاکار لەوەی دادگەر بیت لەگەڵ کچەکەی ئەبو قوحافەدا[1]، ئەڵێ: دەنگی بەرز کردەوە و قسەی کردە عائیشە، عائیشەش لە تەنیشتی پەیامبەری خواوە ﷺ دانیشتووە، تەنانەت جوێنێکیشی پێدا، پەیامبەری خواش ﷺ تەماشای عائیشە دەکا بزانێ وەڵامی ئەداتەوە یان نە!، ئەوەبوو عائیشە دەستی کرد بە قسەکردن و وەڵامی زەینەبی دەدایەوە تا زەینەبی کپ کردەوە. پەیامبەری خوا ﷺ تەماشایەکی عائیشەی کرد وفەرمووی: (ئەوە کچی ئەبوبەکرە)[2].

مەبەست ئەوەیە ئافرەتەکانی پەیامبەر ﷺ هەوێ بوون، لە نێوانیان هەوەش شتی زۆر ڕوو دەدات، هەروەها ئێمە ئەڵێین: بەڵێ، حەفصە و عائیشە هەڵەیان کردوە، بەڵام بەو کردارەیان کافر نەبوون.

❊ ❊ ❊

---

(١) ئەبو قوحافە باوکی ئەبوبەکرە ڕەزای خوا لە هەردوکیان بێت.

(٢) (متفق عليه): صحيح البخاري: كتاب الهبة، باب من أهدى إلى صاحبه، حديث (٢٥٨١)، و (صحيح مسلم): كتاب فضائل الصحابة، باب في فضائل عائشة، حديث (٢٤٤٢).

شوبهەی دوازدەیەم

موعاویە زیادی کردۆتە کوڕی خۆی

ئەڵێن: موعاویە ڕۆیشتووە زیادی کوڕی باوکی کردۆتە کوڕی خۆی، لە ڕاستیدا خۆی کوڕی ئین عوبەیدی سەقەفیە، کەچی موعاویە پێی وتووە: زیادی کوڕی ئەبو سوفیانە.

ئێمەش ئەڵێین: زیاد بە هیچ شێوەیەك کوڕی عوبەیدی سەقەفی نەبووە، بەڵکو تەنها بە زیادی کوڕی باوکی و زیادی کوڕی سومەییە ناسراوەتەوە، چونکە زیاد بە زینا لە سومەییە بووە (زیاد منداڵی زینایە، بەڵام هیچ زیانێکی پێ ناگەیەنی چونکە تاوانی ئەمی تێدا نەبووە)، جا لە لەسەردەمی نەفامیدا هەندێك پیاو دەهاتنە لای سومەییە، ئەبوسوفیانی باوکی موعاویەش یەکێك بووە لەوانە (ئەم زینایە لە سەردەمی ئیسلامدا نەبووە لە سەردەمی نەفامیدا بووە، جا ئەوان موشریك بوون، خۆ زیناکردن لە هاوبەش پەیدا کردن تاوانتر نییە)، ئەم زیادە والیەك بووە لە والیەکانی عەلیﷺ، پیاوێکی زمان پاراو و وتاربێژ و قسەزان بووە.

باوکی موعاویە بە موعاویەی وتووە کەوا زیاد کوڕێتی و لە سومەییەیە، کوڕی زینایە بەڵام بە صەحیحی و لە پشتی ئەمە و هەرگیز هیچ کەس نەیوتووە زیاد کوڕی منە، دوای ئەوەش سومەییە مێردی نەبووە تا بڵێین (الولد للفراش وللعاهر الحجر).

واتە: منداڵ بۆ سەرجێگە -مێردی شەرعی-یە و بۆ شەڕواڵ پیسیش بەرد[١]، جا ئەم مێردیشی نەبووە، ئافرەتێك بووە ئەبوسوفیان لەگەڵیدا جووت بووە و زیادی لێ بووە، موعاویەش وتوویەتی کوڕی باوکمە، کاتێکیش هەواڵی ئەوە گەیشتە موعاویە، کە ئیبن عامر ئەم کارەی موعاویەی پێ باش نییە.

موعاویە وتی: ئەی ئیبن عامر، تۆ ئەوەت ووتوە لە بارەی زیادەوە کە ووتووتە؟ بەڵام سوێند بەخوا عەرەب باش دەزانێ، کە من لە نەفامیدا زۆر ڕێزی خۆمم گرتووە، کە ئیسلامیش هات زیاتری کرد و کەمی نەکر، جا من نە بەزیاد زۆر بووم لە کەمیەوە ونە پێی سەربەرز بووم لە سەرکزیەوە، تەنها هەقێکی خۆی بووە زانیومە ولە جێی خۆی دامناوە[٢].

ئەوانەی تانە لەم کارەی موعاویە دەدەن، لەو ڕوەوە ڕەخنەکە دەگرن کە ئایا جائیزە بۆ میراتگر کەس بباتەوە سەر پشتی باوکی و لە میرات بەشداری کا یان نە؟

ئەمەش مەسەلەیەکی فیقهی ئیجتهادیە، ئیمامی مالك و... هتر ناوی زیاد بە: زیادی کوڕی ئەبو سوفیان ئەبەن.

ئا ئەمە ئەو مەسەلەیەیە کە موعاویەی پێ عەیبدار دەکەن ﷺ.

* * *

(١) فەرمودەیەکی صەحیحە، واتاکەی: منداڵ بۆ ئەو مێردەیە، کە سەرجێگەی شەرعی دەکات لەگەڵ ئافرەتی منداڵ بوو، بۆ شەڕواڵ پیسەکەش بەردی حەد هەیە، کە بریتیە لە حەدی زیناکەر. وتراویشە: بەردی بۆ هەیە، مەبەستی: هیچی بۆ نیە، بەردی بۆ هەیە. (وەرگێڕ)

(٢) (تاريخ الطبري) (٥/٢١٤)

پوختە

لە کۆتاییدا ئەڵێین:

گریمان ئەوانەی کە باسکران یا ئەوانەی تر کە باس نەکراون سەرپێچین و لە هەندێ هاوەڵی پەیامبەر ﷺ وەشاونەتەوە، باشە چی ڕێگرە لەوەی خوا لەو سەرپێچیانە خۆش ببێت؟ بۆ لێخۆشبونیش هۆکاری زۆر هەنە: سیان لەلایەن خودی سەرپێچیکەر، سیان تریش لە لایەن خەڵکەوە، چوار لە لایەن خواوەندی بەرزو مەزنەوە :

* لە لایەن خودی سەرپێچی کەرەوە:

١. تەوبە کردن: ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾ {الفرقان:٧٠}. واتە: (جگە لە کەسێ نەبێ تەوبەی کردبێ و باوەڕی هێنابێ و کاروکردەوەی چاکی کردبێ، ئا ئەوانە خواخراپە و تاوانەکانیان دەگۆڕێت بە چاکە).

٢. داوای لێخۆشبوونکردن: ﴿ فَقُلْتُ ٱسْتَغْفِرُوا۟ رَبَّكُمْ إِنَّهُۥ كَانَ غَفَّارًا ﴾ {نوح:١٠}. واتە: (پێم ووتن: داوای لێخۆشبوون بکەن لە پەروەردگارتان بەڕاستی پەروەردگارتان زۆر لێخۆشبووە).

٣. چاکە سڕینەرەوەکان «الحسنات الماحية»: ﴿إِنَّ ٱلْحَسَنَٰتِ يُذْهِبْنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾ {هود:١١٤}.

واتە: (چونکە بەڕاستی کردەوە چاکەکان کردەوە خراپەکان دەسڕنەوە).

*** لە لایەن خەڵکەوە:**

٤. دوعا بۆکردنی ئیمانداران:

پەروەردگاری مەزن ئەفەرموێ ﴿وَٱلَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعۡدِهِمۡ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لَنَا وَلِإِخۡوَٰنِنَا ٱلَّذِينَ سَبَقُونَا بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَا تَجۡعَلۡ فِي قُلُوبِنَا غِلّٗا لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٞ رَّحِيمٌ﴾ [الحشر: ١٠]

واتە: (ئەوانەش لە پاش ئەمانەوە (موهاجرین و ئەنصار)ەوە هاتوون ئەڵێن: ئەی پەروەردگارمان لە ئێمە و لەو برایانەشمان کە پیشکەوتوون لە ئێمان هێناندا خۆشببە وە هیچ ڕق و کینەیەك مەخەرە دڵمانەوە دەربارەی ئیمانداران، ئەی پەروەردگارمان بەڕاستی هەرتۆی بە سۆز و میهرەبانی).

٥. هەدیەکردنی کردەوەی چاکە بۆی: پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (خوایە ئەمە لە بری موحەممەد و ئالی موحەممەد و لە بری ئەوەشی قوربانی نەکردووە لە ئوممەتی موحەممەد)[1].

هەروەها فەرمودەی: (خوایە گوێڕاڵتم و لەژێر فەرمانتم خوایە ئەمە لە بری شیبریمە)[2].

ئەم مەسەلەیەش خیلافی لەسەرە و زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەن کە هەدیە کردنی عیبادەت سوود بە مردوو دەگەیەنێت[3].

(١) أخرجه أحمد ٣/٣٥٦، وإسناده حسن.

(٢) أخرجه أبو داود: كتاب الحج، باب الرجل يحج عن غيره ح ١٨١١.

(٣) ڕای زۆری زانایان لەسەر بابەتێك، نیشانەی ڕاستی و ڕەوایەتی بابەتەکە نیە، واتە: وا نیە لە هەرکوێ ڕای جمهوری عولەما هەبوو ئیتر هەقیش لەوێیە. (وەرگێڕ)

٦. شەفاعەتی پەیامبەرمان موحەممەد ﷺ و جگە لەویش لە ڕۆژی قیامەتدا.

*** لە لایەن خوای تەعالاوە:**

٧. ئەو موسیبەتانەی تاوان دەسڕنەو لە دونیادا: پەیامبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (سوێند بەو زاتەی گیانی منی بە دەستە) موسڵمان تووشی هیچ ناڕەحەتی و ماندوویی و پەژارە و خەفەت و ئازار و خەمێك نابێت، هەتا ئەگەر دڕكێكیش بچەقێت بە لەشی دا ئیلا خوا بە هۆیەوە لە گوناهەكانی دەبوری[1].

٨. سزای گۆڕ: تەنانەت هەندێك جار دەبێتە پاراستن لە عەزابی ئاخیرەت، ئەمەش بەپێی تاوانەكان.

٩. لە گۆڕەپانی قیامەت: كاتی تۆڵەسەندنەوەی نێوان موسڵمانان و لێبووردن: ﴿ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ ﴾ {الأعراف:٤٣}. واتە: (هەرچی ڕق و كینە هەبوو لە دڵیاندا لە ئاست یەكتری، هەموویان دەرهێنا).

١٠. لێخۆشبوونی خوا: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ ﴾.

واتە: (بەڕاستی خوا خۆشنابێت گەر هاوبەشی بۆ دابنرێ، بێجگە لەوە لە هەر گوناهێكی تر خۆش ئەبێ بۆ هەر كەسێك ویستی لێ بێ)[2].

---

(١) أخرجه البخاري : كتاب المرضى ، باب ما جاء في كفارة المرضى ح ٥٦٤١ و مسلم في كتاب البر ، باب ثواب المؤمن فيما يصيبه ح ٢٥٧٣ .

(٢) **یازدەهەم: دوعا بۆكردنی فریشتەكان (هەڵگرانی عەرش):** خوای تەعالا لە سورەتی غافردا دەفەرموێ: ﴿الَّذِينَ يَحْمِلُونَ العَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ=

بەندی سێیەم

خەلیفەی دوای پەیامبەری خوا ﷺ کێیە؟

ڕێخۆشکار

هەموو ئەهلی سوونەت و جەماعەت کۆکن لەسەر ئەوەی کە جێنشینی دوای پەیامبەر ﷺ ئەبوبەکرە.

بەڵام شیعە لەمەدا پێچەوانەی خەڵکیان وتووە، ئەڵێن: عەلی لە ئەبوبەکر وعومەر وعوسمان لە پێشتر بووە بۆ خیلافەت ، و هەر ئەویش خەلیفەی ڕاستەوخۆی دوای پەیامبەرە ﷺ بەبێ بەین، بۆ ئەمەش هەندێك بەڵگەیان لە قورئان و سوننەتدا هێناوەتەوە ئیتر ئا لە صەحیحی بوخاری و موسلمدا بێت یاخود لە کتێبە فەرمودەییەکانی تردا. جا ئەو بەڵگانە ئێمە باسی گرنگترینیان و صەحیح ترینیان دەکەین و پاشان ڕوونی دەکەینەوە کە تاچەند بۆ مەبەست و مەرامەکانی ئەوان دەشێن.

هەروەها ئەڵێین: عەلی ﷺ پێویستی بە سنور بەزاندن نییە، چونکە ئەو بۆخۆی زاوای پەیامبەری خوایە ﷺ باشترین کچی خێزانی بووە کە فاتیمەی گەورەی ئافرەتانی بەهەشتە و کوڕی مامی پەیامبەری خوایە ﷺ، چوارەم خەلیفەی ڕاشیدیە، فەزڵ و چاکەکانیشی زۆر زۆرن، بەڵام مەسەلەکە لە باسکردنی فەزڵەکانی عەلی دا ﷺ نییە، ئەمە شتێکە و بڕاوەتەوە، مەسەلەکە بریتیە لە تەماشاکردنی ئەم فەزڵانە کە ئایا بەڵگەن بۆ لە پێشتری عەلی بۆ خیلافەت وەك لەوانەی پێش خۆی یان نا؟

جا دەتوانین بەڵگەکانی ئەوانەی کە عەلی لە ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان لە پێشتر دەزانن بۆ خیلافەت، بکەین بە دوو بەشەوە: نەقڵی و عەقڵی:

بەشی یەکەم: بەڵگە نەقڵیەکان.

کە لەمانەی خوارەوە پێکهاتووە:

١. فەرمودەکەی غەدیر
٢. فەرمودەی پۆشاکەکە و ئایەتی موباهەلە.
٣. ئایەتی ویلایە.
٤. فەرمودەی مەنزیلە.
٥. ئایەتی ذوي القربی.
٦. فەرمودەی سەقەلەین.
٧. فەرمودەی عەلی لە منە و منیش لە عەلیم.
٨. فەرمودەی الاثني عشر.
٩. فەرمودەی مدینة العلم.
١٠. فەرمودەی الانذار یوم الدار.

بەشی دووەم: بەڵگە عەقڵیەکان.

کە لەمانەی خوارەوە پێکهاتووە:

١. ئازاترین کەس بووە لە دوای پەیامبەری خواﷺ.
٢. زاناترین کەس بووە.
٣. نزیکترین نەسەبی هەبووە لە پەیامبەری خواوەﷺو زاواشی بووە.
٤. یەکەم کەس بووە موسڵمان بووە.
٥. هەرگیز سوژدەی بۆ بت نەبردووە.

بەشی یەکەم

بەڵگە نەقلیەکانی ئەوانەی عەلی لە ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان لە پێشتر دائەنێن بۆ خیلافە لەگەڵ ڕەواندنەوەیان

باسی یەکەم

فەرموودەکەی غەدیر

لە زەیدی کوڕی ئەرقەمەوە ﷺ ئەڵێ: پەیامبەر خوا ﷺ لە نزیك ئاوێك لە نێوان مەککە و مەدینەدا کە پێی دەوترا (خُم) هەستایە سەر پێ و وتارێکی دا، سوپاس و ستایشی خوای کرد و ئاموژگاری کرد و فەرمووی: (پاشان: بێدار بن ئەی خەڵکینە من مرۆڤێکم و نزیکە نێرراوی پەروەردگارم بێ بۆلام و بە دەمیەوە بچم و دونیا بە جێ بهێڵم، جا من دوو شتی سەنگینتان لە نێو بە جێ دێڵم، یەکەمیان قورئانەکەی خوایە، کە ڕێنموونی و ڕوناکی تێدایە وە دەست بگرن بە قورئانی خواوە و شوێنی بکەون)، ئینجا هانی خەڵکیدا لەسەر دەستگرتن بە قورئانەوە، پاشان فەرمووی: (و ئەهلو بەیتەکەم (کەس وخزمانم)، خواتان بەیاد دێنمەوە لە ئاست ئەهلو بەیتەکەم، خواتان بەیاد دێنمەوە لە ئاست ئەهلو بەیتەکەم، خواتان بەیاد دێنمەوە لە ئاست ئەهلو بەیتەکەم).

حوصەینی کوڕی سەبورە بە زەیدی ووت: ئەی زەید، ئەهلو بەیتەکەی پەیامبەر ﷺ کێن؟ خێزانەکانی لە ئەهل و بەیتی نین؟

وتی: خێزانەکانی لە ئەهل و بەیتی وین، بەڵام ئەهلو بەیتەکەی ئەوانەن کە لە دوای خۆی خێر و صەدەقەیان لەسەر حەرامە.

پرسی: ئەی ئەوانە کێن؟

وتی: بریتین لە ئالی عەلی و ئالی عەقیل و ئالی جەعفەر و ئالی عەبباس.

حوصەین وتی: هەر هەموو ئەمانە صەدەقەیان لەسەر قەدەغە کرابوو؟ وتی: بەڵێ[١].

لە لای بێجگە موسلیم وەکو تورموزی[٢] و ئەحمەد[٣] و نەسائی لە (الخصائص)[٤] و حاکمدا[٥]، زیادەیەك هاتووە کە پەیامبەر ﷺ فەرمویەتی: «**مَنْ كُنْتُ مَوْلاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلاهُ**»، واتە: (هەرکەس من دۆستیم ئەوا با عەلیش دۆستی بێت).

* هەروەها زیادەی تریش هاتوون وەك: « **اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ، وَانْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ، وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَه، وَأَدِرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ دَارَ** » (خوایە هەرکەس دۆستایەتی دەکات دۆستایەتی بکە و هەرکەس دوژمنایەتی دەکات دوژمنایەتی بکە، هەرکەس سەری دەخات سەری خەی، هەرکەس سەر شۆڕی دەکات سەرشۆڕی بکەی، و هەقی لەگەڵ بسوڕێنە بۆ هەر کوێیەك سوڕا)، چەندین زیادەی تریش کە ئێستا باسکردنیان بێ سوودە.

* سەبارەت بە زیادەی: «مَنْ كُنْتُ مَوْلاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلاهُ» لە لای تورموزی و ئەحمەد و نەسائی و حاکم و ئەوانی تریشدا بە چەند سەنەدێکی صەحیح هاتووە.

* بەڵام زیادەکانی تر، وەك: « **اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ، وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ** » (خوایە هەرکەس دۆستایەتی دەکات دۆستایەتی بکە و هەرکەس دوژمنایەتی

---

(١) (صحيح مسلم): كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علي، حديث (٢٤٠٨).
(٢) (جامع الترمذي)، كتاب المناقب، باب مناقب علي، حديث (٣٧١٣).
(٣) أخرجه أحمد في (المسند) (٣٤٧/٥).
(٤) (خصائص علي) (ص ٩٦، حديث ٧٩).
(٥) (المستدرك) (٣/ ١١٠).

دەكات دوژمنایەتی بكە)، هەندێك لە زانایان بە صەحیحی داناوە بـەڵام ڕاسـت ئەوەیە كە صەحیح نییە.

* بەڵام زیادەی: « وَانْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ، وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَه، وَأَدِرِ الْحَـقَّ مَعَـهُ حَيْثُ دَارَ » (هەركەس سەری دەخات سەری خەی و هەركەس سەر شۆڕی دەكات سەرشۆڕی بكەی، و هەقی لەگەڵ بسوڕێنە بۆ هەر كوێیەك سوڕا) زیادەیەكـە بـە درۆوە نراوە بە دەم پیغەمبەری خواوە ﷺ.

ئەم فەرمودەیە شیعەكان دەیكەنە بەڵگە بۆ ئەوەی كە عەلی خەلیفەیە دوای پەیامبەر ﷺ، لەو ڕوانگەیەوە كە ئەفەرموێ: «مَنْ كُنْتُ مَـوْلاهُ فَعَلِـيّ مَـوْلاهُ»، ئەوان ئەڵێن كە پەیامبەر ئەفەرموێ: «مَنْ كُنْتُ مَوْلاهُ فَعَلِيّ مَوْلاهُ» یانی: عـەلی خەلیفەیە، چونكە وشەی (المولی) بە واتای والی دێت، ئەوەش بریتیە لـە گـەورە (سید) كە ئەبێت گوێڕایەڵی بكرێت، بەڵگەكەیان لەم ڕووەوەیە.

هەروەها لە عەلی یەوە رضي الله عنه هاتووە كە لە (ڕەحبە)دا لـە كوفـە وتوویـەتی: كێ گوێی لە پەیامبەر بوو ﷺ لە ڕۆژی (غـەدیر خُـم) دا پێـی وتم: «مَـنْ كُنْـتُ مَوْلاهُ فَعَلِيّ مَوْلاهُ»؟ ئەوەبوو دوازدە كەس بەس لە ئەهلی بەدر شایەتیان بۆدا[1].

* هۆكاری گوتنی ئەم ووتەیەی پەیامبەر ﷺ بە عەلی:

ئەوان وا ئەزانن پەیامبەری خوا ﷺ ئەو هەموو خەڵكەی لەو شوێنەدا و لەو شەقەی گەرمایەدا تەنها بۆ ئەوە ڕاگرتووە، یانی: لە ناوچـەی (جوحفـە)دا كـە (غدیر خُم)ی لێیە، هـەروەها ژمارەیـان گەیشـتۆتە زیـاتر لـە سـەد هـەزار -

(١) السلسلة الصحيحة حديث (١٧٥٠).

هەروەها شوێنی جیابوونەوەی حاجیان بووە -، جا پەیامبەری خوا ﷺ کۆیکردبونەوە تەنها بۆ ئەوەی ئەم شتەیان بۆ ڕوون بکاتەوە کە بریتییە لە: «مَنْ كُنْتُ مَوْلاهُ فَعَلِيّ مَوْلاهُ»، لەگەڵ زیادکردنی ئەوزیادانەی کە پێشتر باسکران.

بەڵام ڕاست ئەوەیە کە هۆکاری وتنی حەدیسەکە لەبەر دووشت بووە :

یەکەم: لە بورەیدەی کوڕی حەصیبەوە ﷺ دەڵێ: خالدی کوڕی وەلید پیاوێکی نارد بۆلای پەیامبەر ﷺ بەڵکو کەسێکی بۆ بنێرێ بە مەبەستی بردنی پێنج یەك (الخُمس)ـەکە[1]، ئەوەبوو عەلی هات و خومسەکەی جیاکردەوە و پاشان کەنیزەکێکی لە خومسەکە هەڵبژارد و چووە لای، بورەیدە ئەڵێ: لەبەرئەوە ڕقم لە عەلی هەستا و ڕۆیشت خۆشی شۆرد[2].

بە خالدم ووت: ئەتو سەیری ئەمە ناکەیت؟!

دوای کە هاتینەوە بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ، باسەکەم بۆ گێڕایەوە، پەیامبەری خوا ﷺ بە بورەیدەی فەرموو: بورەیدە ئەتو ڕقت لە عەلیە؟ وتم:

(١) پەیامبەری خوا ﷺ خالدی کوڕی وەلیدی نارد بۆ غەزاکردنی (یەمەن)، دوای ئەوەی سەرکەوت ناردی بە دوای پەیامبەری خوادا ﷺ کە یەکێك بنێرێت بۆ بردنی پێنج یەکی دەستەکەوتەکان، ئەوەبوو پەیامبەر ﷺ عەلی نادر.

(٢) چونکە کاتێك عەلی ﷺ خومسەکەی جیاکردەوە، کەنیزەکێکی بۆخۆی لێ هەڵبژارد و ڕۆیشتە لای، پاشان هاتە دەرەوە و خۆی شۆرد.

بەڵێ، فەرمووی: (ڕقت لێ نەبێ، چونکە لە خومسدا لەوە زیاتریشی بۆ هەیە)[١] لە ڕیوایەتێکدا پەیامبەر ﷺ پێی فەرمووە: «مَنْ كُنْتُ مَوْلاهُ فَعَلِيّ مَوْلاَهُ»[٢]

دووەم: ئەبی سەعیدی خودری رضي الله عنه بۆمان دەگێڕێتەوە کەوا عەلی رضي الله عنه نەیهێشتووە سواری ووشترە خێریەکان (إبل الصدقة) بن (کاتێك لە یەمەن بوون) و پیاوێکیشی کرد بە فەرماندار بە سەریانەوە و خۆی ڕۆیشت بۆلای پەیامبەری خوا ﷺ لە مەککە، کاتێك لە ڕێگەدا گەیشتن پێی، دەبینێ ئەوەی کە کردبووی بە فەرماندار ڕێگەی پێداون، ئیتر کە ئەوانی بینی و وشترەکانی بینی شوێنەواری سواربوونیان پێوە دیارە، توڕە بوو وسەرزەنشتی کابرای کرد.

ئەبو سەعید ئەڵێ: (کە گەڕاینەوە باسی ئەو دەردەسەری وتەنگانەییەمان بۆ پەیامبەری خوا ﷺ گێڕایەوە کە بەدەست عەلیەوە چەشتمان)، لە ڕیوایەتی تردا هاتووە ئەڵێ: (پۆشاك بووە ویستوویانە لەبەری کەن بەڵام عەلی نەیهێشتووە)، پەیامبەری خوایش ﷺ فەرمووی: (ئەی سەعدی کوڕی مالك (کە ئەبوسەعیدە) واز لەو قسانەت بێنە لە ئاست عەلی برای خۆت، دە بەخوا ئەزانم کە ئەو چاکی کردووە لە ڕێگای خوادا).

ئین کەسیر ئەڵێ: سەنەدەکەی (جَیِّدَ)ەو لەسەر مەرجی نەسائیە و بەیهەقی و.. هتد دەری هێناوە.

---

(١) (صحيح البخاري) كتاب المغازي، باب بعث علي وخالد الى اليمن، حديث (٤٣٥٠).
(٢) (جامع الترمذي) كتاب المناقب، باب مناقب علي، حديث (٣٧١٢).

هەروەها ئیبن کەسیر ئەڵێ: کاتێك (وتی وتی) لە نێو سوپاکەدا لەسەر عەلی ﷺ زۆر بوو، بەهۆی ئەو ڕێگریەی لە سواربوونی وشترە خێریەکان، هەروەها بەهۆی ئەو پۆشاکانەی کە لێی وەرگرتنەوە دوای ئەوەی جێگرەکەی پێی دابوون، -والله أعلم ـ کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ لە حەجەکەی گەڕایەوە و مەناسیکەکانی بەجێهێنا و بەرەو مەدینە کەوتە ڕێ، دایان بەلای (غەدیری خُم)دا، لەوێ پەیامبەری خوا ﷺ هەستایە سەرپێ و وتارێکی بۆ دان و ئەستۆ پاکی عەلی ﷺ ڕاگەیاند، قەدری بەرز نرخاند و فەزڵی ئەوی بە بیر هێنانەوە، بۆ ڕەواندەنەوەی ئەوەی لە دڵی خەڵکێکی زۆر دروست بوو بوو[(١)]

کەواتە: ئەمە هۆکاری ووتنی فەرمودەکە بووە، ئەوان باسی عەلیان کردووە، هەر بۆیە دەبینی پەیامبەری خوا ﷺ قسەکانی دوادەخات هەتا گەڕایەوە بۆ مەدینە، لە مەککەدا لە ڕۆژانی مینادا یان لە ڕۆژانی عەرەفەدا باسی نەکرد بەڵکو دوای خست بۆ دوای گەڕانەوە، لەبەر چی؟ لەبەر ئەوەی ئەم مەسەلەیە تایبەتە بە خەڵکی مەدینەوە، چونکە ئەوانەی قسەیان لەسەر عەلی کرد ﷺ خەڵکی مەدینە بوون و ئەوان لە غەزاکە لەگەڵ عەلی بوون.

(غەدیری خُم) یش لە جوحفەدایە نزیکەی دوو سەد و پەنجا کیلۆمەتر لە مەدینەوە دوورە، ئەوەشی کە ئەڵێت شوێنی جیابوونەوی حاجیانە درۆزنە، چونکە شوێنی کۆبوونەوەی حاجیان مەککەیە، هەرگیز شوێنی جیابوونەوی حاجیان ناکەوێتە دەرەوی مەککە بە دووری دوو سەد و پەنجا کیلۆمەترەوە هەرگیز، دوای

---

(١) (البداية والنهاية) (٥/٩٥).

ئەوەش خەڵکی مەککە هەر لە مەککە دەمێننەوە، خەڵکی طائف دەگەڕێنەوە بۆ طائف، خەڵکی یەمەن دەگەڕێنەوە بۆ یەمەن، خەڵکی عێراق دەگەڕێنەوە بۆ عێراق، ئیتر ئا بە وشێوەیە هەر کەسێك حەجەکەی تەواو بکات دەگەڕێتەوە بۆ شوێنی خۆی، هەروەها خێڵە عەرەبەکانیش بەهەمان شێوە دەگەڕێنەوە لای بژێوی خۆیان، جا بۆیە کەس لەگەڵ پەیامبەردا ﷺ نەبووە تەنها خەڵکی مەدینە و ئەوانەی لەسەر ڕێگای مەدینەن نەبێ، هەر ئەمانەش بوون پەیامبەری خوا ﷺ ووتاری بۆدان و تێیدا فەرمووی: «مَنْ كُنْتُ مَوْلاَهُ فَعَلِيّ مَوْلاَهُ».

جا جیاوازی نێوان سوننە و شیعە لە تێگەیشتنی فەرمودەکەی پەیامبەرە ﷺ نەك لە جێگیر بوونەکە[1].

شیعە ئەڵێن: «مَنْ كُنْتُ مَوْلاَهُ فَعَلِيّ مَوْلاَهُ»، یانی هەرکەس من والی و فەرمانڕەواییم ئەوا عەلیش والی و فەرمانڕەوایەتی، بەڵام ئەهلی سوونە ئەڵێن: مانای «مَنْ كُنْتُ مَوْلاَهُ فَعَلِيّ مَوْلاَهُ»، یانی: (الموالاة)کە بریتییە لە سەرخستن و خۆشویستن، کە پێچەوانەی ڕق لێبوون و دوژمنایەتیە، لەبەر چەند شتێك:

یەکەم: لەبەر ئەو زیادەیەی وا هاتووە، ئەوەی کە وتم هەندێك لە زانایان بە صەحیحیان زانیوە، کە ئەفەرموێ: (اللهم وال من والاه وعاد من عاداه) واتە: (خوایە دۆستایەتی هەرکەس بکە دۆستایەتی دەکات وە دوژمنایەتی هەرکەس بکە دوژمنایەتی دەکات)، جا دۆستایەتی (الموالاة) و ڕقەبەرایەتی (المعاداة)

---

(١) واتە قسە لەوە نیە کە فەرمودەکە صەحیحە یان زەعیفە، لە تێگەیشتنە لە: واتای مەولا. (وەرگێڕ)

لێرەدا شەرحی وتەکەی پێشوترە کە دەفەرموێ: «فعلي مـولاە»، بۆیـە ئەمـە لـە بارەی خۆشویستنی عەلیەوەیە ﷺ.

دووەم: ڕاوەستانەکەی پەیامبەر ﷺ لەبەر عەلی نەبووە، ئەگەرچی عەلی ﷺ شایستەی ئەمە ولەمەش زیاترە، بەڵام ڕاوەستانەکەی پەیامبەر ﷺ بۆ حەوانـەوە بووە، سەفەر کردن لە مەککەوە بۆ مەدینـە دوور ودرێـژە و نزیکـەی پێـنج بـۆ حەوت ڕۆژی پێدەچێ، پەیامبەر ﷺ زیاتر لە جارێك لەو ماوەیـەدا ئیسـراحەتی دەکرد، هەروەها پەیامبەری خوا ﷺ باسی قورئان و ئال و بەیتەکەی بـۆ خـەڵك کرد و بە بیریـانی هێنایـەوە کـە پێویسـتە ڕێزیـان لێبگیرێـت و بـە شـکۆمەند ڕابگیرێن و شوێنیان بکەون، دوای ئەوە ئاگاداری کردنەوە سەبارت بەوەی لەگـەڵ عەلی ﷺ ڕویداوە و فەرمووی: ((مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ)).

سێیەم: واتای وشەی (مَوْلَاهُ).

ئیبن ئەسیر ئـەڵێ: «المَـوْلَى يَقَـعُ عَلَـى الـرَّبِّ، والمَالـك، والمُـنْعِم،، والنَّاصـرِ، والمُحِـبِّ، والحَلِيـفِ، والعَبْـدِ، والمُعْتِـقِ، وابـنُ العَـمّ، والصِّـهْرِ»[1]. واتـە: (المَـوْلَى) بـەمانای: پـەروەردگار (پـەروەردەکار) و، دەسـەڵاتدار و، نیعمـەت بـەخش و، سەرخەر و، خۆشەویست و، هاوپەیمان و، بەنـدە و، ئـازادکراو و، کـوڕی مـام و، زاواش بەکاردێ، هەموو ئەمانە عەرەب وشەی (مَوْلَى)ی بۆ بەکاردێنێ.

چوارەم: فەرمودەکە هیچ ئاماژەیەکی بۆ ئیمامەت تێدا نییە، چونکە ئەگەر پەیامبەری خوا ﷺ مەبەستی خیلافەت بوایە ئەوا وشەیەکی بەکارنەدەهێنا ئـەو هەموو مانایە لە خۆ هەڵگرێ کە ئیبن ئەسیر باسی کرد، ئەو کاتـە باشـتر وابـوو

(١) (النهاية في غريب الحديث والأثر) (٥/٢٢٨).

بڵێ: (دوای خۆم عەلی خەلیفەی منە)، یا (دوای من عەلی ئیمامە)، یا (ئەگەر مردم سەمع وتاعەتان بۆ عەلی کوڕی ئەبو تالب بێ)، بەڵام پەیامبەری خوا ﷺ هەرگیز هیچ کام لەم وشە یەکلا کەرەوانەی بەکار نەهێناوە کە جیاوازی ناهێڵێ ئەگەر هەبێ، بەڵکو تەنها فەرمووی: (خوایە دۆستایەتی هەرکەس بکە دۆستایەتی دەکات وە دوژمنایەتی هەرکەس بکە دوژمنایەتی دەکات)[1]

خوای پایە بەرز دەفەرموێ: ﴿فَٱلۡيَوۡمَ لَا يُؤۡخَذُ مِنكُمۡ فِدۡيَةٞ وَلَا مِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ مَأۡوَىٰكُمُ ٱلنَّارُۖ هِيَ مَوۡلَىٰكُمۡۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ﴾ {الحديد: ١٥}. واتە: (جا ئەمڕۆ هیچ بریتیەك وەرناگیرێ نە لە ئێوە و نە لەوانەی کە کوفریان کردوە، جێگەتان ئاگری دۆزەخە، ئەوە دۆست و مەولاتانە، ئای سەرەنجامێکی چەند خراپە).

دەبینی خوای گەورە جل جلالە ناوی ئاگرەکەی ناوە (مَـوْلَی) بەهۆی توندی پێوە لکانی و یەکگرتنییەوە لەگەڵ بێ باوەڕاندا -خوا پەنا بدات-.

پێنجەم: دۆستایەتیکردن (مُوالاة) وەسفێکی چەسپاو و هەمیشەییە بۆ عەلی، چ لە ژیانی پەیامبەردا و، چ دوای مردنی و هەروەها دوای مردنی عەلیش ﷺ، جا عەلی هەر دۆست و خۆشەویست و مەولای ئیمانداران بووە لە ژیانی پەیامبەردا ﷺ و مەولای ئیمانداران بووە لە دوای وەفاتی پەیامبەر ﷺ ولە دوای مردنی خۆیشی ﷺ هەر مەولای ئیمانداران بووە، ئێستاش هەر

---

(١) نوری تەبرەسی کە یەکێکە لە گەورە زانایانی شیعە ئەڵێ: (پەیامبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی غەدیردا بە ڕاشکاوی و بە بێ یەکلایی کردنەوە خیلافەتی دوای خۆی نەداوە عەلی، بەڵکو بە وتەیەك ئاماژەی بۆ کرد کە موجمەلە و بەشدارە لەگەڵ چەندین واتای تردا، و بۆ دیاریکردنی مەبەست لەو فەرمودەیەدا پێویستیمان بە چەندین قەرینە دەبێت) ت.و، بڕوانە (فصل الخطاب ٢٠٥/٢٠٦).

مەولامانە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ﴾ [المائدة:٥٥].

واتە: (بێگومان دۆست و پشتیوانی ئێوە تەنها خوا و پەیامبەرەکەیی و بڕوادارانن، ئەوانەی کە نوێژەکانیان بە ڕێك وپێکی بەرپا دەکەن و زەکات ئەدەن وبەردەوام ملکەچی فەرمانی خوان).

عەلیش ﷺ لە پێشەوایانی ئیماندارانە.

شەشەم: پەیامبەری خوا ﷺ ئەگەر مەبەستی (والی) بوایە نەیدەفەرموو (مَوْلَى)، بەڵکو دەیفەرموو (والی)، چونکە وشەی (مَـوْلَى) و ووشەی (والی) دوو شتی جیاوازن.

(والی) لە (الوِلاَية)ەوە هاتووە کە بریتیە لە (الْحُكْم)، بەڵام (مَـوْلَى) لە (الوَلاَية) ەوە هاتووە کە بریتیە لە دۆستایەتی وخۆشویستن وسەرخستن، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوْلَىٰهُ وَجِبْرِيلُ وَصَٰلِحُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ﴾ [التحريم:٤].

واتە: (ئەگەر هەردووکتان (ئەی عائیشە و حەفصە) دەگەڕێنەوە بۆلای خوا، ئەوا جێی خۆیەتی، چونکە بە ڕاستی دڵەکانتان لایدا لە هەق و ڕاستی، خۆ ئەگەر هەر بەردەوام بن و پشتی یەکتر بگرن لە ئاست پەیامبەر ﷺ، ئەوا بێگومان خوا پشتگیری ئەوە، هەروەها جوبرەئیل و ئیماندارە چاکەکان، فریشتەکانیش لەوەودوا پشتیوانی ئەوون).

(مَوْلاهُ) لێرەدا مەبەست خۆشویستن و سەرخستن و پشتگیری کردنە.

خوای پاك و بێ پەڵە لەبارەی گەلەكەی ئیبراهیمەوە ﷺ دەفەرموێ:﴿ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا ٱلنَّبِىُّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ وَلِىُّ ﴾ {آل عمران: ٦٨}.

واتە: (بێگومان نزیكترین كەس لە ئیبراهیمەوە ئەوانەن كە وەختی خۆی شوێنی كەوتن و پەیڕەویان كرد، هەروەها ئەم پەیامبەرە و ئەوانەی كە بڕوایان هێناوە وە خوا دۆستی بڕوادارانە).

ئەمە ماناكەی ئەوەنیە كە ئەوان سەرۆك و والی ئیبراهیم بوویێتن، نەخێر بەڵكو ئیبراهیم ئیمام و سەرداری ئەوان بووە.

* ئیمامی شافیعی لەبارەی فەرمودەكەی زەیدەوە ئەڵێ: (مەبەست پێی پشتیوانی كردن و سەرخستنی ئیسلامە هەروەك خوای پایەبەرز ئەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴾ {محمد:١١}. واتە: (چونكە بێگومان خوا پشتیوانی ئەوانەیە كە بڕوایان هێناوە وە بێگومان كافرانیش هیچ پشتیوانێكیان نییە)[1]. هەر بۆیە فەرمودەكە ئاماژەی بۆ ئەوە تێدا نییە كە عەلی ﵁ دوای پەیامبەری خوا ﷺ ببێتە خەلیفە، بەڵكو تەنها ئاماژەی ئەوەی تێدایە كە عەلی ﵁ دۆست (وەلی)ـەكە لە وەلیەكانی خوا و پێویستە دۆستایەتیمان بۆی هەبێت كە بریتیە لە خۆشەویستن و سەرخستن و پشتگیری كردن.

* * *

(١)ـ(النهاية في غريب الحديث والأثر) (٢٢٨/٥).

باسی دووەم

فەرمودەی کراسەکە و ئایەتی موباهەلە

ئەم فەرموودەیە عائیشە -ڕەزای خوای لێبێ- ڕیوایەتی ئەکات[1] و ئـەڵێ: (بەرە بەیانێك پیغەمبەری خوا ﷺ دەرچوو و بوردەیەکی سوفیی[2] لەسـەر شـان بوو، پاشان عەلی و فاتیمە و حەسەن و حوسـەینیی خستـە ژێـر کراسـەکەوە و فـــــەرمووی: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذۡهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجۡسَ أَهۡلَ ٱلۡبَيۡتِ وَيُطَهِّرَكُمۡ تَطۡهِيرٗا﴾ {الأحزاب:٣٣}. واتە: (بەڕاستی ئەی ئەهل و بەیتی پەیامبەر ﷺ خوا دەیەوێ ئێوە لە هەر جـۆرە پیسـی و گوناهێـك دوور بخاتـەوە و پـاك و خاوێنتـان بکاتـەوە بـە تەواوەتی).

جا ئەم فەرمودەیە دەکەنـە بەڵگـە لەسـەر ئـەوەی کـە خـوای پـەروەردگار ویستویەتی لە پیسی و تـاوان پاکیـان کاتـەوە، هەرچـیش خـوا بیـەوێ ئـەبێ، ئەگەریش خوا لە پیسی و تاوان پاکی کردنەوە ئەوا ئەبنە مەعصوم، کە بـوونیش

(١) هەروەك ئەبینیت فەرمودەکە دایکی ئیمانداران (عائیشەی کچـی صـیددیق) -خـوا لـە هەردوکیان رازی بێ- ڕیوایەتی دەکا، جا با هەر کەسێکی بە ویژدان ببینێ کە چۆن فەزڵەکانی ئال و بەیت -ڕەزای خوایان لێبێ- ڕیوایەت دەکات ، کەچی لەگـەڵ ئەمەشـدا خـەڵکانێك کـە لـەخوا ناترسن بە ناوی خۆشویستنی ئال و بەیتەوە تانەی لێدەدەن؟! ئەوەش ئیمامی موسلیمە: فەرمودەکە لە صەحیحەکەی خۆیدا بە ژمارەی (٢٤٢٤) بۆمان ڕیوایـەتی دەکـات و نەیشـاردۆتەوە هـەروەکو هەندێك بوخت بە زانایانی ئەهلی سوننەوە دەکەن. هەر خوایش پشتوپەنایە.

(٢) لەبەر ئەمە فەرموەدەکە ناونرا فەرمودەی کراسەکە.

بە مەعصوم ئەوا پێویستە ئەوان لە پێشتر بن بۆ خیلافەت وەك لە غەیری ئەوان. ئەمەش بانگەشەیەکی ناڕاستە و پووچە لە زۆر ڕووەوە:

یەکەم: ئەم ئایەتە کە ناسراوە بە (ئایەتی پاککردنەوە) (آیة التطهیر)، خۆی لەسەر خێزانەکانی پەیامبەر ﷺ دابەزیوە، هەروەکو خوا دەفەرموێت: ﴿ يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ لَسۡتُنَّ كَأَحَدٖ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِنِ ٱتَّقَيۡتُنَّۚ فَلَا تَخۡضَعۡنَ بِٱلۡقَوۡلِ فَيَطۡمَعَ ٱلَّذِي فِي قَلۡبِهِۦ مَرَضٞ وَقُلۡنَ قَوۡلٗا مَّعۡرُوفٗا ﴿٣٢﴾ وَقَرۡنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجۡنَ تَبَرُّجَ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ ٱلۡأُولَىٰۖ وَأَقِمۡنَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتِينَ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِعۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذۡهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجۡسَ أَهۡلَ ٱلۡبَيۡتِ وَيُطَهِّرَكُمۡ تَطۡهِيرٗا ﴿٣٣﴾ وَٱذۡكُرۡنَ مَا يُتۡلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلۡحِكۡمَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴾ {الأحزاب:٣٣}. واتە: (ئەی ژنانی پەیامبەر ﷺ ئێوە وەك هیچ یەك لە ئافرەتانی دیکە نین ئەگەر خۆتان بپارێزن و لە خوا بترسن، کەواتە بە خەمزە و نازەوە قسە مەکەن، نەوەکو ئەوەی کە دڵی نەخۆشە بووروژێت و نیازی خراپ بکات وقسەی چاك و بەجێ بکەن وە لە ماڵەکانی خۆتاندا بمێننەوە و زینەت و جوانی خۆتان دەرمەخەن وەکو خۆدەرخستنی ئافرەتانی نەفامی پێش ئیسلام * وە نوێژ بەرپا بکەن و زەکات بدەن وگوێڕایەڵی خوا و پێغەمەبەرەکەی بکەن، بەڕاستی ئەی ئەهل و بەیتی پەیامبەر ﷺ خوا دەیەوێ ئێوە لە هەر جۆرە پیسی و گوناهێك دوور بخاتەوە و پاك و خاوێنتان بکاتەوە بە تەواوەتی * وە بیرکەنەوە لەوەی کە دەخوێندرێت لە ماڵەکانتاندا لە ئایەتەکانی خوا و فەرمودەکانی پەیامبەر ﷺ و فەرامۆشی مەکەن، بەڕاستی خوا ووردبینی ئاگادارە).

لە ڕاستیدا هەر کەسێك بە ووردی سیاقی ئەم ئایەتانە دەخوێنێتەوە، دڵنیا ئەبێت لەوەی کە ئەمە تایبەتە بە ئافرەتانی پەیامبەرەوە ﷺ.

سەبارەت بە ئەو فەرمایشتەی پەروەردگار: ﴿لِيُذْهِبَ عَنكُمُ﴾. کە نەیفەرمووە (عَنْكُنّ)، هەروەها فەرموویەتی: ﴿وَيُطَهِّرَكُمْ﴾ ونەیفەرمووە (يُطَهِّرَكُنّ)[١] هەندێك ئەیکەنە بەڵگە و ئەڵێن مادام لێرەدا میمی جەمعی هێناوە ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە ژنەکانی پەیامبەر ﷺ پاککردنەوە نایانگرێتەوە، بەڵام عەلی و فاتیمە و حەسەن و حوسەین ي دەگرێتەوە بە بەڵگەی فەرمودەکە، ئەمەش قسەیەکی پوچە، چونکە ئایەتەکە پەیوەستە بەوەی پێشووەوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ﴾[٢]، پاشان ئەم ئایەتەی بە دواوە هێنا ﴿وَٱذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ﴾[٣]. هەر هەموو ئەم ئایەتانە قسەکردنە لەگەڵ ژنانی پەیامبەر ﷺ.

دووەم: خوای گەورە لە باتی نونی ژنانە میمی جەمعی هێنا، چونکە ئەو ژنانە پەیامبەری خواشیان لەگەڵدا بەشدار دەبێت (ئاخر ئەو گەورەی ئەهل و بەیتە)، هەروەك خوای پەروەردگار لەبارەی خێزانەکەی ئیبراهیمەوە دەفەرموێ:
﴿ قَالُوٓاْ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۖ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ۚ إِنَّهُۥ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴾ {هود: ٧٣}.

---

(١) لە زمانی عەرەبیدا کۆی نێر بە (م) میمی جمع ئەبێ و جەمعی مێ بە (نّ) نونی ژنانە .. ئەبێ. جا خوای پەروەردگار قسە لەگەڵ ئافرەتانی پەیامبەردا ﷺ دەکات کەچی دەفەرموێ: ﴿ليذهب عَنكم﴾ نەیفەرمووە (عنكنّ)، لە کاتێکدا پاش و پێش و تەنانەت خودی ئایەتەکەش قسەکردنە لەگەڵ ژنەکانی پەیامبەردا ﷺ. هۆکارەکەشی ئێستا نووسەر ڕوونی دەکاتەوە. (وەرگێڕ)

(٢) واتە: (ولە ماڵەکانی خۆتاندا بمێننەوە..).

(٣) واتە: (ویرکەنەوە لەوەی کە دەخوێندرێت لە ماڵەکانتاندا..).

واتە: (فریشتەکان فەرموویان: ئەتو سەرت لە فەرمانی خوا سوڕدەمێنێ، ڕەحمەت و بەرەکەتی زۆری خواتان لەسەر بێ ئەی ئال و بەیتی ئیبراهیم، بەڕاستی خوا سوپاسکراوی چاکە فراوانە).

دەفەرموێ: ﴿ عَلَيْكُمْ ﴾ لە کاتێکدا ئەوان دووانن تەنها ئیبراهیم و خێزانەکەین.

دیسانەوە خوای پایە بەرز لە بارەی موساوە دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ءَانَسَ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ ٱمْكُثُوٓاْ إِنِّيٓ ءَانَسْتُ نَارًا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴾ {القصص:٢٩}.

واتە: (ئینجا کاتێك موسا ماوە دیاریکراوەکەی تەواو کرد (ماوەی شوانیەکە) لەگەڵ خێزانەکەی بە شەو ڕۆیشتن (لە مەدیەنەوە بۆ میصر) لە دوورەوە لای ڕاستی کێوی طور ئاگر و ڕوناکیەکی بینی، بە خێزانەکەی ووت: ئا لێرەدا بن، من بەڕاستی ئاگرێك بەدی دەکەم، بەڵکو هەواڵێکتان بۆ بێنم لای ئەو ئاگرە یا چڵوسکێکی ئاگرتان بۆ بێنم بەڵکو خۆتانی پێ گەرم کەنەوە).

دەفەرموێ: ﴿ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴾ کەچی تەنها ژنەکەی لەگەڵدا بووە.

هەروەها وتەی خێزانەکەی عەزیز: (سزای نیە ئەو کەسەی ویستبێتی خراپە لەگەڵ خێزانەکەتدا بکات جگە لە... تا کۆتایی ئایەتەکە)، کەچی مەبەستی خۆیەتی.

کە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾ لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ عَنكُمُ ﴾ لەبەر بەشداربوونی پەیامبەر خوا ﷺ لەگەڵ ژنەکانیدا، نەك ئەوەی کە عەلی و فاتیمە و حەسەن وحوسەین چووبێتنە ڕیزی ئەم ئایەتەوە. عەلی و فاتیمە و حەسەن وحوسەیني لە ئال و

بەیتن بە دەلیلی فەرمودەی کراسەکە نەك بە ئایەتەکـە، فـەرمودەی کراسـەکەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە عەلی و فاتیمە و حەسەن وحوسەین لـە ئـال و بـەیتی پەیامبەرن، کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ کراسەکەی داسـەریانە و پاشـان ئەمـەی خوێنـــــد: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾ کردیانی بە ئال و بەیتی خۆی.

سێیەم: واتای ئال و بەیتی پەیامبەر ﷺ، هەر خێزانەکانی پەیامبەر ﷺ بە تـەنها ناگرێتـەوە، هـەر عـەلی و حەسـەن و حوسـەین و فاتیمـەشی بەتـەنها ناگرێتەوە، بەڵکو جگە لەوانیش دەگرێتەوە، هـەروەك لـە فەرمودەکـەی زەیـدی کوڕی ئەرقەمدا هاتووە، لێیان پرسی: ژنەکانی بە ئـەهل و بـەیتی ئـەژمێردرێ؟ وتی: ژنەکانی لە ئەهل و بەیتین، بەڵام ئـەهل و بەیتەکـەی ئەوانـەن کـە خێـر و صەدەقەیان لەسەر حەرام کرابوو، ئەوانیش بریتین لە (ئالی عەلی و ئالی جەعفەر و ئالی عەقیل و ئالی عەبباس)، وتی: هەموو ئەمانە صەدەقەیان لەسەر حـەرام بوو؟ وتی: بەڵێ). کەواتە مـەفهومی ئـەهل و بـەیتی پەیامبـەر ﷺ بـۆ لـەوە زیاتریش فراوان بوویەوە.

جا ئەهل و بەیت، بە بەڵگەی ئایەتەکـە خێزانـەکانی دەگرێتـەوە. عـەلی و فاتیمە و حەسەن و حوسەینیش بە بەڵگەی فەرمودەی پۆشاکەکە و فەرمودەکەی زەیدی کوڕی ئەرقەم، دەیانگرێتەوە.

هەروەها ئالی عەبباسی کوڕی عەبدولموتەلیب و ئالی عەقیلی کـوڕی ئـەبو تالب و ئالی جەعفەری کوڕی ئەبو تالبیش دەگرێتەوە بـە فەرمودەکـەی زەیـدی کوڕی ئەرقەم.

هەموو ئا ئەمانە ئەهل و بەیتی پەیامبەرن ﷺ، بەڵکو هەموو بەنی هاشم لە ئەهل و بەیتی پەیامبەرن ﷺ، کە هەموو ئەوانەن وا صەدەقەیان لەسەر قەدەغە کراوە.

بە بەڵگەی فەرمودەکەی عەبدولموتەلیبی کوڕی ڕەبیعەی کوڕی حارسی کوڕی عەبدولموتەلیب، ئەڵێ: ڕەبیعەی کوڕی حارس و عەبباسی کوڕی عەبدولموتەلیب دانیشتن و وتیان: بەخوا ئەگەر ئەم دوو منداڵەمان (بە من[1] و فەزلی کوڕی عەبباسیان ووت) بناردایە بۆلای پەیامبەر ﷺ و قسەیان لەگەڵ بکردایە، بەڵکو هەردووکیانی بکردایە بە بەرپرسی ئەم خێر و صەدەقانە، ئەوەیان کە لەسەربوو ئەنجامیان دەدا و لەوەش بەر خەڵك دەکەوێ شتێك بەر ئەمانیش دەکەوت، ئەڵێ: ئەوان لەم قسەو باسانەدا بوون عەلی کوڕی ئەبو تالب هات و لایان وەستا، ئەوانیش باسەکەیان پێ ووت، عەلی وتی: کاری وا مەکەن، بەخوا بۆتان ناکات، ڕەبیعە چوو بە گژیدا و وتی: سوێند بەخوا بۆیە وا ئەڵێی حەسودیمان پێ ئەبەی، دە بەخوا تۆ بویتە زاوای پەیامبەری خوا ﷺ ئێمە حەسودیمان پێ نەبردیت.

عەلی وتی: بیان نێرن، ئەوان ڕۆیشتن و عەلی بۆخۆی پاڵکەوت.

ئەڵێ: هەرکە پەیامبەری خوا ﷺ نوێژی نیوەڕۆی تەواو کرد خێرا ڕۆیشتن بۆ هۆدەکەی، ئەڵێ: لەوێ دانیشتن تا هات، کە هات کردیە گوێمانە و فەرمووی: ئەو کەین و بەینەتان لەچیە، چیتان بە دەستەوەیە، پاشان ڕۆیشتە ژورەوە و ئێمەش لە دوای، جا ئەو ڕۆژە لە لای زەینەبی کچی جەحشدا بوو، ئەڵێ:

---

(١) بێژەری: (بە من...) عەبدولموتەلیبی کوڕی ڕەبیعەیە، گوتراویشە: ناوی موتەللیبە. ماناکەشی: یانی هەر یەك لە ڕەبیعە و عەبباس کوڕەکانی خۆیان: (عەبدولموتەلیب و فەزل) یان نارد بۆلای پەیامبەر ﷺ بۆ ئەوەی داوای ئیشێکی لێبکەن و ببێتە یارمەتی دەر بۆ ژن هێنانیان.

هەردووکمان چاوەڕێی یەکترمان دەکرد قسە بکەین، تا ئەوەبوو یەکێکمان هاتە گۆ و وتی: ئەی پەیامبەری خوا ﷺ تۆ چاکترینی خەڵکی ولە هەموو کەس باشتر سیلەی ڕەحم دەگەیەنی، ئەوەتا کاتی ژنهێنانمان هاتووە، بەڵکو بمانکەی بە بەرپرس بەسەر هەندێك لەم خێر و صەدەقانەوە، ئەوەی خەڵکی دەیکا ئێمەیش دەیکەین و لەوەی بەریان دەکەوێ ئێمەش بەرمان دەکەوێ، ئەڵێ: بێ دەنگ بوو و زۆری پێ چوو هەر هیچی نەفەرموو تا ویستمان قسەی لەگەڵدا بکەینەوە، ئەڵێ: بەڵام زەینەب لە پشت پەردەکەوە ئاماژەی بۆ کردین کە دووبارە لێی مەپرسن، ئەڵێ: دوای فەرمووی: (خێر و صەدەقە بۆ ئالی موحەممەد نییە، ئەمە چلکی دەستی خەڵکە)(١).

چوارەم: ئایەتەکە ئەوەی تێدا نییە کە خوای گەورە پیسی و تاوانی لێ دوور خستبێتنەوە، چونکە ئەم ویستە (إرادة)یە ئیرادەیەکی شەرعیە، ئیرادەی خۆشەویستیە، نەك ئیرادەی قەدەری. یانی: خوا پێی خۆشە لە پیسی و خراپی دوورتان خاتەوە، جا بێگومان خوای پەروەردگار پیسی و خراپی لە فاتیمە و عەلی و حەسەن و حوسەین و لە خێزانەکانی پەیامبەر ﷺ و هەروەها لە خانەوادەی عەقیل و خانەوادەی جەعفەر و خانەوادەی عەبباسیش دوور خستۆتەوە.

بەڵام ویستەکە ویستی شەرعیە، هەر بۆیە لە خودی ئەو فەرمودەیەدا هاتووە کە پەیامبەری خوا ﷺ بە پۆشاکەکەی داپۆشیون و فەرمویەتی: «اللهم هؤلاء أهل بيتي، اللهم اذهب عنهم الرجس»، (پەروەردگارا ئەمانە ئەهل و بەیتی منن، پەروەردگارا پیسی و خراپیان لێ دوور بخەرەوە)(٢).

---

(١) (أخرجه مسلم): كتاب الزكاة، ترك استعمال آل النبي ﷺ على الصدقة برقم (١٠٧٢).
(٢) (رواه الترمذي): كتاب المناقب، باب مناقب أهل بيت النبي ﷺ رقم (٣٧٨٧).

باشە ئەگەر خوا ﷻ پیسی و خراپی لێ دوور خستونەتەوە، ئیتر بۆچی پەیامبەری خوا ﷺ دوعای لێدورخستنەوەی پیسیان بۆ دەکات؟[1].

دوعاکەی پەیامبەریش ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئیرادەکە ئیرادەیەکی شەرعیە هەروەك خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾ وَٱللَّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلشَّهَوَٰتِ أَن تَمِيلُوا۟ مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ ۚ وَخُلِقَ ٱلْإِنسَـٰنُ ضَعِيفًا ﴾ {النساء:٢٦- ٢٨}. واتە: (خوا دەیەوێت بۆتان ڕون بکاتەوە و ڕێنموویيتان بکات بۆ ڕێوشوێنی ئەو خواناسانەی کە لە پێش ئێوەوە بوون و لێتان خۆش ببێت وە خوا دەیەوێت لێتان ببورێت، بەڵام ئەوانەی کە شوێن ئارەزوەکانی خۆیان کەوتوون دەیانەوێ لاتان بدەن بە لادانێکی گەورە * وخوا دەیەوێت ئەرکتان لەسەر سوك بکات چونکە ئادەمی بە لاواز دروست کراوە).

هەموو ئەم ویستانەی خوای گەورە باسی دەکات هەمووی ویستی شەرعین، بەڵێ خوا ﷻ دەیەوێ ئەرکەکان لەسەر هەمووان سوك بکات و خوا ﷻ دەیەوێ لە هەموو خەڵك خۆش ببێت، بەڵام ئایا لە هەموو خەڵك خۆش بووە؟ خەڵکی باوەڕدار و بێ باوەڕیان تێدایە، خوا ﷻ لە هەموو خەڵك خۆش نەبووە، ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُمْ فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُم مُّؤْمِنٌ ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ {التغابن:٢}. واتە: (خوا ئەو زاتەیە کە ئێوەی دروست کردووە، ئینجا هەندێکتان بێ باوەڕ و هەندێکی ترتان باوەڕدارن وە خوایە بینیایە بە هەر شتێك ئەنجامی دەدەن).

---

(١) تەنانەت لەلای شیعەی دوازدە ئیمامی دا، هەر دوازدە ئیمامەکە و فاتیمەشیان لەگەڵدا بێ بە پاکی دروست کراون [لەوەش زیاتر وەك لە حەدیسە صەحیحە نا صەحیحەکانیاندا هاتووە: خەڵك هەموو منالی زینان (أولاد البغايا) تەنها شیعەکەی خۆمان نەبێت].

پێنجەم: خوای پاك و بێ گەرد، دەیەوێت پیسی لە هەموو کەسێك و لە هەموو ئیماندارێك دوور خاتەوە.

بۆیە دەبینی پەیامبەری خوا ﷺ فەرمان دەکاتە موسڵمان کە ئەگەر ویستی نوێژ بکات با خۆی لە شوێنی پیس بە دوور بگرێت، خوای پاك و بێ گەرد دەفەرموێ: ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرۡ﴾ {المدثر:٤}. واتە: (و پۆشاکت پاك و خاوێن بکەوە). هەروەها فەرمانی کردووە بە دەست نوێژگرتن، هەروەها فەرمانی کردووە بە خۆشۆردن لە کاتی لەشگرانی دا[1].

شەشەم: پاککردنەوە تایبەت نییە بە عەلی و فاتیمە و حەسەن و حوسەین ڕەزای خوایان لێبێ، بەڵکو بۆ جگە لەوانیشە، هەورەك خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ {التوبة:١٠٣}. واتە: (لە ماڵ و داراییان صەدەقە و زەکاتێك وەربگرە و بە هۆیەوە پاکیان دەکەیتەوە لە گوناهـ و تاوان و دڵیان و ڕەوشتیان پوخت و خاوێن دەکەیت بەو ماڵ بەخشینە، هەروەها دوعای خێریان بۆ بکە بەڕاستی دوعای تۆ ئارامی و دڵخۆشیە بۆ ئەوان و خوا هەمیشە بیسەری زانایە).

هەروەها دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ إِلَى ٱلۡمَرَافِقِ وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ وَأَرۡجُلَكُمۡ إِلَى ٱلۡكَعۡبَيۡنِۚ وَإِن كُنتُمۡ جُنُبٗا فَٱطَّهَّرُواْۚ وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوۡ جَآءَ أَحَدٞ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءٗ فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمۡ وَلِيُتِمَّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ﴾ {المائدة:٦}. واتە: (ئەی

---

(١) هەروەکو لە فەرموودە صەحیحەکاندا هاتووە ئاماژە بۆ ئەمەدەکەن، بڕوانە کتێبە فیقهیەکان، بەشەکانی (طهارة).

ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، ئەگەر هەستان بۆ نوێژکردن ئەوە دەم و چاوتان بشۆن ئینجا دەستەکانتان تا ئانیشەکەکانتان پاشان دەستی تەڕ بهێننە سەرتاندا و پێکانتان بشۆن تا هەردوو قولە پێتان وئەگەر لەش گران بوون ئەوا خۆتان خاوێن بکەنەوە و خۆتان بشۆن و ئەگەر نەخۆش بوون یان لەسەفەردا بوون یان کەسێکتان هاتەوە لەسەر ئاو یان لەگەڵ خێزانەکانتاندا جووت بوون و ئاوتان دەست نەکەوت ئەوا بە خۆڵێکی پاك تەیەموم بکەن ئەو خۆڵە بهێنن بە ڕوخسارو دەستاندا، خوا نایەوێ تووشی هیچ تەنگی و نارەحەتیەکتان بکات بەڵکو ئەیەوێ پاکتان بکاتەوەو دەیەوێت نیعمەت و چاکەی خۆی تەواو بکات بەسەرتانەوە، بۆ ئەوەی شوکرانە بژێر بن).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ إِذۡ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنۡهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيۡكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ وَلِيَرۡبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمۡ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلۡأَقۡدَامَ ﴾ {الأنفال: ١١}.

واتە: (بیرکەنەوە کاتێك خوا وەنەوزی بەسەرتاندا هێنا (بۆ ئەوەی ترس و بیمتان لەدڵ نەهێڵێ و ببێتە) دڵنیایی بۆتان لەلایەن پەروەردگارەوە و بارانێکیشی لە ئاسمانەوە بۆ باراندن تا پاکتان بکاتەوە پێی وپیسی شەیتانتان لێ دوور بخاتەوە و دڵەکانتان دامەزراو و توند پەیوەست بکات پێکەوە وە بەو بارانە پێکانتان دامەزراو و جێگیر بکات).

جا هەموو ئەوان کە (سێ سەد وده وقسور دەبن) - لەسەر قیاس و مەزهەبی ئەوان بێ- ئەمانیش وەك ئەوان مەعصومن، چونکە خوا جل جلالە دەفەرموێ: ﴿لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ﴾ (تا پاکتان بکاتەوە پێی و پیسی شەیتانتان لێ دوور بخاتەوە).

حەوتەم: پاك بوونەوە لە پیسی مانای ئەوە ناگەیەنێت کە ئەوان خەلیفەی دوای پەیامبەرنﷺ، ئێمە دڵنیایین خوای گەورە عەلی پاك کردۆتەوە لە پیسی بۆیە بووە بە(مەولای) بڕواداران، هەروەهاحەسەن و حوسەین و فاتیمەش بە هەمان شێوە، هەروەها خێزانەکانی پەیامبەریش ﷺ و خوا جل جلالە ناوی ناون دایکانی ئیمانداران: ﴿ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ وَأَزۡوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمۡۗ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ إِلَّآ أَن تَفۡعَلُوٓاْ إِلَىٰٓ أَوۡلِيَآئِكُم مَّعۡرُوفٗاۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا﴾ {الأحزاب:٦}. واتە: (پەیامبەر ﷺ پێشترە بە بڕواداران لە خودی خۆیان، خێزانەکانیشی دایکی بڕوادارانن و خزمانیش لە قورئانی خوادا بۆ یەکتری لە پێشترن (میرات لە یەکتر بگرن)، لە ئیمانداران و کوچبەران، مەگەر خۆتان چاکەیەك بە دۆست و ئاشنا وخۆشەویستانتان بکەن، ئەو بڕیارە لە قورئاندا -یا لە لوح المحفوزدا- نووسراوە).

بە هەمان شێوە هاوەڵانی پەیامبەرﷺ، ئەوانیش هەر هەموویان خودا لە پیسی بە دووری گرتوون بە بەڵگەی ئەو ئایەتانەی کە پێشتر باسمان کرد[1] ئەوانیش دەبنە مەولای موسڵمانان، دوای ئەوەش پاکبونەوە لە پیسی (مەعصومیەت) ناگەیەنێ، چ جای ئیمامەت.

بە نیسبەت ئایەتی موباهەلەوە کە ئەفەرموێ: ﴿فَمَنۡ حَآجَّكَ فِيهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ فَقُلۡ تَعَالَوۡاْ نَدۡعُ أَبۡنَآءَنَا وَأَبۡنَآءَكُمۡ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمۡ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمۡ ثُمَّ نَبۡتَهِلۡ فَنَجۡعَل لَّعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَى ٱلۡكَٰذِبِينَ﴾ {آل عمران:٦١}.

ئەمە بەڵگەیە لەسەر فەزڵ و پلەوپایەیان و هیچ پەیوەندیەکی بە ئیمامەتەوە نییە نە لە نزیك و نە لە دورەوە.

* * *

(١) انظر: تفصيل الرد على هذه الشبهة في: (مختصر التحفة الاثني عشرية) ص ١٤٩.

باسی سێیەم

ئایەتی ویلایەت

بریتیە لەو فەرمایشتەی پەروەردگار: ﴿ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ ﴾ {المائدة:٥٥}. واتە: (بێگومان دۆست و پشتیوانی ئێوە تەنها خوا و پەیامبەرەکەیی و بڕوادارانن، ئەوانەی کە نوێژەکانیان بە ڕێك وپێکی بەرپا دەکەن و زەکات ئەدەن و بەردەوام ملکەچی فەرمانی خوان).

لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا باسی فەرمودەیەك دەکەن لە عەلیەوە کە نوێژی کردوە ولە ڕکوعدا بووە، جا هەژارێك هاتووە و داوای خێری لێکردوە، گوتراویشە: داوای زەکاتی لێکردوە، عەلیش دەستی درێژ کردوە و موستیلەیەکی لە دەستدا بووە، هەژارەکە موستیلەکەی بردووە، بۆیە خوای گەورە ئەم ئایەتەی نازلکردە خوارەوە ﴿ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ ﴾ ئەوان ئەڵێن: کەس لە رکوعدا زەکاتی نەداوە جگە لە عەلی نەبێ بۆیە عەلی وەلیە و کەواتە ئەو خەلیفەیە.

بەرپەرچ دانەوەی ئەمە لە چەند ڕویەکەوە:

یەکەم: ئەم چیرۆکە سەنەدێکی صەحیحی نییە و لە عەلیەوە رضي الله عنه ئیسپات نەبووە کە موستیلەیەکی بەخشیبێ لە ڕکوعدا، ئەوان دەیانەوێ مەدحی عەلی رضي الله عنه بکەن بەڵام نازانن زەمی دەکەن، ئەگەر چی عەلی رضي الله عنه پێویستی بە مەدحێك نییە کە سابت نەبووە، ئەوەی بۆ بەسە کە خوای گەورە و پەیامبەری خوا ﷺ مەدحی کردوون، خوای پاك و بێ پەڵە دەفەرموێ: ﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ۝١

ﭐلَّذِينَ هُمۡ فِي صَلَاتِهِمۡ خَٰشِعُونَ ﴾ {المؤمنون١-٢}. واتــە: (بەڕاســتی بــڕواداران ســەرکەوتوو و سەرفراز بوون، ئەوانەی کە لە نوێژەکانیاندا خاشع و گەردن کەچن بۆ خوا).

هەروەها پەیامبەری خـوا ﷺ دەفـەرموێ: (بـە ڕاسـتی لـە نوێـژدا مـرۆڤ مەشغەڵەتی هەیە)(١).

ئەی چۆن ڕازی ببین بۆ یەکێکی وەك عەلی کە لە گەورە و ئیمامی خاشعانە لە کاتی نوێژکردندا خێر بکات، ئەی نەیدەتوانی چاوەڕێ بکـات تـا نوێژەکـەی تەواو بکات؟ بێگومان دەیتوانی ئەوە بکات، دوای ئەوەش ئەبێ مرۆڤ هەرچەندی لە توانادایە هەوڵ بدات لە نوێژدا خاشع و گەردن کەچ بێت بۆ خـوا و شـتانێکی ئاوها دوا بخات بۆ دوای نوێژ.

دووەم: ئەصل لە زەکاتدا ئەوەیە کە کابرای زەکاتدەر دەستپێشخەری بکـات بۆ دەرکردنی زەکاتی ماڵەکەی، نەك ئەوەی چاوەڕێ بکات تـا داواکـەر دێ، جـا کامەیان باشترە ئەوەی کە کابرا پەلە بکات لە زەکاتدانەکە، یان لە مـاڵی خـۆی دابنیشێت و چاوەڕێ بکات بزانێ کەی لە دەرگای دەدرێ ئـەو کاتـە زەکاتەکـەی بدات؟ بێگومان یەکەمیان باشترە.

سێیەم: عەلی ﷺ لەسەردەمی پەیامبەری خـوادا ﷺ پیـاوێکی هـەژار و نەدار بووە، ئەوەتا دەبینی مارەییەکەی فاتیمە -ڕەزای خـوای لـێبێ-، بـەهۆی نەداریوە مارەییەکەی پارە نەبووە ، بـەڵکو بـریتی بـووە لـە تـەنها قـەڵغانێك،

(١) واتە: مرۆڤ مەشغول وسەرقاڵی زیکر و دوعا و قورئان خوێندن و تەسبیحات و موناجاتی خوایە، مەشغەڵەتێك کە لە هەموو کارێکی دەکاتەوە و دەیبڕێت.

پیاوێکی زۆر کەم دەست بووە، جا پیاوێکی وەك عەلی ﷺ ئەسڵەن زەکاتی لەسەر واجب نابێت بەڵکو لەسەردەمی پەیامبەری خوادا ﷺ زەکاتی هەر لەسەر واجب نەبووە.

چوارەم: ئەم ئایەتە مەدحی تێدا نییە بۆ زەکاتدان لە کاتی ڕکوعدا، وەگەرنا ئەگەر وابوایە ئەوا هەرکەسێك لە ڕکوعدا زەکاتی بدایە مەدح دەکرا و دەبووە سونەتێکیش، چونکە خوای گەورە ستایشی کەسێك دەکات زەکات دەدا ولە ڕکوعدایە بۆیە لە کاتی زەکاتداننداا ئەم کارە دەبووە سوننەتێك، جا کەسیش شتی وای نەوتووە.

پێنجەم: خوای گەورە باسی (إقامة الصلاة)[1] دەکات، نەك (أداء الصلاة)[2]، چونکە ئیقامەی نوێژ هەروەك ئیبن عەبباس دەڵێ: (بەو شێوەیە

---

(١) واتە: (بەرپا کردنی نوێژ) (جوان بە جێهێنانی) (بە ڕێك و پێکی بەجێهێنانی). (وەرگێڕ)

(٢) بەڵام ئەمەیان واتە: کردنی نوێژ. ئەمەش دوو واتای دوور لە یەکن و جیاوازن، خوای گەورە جل جلالە کاتێك فەرمان دەکات بە نوێژ لە هەر هەموو قورئاندا ووشەی اقامە (بەرپاکردن و بەڕێکی بەجێهێنان) بەکار دێنێ تەنانەت لە تەنها شوێنێکیشدا وشەی (أداء) بەکار نەهێناوە بۆ نوێژکردن، چونکە نوێژ بۆ ئامانجێك فەرز کراوە لە (ئەداء) دا بەدەست نایە بەڵکو لە بەجێ هێناندا بە دەست دێ، هەر چۆن لاشەی بێ ڕۆح بێ سودە بەهەمان شێوە نوێژی بێ خشوع بێ سودە، جا نوێژێك مرۆڤ دەگۆڕێ کە خشوعی تێدا بێت و لە واتای وشەکان بگا و ملکەچی خوا بێ تیایدا، ئەی نابینی لە ڕۆژانی هەینی و ڕۆژانی تریش مزگەوتەکان جمەی دێ لە نوێژکەران، بەڵام حاڵمان هەر وەك خۆیەتی، ڕەوشتی خۆمان، ماڵمان، منداڵمان، بازاڕمان، ئاکار و کردار و ڕەفتارمان، دەزانێ ئەو خەڵکە نوێژ بە خشوعەوە ئەکەن یان نا، لە تەراویحی ئەم ساڵدا دوای سەلامدانەوەی نوێژ پیاوێك دەمی هێنایە نزیك گوێمەوە و پێی وتم -کە ئەو خەڵکە زۆرەی بینی: ماشاء الله ئەم هەموو خەڵکە نوێژ دەکات بەس بۆ لە کڕین و فرۆشتنندا قۆڵ پیاو ئەبڕن، منیش وتم: خاڵۆ گیان ئەم خەڵکە هێشتا لە کڕین و فرۆشتندان، نەهاتوون بۆ مزگەوت، ئەوەی کە ئەیبینی لاشەیانە نەك ڕوح

ئەنجامی بدەی کە پەیامبەری خوا ﷺ بەجێی هێناوە)، یانی: بە تەواوی لە خاوێنیدا، لە بە جێهێناندا، لە کڕنوشدا، لە سوژدەدا، لە خشوعدا، لە ویردەکاندا، لە قورئان خوێندندا، ئا ئەمەیە ئیقامەی نوێژ (اقامة الصلاة).

کەواتە هۆکاری باسکردنی ڕکوع چییە لە دوای باسکردنی ئیقامەی نویژ؟

بێگومان مەبەست پێی ڕکوعێکی ترە.

مەبەست ملکەچییە بۆ خوای بەرز و پیرۆز.

هەروەك پەروەردگاری بەرز و مەزن لە بارەی داوودەوە -علیە السلام- دەفەرموێ: ﴿وَظَنَّ دَاوُۥدُ أَنَّمَا فَتَنَّـٰهُ فَٱسْتَغْفَرَ رَبَّهُۥ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾ {ص: ٢٤}. واتە: (داوود زانی کە تەنها ئێمە تاقیمان کردۆتەوە بۆیە داوای لێبوردنی کرد لە پەروەردگاری کەوت بە ڕوودا بە سوژدەی بردنەوە و تۆبەی کرد).

و دڵیان، هێشتا لە مزگەوتەکەش بیریان لای مامەڵە و ئەم لاو ئەولایە.. «الا ما رحم ربي نسأل الله العافية» بەڵکو تەنانەت خەڵکانێك باسێکیان بۆ گێڕامەوە کە کابرا دەناسن، ڕۆیشتووە= =بەغداد لە مزگەوت نوێژی کردووە، عەگاڵ بەسەرێکیش هاتووە و نوێژی کردووە، گوێی لە کابرای عەگاڵ بەسەر دەبێ ئەڵێ: الحمد لله رب العالمين...، ئەمیش بەخۆی ئەڵێ: ئەمرە ئەزانی ئەمیش نوێژ وە کوردیەوە ئەکا. ئەم کابرایە ڕیش سپی بووە چەند ساڵە وای زانیووە الحمد للە...کوردییە نەك عەرەبی. هەروەها پیاوێك هەبووە لە ئاوایی (خۆم پیاوەکە دەناسم و خزمی خۆمە ئێستا وەفاتی کردووە و خوا لێی خۆش بێ)، کاتێك نوێژی کردووە عادەتی وا بووە هەندێك دوعای کردووە بە عەرەبی، بۆیە خەڵکەکە پێیان ئەووت: فلان کەس نوێژ بە عەرەبیەوە ئەکا. (وایان زانیووە نوێژ کوردیە). دەی کەسێك لە واتاکان نەگات چۆن بگۆڕێت، داواکارم لە خوای گەورە هەموومان بگێڕێتەوە بۆ سەر ئەو ڕاستە شەقامەی ئەو پێی ڕازیە. آمین (وەرگێڕ)

کەچی خۆی داود چووە سوژدە، بەڵام ناوی (ڕکوعی) لێنا وەك ئاماژەیەك بۆ ملکەچی و زەلیلی لە بۆ پەروەردگار.

هەروەها خوای مەزن دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱرْكَعُوا۟ لَا يَرْكَعُونَ﴾ {المرسلات ٤٨}. واتە: (و ئەگەر پێیان بگوترێ کڕنوش بەرن و ملکەچ بن، کڕنوش نابەن و ملکەچ نابن). ئەمەش یانی: ملکەچ بن و تەسلیمی فەرمانی خوای بەرز و مەزن بن.

هەروەها لە بارەی مەریەمیشەوە دەفەرموێ: ﴿يَـٰمَرْيَمُ ٱقْنُتِى لِرَبِّكِ وَٱسْجُدِى وَٱرْكَعِى مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ﴾ {آل عمران: ٤٣}. واتە: (ئەی مەریەم فەرمانبەری پەروەردگارت بکە و شوژدە و کڕنوش بەرە لەگەڵ ئەوانەی کە کڕنووش دەبەن)، یانی: ئەی مەریەم ملکەچ و خاشع بە بۆ فەرمانی خوا جل جلالە، جا مەریەم لێبڕاو بوو بۆ خواپەرستی و لەو کەسانەیە کە نوێژی جەماعەتی لەسەر واجب نییە. جا مەبەستی خوای گەورە لەم ئایەتەدا ئەوە نییە کە باشتر وایە مرۆڤ لە کاتی کڕنوشدا زەکات بدات.

شەشەم: هۆکاری دابەزینی ئەم ئایەتە، ئەوەیە، کە کاتێك بەنی قەینوقاع پەیمانەکەی نێوان خۆیان و پەیامبەری خوایان ﷺ شکاند، ڕۆیشتن بۆلای عوبادەی کوڕی صامت و ویستیان بیخەن لەگەڵ خۆیاندا، بەڵام ئەو وێڵی کردن و دژایەتی کردن و دۆستایەتی خوا و پەیامبەری کرد ﷺ، ئەوەبوو خوای پەروەرگدار ئەم ئایەتەی دابەزاندە خوارەوە: ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ﴾[1] {المائدة: ٥٥}. یانی: حاڵیان ئەوەیە کە لەهەموو ئیش و کار و

(١) (تفسير الطبري) (٦/ ١٧٨).

بارێکیاندا ملکەچی خوای گەورەن، بۆیە دەبینی خوا ﷻ لە سەرەتای ئەو ئایەتانەوە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلْيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُۥ مِنْهُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ {المائدة:٥١}. واتە: (ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە جولەکە و گاور مەکەن دۆست و پشتیوانی خۆتان ئەوانە هەندێکیان دۆستی یەکترن، جا ئەوەتان لەوان بکاتە دۆست و پشتیوان ئەوا بەڕاستی ئەویش لەوانە، بێگومان خوا ڕێنمووی گەلی ستەمکاران ناکات).

مەبەست پێی: عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول، چونکە ئەو دۆست و پشتیوانی بەنی قەینوقاع بوو، کاتێکیش ناکۆکی کەوتە نێوانیان و پەیامبەری خواوە ﷺ، چوو پشتگیری کردن و دۆستایەتی بۆ دەربڕین و لەگەڵیاندا ڕاوەستا، تەنانەت چووەلای پەیامبەری خوا ﷺ تکایان بۆ بکات، بەڵام عوبادەی کوڕی صامت تەبەڕای لێکردن، بۆیە خوای بەرز و مەزن ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلْيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ ﴾، ئیتر خوای گەورە دوا بەدوای ئەوە باسی سیفاتی ئیمانداران دەکات کە عوبادەی کوڕی صامت و شوێنکەوتوانێتی ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ ﴾. جا ئەم ئایەتە لەسەر عوبادەی کوڕی صامت ﷺ دابەزی.

حەوتەم: بێگومان هەموو کەسێك دەتوانێ شتی وا بڵێت. بۆ نمونە خۆشەویستانی موعاویە دەڵێن لەسەر موعاویە دابەزیوە و پاشان حەدیسێکی هەڵبەستراوی بۆ دێنن، هەروەکو غەیرە ئەوان هەستاون بە هێنانی فەرموودەیەکی هەڵبەستراو لەسەر عەلی. بە هەمان شێوە خۆشەویستانی عوسمانیش هەڵدەستن و ئەڵێن: لەسەر عوسمان دابەزیوە و پاشان فەرموودەیەکی هەڵبەستراوی بۆ دێنن.

هەشتەم: گریمان لەسەر عەلی ﷺ دابەزیوە، خۆ هیچ واتایەکی تێدا نییە بۆ ئەوەی کە خەلیفەی پەیامبەر بێ ﷺ، بەڵکو تەنیا ئەوەی تێدا دەخوێنینەوە کە پێویستە عەلی کوڕی ئەبو تالبمان خۆش بوێت، ئەی خۆ ئێمە خۆشیمان دەوێ - ڕەزای خوای لێبێ و ڕازی کا-.

نۆیەم: ئایەتەکە بە بێژە (لفظ)ی کۆ هاتووە، عەلیش تەنیا کەسێکە، ئێمە ئەگەرچی ئەڵێین دەکرێت بێژەی کۆ لە بۆ تاك بەکار بهێنرێ، بەڵام ئەسڵ ئەوەیە کە ئەگەر هاتوو کۆ بوو مەبەست پێی کۆ بێ مەگەر بە شان (قرینة)یەك نەبێت لەو ئەسڵەی لایبدات، لێرەشدا هیچ شانێکمان نییە.

دەیەم: ئەڵێن ئەم ئایەتە: ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمْ رَٰكِعُونَ﴾ بۆ کورت هەڵهێنان (حصر)ـە، [چونکە ئامرازی (إنّما)ی پێوەیە، کە بۆ حصر و کورت هەڵهێنانە] کەوابوو خیلافەتی ئەوانەی پێشو بەتاڵ دەکاتەوە کە مەبەستیان ئەبوبەکر و عومەر و عوسمانە، ئێمە پێشتر ئەوەمان پوچەڵکردەوە کە ئەمە لە بارەی عەلیەوە ادابەزی بێ، پاشان ئەگەر گریمان کرد کە ئەڵێت (إنما) بۆ حەصرە و خیلافەتی ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان پوچەڵ دەکاتەوە، ئەوا بەهەمان شێوە -ئەگەر بۆ حەصر بێت- خیلافەتی حەسەن و حوسەین و عەلی کوڕی حوسەین و موحەممەدی باقر و جەعفەر و ئەوانی تریش پوچەڵ دەکاتەوە ! ! [ئەمەش شتێکە ئەوان لەسەرەوە تا پێ ڕەفزی دەکەنەوە بەڵام بەبێ وەڵامێکی عەقڵی ئاراستەکراو].

یازدەیەم: هەرگیز خوای پاك و بێ گەرد بەوە وەسـف ناکرێـت کـە ئـەمیرە بەسەر بەندەکانیەوە و پێشەوایانە، بەڵکو خوا جل جلالە دروسـتکەر و ڕۆزی دەر و پەروەرگارو پادشایانە، دەی کەوای لێهات واتای ئایەتەکە چی لێ دێ؟!

بە هەمان شێوە لە بارەی پەیامبەری خواوە ﷺ شـتی وا نـاوترێ، ئەسـڵەن ئەو لەوە گەورە ترە شتی وای لە بارەوە بگوترێ.

* * *

باسی چوارەم

فەرمودەی مەنزیلە

پەیامبەری خوا ﷺ دەرچوو بۆ غـەزای (تـەبوك) و ئیزنـی کەسـی نـەدا لەگەڵی نەڕوا، کەسیش لە مەدینە نەمایەوە جگە لەم شەش کۆمەڵەیە نەبێت :

کۆمەڵەی یەکەم: ئەوانەی پەیامبەری خواﷺفەرمانی پێکردن بە مانەوە.

کۆمەڵەی دووەم: عوزردارەکان، لە نەخۆش و پیر و پەککەوتە و کەم ئەندام و کوێرو هەژار و هاوشێوەکانیان.

کۆمەڵەی سێیەم: ئافرەتان.

کۆمەڵەی چوارەم: منداڵان.

کۆمەڵەی پێـنجەم: بەجێماوە سەرپێچی کەرەکان، ئەوانـەی کـە سەرپێچـی فەرمانی پەیامبەری خوایانﷺکرد و مانەوە، کە بریتی بوون لە: کەعبی کـوڕی مالك و مورارەی کوڕی ڕەبیع و هیلالی کوڕی ئومەییە و لەگەڵ حەوتی تردا.

کۆمەڵەی شـەشەم: دەغەڵەکان (مونافیقەکان).

تەنها ئەم شەش کۆمەڵەیە، جا عەلی ؓ لە کۆمەڵەی یەکەمە لەوانەی کە پەیامبەری خوا ﷺ خۆی فەرمانی پێکردن بە دانیشتن و مانەوە لـە مەدینـەدا، بەڵام دەغەڵەکان دەستیان کردە قسەکردن و وتیان: کە بە عـەلی ووتوویـەتی لـە

مەدینە بمێنەوە حەتمەن ڕقی لە عەلی بووە[١]، ئەم قسەیە گەیشتە عەلی رضي الله عنه، ئەوەبوو کەوتە شوێن پەیامبەری خوا ﷺ و لە ڕیوایەتێکی تردا: بەدەم گریانەوە[٢] هاتو و وتی: ئەی پەیامبەری خوا لە نێو ژن و منداڵ بەجێم دێڵی ؟!

پەیامبەری خواش ﷺ دڵی خۆش کرد و فەرمووی: (بۆ ڕازی نابیت تۆ بۆ من وەك هارون بیت بۆ موسا؟ بەڵام ئەوندە هەیە پەیامبەر دوای من نییە)[٣].

ئەڵێن:کە دەفەرموێ: (بۆ ڕازی نابیت، تۆ بۆ من وەك هارون بیت بۆ موسا) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە عەلی خەلیفەیەی دوای پەیامبەرە ﷺ، چونکە دوای ئەوەی موسا دەرچوو بۆ لیقای پەروەردگاری هارون بوو بە جێنشین، کەواتە عەلی جێنشینی دوای پەیامبەری خوایە ﷺ.

ئەمەش قسەیەکی ناڕاستە لە چەند ڕویەکەوە:

یەکەم: هارون جێی موسای نەگرتۆتەوە، بەڵکو مەشهورە کە هارون -علیە السلام-ساڵێك پێش موسا وەفاتی کردوە[٤].

دووەم: کاتێك موسا ڕۆیشت بۆ لیقای پەروەردگاری، هارون لە شاردا مایەوە، سەرباز و سوپاشی هەموو لە لا بوو، موسا خۆی لەگەڵ هەندێ پیاودا

(١) (مختصر تاريخ ابن عساكر) (٣٤٧/١٧).

(٢) (مختصر تاريخ ابن عساكر) (٣٤٥/١٧).

(٣) (صحيح البخاري)، كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب علي حديث (٣٧٠٦). (صحيح مسلم)، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل علي حديث (٢٤٠٤). دون أن تذكر تفاصيل القصة عندهما.

(٤) (تاريخ الطبري) (٣٠٤/١). (البداية والنهاية) (٢٩٧/١).

چوو بۆ لیقای پەروەردگاری، بەڵام عەلی لە مەدینـەدا کەسـی لەگـەڵ نەمایـەوە جگە لە سەرپێچی کەران و ئەوانەی خودی پەیامبەری خـوا ﷺخـۆی فـەرمانی پێکردن بە مانەوە، کەوابوو دوو حاڵەتی جیاوازە.

سێیەم: پەیامبەری خوا ﷺ تەنها دڵی عەلی ﷺ داوەتەوە وخۆش کردووە، چونکە عەلی هـاتووە سـکاڵا دەکـا، جـا ئەگـەر عـەلی ﷺ نەهاتایـە بـۆلای پیغەمبـەری خـوا ﷺ ئـەویش ئـەو قسـەیەی نـەدەکرد، بـۆی ڕونکـردەوە کـە مەسەلەکە وا نییە، تۆ نابەم لەبەر ئەوە نییە حـەزت لێنەکـەم، ئـەزانی کاتێـك موسـا چـوو بـۆ لیقـای پـەروەردگاری هـارونی لـە جێـی خـۆی دانـا و هـیچ عەیبەیەکیشی بۆ هارون تیا نەبوو، تۆش بەهەمان شێوە کە دەرچووم و لـەجێی خۆم دامناوی هیچ عەیب و عارێکی تێدا نییە بۆت.

لەوانەیە ئەگەر غەیرە عەلیش ئەوەی پـێ بگوترایـە کـە بـە عـەلی گـوترا ئەویش ئەو سکاڵایەی بکردایە کە عەلی کـردی دوور نـەبوو پەیامبـەری خـوا ﷺهەمان قسەی بۆ ئەویش بکردایە، تەنها عەلیش ئەم سکاڵایەی کرد و غەیرە وی نەیکرد، چونکە پەیامبەری خواﷺ باقی والیەکانی تری لە لای ژن و منداڵ بە تەنها بەجێ نەدەهێشتن بەڵکو دەیکردن بە جێنشین بەسەر پیاوانیشەوە، ئینجا عادەتی وا نەبووە هەموو سوپاکە دەربکات.

عـەلی ﷺ کـە ئـەم کـارەی بـینی هەسـتی کـرد عەیبەیـە بـۆی، کـە دەغەڵەکانیش ئەو قسانەیانە کرد، کەوتە دوای پەیامبەرﷺ و پرسیاری ئـەم بـە جێ هێشتنەی لێکرد ئەویش بۆی ڕوونکردەوە کـە ئەمـە بـەهۆی ڕق لێبوونـەوە نەبووە، وا نییە کـە ئـەو مونافیقانـە ئـەیلێن، هـەروەکو چـۆن موسـا هـارونی بەجێهێشت منیش تۆ لە نێو خاوخێزانمدا بەجێ دەیڵم.

چوارەم: لەم غەزایـەدا پەیامبـەری خـوا ﷺ عـەلی وەکـو خەلیفـە بـەجێ نەهێشت بەسەر گشت مەدینەوە، بەڵکو بەتایبەتی بەسەر خانەوادەکەی خۆیـەوە بەجێی هێشت، هـەروەك مێژونوسـان باسـیان کـردوە وەك ئـیبن جـەری[1] وئـیبن کەسی[2].. وهتر، کەوا والی سـەر مەدینـە لـەو غەزایـەدا موحەممـەدی کـوڕی مەسلەمە بووە نەك عەلی کوڕی ئەبو تالب.

پێنجەم: ئاخر چۆن دەکـرێ ئـەم هێشـتنەوەی عەلیـە ﷺ بـە مەنقەبـە و ڕێزداری تێبگەین، کە هەرکاتێك پەیامبەری خوا ﷺ لە شار دەربچێ ئەوا عەلی ﷺ خەلیفەیەتی، کەچی دەبینین عەلی بە گریانەوە دەکەوێتـە دوای پەیامبـەری خوا ﷺ؟ ئێمە لەم واتایە تێگەیشتین بـەڵام عـەلی ﷺ تێنەگەیشـت، ئەگـەر بـە جێهێشتنی عەلی خۆی بۆ خـۆی مەنقەبـە بوایـە ئـەوا عـەلی نەدەکەوتـە دوای پەیامبەر ﷺ و ئەیزانی کە هەرکات پەیامبەری خوا ﷺ دەرچـوو ئـەم خلیفـەی ئەوە.

شەشەم: پەیامبەری خوا ﷺ دوای عـەلی خـەڵکی تـری بـەجێ هێشـتووە وکردویەتی بە والی، ئەوەتا دوای غەزای تەبوك کە پەیامبەری خوا ﷺ دەرچـوو بۆ حەجی ماڵئاوایی عەلی هەر لە یەمەن بوو لە مەدینە نەمایەوە.

سەبارەت بەوەی پەیامبەر ﷺ عەلی چواندە بە هارون !

---

(١) (تاريخ الطبري) (٢/٣٦٨). بەڵام ئەم ئەڵێ والی سەر مەدینە سیباعی کـوڕی عەرفەتـە بووە.

(٢) (البداية والنهاية) (٥/٧).

ئەڵێین: پەیامبەری خوا ﷺ ئەبوبەکر و عومەری شوبهاندوە بە لە هارون گەورەتر، لە غەزای (بەدر)دا کاتێك پرسی (دیلەکان) هاتە پێشەوە پەیامبەری خوا ﷺ هات پرسی بە ئەبوبەکر[1] کرد، ئەبوبەکر وای پێ باش بوو عەفو بکرێن وبریتی(فدیە) لە کەس و کاریان وەربگیرێت، بەڵام عومەر ﷺ وتی بکوژرێن باشترە، پەیامبەری خوا ﷺ بە ئەبوبەکری فەرموو:

(نمونەی تۆ وەکو نمونەی ئیبراهیم وایە کاتێك فەرمووی ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ فَمَن تَبِعَنِى فَإِنَّهُۥ مِنِّى وَمَنْ عَصَانِى فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ {ابراهیم:٣٦}، واتە: (ئەی پەروەردگارم بێگومان ئەو بتانە زۆر لەو خەڵکەیان گومڕا کردووە، جا هەر کەسێ لە ڕۆڵەکانم شوێنم کەوت ئەوە بێگومان لە منە و هەرکامیان سەرپێچی کردم بێگومان هەر تۆ لێبوردەی میهرەبانی).

هەروەها نمونەی تۆ وەکو نمونەی عیسا وایە کاتێك فەرمووی: ﴿ إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾ [المائدة: ١٨}، واتە: (ئەگەر سزایان بدەی ئەوە بێگومان بەندەی خۆتن، ئەگەر لێشیان خۆش ببی بێگومان هەر تۆی بەدەسەڵاتی کار دروست).

پاشان ڕووی کردە عومەر و پێی فەرموو: (ئەی عومەر نمونەی تۆش وەکو نمونەی نوح وایە کاتێك فەرمووی: ﴿ وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى ٱلْأَرْضِ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا ﴾ [نوح:٢٦}، واتە: (نوح فەرمووی: ئەی پەروەردگارا هیچ کەسێك لە بێ بڕوایان لەسەر زەوی مەهێڵە).

---

(١) مەسەلەی چواندنی ئەبوبەکر و عومەر ڕەزای خوایان لێبێ لە لایەن پەیامبەرەوەﷺ، فەرمودەیەکی زەعیفە، ئەمما ڕاوێژ پێکردنیان فەرمودەیەکی صەحیحە و لە بوخاری دا هاتووە.(وەرگێڕ)

هەروەها نمونەی تۆ وەکو نمونەی موسا وایە کاتێك فەرمووی: ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَآ إِنَّكَ ءَاتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُۥ زِينَةً وَأَمْوَٰلًا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا۟ عَن سَبِيلِكَ ۖ رَبَّنَا ٱطْمِسْ عَلَىٰٓ أَمْوَٰلِهِمْ وَٱشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا۟ حَتَّىٰ يَرَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴾ {يونس ٨٨}[(١)].

واتە: (وموسا فەرمووی: ئەی پەروەردگارمان بەڕاستی تۆ لە ژیانی دونیایادا هۆکاری ڕازانەوە و ماڵ و سامانی زۆرت بەخشیە فیرعەون و کۆمەڵەکەی، بۆ ئەوەی خەڵك ڕێگای تۆ وێڵکەن، ئەی پەروەردگارا ماڵ و سامانیان لەناو بەرە و تەفر و توانای بکە ودڵەکانیان ڕەق و ڕەش بکە و ئیمان نەهێنن هەتا سزای سەخت و ئازاردەری تۆ دەبینن)..

ئەوەتا پەیامبەر ﷺ ئەبوبەکر دەشوبهێنێ بە ئیبراهیم و عیسا، عومەریش دەچوێنێ بە نوح و موسا، ئەمانەش لە پەیامبەرە (أولو العزم) (خۆڕاگرە نەبەز) ـەکانن و باشترین کەسن لە دوای پەیامبەری خوا ﷺ و پلەشیان لە هارون بەرزترە سەلات و سەلامی خوا لەسەر هەموویان بێت، جا بۆیە چواندنی عەلی بە هارون لە لایەن پەیامبەرەوە ﷺ باشتر یا گەورە تر نییە لە چواندنی ئەبوبەکر و عومەر لە لایەن پەیامبەرەوە ﷺ بە ئیبراهیم و عیسا و موسا و نوح -عليهم السلام-.

* * *

(١) أخرجه أحمد (٣٨٣/١) ورجاله ثقات الا أبا عبيدة بن عبدالله بن مسعود لم يسمع من أبيه.

باسی پێنجەم

ئایەتی «ذِوي القُربى»

ئەم ئایەتە بریتیە لەو فەرمایشتەی خوای بەرز و پیرۆز کە ئەفەرموێ:

﴿ذَٰلِكَ ٱلَّذِى يُبَشِّرُ ٱللَّهُ عِبَادَهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ۗ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ۗ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُۥ فِيهَا حُسْنًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ﴾ {الشورى:٢٣}. واتە: (ئەو بەخششە ئەوەیە کە خوا موژدە دەدات بە بەندەکانی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوە و کردەوە چاکەکانیان کردووە، (ئەی موحەممەد پێیان) بڵێ: داوای هیچ پاداشتێکتان لێ ناکەم لەسەر ئەم بانگەوازەم مەگەر خۆشویستنی خزمایەتی وە هەر کەس هەر چاکەیەك بکات بۆی زیاد دەکەین بە چەند بەرانبەر بەڕاستی خوا لێبوردەی سوپاسگوزارە).

دەڵێن: پەیامبەری خوا ﷺ فەرمانی بە خەڵك کردووە بە خۆشویتنی خزم ونزیکەکانی، تەنانەت هەندێکیان ئیجماع لەسەر ئەوە دەهێنێتەوە کەوا لەسەر ئالی موحەممەد دابەزیوە، ئەمەش ڕاست نییە.

فەرمودەکە بوخاری لە صحیحەکەید[1] دەریهێناوە لە ڕێگەی سەعیدی کوڕی جویەیرەوە، ئەڵێ: پرسیار کرا لە ئیبن عەبباس لە بارەی ئەم فەرمایشتەی

---

(١) كتاب التفسير: سورة الشورى، باب المودة في القربى برقم (٤٨١٨).

پەروەردگارەوە: ﴿قُل لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ أَجۡرًا إِلَّا ٱلۡمَوَدَّةَ فِي ٱلۡقُرۡبَىٰ﴾. منیش وتم -واتە سەعیدی کوڕی جوبەیر- یانی: (مەگەر خۆشویستنی خزمایەتی نەبێت)[(١)].

ئەوەبوو عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ئاوڕی دایەوە[(٢)] و وتی: (پەلەت کرد، دەبەخوا تیرەیەك نییە لە قوڕەیش ئیلا موحەممەد بە خزمایەتی دەیانگاتێ).

پاشان فەرمووی: مەگەر ئەو پەیوەندیە خزمایەتە بپارێزن کە لە نێوان من و ئێوەدا هەیە.

خوای پەروەردگار لەبارەی پەیامبەرەکەیەوە ﷺ دەفەرموێت: ﴿قُلۡ مَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٖ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُتَكَلِّفِينَ﴾ {ص:٨٦}. واتە: ((ئەی موحەممەد) بڵێ: من لەسەر گەیاندنی ئەم ئایینە داوای هیچ پاداشتێك لە ئێوە ناکەم و من لەو کەسانەش نیم کە درۆ هەڵبەستم و زۆر لە خۆ بکەم).

هەروەها دەفەرموێ: ﴿قُلۡ مَا سَأَلۡتُكُم مِّنۡ أَجۡرٖ فَهُوَ لَكُمۡ﴾ {سبأ: ٤٧}. واتە: ئەی موحەممەد بڵێ: من هەر پاداشتێکم لێ داواکردوون ئەوە بۆ خۆتان بووە، پاداشتی من تەنها لەسەر خوایە و هەر خوا ئاگادارە بەسەر هەموو شتێکەوە).

---

(١) ذكر الأنطاكي في كتابه (لماذا اخترت مذهب الشيعة؟) هذا الحديث وبتره هنا، ونسب كلام سعيد الى ابن عباس ص ٨٤.

(٢) سەرنجی برای خوێنەر بۆ ئەوە ڕادەکێشم کەوا ئیبن عەبباس هاوەڵێکی پایەبەرزە دەریایەکە لە زانست، پەیامبەری خوا ﷺ دوعای بۆ کردوە و دوعایشی گیرایە، کە خوای گەورە فێری تەفسیر و حیکمەتی بکات، بەراستی دوعاکەی گیرابوو، هەروەها ئیبن عەباس یەکێکە لە خزم و نزیکەکانی پەیامبەر ﷺ (کوڕی مامی پەیامبەرە)، کەچی ئەم خزمایەتیەش نەبووە ڕێگرێك لە بەردەمی لە تەفسیر کردنی ئایەتەکە بەشێوەیەکی ڕاست و صەواب، بەو شێوەیەی خوا فەرمانی پێکردووە.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ﴾ {یوسف:١٠٤}. واتە: (و تۆ ئەی موحەممەد داوای هیچ جۆرە ئەجر و پاداشتێکیان لێ ناکەی لەسەر گەیاندنی ئەم قورئانە، ئەو قورئانە پەند و ئامۆژگاریە بۆ جیهانیان).

هەروەها دەفەرموێ: ﴿قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا﴾ {الفرقان: ٥٧}. واتە: ((ئەی موحەممەد بڵێ: من لەسەر گەیاندنی ئەو پەیامە هیچ پاداشتێکم لە ئێوە ناوێ، جگە لەوەی کە کەسێك پارە وماڵ ببەخشێت لە ڕێگای خوادا -ئەوەش هەر پاداشت نییە بۆ من چونکە لە بۆ خۆتانە و قازانجی خۆتانی تێدایە-)).

قورئانیش هێندێکی هێندێکی تری بەڕاست دەخاتەوە و هەرگیز هێندێکی دژ بە هێندێکی تری نییە.

هەروەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُوا۟ فِيهِ ٱخْتِلَٰفًا كَثِيرًا﴾ {النساء:٨٢}. واتە: (خۆ ئەگەر لە لایەن جگە لە (الله)ەوە بوایە، ئەوا بێگومان جیاوازیەکی زۆریان تێدا دەبینی).

کەواتە هەرگیز مومکین نییە خوای پایەبەرز لەم هەموو ئایەتانەدا باسی ئەوە بکات پەیامبەری خواﷺ داوای پاداشتی لێ نەکردوون وە برا پەیامبەرەکانیشی بەهەمان شێوە، کەچی دوای ئەم هەمووە ئایەتێ دێ و ئەڵێ: بەڵێ داوای پاداشتێکتان لێدەکات کە بریتیە لە خۆشویستنی خزمەکانی!!

پەیامبەری خوا ﷺ هەرگیز داوای پاداشت ناکات، ئیتر چۆن بانگەشەی ئەوە دەکەن کە پەیامبەری خوا ﷺ فەرمویێتی: (من تەنها داوای تاکە پاداشتێکتان لێ دەکەم ئەویش ئەوەیە کە خزمەکانی منتان خۆش بوێت!! هەرگیز.

پەیامبەر ﷺ داوای پاداشت ناکات بەڵکو هەموو پەیامبەرانی تریش بە هیچ شێوەیەك داوای پاداشتیان لە گەلەکانی خۆیان نەکردوە.

ئەوە نوحە بە گەلەکەی خۆی ئەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ { الشعراء: ١٠٩ }(١).

هود بە گەلەکەی ئەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾

صالح بەگەلەکەی ئەفەرموێ ﴿ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾

لوط بە گەلەکەی ئەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾

شوعەیب بەگەلەکەی فەرموی: ﴿ وَمَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾

پەیامبەرمان ﷺ بەڕێزترین و باشترینی پەیامبەرانە، بۆیە ئەو لە پێشترە لەوەی داوای پاداشت لە گەلەکەی خۆی نەکات، ئەمەش بە ڕاستخەرەوەی فەرمایشتی ﴿إِلاّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾.

وە واتای (إلاّ) لێرەدا یان (هەڵاوێرێکی پەیوەستە- استثناء المتصل)ـە، یان (هەڵاوێرێکی جیا - إستثناء المنقطع)ـە، یانی بە واتای (لكنّ) دێت، لێرەشدا

---

(١) واتە: (من داوای هیچ پاداشتێکتان لێ ناکەم لەسەر ئەم بانگەوازە، پاداشتی من تەنها لەسەر پەروەردگاری جیهانیانە).

ئەمەیان ڕاستە، بە بەڵگەی ئەو ئایەتانەی کە ئێستا باسمان کردن، ئەویش ئەوەیە کە پەیامبەری خوا ﷺ هەرگیز داوای پاداشت ناکا، ئا بەم شێوەیە واتای فەرمایشتەکەی خوا -سبحانه-: ﴿إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ دەبێتە: بەڵام لەگەڵما چاك بن بە هۆی ئەو خزمایەتیەی بەینمانەوە، مـن خـزم و نزیکـی ئێـوەم، لـێم گەڕێن با بانگەوازی خۆم بکەم، لە پەیامبەریشەوە ﷺ سابت بووە کە داوای لـە قوڕەیش کردوە وازی لێ بێنن بەڵکو بانەگەوازەکەی بکا، ئەگەر سەرکەوت ئـەوا ئەوانیش لەگەڵیان، خۆ ئەگەر کوژرا ئەوان لە خوێنی ڕزگاریان دەبێت.

هەروەك دیارە پەیامبەری خوا ﷺ هەرگیز داوای پاداشتی نەکردووە لـە بـۆ خزمان ونزیکانی.

هەروەها ئەگەر ئایەتەکە مەبەستی پاداشت بوایە لە بۆ خزمانی وی ئەوا ئەیفەرموو: (لِذِ القُرْبَى) یان (لِذَوِي القُرْبَى)، بەڵام بڵێت (في القُرْبَى) ئەوا صەح نییە، بەڵگەی ئەمەش ئەو ئایەتە وا خوای پابەرز باسی (خُمس) دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَىْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَـٰمَىٰ وَٱلْمَسَـٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ إِن كُنتُمْ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ ٱلْفُرْقَانِ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ [الانفال:٤١] ، واتە: (و بزانن بێگومان هەر چیەکتان لە غەنیمەت دەستکەوت، ئەوا پێنجیەکی بۆ خوا و بۆ پەیامبەر و بۆ خزمانی پەیامبەر ﷺ و هەتیوان و هەژاران و ڕێبوارانە -چوار بەشەکەی تریشی بۆ تێکۆشەرانە کە لەو غەزایەدا بەشداریان کردوە- ئەگەر ئێوە باوەڕتان هەیە بە خوا و بەوەی ناردومانەتە خوارەوە بۆ سەر بەندەمان لە ڕۆژی جیاکردنەوەدا (جەنگی بەدر) ئەو ڕۆژەی کە هەردوو کۆمەڵەکە بەرەنگاری یەك بوون وە خوا

بەسەر هەموو شتێکدا دەسەڵاتدارە). دەبینی نەیفەرمووە: (فِي القُرْبَى) بەڵکو فەرموویەتی: (وَلِذِي القُرْبَى).

شەیخولئیسلام ئیبن تەیمیە: ئەڵێ: (هەموو ئەو ئامۆژگاریانەی کە لە قورئاندا هاتووە چ لە بارەی مافی خزمانی پەیامبەرەوە بێ ﷺ، چ لە بارەی مافی خزمانی خەڵکی ترەوە بێ، لە هەر هەموویدا ﴿ذَوِي القُرْبَى﴾ی بۆ بەکار هاتووە لە هیچ کامێکیاندا نەوتراوە (فِي القُرْبَى)»[1].

هەروەها دەڵێین: شیاو نییە بۆ شانی پەیامبەرایەتی داوای پاداشت بکرێ کە ئەویش بریتی بێت لە خۆشویستنی خزمەکانی، ئەمە لە سیفاتی دونیا ویستانە. بەڕاستی ئەم گوتەیە تۆمەتبارکردنی پەیامبەری خوایە ﷺ.

سەرباری هەموو ئەمانە، ئەم ئایەتە لە سورەتی(شوری) دایە، کە مەککیە، ئەی خۆ حەسەن و حەسەین جارێ ئەسڵەن هەر دروست نەکراون، عەلیش رضي الله عنه هێشتا فاتیمەی نەهێناوە، ڕەزای خوا لە هەمویان بێت.

[سەرباری ئەو هەمووە، گریمان وایە و ئەفەرموێ: بەس ئەوەم لێتان دەوێت نزیکەکانی منتان خۆش بوێ، ئەی هیچ بەڵگەیەکی تێدا نیە کەوا ئەوان خەلیفەی دوای پەیامبەرن و خیلافەتی غەیرە ئەوان بەتاڵە، هەر وەك ئەوان باوەڕیان پێیەتی بە پشت بەستن بەم ئایەتانە و هاوشێوەکانی].

❊ ❊ ❊

---

(١) (منهاج السنه) (١٠١/٧).

باسی شەشەم

فەرمودەی سەقەلەین

فەرمودەی: «تَرَكْتُ فِيكُم مَا إنْ تَمَسكْتُمْ بِهِ، لَنْ تَضِلّوا بَعْدِي أَبَداً كِتَابُ الله وعِتْرَتِي»[١]. واتە: (ئەوەم لە نێوانتاندا بە جێ هێشتووە کە ئەگەر دەستی پێوە بگرن، دوای من هەرگیز گومڕا نابن، ئەوەش کیتابەکەی خوا و خزمە نزیکەکانمە)

ئەم فەرمودەیە دەکەنە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە پێویستە ئیمانداران دەست بگرنە عیترەی[٢] پەیامبەری خواوە ﷺ، ئینجا ئەڵێن: ئەگەر هاتوو پێویست بوو دەست بگیرێت بەوانەوە، ئەوا ئەوان دەبێ ببنە کاربەدەست لە دوای پەیامبەری خواﷺو هەر ئەوان دەبێت ببنە خەلیفەی پەیامبەرﷺ.

ئەمەش بە هەمان شێوە لە چەند ڕویەکەوە بەرپەرچ دەدرێتەوە:

ڕوانگەی یەکەم: فەرمودەکە لە بارەی صیحەت و جێگیر بوونیەوە لە پەیامبەرﷺ قسەی لەسەرە، ئەوەی کە لە موسلمدا فەرمان کردنە بە دەستگرتنە کیتابی خوا و ئامۆژگاری کردن دەرهەق بە ئەهلوبەیت هەروەك لە فەرمودەکەی

---

(١) رواه الترمذي: كتاب المناقب، باب مناقب أهل البيت، حديث (٣٧٨٦). وفيه زيدٌ الانماطي، وهو منكر الحديث، والحديث له أكثر من طريق مع اختلاف ألفاظه، ولا تخلو جميعها عن ضعف. [ولكن صححه الالباني].

(٢) ئيبن الأثير: ئەڵێ :(عِتْرة الرجل: أخَصُّ أقَارِبه. وعِتْرةُ النبيﷺ: بَنْو عَبْد المُطَّلب. وقيل: أهلُ بيتِه الأقْرَبُون وهم أوْلادُه وعليٌّ وأوْلادُه. وقيل: عِتْرته الأقْرُبون والأبْعدُون منهم). انظر النهاية في غريب الحديث. (وەرگێڕ).

زەیدی کوڕی ئەرقەم لە صحیحی مسلم دا پێشتر باسمان لێوەکرد، وەسیەتی کرد بە قورئان و ئینجا هانی خەڵکیدا لەسەر دەستگرتن بە قورئانەوە، پاشان فەرمووی: (وە ئەهلو بەیتەکەم، خواتان بەیاد دێنمەوە لە ئاست ئەهلو بەیتەکەم، خواتان بەیاد دێنمەوە لە ئاست ئەهلو بەیتەکەم، خواتان بەیاد دێنمەوە لە ئاست ئەهلو بەیتەکەم [1].

کەواتە ئەوەی فەرمان کراوە بە دەست پێوەگرتنی قورئان بووە، ئەمما ئەهلوبەیتی پەیامبەرﷺ فەرمانی کردوە بەوەی ڕێزیان لێ بگیرێ و ئەو مافانەیان پێ بدرێ کە خوای گەورە پێی بەخشیون.

هەروەها لە فەرمودەکەی جابریش سابت بووە کە پەیامبەری خواﷺ، کە لە حەجی ماڵئاوایی ووتاری داوە، فەرموویەتی: (بەڕاستی لە نێوانتاندا شتێکم بەجێ هێشتووە کە ئەگەر دەستی پێوە بگرن گومڕا نابن ئەویش قورئانە[2].

جا ئەوە قورئانە کە ئەگەر مرۆڤ دەستی پێوە بگرێ هەرگیز گومڕا نابێت و باسی ئوهلوبەیتیشی نەکردوە.

ڕوانگەی دووەم: عیترەکانی پەیامبەرﷺ کێن؟ عیترەی کەسێك بریتیە لە خانەوادەکەی (ئەهل و بەیتەکەی)، عیترەی پەیامبەریشﷺ بریتیە لە هەموو ئەوانەی کە زەکاتیان لەسەر قەدەغە کراوە، ئەوانەش بریتین لە: نەوەکانی هاشمن، وتراویشە: نەوەکانی عەبدولموتەلیبی کوڕی مەنافیش دەگرێتەوە.

با ئێستا تەماشایەك بکەین بزانین کێ لە پێشترە بەدەستگرتن بەوانەوە؟

---

(١) صحيح مسلم: كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل علي، (٢٤٠٨).

(٢) (صحيح مسلم): كتاب الحج، باب حجة النبي، حديث (١٢١٨)

سوننە یان شیعە؟

شیعە ئەسڵەن ڕچە و سەنەدیان بۆ پەیامبەری خوا ﷺ نییە، خۆشیان دان بەمەدا دەنێن کە لە گێڕانەوەی کتێب و ریوایەتەکانیاندا سەنەدیان نییە، تەنها چەند کتێبێك بووە بینیویانەتەوە، ئیتر وتویانە: لێوەی ڕیوایەت بکەن هەموی ڕاستن[1].

سەبارەت بە سەنەدەکانیان: هەروەکو (حورڕلحاملی) و هی تریش لە پێشەوایانی شیعە وتویانە ئەسڵەن لەلای شیعە سەنەد هەر نییە و پشتیشی پێ نابەستن[2].

کەوابوو ئیتر بۆچی ئەوانەی کە لە کتێبەکانی خۆیاندا ڕیوایەتی دەکەن ئەڵێن ئەمە لە عیترەی پەیامبەرەوەﷺ سابت بووە [کە سەنەد نەبوو بە چ ئیسپات بوو]؟ بێگومان ئێمە شوێنکەوتووی ڕاستەقینەی عیترەی پەیامبەرین ﷺ، کە مافەکانیان دەدەین، نە دەخەینە سەری و نە لێی کەم

(١) کولەینی ڕیوایەت دەکا لە موحەممەدی کوڕی حوسەینەوە کە وتوویەتی: پرسیارم کرد لە ئەبو جەعفەری دووەم (موحەممەدی جەواد) وتم: قوربان شێخەکانمان لە ئەبو جەعفەر و ئەبو عەبدوڵڵاوە!ڕیوایەتیان کردوە، جا لەو ڕۆژگارەدا (تەقیە) زۆر توند بووە، بۆیە ناچاربوون ئەو کتێبانە بشارنەوە، ئیتر لێیانەوە ڕیوایەت نەکراوە، بەڵام دوای مردنیان کتێبەکان گەیشتۆتە دەست ئێمە؟ فەرمووی: (لێوەی ڕیوایەت بکەن، ئەوە ڕاستە). (الکافی (٥٣/١).

ئەبو جەعفەری دووەم: موحەممەدی کوڕی عەلی کوڕی موسای کوڕی جەعفەری کوڕی موحەممەدە، ئەوانەشی کە هاتوون بۆ لای قوتابیەکانی بوون، ئیتر چۆن ئەو کتێبانە هەمو صەحیح و ڕاست دەرچوون لە کاتێکدا سەنەدەکە پچڕاو (منقطع)ـە، بەو هەموو پچڕانە زۆرەشەوە.

(٢) بڕوانە: کتێبی (خاتمة الوسائل - الفائدة التاسعة) لەوێدا بەجوانی ڕونی دەکاتەوە کەوا دوازدە ئیمامی هیچ سەنەدێکیان نییە کە لەسەر ئەساسی ئەوە ڕیوایەتەکان تەصحیح و [پاڵاوتە] بکرێن، هەروەها مەسەلەی سەنەد شتێکی تازە داهێنراوە و بیدعەیە.

دەکەین، هەروەك پەیامبەری خواﷺ دەفەرموێت: (لە گەورە ڕاگرتنمدا سنور مەبەزێنن وەك گاورەکان عیسایان لە سنوری خۆی زیاتر گەورە کردەوە، تەنها بڵێن: بەندە و پەیامبەری خوا)[١].

ڕوانگەی سێیەم: ئیمام و زانای هەموو عیترەت عەلی کوڕی ئەبو تالیبەرضي الله عنه، دوای ئەو زانای ئوممەت عەبدوڵڵای کوڕی عەباس دێت، ئەو ئیبن عەباسەی کە ئیمامەتی ئەبوبەکر و عومەری دەخستە پێش عەلیەوەرضي الله عنه، تەنانەت لە خودی عەلیەوەرضي الله عنه سابت بووە کە وتوویەتی: «أفضل الناس بعد رسول الله أبوبكر وعمر»[٢]. واتە:(باشترین کەس دوای پەیامبەری خواﷺ ئەبوبەکر و عومەرە). تەنانەت لای شیعەکان لە عەلیەوە سابت بووە وتوویەتی: «أنا لكم وزير خير لكم مني أمير»[٣] واتە: (ئەمن وەزیرتان بم باشترە لەوەی ئەمیرتان بم).

ڕوانگەی چوارەم: ئەم فەرمودەیە هەر وەکو ئەو فەرمودەیەی پەیامبەری خوایەﷺ، کە دەفەرموێت: «تركت فيكم ما إن تمسكتم به لن تضلوا أبداً كتاب الله و سنتي»[٤]، واتە: (ئەوەم لە نێوانتاندا بە جێ هێشتووە کە ئەگەر دەستی پێوە بگرن هەرگیز گومڕا نابن، ئەویش قورئان و سوننەتی منە). هەروەها پەیامبەری خواﷺ دەفەرموێ: «عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي

---

(١) البخاري: كتاب أحاديث الأنبياء، باب قول الله تعالى: ﴿واذكر في الكتاب مريم﴾، حديث(٣٤٤٥).

(٢) البخاري: كتاب فضائل الصحابة، باب قول النبي لو كنت متخذا خليلا، حديث (٣٦٧١).

(٣) (نهج البلاغة): (ص ٩٥ ـ خطبة ٩٢).

(٤) (مستدرك الحاكم)(١/٩٣).

عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ»[1]، واتە: (دەست بگرن بە سوننەتی من و جێنشینە سەر ڕاستەکانی دوای منەوە، بە کاکیلەکانتان ئەو سوننەتانە بگرن). ئەوەتا فەرمان دەکات بە گرتنی بە کاکیلەکان.

هەروەها دەفەرموێ: «اقْتَدُوا بِاللَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ»[2]، واتە: (شوێنی دوانەکەی پاش من بکەون ئەبوبەکر و عومەر).

هەروەها دەفەرموێ: «اهْتَدُوا بِهَدْيِ عَمَّارٍ وَتَمَسَّكُوا بِعَهْدِ ابْنِ مَسْعُودٍ»[3]، جا هەرگیز ئەم فەرمایشتانە مانای ئیمامەتی لێوە نەفامراوە، ئەمە مانای ئەوەیە کە ئەوانە لەسەر ڕێنمویی پەیامبەرنﷺ، بۆیە ئێمەش ئەڵێین: هەرگیزا و هەرگیز عیترەی پەیامبەرﷺلەسەر گومڕایی کۆنابنەوە، بەڵام شوێنکەوتوانی عیترەتی پەیامبەرﷺکێن؟! ئەمەمان لەوە و پێش ڕوونکردەوە[4].

❊ ❊ ❊

---

(١) (رواه أبوداود: كتاب السنة، باب لزوم السنة، حديث (٤٦٠٧). (جامع الترمذي): كتاب العلم، باب ماجاء في الأخذ بالسنة، حديث (٢٦٧٦).

(٢) (رواه الترمذي: كتاب المناقب، باب مناقب أبي بكر وعمر، حديث (٣٦٦٢). (سنن ابن ماجه): المقدمة، باب مباب فضائل أصحاب النبي ﷺ، حديث (٨٦).

(٣) (رواه الترمذي: كتاب المناقب، باب مناقب عبدالله بن مسعود، حديث (٣٨٠٥).

(٤) بڕوانە: ل ٤١٩ لە باسی (فەرمودەی پۆشاکەکە).

باسی حەوتەم

فەرمودەی:«عەلی لە منە و منیش لە عەلیم»

ئەڵێن: پەیامبەری خوا ﷺ فەرمویەتی: «عَلِيٌّ مِنِّي وَ أَنَا مِنْ عَلِي وَلاَيُؤَدِّي عَنِّي إلاّ أَنَا أَو عَلِي»[1]، واتە: (عەلی لە منە و منیش لە عەلیم، کەس لە باتیم پەیمان هەڵناوەشێنێتەوە[2] مەگەر خۆم یا عەلی). بەڵگەیە لەسەر ئەوەی دوای پەیامبەر ﷺ عەلی خەلیفەیە.

وەڵام :

ئەم فەرمودەیە تەوەرەکەی لەسەر ئەبو ئیسحاقی سوبەیعیە [کە یەکێکە لە هەواڵخوانەکان]، ئەم پیاوە مودەلیسێکی[3] ناودارە، لە خەڵکانی لاوازەوە زۆر تەدلیس دەکات، خۆی ئەگەر بە ئاشکرا باسی لێوە بیستن بکا فەرمودەکەی صەحیحە بەڵکو لە بەرزترینی پلەکانی صەحیحە، قسە لەوەیە کە ئەگەر بە ئاشکرا باسی لێوە بیستن نەکا ئەوا ئەو کاتە فەرمودەکەی وەرناگیرێ.

---

(١) شطر الأول من الحديث أخرجه البخاري بلفظ: (أنت مني وأنا منك)، في كتاب الصلح، باب كيف يكتب هذا ما صالح فلان (٢٦٩٩). وأما زيادة: (ولا يؤدي عني إلا أنا أو علي) أخرجها أحمد(٤/١٦٤). (تهذيب التهذيب) (٨/٦٦).

(٢) (عادەتی عەرەب وابووە، ئەگەر هاتوو پەیمان بەستنێك یان پوچەڵکردنەوەی یان صولحێك لە نێوانیاندا هەبوایە ئەوا ئەبوایە گەورەکەیان یان کەسێك لە خزمە نزیکەکانی بەو کارە هەستایە، جگە لەمانە کەسی تریان قبوڵ نەدەکرد، جا ئەو ساڵەی پەیامبەر ﷺ ئەبوبەکری کردە پێشەوا کە حەج بە خەڵکی بکا، وای بە باش زانی عەلیش بە دوایدا ڕەوانە بکا بۆ ئەوەی ئەو پەیمانەی کە لە نێوان خۆیان موشریکەکاندا هەبوو پوچەڵ کاتەوە و ئەو ئایەتەی سورەتی بەرائەیان بە سەردا بخوێنێتەوە: ﴿إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا﴾. هەربۆیە کاتێك گەیشت ئەبوبەکر پێی ووت: ئەمیری یان مەئمور وتی: نا، مەئمورم) ا.هـ بڕوانە شەرحی ئەم فەرمودەیە لە (تحفة الاحوذي). (وەرگێڕ)

(٣) بۆ زانینی پێناسەی مُدلس بڕوانە (ل٢٨) پەڕاوێزی ژمارە (١).

ئەبو ئیسحاقی جەوزەجانی دەڵێ: (کەسانێك هەبوون لە خەڵکی کوفە لەوانەی کە مەزهەبیان چاك نەبوو -یانی شیعە- لەگەڵ ئەوەشدا گەورەی موحەدیسەکانی کوفە بوون وەکو ئەبو ئیسحاق و ئەعمەش و مەنسوڕ و زوبێد و هاودەمەکانی تریشیان، زانایان بە ڕاستگۆیان داناون لە فەرمودەدا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وەستاون لەو ڕیوایەتانەیان کە تدلیسیان تێدا کردوە لە ترسی ئەوەی نەوەکو شوێنی لێدەرهێنراو صەحیح نەبێت، سەبارەت بە ئەبو ئیسحاق ئەو لە کەسانێکەوە ڕیوایەت دەکا کە نەناسراون و باسیان نەگەیشتۆتە زانایان جگە لەوەندە نەبێ کە ئەبوئیسحاق لێیانەوە ڕیوایەت دەکا)[1].

سەرباری ئەوەش ئەڵێن: عەلی لە پەیامبەرە و پەیامبەریش ﷺ لە عەلیە لە شوێنکەوتن و سەرخستندا، بۆیە کاتێك لە شەڕی (ئوحود)، جولەیبیب دیاری نەما، پەیامبەری خوا ﷺ فەرمووی: «جولەیبیب بدۆزنەوە» ، ئەوانیش وتیان: نەمان بینیووە، فەرمووی: (لە نێو کوژراوەکان بۆی بگەڕێن)، ئەوەبوو دۆزیانەوە، تەماشا دەکەن کەوتووە و حەوت لە بێ باوەڕەکانیش لەدەوری کەوتوون، هەواڵیان دا بە پەیامبەری خوا ﷺ، ئەویش فەرمووی: (حەوتی لێ کوشتن پاشان کوشتیان، جولەیبیب لە منە و منیش لە ئەوم)[2].

هەروەها کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ باسی ئەشعەریەکانی کرد فەرمووی: (ئەوان لە منن و منیش لە ئەوانم)[3].

کە پەیامبەر ﷺ لەبارەی عەلیشەوە ﷺ دەفەرموێ: (ئەو لە منە و منیش لە ئەوم)، ئەوە ناگەیەنێ کە ئەو خەلیفەیە دوای پەیامبەر ﷺ، بەڵکو ئەمە بۆ

---

(١) (تهذيب التهذيب) (٦٦/٨)

(٢) (صحيح مسلم): كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل جليبيب، حديث (٢٤٧٢).

(٣) (صحيح مسلم): كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل الأشعريين، حديث (٢٥٠٠).

زیادەڕۆییە لە ڕونکردنەوەی یەکێتی ڕێبازی پەیامبەر ﷺ و ڕێبازی عەلی، هەروەها بۆ پابەند بوونی عەلیە رضي الله عنه بە گوێڕایەڵی پەیامبەرەوە ﷺ.

هەروەها عەلی پەیوەندی خزمایەتی و ژن و ژنخوازیی و شوێنکەوتن و هەستان بە ئەنجامدانی مافەکانی خوا و سەرخستن و پشتگیری کردنی لەگەڵ پەیامبەر ﷺ هەیە، بۆیە ﷺ دەفەرموێت: (عەلی لە منەو منیش لە عەلیم).

* * *

باسی هەشتەم

فەرمودەی «دوازدە ئیمامەکە»

زۆر جار فەرمودەی (دوازدە ئیمامەکە) دەکەنە بەڵگە، کە بە چەندین بێژە (لفظ) ڕیوایەت کراوە لە هەردوو صەحیحەکە و غەیری ئەویشدا هاتووە:

- (دوازدە ئەمیر دێن هەر هەموویان لە قوڕەیشن)[١].

- (بەردەوام ئەم دینە بەهێزە بە درێژایی حوکمی دوازە خەلیفە هەرهەمویان لە قوڕەیشن)[٢].

- (بەردەوام ئەم دینە بەهێزە و نابەزێ بەدرێژایی [حوکمی] دوازدە پیاو)[٣].

- (بەردەوام ئەم دینە لەسەر پێیە و سەقامگیرە بە درێژایی ماوەی دوازدە خەلیفە کە حوکمتان دەکەن، هەرهەمویان هەموو ئوممەتیان لەسەر کۆ دەبێتەوە)[٤].

ئەمانەی خوارەوەش ڕوونکردنەوەی ئەمەن:

* لە فەرمودەکەدا هاتووە دین بە درێژایی ماوەی خیلافەتیان بەهێزە و پاشان ئەو بەهێزیە نامێنێ، دەی بەهێزیەکە کەیە و بێ هێزیەکە کەیە؟

---

(١) متفق عليه: (صحيح البخاري) كتاب الأحكام، باب الاستخلاف، حديث(٧٢٢٢). و(صحيح مسلم)، كتاب الامارة، باب الناس تبع لقريش، حديث (١٨٢١).

(٢) (صحيح مسلم)، كتاب الامارة، باب الناس تبع لقريش، حديث (١٨٢١).

(٣) (صحيح مسلم)، كتاب الامارة، باب الناس تبع لقريش، حديث (١٨٢١).

(٤) أبو داود (٤٢٧٩)، والطبراني في الكبير(١٨٤٩).

* شیعە ئەڵێ: لە خیلافەتی ئەوانەی پێشودا دین هەرگیز بەهێز نەبووە، بەڵکو هەمیشە ئیمامەکانیان خۆیان شاردۆتەوە و ترساون و کاریان بە (تەقیە) کردووە، تەنانەت پێیان وایە خیلافەتی ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان زۆر خراپ بووە، تەنانەت عەلیش ؓ نەیتوانیوە دینە ڕاستەکە ئاشکرا بکات، ئەویش هەر کاری بە (تەقیە) کردووە، نەیتوانیوە قورئانە ڕاستەکە ئاشکرا بکات و نوێژی تەراویح مەنع بکات و زەواجی موتعە حەڵاڵ بکات.

* فەرمودەکە حەصری ژمارەی ئیمامەکان ناکات، تەنها هەواڵە کە دین لە ماوەی حوکمی ئەواندا بەهێزە.

* ویلایەتی مونتەزەر هەتا ڕۆژی قیامەتە، کەوابوو کەی بەهێز ئەبێ وکەی لاواز ئەبێ؟

* فەرمایشتەکەی پەیامبەر ﷺ: (هەرهەمویان لە قوڕەیشن) دوورە کە مەبەست پێی عەلی و منداڵەکانی بێتێ، تەنانەت خۆی ئەگەر بیشی فەرموویا: لە کوڕەکانی ئیسماعیلن، ئەوا شیعەش ڕاستەوخۆ دەیانووت کە ئیمامەکانیان لە نەوەکانی ئیسماعیلن.

* لە الصحیحدا هاتووە: (لە ئوممەتەکەمدا دوازدە مونافیق هەیە)[1] کەوابوو عیبرەت بە ژمارە نیە. قورئان باسی پەیامبەران و پەیامەکانیشیانی کردوە کەچی باسی ئیمامەکانی نەکردوە، لە کاتێکدا -لای ئەوان- ئیمامەکان

(١) أبو داود (٤٢٧٩)، والطبراني في الكبير (١٨٤٩).

باشتر و گرنگترن لە پەیامبەران [بۆ کەسێك زانیاری لەسەر کتێبەکانیان هەبێ ئەم ڕاستیەی لا ڕوونە].

* بۆچی عەلی ﷺ بە ڕاوێژ ڕازی بوو، بۆچی حەسەن دەست بەردار بوو بۆ موعاویە، بۆچی حوسەین بەیعەتی بە موعاویەدا، بۆچی هەموو ئیمامەکانیان بەیعەتیان بە خەلیفەکان داوە...؟

* چۆن دەکرێ عەلی دیاری کرابێ ودەقی لەسەر هاتبێ، کەچی ئەودەقانەی لە عەلیەوە ﷺ دەگێڕدرێنەوە پێچەوانەی ئەوەن، وەك لە (نهج البلاغة) هاتووە:

- (من ببمە وەزیرتان باشترە لەوەی ببمە ئەمیرتان)[1].

- کاتێك کە عەلیﷺ خیلافەتی گرتە دەست یەك دەقی نەهێنایەوە بەڵکو باسی ئەوەی کرد کە کردویانەتە کۆڵیەوە: (شورا تەنها بۆ موهاجیرین و ئەنسارە کە لەسەر کەسێکیش کۆبونەوە و ناویان لێنا ئیمام، ئەوە خوا پێی ڕازیە)[2].

- بەییاضی[3] ئەڵێ: (لە ڕاستیدا عەلی باسی دەقی بۆ هاوەڵان نەکرد) (الصراط المستقيم)

* کاتێك موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی حەسەن (النفس الزكية) ڕاپەڕی، صادق ڕێگەی دا بە موسا و عەبدوڵڵای کوڕی بڕۆنە ڕیزیەوە[1].

(١) (نهج البلاغة)(ص ١٣٦).
(٢) (نهج البلاغة) (ص ٣٦٧).
(٣) یەکێکە لە زانایانی شیعە، خاوەنی کتێبی (الصراط المستقيم إلى مستحقي التقديم). (و)
(١) (مقاتل الطالبيين) (٢٤٤).

* مەعقول نییە ئەو هەموو فەرموودانەی کە شیعە لە کتێبەکانی خۆیانـدا ڕیوایەتی دەکەن دەربارەی ئیمامەکانیان بە کۆمەڵ بێت یان بە تاك تـاك، دوایـی ئەم هەمووە ئەو ڕیوایەتانە وون دەبێت لە هەواڵخوانە گـەورەکانی شـیعە و لـەو گروپانەی شیعە کە لە دوای مردنی هەر ئیمامێکەوە تا ڕادەیەك ڕاجیاوازیان بـۆ دروست بووە، ئەمەش بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەن لەسەر ئەوەی کە ئەو ڕیوایەتانە بەم دواییە هەڵبەستراون.

* ویلایەتی ئیمامەکان لەلای ئەوان بە نهێنیە، لـە ڕەزاوە کـە وتوویـەتی: (ویلایەت خوا بەنهێنی بە جوبڕائیلی ڕاگەیاند، جوبڕائیلیش بە نهـێنی گەیاندیـە موحەممەد، موحەممەدیش بە نهێنی گەیاندیە عەلی، عەلیش بـەنهێنی گەیاندیـە ئەوەی خۆی ویستی لێبوو، پاشان ئێوە ئاوها بڵاوی دەکەنەوە؟! کێیە قسـەیەکی بیستووە وگلی داوەتەوە[1]. (الکافی).

*** وەسفەکانی دوازدە ئیمامەکە و کاتەکانیان :**

- خیلافەت دەگرنە دەست.
- لە سەردەمی ئەواندا ئیسلام بە هێز و دەسەڵاتە.
- خەڵکی لەسەریان کۆکن.

هیچ کامێك لە مانە تەتبیق نابنە سەر ئیمامەکانی شیعە، تـەنها لـە ڕوی ژمارەوە نەبێت. ئەو ژمارەیەش دوای فەرمودەکە بانگەشەیان بۆ کـردوە. ئەمـە سەرباری ئەوەی حەسەنی عەسکەری مردوەو وەچەی لێ بەجێ نەماوە.

(١) الكافي: كتاب الايمان والكفر، باب الكتمان (٢/٢٢٤).

باسی نۆیەم

فەرمودەی: «أنا مَدينةُ العِلم وعليٌّ بابُها»

ئەم فەرمودەیە ضعیفە، نە سەنەدی و نە مەتنی لە پەیامبەرەوە ﷺ جێگیر نابێ.

*** سەنەدەکەی:**

فەرمودەکە حاکم لە ئیبن عەباسەوە دەریهێناوە[1]، لە دوو ڕێگەوە :

یەکەم: سەنەدەکە ئەبو صەلتی هەرەوی (أبو الصَّلت الهَرَوي) تێدایە.

ئەبو حاتم ئەڵێ: لای من ڕاستگۆ نییە.

عوقەیلیش ئەڵێ: ڕافزیەکی پیسە.

ئیبن عەدی ئەڵێ: تۆمەتبارە.

نەسائی ئەڵێ: سیقە نییە.

دوریش لە یەحیای کوڕی مەعینەوە دەگێڕێتەوە کە بە سیقەی داناوە.

هەروەها ئیبن میحرز لێی دەگێڕێتەوە وتوویەتی: لەو کەسانە نییە درۆ بکا.

دووەم: ئەمانەی تێدایە:

١. موحەممەدی کوڕی ئەحمەدی کوڕی حەکیم. فِيه لِينٌ

---

(١) (المستدرك) (٣/٢٢٦).

٢. حەسەنی کوڕی فەهم. لیس بالقوی.

٣. ئەعمەش سولەیمانی کوڕی میهران: سیقەیە بەڵام ئەوەندە هەیە مُدَلِّسە و لێرەشدا عەنعەنی کردووە یانی بە ڕاشکاوی ناڵێ بیستوومە[١].

فەرمودەکەش زۆربەی زانایان بە لاوازیان داناوە:

بوخاری ئەڵێ: فەرمودەیەکی مونکەرە، هیچ شێوازێکی صەحیحی نییە[٢].

ئەبو حاتم ئەڵێ: ئەسڵی نییە[٣].

ئەبو زورعە ئەڵێ: چەند کەس پێی ڕیسوا بوون[٤].

عوقەیلی ئەڵێ: هیچی صەحیح نییە[٥].

ئیبن حیببان ئەڵێ: ئەمە شتێکە ئەسڵی نییە[٦].

دارولقوتنی ئەڵێ: فەرمودەکە مضطربە و سابت نییە[١].

ئیبنولجەوزی ئەڵێ: صەحیح نییە و ئەسڵی نییە[٢].

نەوەوی و زەهەبی و ئیبن تەیمیە و ئەلبانی ئەڵێن: هەڵبەستراوە[٣].

---

(١) بۆ زانینی مدلس بڕوانە ل ٢٨ پەراوێزی ١.
(٢) (المقاصد الحسنة) (١٧٠).
(٣) (كشف الخفا) (١/٢٣٥).
(٤) (تاريخ بغداد) (١١/٢٠٥).
(٥) (الضعفاء الكبير) (٣/١٥٠).
(٦) (المجروحين) (٢/١٥١).
(١) (العلل) (٣/٢٤٧).
(٢) (الموضوعات) (١/٣٤٩).

❊ مەتنەكەشی:

مونكەرە لەبەر: زانا پێی ناوترێت شاری زانست، چونكە شار سنوردارە، بەڵكو پێی دەوترێت: دەریای زانست (بحر العلوم)، ئاسمانی زانست، فەزای زانست و هاوشێوەكانی ئەمانە.

ئەگەر ئەم وتەیەی: دەرگای شاری زانستە، لەبارەی عەلیەوە صەحیح بووایە، ئەوكات عەلی دەبووە نێرراوی هەموو جیهانیان نەك موحەممەد.

جگە لە عەلیش، زانست لە پێغەمبەری خواوە ﷺ گێڕدراوەتەوە، وەكو خێزانەكانی و باقی هاوەڵەكانی تری، ئیتر چۆن ئەوترێ: زانستی پێغەمبەر ﷺ وەرناگیرێ مەگەر لە ڕێگەی دەرگاكەیەوە نەبێ كە عەلیە ؟ !

❊ ❊ ❊

(١) (فتح الملك العلي) (٥١)، (تلخيص المستدرك) (٣/١٢٦)، (مجموع الفتاوى) (١٨/٣٧٧)، (ضعيف الجامع) (١٤١٦).

باسی دەیەم

فەرمودەی «الإنذار یوم الدار»

ئەڵێن: پێغەمبەری خوا ﷺ ئاماژەی بۆ عەلی کردووە و وتوویەتی: (ئەمە برامە و وەصیمە و دوای خۆم خەلیفەمە، بۆیە گوێڕایەڵ و فەرمانداری بن)

هەر لە فەرمودەکەدا هاتووە کە چل کەس بوونە لە نەوەکانی عەبدولموتەللیب.

وەڵام :

ئەم فەرمودەیە سەنەد و مەتنی عیلەتدارە :

＊ سەبارەت بە سەنەدەکەی:

عەبدولغەفاری کوڕی قاسمی تێدایە: کە ناسراوە بە ئەبو مەریەمی کوفی.

ئیبن کەسیر ئەڵێ: تفرد به أبو مریم الکوفي[1]

ئیبنو لمەدینی ئەڵێ: کان یضع الحدیث.

وئەبو حاتیم و نەسائی ئەڵێن: متروك الحدیث[1]

＊ مەتنەکەشی:

هەر ڕوکەشی مەتنەکە دیارە مونکەرە لەبەر:

---

(١) (البدایة والنهایة) (٣٨/٣).

(١) (میزان الاعتدال) (٣٢٨/٢).

* نەوەکانی عەبدولموتەلیب نەگەیشتوونەتە چل پیاو، ئەمەش ژمارەیانەیە:

ئەبو تالب - ئەبو لەهەب - غەیداق - قیـثم - حجل - المقـوم - ضـیرار - عەباس - حەمزە - عەبدولکەعبە - زوبەیر - عەبدوڵڵا - حارس.

لەمانەش تەنها چواریان گەیشتنە ناردنی پەیامبەر ئەوانیش:

حەمزە ـ عەباس - ئەبوتالب - ئەبو لەهەب. ئەم چوارە.

سەبارەت بە وەچەکانیشیان:

حەمزە: چەند منداڵێکی بچوکی هەبووە وەچەیان لێ نەبووە.

عەباس: مناڵە گەورەکەی فەزڵە، کە پێنج ساڵ دوای ناردنی پەیامبـەر ﷺ لە دایك بووە.

ئەبو تالب: چوار کوڕی هەبووە بچـوکەکەیان عەلیـە، ئـەنجا: تالـب، ئـەنجا عەقیل ئەنجا جەعفەر.

ئەبو لەهەب: سێ کوڕی هەبووە: عوتبە و عوتەیبە و موعەتیب.

غەیداق: وەچەی نەبووە.

قثم: هەر بە مناڵی مردووە.

حجل: مناڵێکی هەبووە بە ناوی: مەڕە.

المقوم: کوڕی نەبووە.

ضرار: وەچەی نەبووە.

عەبدولکەعبە: وەچەی نەبووە.

زوبەیر: کوڕێکی هەبووە بە ناوی عەبدوڵڵا، ئەویش وەچەی نەبووە.

حارس: حەوت کوڕی هەبووە: ئەبو سوفیان - ڕەبیعە - نەوفل - عەبد شەمس - عەبدوڵڵا - ئومەییە - عوبەیدە، **ئیتر چل کوا؟**

* ووتەی: (**هەر کامتان یارمەتیم بدەن و پشتم بگرن لەسەر ئەم کارەم، ئەوا ئەیکەم بە برای خۆم و وەصی خۆم لە نێو ئێوە**). مومکین نییە لە پێغەمبەرەوە دەربچێت، چونکە تەنها بە بەدەم چوونەوەی بانگەوازەکەیی و شەیەتمان هێنان نابێتە خەلیفە، لە کاتێکدا کە زۆرێك بە دەم بانگەوازەکەیەوە چوون :

* حەمزە و جەعفەر و عوبەیدەی کوڕی حارس بە دەم بانگەوازەکەیەوە هاتن و [لەو کاتەدا] لە عەلیش زیاتر دینیان سەر خستووە.

* عەلی لەو وەختەدا عومری ٨ یا ١٠ساڵان بووە.

* ئەو ووتەیەیان بە ئەبو تالب: (فەرمانی پێکردوویت کە گوێڕایەڵ و فەرمانداری کوڕەکەت بیت). ووتەیەکی پووچە، ئاخر ئەبو تالب ڕەفزی کردەوە وەڵامی ئەسڵەکە بداتەوە کە پێغەمبەرە ﷺ، ئیتر چۆن دێت وەڵامی فەرعەکە ئەداتەوە کە عەلیە، کە پێی عەیبدار دەبێت. تا ڕادەیەك ئەمە گرنگترین ئەو بەڵگانەیە کە دەیهێننەوە بۆ لە پێشتری عەلی رضي الله عنه لە ئەبو بەکر و عومەر.

لەوانەیە بەڵگەی تریش هەبن باسم نەکردوون، لەبەرئەوە بووە مەبەست ناپێکن -هیچ نەبێ بە بۆچوونی من-.

شەجەری بەنی هاشم

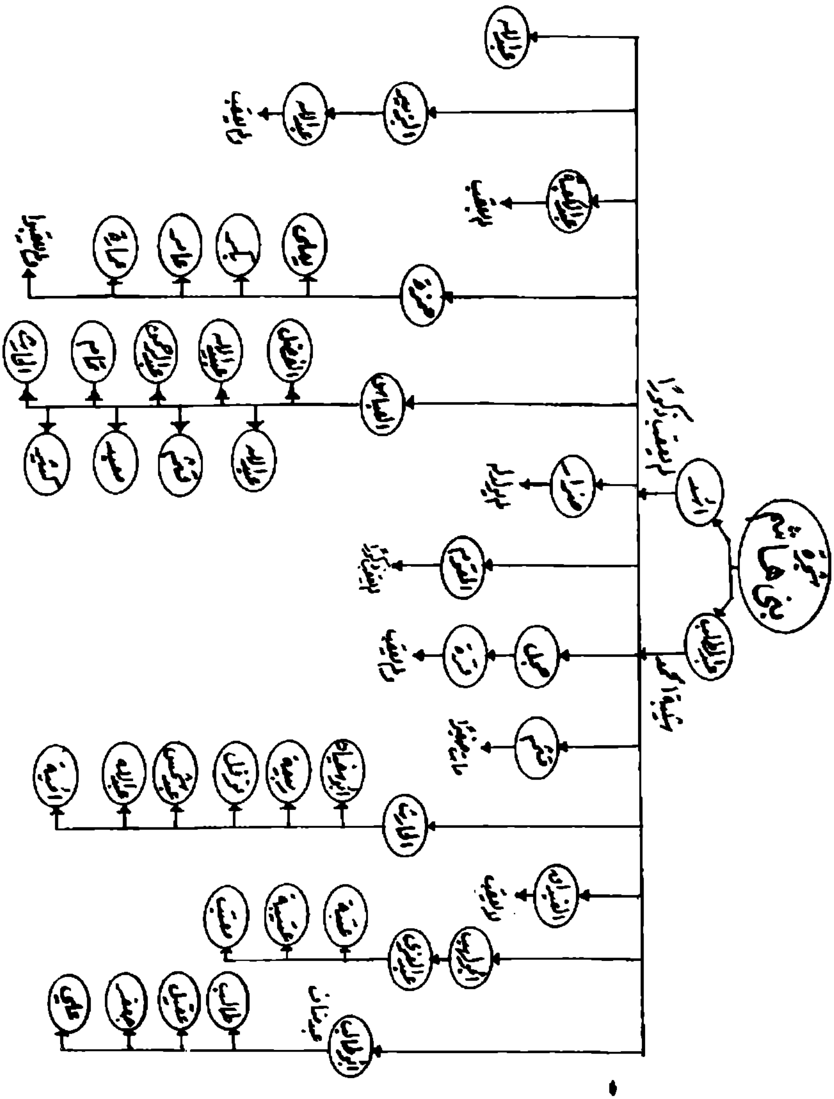

شەجەرەی ئەبو تالب

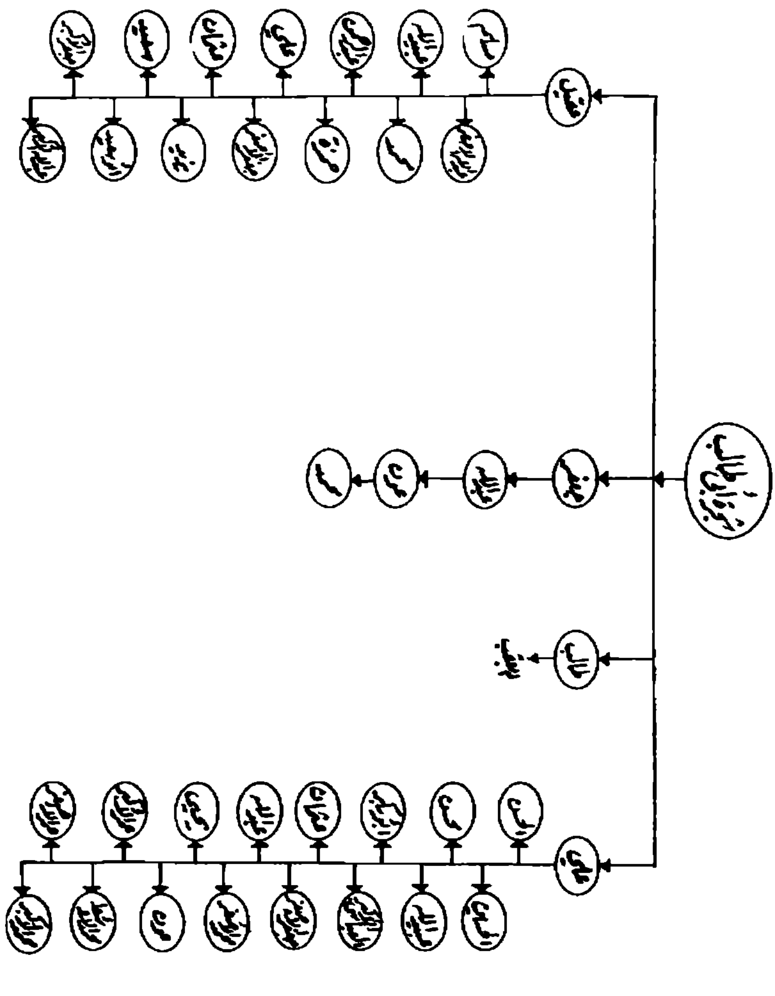

بەشی دووەم

بەڵگە عەقڵییەکانی ئەوانەی عەلی لە ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان لە پێشتر دادەنێن بۆ خیلافەت لەگەڵ ڕەواندنەوەیان

باسی یەكەم

ئازاترین كەس بووە لە دوای پێغەمبەری خوا ﷺ

بێگومان عەلی ﷺ یەكێك بووە لە هاوەڵە ئازا و لێهاتووەكان، تەنانەت ئەو شێرێك بووە لە شێرەكانی خوا و شیرێك بووە لە شیرەكانی خوا هەڵێكێشاوەتەوە بەسەر بێ باوەڕاندا، قسە لێرە نییە، قسە لە لە پێشختنی ئازایەتی ئەوە بەسەر ئازایەتی باقی هاوەڵاندا.

ئەم وتەیە تەواو نییە، لەبەر ئەوەی ئازایەتی (شجاعة) دوو واتای هەیە :

یەكەم: دڵ قایمی و چەسپاوی.

دووەمیان: توند شەڕكردن بە جەستە.

یەكەمیان بریتیە لە ئازایەتی.

بەڵام دووەمیان: بریتیە لە بە هێزی جەستە، ئەی جا هەموو لاشە قایمێك دڵ قایم نییە، بەڵكو پێچەوانەكەی ڕاستە، بۆیە كەسانێك دەبینی گەر لەگەڵ كۆمەڵێكدا بێ پشتیان پێ قایم دەكاو زۆر دەكوژێ، بەڵام ئەگەر خۆی بەتەنها بێ دەبینی دڵی ئەترسێ و تەمەڵ ئەبێ، لە كاتێكدا پیاوی دڵچەسپاوی واش دەبینی كە بەدەستەكانی زۆری نەكوشتووە چەسپاوە لە كاتی ترسناكدا و لە پێشە بۆ نارەحەتی، هەر ئەم خەسڵەتەشە خوازراوە بۆ سەركردە و پێشەوا و پێشەنگی جەنگەكان نەك خەسڵەتی دووەم.

پەیامبەری خوا ﷺ کاملترین کەس بووە لەو ئازایەتیەدا کە مەبەستە لە پێشەوایانی جەنگدا هەبێ، بەڵام دەبینی کەسیشی نەکوشتووە جگە لە ئوبەی کوڕی خەلەف نەبێ.

ئەنجا عەلی و ئەوانی تریش لە هەندێك شەڕدا خۆیان دەدایە پاڵ پەیامبەری خوا[1]، چونکە ئەو لە هەموویان ئازاتر بووە، ئەگەر چی هەموویانیش لە پەیامبەری خوا ﷺ زیاتریان کوشتووە.

دوای پەیامبەری خوا ﷺ لە ئازایەتیدا ئەبوبەکر دێ، چونکە ئەو نارەحەتیانەی پێغەمبەری خوا ﷺ تووشی دەهات تووشی ئەمیش دەبوو و بەخۆی لە کاتی هیجرەتدا پەیامبەری خوای ﷺ دەپاراست، پێش ئەوە و دوای ئەوەش بەدەست و بە زمانی پێغەمبەری خوا ﷺ هەر پاراستووە، لە شەڕی بەدریشدا هەر لەگەڵ پەیامبەری خوادا ﷺ بوو لە کەپرەکەدا لەکاتێکدا دەیزانی موشریکەکان بۆ پەیامبەری خوا ﷺ دێن و مەبەستیشیان کوشتنی ویە، سەبارەت بە کوشتن ئەوە هەندێك صەحابە هەن وەکو خالدی کوڕی وەلید و بەرائی کوڕی مالك کە لە عەلیش زیاتریان کوشتووە.

هەشیانە وەك ئەو وان وەکو: زوبەیر و تەڵحە و سەعد.

❊ ❊ ❊

(١) روى المجلسي عن علي: أنه كان يلوذ برسول الله يوم بدر. (عەلی لە جەنگی بەدر دا خۆی دەدا پاڵ پەیامبەری خواﷺ(بحار الأنوار)(٢٣٢/١٦).

باسی دووەم

زاناترین کەس بووە

هاوەڵی زانا بەو دوو شت دەناسرێتەوە:

یەکەمیان: پێکاندنی لە فەتواکانیدا.

دووەمیان: زۆر کارپێدانی لەلایەن پەیامبەری خواوە ﷺ.

سەبارەت بە پێکاندن لە فەتوادا، یەك مەسەلەی فیقهی نیە ئەبوبەکر هەڵەی تیا کردبێت، تەنانەت هاوەڵانی پەیامبەری خوا ﷺ لەهەر شتێکدا جیاوازیان ببوایە ئەو یەکلای دەکردەوە. لە کاتێکدا عەلی وعومەر وعوسمان و.. لە چەندین مەسەلەدا هەڵەیان وتوە و پێچەوانەشیان کراوە، تەنانەت شافیعی موتەلیبی[(١)] لە کتێبی (الأم)دا یەك بەشی تەرخانکردووە بۆ باسکردنی خیلافی نێوان عەلی و ئیبن مەسعود. لە باسی زانستی ئەبوبەکریشدا ئەمەمان ڕونکردەوە.

سەبارەت بە زۆر کارپێدان لەلایەن پەیامبەرەوە ﷺ، ئەوە پەیامبەری خوا ﷺ کردویەتی بە پێش نوێژ و هەروەها کردویەتی بە ئەمیر بەسەر حەجەوە. هەروەها مەنسوری سەمعانی ئیجماع دێنێتەوە لەسەر ئەوەی کە ئەبوبەکر زاناتر بووە لە عەلی[(٢)].

(١) مەبەستی موحەممەدی کوڕی ئیدریسی شافعی موتەلیبیە، خاوەن مەزهەبی شافعی، جا بە ئەنقەست ئەڵێ موتەلیبی چونکە لەبەنی موتەلیبە ودەڕواتەوە سەر ئال وبەیت، وەك پێیان بڵێ: ئەوە یەکێکە لە ئال و بەیت و واش ئەڵێ ! ؟ (وەرگێڕ)

(٢) انظر غیر مأمور (منهاج السنة) (٧/٥٠٢).

باسی سێیەم

بەرەچەڵەك نزیكترین كەسە لە پەیامبەرەوە ﷺ

بە نەسەب نزیك بوون لە پەیامبەری خواوە ﷺ شەرەفە، بەڵام لە هەوڵی مرۆڤدا نییە هەر بۆیە لای خوا بێ سودە. (هەركەس كردەوەكانی خاوی كاتەوە ڕەچەڵەكی خێرای ناكاتەوە)[1]، خۆ ئەگەر نەسەب بە تەنها سودی هەبوایە ئەوا ئەبولەهەب سودی لێ دەبینی.

دوای ئەوەش عەلی رضي الله عنه نزیكترین نەسەبی نییە لە پەیامبەری خواوە ﷺ، بەڵكو عەباس لە عەلی نزیكترە، هەروەها حەمزە، ئەو دووانە هەردوكیان مامی پەیامبەرن ﷺ، حەسەن و حوسەینیش نزیكرتن، چونكە كچەزایین و ئیبن عەباس و جەعفەر و فەزڵی كوڕی عەباس و عەقیل و ئەوانی تریش لە پلەی عەلی دان.

بەڵام ئەگەر مەبەست ئەوە بێ كە ئەو نزیكترین نەسەبی هەیە لە پەیامبەری خواوە ﷺ لە چاو باقی خەلیفە سەر ڕاستەكانی تر، ئەوە ڕاستە، بەڵام ئەمە نابێتە هۆكارێك بۆ جێنشینی كردنی پەیامبەر ﷺ. دوای ئەوەش عوسمان لە عەبد مەنافدا دەگاتەوە بە پەیامبەر ﷺ. ئەبوبەكر و عومەریش لە موڕڕەی كوڕی كەعبدا دەگەنەوە پەیامبەر ﷺ.

***

(١) بەشێكە لە فەرموودەكەی ئەبو هورەیرە كە موسلیم ڕیوایەتی كردوە (٢٦٩٩).

باسی چوارەم

یەکەمینیانە موسڵمان بووە

ئەمە قسەیەکە و هەندێك لە زانایان کردویانە، لەگەڵ یەکدەنگیان لەسەر تەمەن کورتی عەلی لە کاتی موسڵمان بوونیا، هەربۆیە هەندێ لە زانایان ئەڵێن: (عەلی یەکەم منداڵ بووە موسڵمان بووە، ئەبوبەکر یەکەمی پیاوانە لە موسڵمان بووندا، خەدیجە یەکەمی ئافرەتانە لە موسڵمان بووندا، بیلال یەکەمی بەندەکانە لە موسڵمان بووندا).

چونکە کاتێك پەیامبەری خوا ﷺ ڕەوانە کرا عەلی تەنها هەشت یا دە ساڵێك تەمەنی بووە، جا پەیامبەر ﷺ بە موسڵمان بوونی عەلی زۆر سودمەند نەبوو وەك سودمەند بوونی لە موسڵمان بوونی ئەبوبەکر، ئەمەش بەهۆی کەمی تەمەنیەوە.

تەنانەت زۆرێك لە گەورە هاوەڵان لەسەر دەستی ئەبوبەکر موسڵمان بوون وەکو عوسمان و تەڵحە و زوبەیر و سەعد و عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف.

* * *

باسی پێنجەم

هەرگیز سوژدەی بۆ بت نەبردووە

دوو موسڵمان نییە جیاواز بن لەوەی کە عەلی قەت سوژدەی بۆ بت نەبردووە، ئاخر چۆن سوژدە بۆ بت ببات لە کاتێکدا ئەو هەر لە منداڵییەوە لە ماڵی پەیامبەری خوادا ﷺ بووە و گەورە بووە، هەروەك مەشهورە کە پیغەمبەر ﷺ و عەباس و حەمزە ڕۆیشتن بۆلای ئەبو تالب بۆ ئەوەی سیان لە منداڵەکانی بێنن بۆ پەروەردەکردن و بەخێوکردن و بژێوی دانیان، چونکە ئەبو تالب هەژار و کەمدەست بووە. پەیامبەری خوا ﷺ عەلی هێنا ئەمەش پێش ناردنی پەیامبەری خوا ﷺ کە لەوانەیە لەو کاتەدا عەلی رضي الله عنه چوار ساڵیش تەمەنی نەبوو بێ، ئەی جا ئەگەر کەسێك وا بێت کەی سوژدە بۆ بت دەبات؟!

دوای ئەوەش هەر عەلی رضي الله عنه نییە بە تەنها سوژدەی بۆ بت نەبردبێت، ئەبوبەکری صدیقیش قەت باسی ئەوە نەکراوە بۆ تەنها جارێکیش سوژدەی بۆ بت بردبێت. ئیبن عومەر و ئیبن عەباس و ئیبن زوبەیر و هەموو هاوەڵە بچوکەکانی تریش بە هەمان شێوە هەرگیز سوژدەیان بۆ بتێك نەبردووە. تەنانەت ئێمەش هەرگیز سوژدەمان بۆ بت نەبردووە، بۆهەرکەس بەدەر لە ویست و خواستی خۆیشی سوژدە بۆ بت نەبات ئەبێتە باشتر لە کەسێك کە سوژدەی بۆ بت بردبێت و پاشان تەوبەی کردبێ؟ خۆ عەقیل و جەعفەر و عەباس و عوبەیدەی کوڕی حارس سوژدەیان بۆ بتەکان برد، بەڵام کە موسڵمان بوون، بوون بە باشترین کەس لە لای خوا -سبحانه وتعالى-.

کۆتایی

چەند پرسیارلێکردنێکی گرنگ کە ئەبێت بکرێ:

کۆمەڵە پرسیارێکە کۆتایی ئەم بەشەی پێ دێنین:

١. چی بەرچاڕۆشنی هەموو خەڵکی یەککخست لە شاردنەوەی مافی عەلی لە خیلافەت؟ ئەی بەرژەوەندیان لە چیدا بوو ئەوەیان کرد؟ ئەی دواجار چی ئەو بەرچاو ڕۆشنییەی بۆ هێنانەوە و دوای کوشتنی عوسمان دایانە پاڵی؟

٢. بۆ عەلی دوای ئەوەی دەسەڵاتی گرتە دەست، ئەحکام و ئادابەکانی ئەبوبەکر و عومەری نەگۆڕی[1].

٣. سەرەتا موهاجیرین و ئەنسارەکان بەرهەڵستیان لەگەڵ ئەبوبەکر و عومەردا کرد، پاشان وازیان هێنا، ئەی بۆ عەلی رضي الله عنه بەرهەڵستی نەکرد؟

٤. بۆ هەموو موسڵمانان ئەبوبەکریان پێ قبوڵ بوو لەگەڵ ئەوەی نە مژدەی هیچی پێدابوون نە ترساندبوویانی بە هیچ، بە تایبەت عەشرەتێکی گەورەی واشی نەبووە بیپارێزێت، کاتێکیش ڕۆیشت بۆلای پشتیوانان تەنها عومەر و ئەبو عوبەیدەی لەگەڵدا بوو.

---

(١) کە بڕوات قورئانە ڕاستەکە بهێنێت و زەواجی موتعە حەڵاڵ بکات و ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عائیشە بە کافر بزانێت... تا کۆتایی. (وەرگێڕ)

٥. بۆ خەڵك هەڵنەسان لە ئەبوبەكر، ئەی بۆ عەلی ئەوەی نەكرد لەكاتێكدا ئەبوبەكر نە پاسەوان و نە دەرگاوان و نەعەشیرەتێكی وای بووە بیپارێزن و نە پارە و سامانێكی هەبووە زیمی پێ بكرێت.

٦. پشتیوانان ئەوانەی كە پشتیوانی خوا و پەیامبەریان كردﷺو لە پێناوی خوادا تێكۆشان بە ماڵ و نەفسیانەوە و دژایەتی هەموو عەرەب بەڵكو هەموو جیهانیان كرد، لەگەڵ ئەوە دەیانزانی دوور نییە خەڵك لەسەریان كۆ ببنەوە، هەرگیزیش عەلی یەكێكی لە پشتیوانان نەكوشتووە و ئازاری یەكێكیانی نەداوە، ئیتر چی وای لێكردن ئاخیرەتی خۆیان بفرۆشن بە دونیای خەڵكی تر؟

٧. هەمان شت ئەڵێین لە ئاست كۆچبەران لەگەڵ عەلی؟

٨. ئەگەر ئەبوبەكر و عومەر سووربوونە لەسەر دوورخستنەوەی عەلی لە خیلافەت، ئیتر بۆ عومەر خستیە نێو ڕاوێژەكەوە؟ ئەی بۆ هەر بەردەوام نەبوو لە دوورخستنەوەی؟ ئەی عەلی بۆ ڕازی بوو؟

٩. بۆ عەلی لە خیلافەتی ئەبوبەكر و عومەردا هیچ بەرهەڵستیەكی نەكردووە، تەنانەت بەیعەتیشی پێداون و لەگەڵیان كاری كردوە لە بۆ سەرخستنی ئایینی ئیسلام.

١٠. ئەی بەنی هاشم كوان لەسەرخستنی عەلی و داواكردنی مافەكانی، سەرباری ئەو ئازایەتیەی كە پێی دەناسرێنەوە؟

١١. ئەبوبەكر و عومەر و عوسمان سودی چیان لە خیلافەت بینی؟

سەبارەت بە ئەبوبەکر ئەوە نە سامانێکی کۆکردەوە و نە ماڵ و مـوڵکێکی بەجێهشت و نە یەك خزمیشی کرد بە فـەرمانڕەوا، بـە هـەمان شـێوە لـەبارەی عومەر و عوسمانیشەوە، تەنها عوسمان نەبێ ڕەخنەی ئەوەی لێگیراوە خزمـەکانی کردووە بـە فـەرمانڕەوا، وەڵامـی ئەمەشـم عـەرز کـردن لـە باسـی خیلافـەتی عوسماندا[1].

❊ ❊ ❊

(١) دەستت خۆش بێت هەروەها دانەری کتێبەکەش، بەڕاستی نوسین و وەرگێڕانێکی بە ئاست و پوختە، داواکارم لە خوای گەورە خوێنەرانی پێ سودمەند بکات و بمانپارێزێ لە لادان لە ڕێگـای ڕاستی ئیسلام و پاداشتی دەرهێنەران و ماندوبووان بە خێر و چاکە بداتەوە، آمین.
خزمەتکاری دینی خوا: خلیل أحمد

پێڕستەکان

پێڕستەکانی کتێبەکە

١- پێڕستی ئایەتە قورئانیەکان

الآية	رقمها	الصفحة
﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾	١٢٥	٩١
﴿ فَإِنْ ءَامَنُواْ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَواْ ﴾	١٣٧	١٦٢
﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ﴾	١٤٣	٢٧٤
﴿ ٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوٓاْ ﴾	١٥٦	٢٥٧ ، ٢٥٩
﴿ تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾	٢٥٣	٢٨١
سورة آل عمران		
﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ ﴾	٧	٢٨٢ ، ٢٩٠
﴿ يَٰمَرْيَمُ ٱقْنُتِى لِرَبِّكِ وَٱسْجُدِى ﴾	٤٣	٣٦٠
﴿ فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ ﴾	٦١	٣٥٧
﴿ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ ﴾	٦٨	٣٤٨
﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾	١١٠	١٧ ، ٢٧٣
﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ﴾	١٤٤	٤٤ ، ٦٩
﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَلَّوْاْ مِنكُمْ يَوْمَ ٱلْتَقَى ﴾	١٥٥	١٥١
سورة النساء		
﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِىٓ أَوْلَٰدِكُمْ ﴾	١١	٣٥٠
﴿ يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ ﴾	٢٦	٣٥٥
﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَٱبْعَثُواْ ﴾	٣٥	١٩٤
﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِۦ ﴾	٤٨	٣٣٤
﴿ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ ﴾	٨٢	٣٧٠
﴿ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ يُخَٰدِعُونَ ٱللَّهَ وَهُوَ خَٰدِعُهُمْ ﴾	١٤٢	٢٩٢
سورة المائدة		
﴿ ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ﴾	٣	٣٢٠

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمۡتُمۡ ﴾	٦	٣٥٦
﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلۡيَهُودَ ﴾	٥١	٣٦١
﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾	٥٥	٣٤٨ ، ٣٦١
﴿لَيۡسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾	٩٣	١٤٤
﴿ إِن تُعَذِّبۡهُمۡ فَإِنَّهُمۡ عِبَادُكَۖ ﴾	١١٨	٣٦٨

سورة الأعراف

﴿ وَنَزَعۡنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنۡ غِلّٖ ﴾	٤٣	٣٣٣

سورة الأنفال

﴿ إِذۡ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةٗ مِّنۡهُ ﴾	١١	٣٥٦
﴿ وَٱتَّقُواْ فِتۡنَةٗ لَّا تُصِيبَنَّ ٱلَّذِينَ ﴾	٢٥	١٧٩
﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ ﴾	٤١	١٤٦ ، ٣٧٢

سورة التوبة

﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلۡأَشۡهُرُ ٱلۡحُرُمُ ﴾	٥	٦٧
﴿ وَمِمَّنۡ حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مُنَٰفِقُونَۖ ﴾	١٠١	٢٨٦
﴿ خُذۡ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡ صَدَقَةٗ تُطَهِّرُهُمۡ وَتُزَكِّيهِم ﴾	١٠٣	٣٥٦

سورة يونس

﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَآ إِنَّكَ ءَاتَيۡتَ فِرۡعَوۡنَ ﴾	٨٨	٣٦٨

سورة هود

﴿ قَالُوٓاْ أَتَعۡجَبِينَ مِنۡ أَمۡرِ ٱللَّهِۖ ﴾	٧٣	٣٥١
﴿ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ﴾	١١٤	٣٣٢

سورة يوسف

﴿ قَالَ إِنَّمَآ أَشۡكُواْ بَثِّي وَحُزۡنِيٓ ﴾	٨٦	٣١٣
﴿ وَمَا تَسۡـَٔلُهُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٍۚ ﴾	١٠٤	٣٧٠

سورة ابراهيم

﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾	٣٦	٣٦٨

سورة الإسراء

﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾	٢٦	٣١٠
﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ ﴾	٨٢	٢٩١

سورة الكهف

﴿ وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت ﴾	١٧	٧٠
﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ ﴾	٥٠	٧٠

سورة مريم

﴿ وَإِنِّى خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِىَ مِن وَرَآءِى ﴾	٥	٣٠٧
﴿ وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ مَرْيَمَ ﴾	١٦	٣٧٥

سورة الأنبياء

﴿ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ ﴾	٣٤	٦٩
﴿ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴾	١٠٠	٢٧٢

سورة الحج

﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ ﴾	٣٠	٢٩١

سورة المؤمنون

﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾	١	٣٥٨
﴿ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ ﴾	٥	٣٢٤

سورة النور

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا۟ ﴾	٤	١٤٢

سورة الفرقان

﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا ﴾	٧٠	٣٣٢

سورة الشعراء

﴿ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِىَ ﴾	١٠٩	٣٧٠
﴿ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ﴾	١٢٧	٣٧١
﴿ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ﴾	١٤٥	٣٧١
﴿ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ﴾	١٦٤	٣٧١
﴿ وَمَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ﴾	١٨٠	٣٧١

سورة النمل

﴿ وَوَرِثَ سُلَيْمَـٰنُ دَاوُۥدَ ﴾	١٦	٣٠٨

سورة القصص

﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى ٱلْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِۦٓ ﴾	٢٩	٣٥٢
﴿ إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ ﴾	٨٥	١٣٠

سورة الأحزاب

﴿ ٱلنَّبِىُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ﴾	٦	٣٥٧
﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴾	٢١	١٩٥
﴿ يَـٰنِسَآءَ ٱلنَّبِىِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ ٱلنِّسَآءِ ﴾	٣٢	٣٥٠
﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ﴾	٣٣	١٧٠ ، ٣٥٠
﴿ لَّا يَحِلُّ لَكَ ٱلنِّسَآءُ مِنۢ بَعْدُ ﴾	٥٢	٣٢٧

سورة سبأ

﴿ قُلْ مَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ﴾	٤٧	٣٧٠

سورة فاطر

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ﴾	٥	٧٠

سورة ص

﴿ وَظَنَّ دَاوُۥدُ أَنَّمَا فَتَنَّـٰهُ فَٱسْتَغْفَرَ رَبَّهُۥ ﴾	٢٤	٣٦٠
﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ ﴾	٨٦	٣٧٠

	سورة الزمر	
﴿ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ﴾	٣٠	٦٩
	سورة الشورى	
﴿ ذَٰلِكَ ٱلَّذِى يُبَشِّرُ ٱللَّهُ عِبَادَهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾	٢٣	٣٦٩
	سورة الزخرف	
﴿ وَقَالُوٓا۟ ءَأَٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ ﴾	٥٨	١٩٥
﴿ إِلَّا مَن شَهِدَ بِٱلْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾	٨٦	٢٢٥
	سورة محمد	
﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾	١١	٣٤٩
	سورة الفتح	
﴿ لَّقَدْ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ ﴾	١٨	٢٧١ ، ٢٩٤ ، ٣٠٦
﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ ﴾	٢٩	٢٨ ، ٢٩٠ ، ٢٩٤
	سورة الحجرات	
﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ ﴾	٦	٣٩ ، ١٤١
	سورة ق	
﴿ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ﴾	١٩	٦٤
	سورة الحديد	
﴿ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾	١٠	٢٧٢ ، ٢٨١
﴿ فَٱلْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ ﴾	١٥	٣٤٧
	سورة الحشر	
﴿ لِلْفُقَرَآءِ ٱلْمُهَٰجِرِينَ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ ﴾	٨	٤٣ ، ٢٧٣

﴿ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُو الدَّارَ وَالْإِيمَنَ ﴾	٩	٤٤ ، ٢٧٣
﴿ وَالَّذِينَ جَاءُو مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ ﴾	١٠	٣٣٢

سورة المنافقون

﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَفِقُونَ ﴾	١	٢٨٦
﴿ يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ ﴾	٨	٢٨٧

سورة التحريم

﴿ يَأَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ ﴾	١	٣٢٦
﴿ إِن تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ﴾	٤	٣٤٨
﴿ عَسَى رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ ﴾	٥	٩١

سورة التغابن

﴿ هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ فَمِنكُمْ كَافِرٌ وَمِنكُمْ ﴾	٢	٣٥٥

سورة نوح

﴿ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴾	١٠	٣٣٢
﴿ وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ ﴾	٢٦	٣٦٨

سورة المدثر

﴿ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴾	٤	٣٥٥

سورة المرسلات

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴾	٤٨	٦٣٠

سورة عبس

﴿ قُتِلَ الْإِنسَنُ مَا أَكْفَرَهُ ﴾	١٧	٥٥

سورة الضحى

﴿ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴾	١١	١٣

٢- پێڕستی فەرموودە مەرفوعەکان

بەشێکی فەرموودەکە	ڕاوی	لاپەڕە
ئاڵاکە دەدەمە دەستی پیاوێکەوە..	ئەبوهورەیرە	١٨٦
ئەجری کەسێکت هەیە بەشداری بەدری کردبێ..	ئیبن عومەر	١٦١
ئەشعەریەکان لە منن و منیش لە ئەوانم..	-	٣٩٦
ئەگەر خانوەکان گەیشتە (سلع)..	ئەبو زەڕ	١٥٤
ئەگەر خەڵك شیوێك بگرن و..	ئەبوبەکر	٥٩
ئەگەر دونیا و ئەوەشی تێیدایە پێم بدرێ بە قەدەر..	ئەنەس	١٠٨
ئەگەر شیوەنکەر تەوبە نەکات ئەوا..	-	٢٦١
ئەگەر من نەبووم بڕۆ بۆلای ئەبوبەکر..	جوبەیر بن موتعیم	٦٧
ئەگەر یەکێکتان تووشی موسیبەتێك هات..	-	٤٩
ئەم کوڕەم گەورە وبەڕێزە بەڵکو خوا بەهۆی ئەمەوە..	-	٢١٧
ئەمە برامە و وەصیمە ودوای خۆم خەلیفەمە..	-	٤٠٤
ئەمە لەو ڕۆژەدا لەسەر هەق و هیدایەتە...	موڕەی کوڕی کەعب	١٢٩
ئەمەش لە جیاتی دەستی عوسمان..	ئیبن عومەر	١٦١
ئەمن پەیامبەری خوامﷺبینی، کەسی لەگەڵدا نەبوو..	عەمماری کوڕی یاسر	٦٢
ئەو ئەمینی ئەم ئومەتەیە..	عومەر	١٢٠
ئەوەم لە نێوانتاندا بە جێ هێشتووە کە ئەگەر...	زەیدی کوڕی ئەرقەم	٣٩٤
ئەی ئەبوبەکر بەم درهەمانە چەند پێداویستیەکی ماڵ..	عەلی	١٥
ئەی بوڕەیدە ڕقت لە عەلیە؟	بوڕەیدە بن الحصیب	٣٥٦
ئەی پەیامبەری خوا بەیعەتی لێوەرگرە..	-	١٤٨
ئەی خودایە من خۆشیانم دەوێ خودایە خۆشیانت بوێ	ئوسامە کوڕی زەید	٢١٧

ئەی عەممار کۆمەڵە ستەمکارەکە دەتکوژن..	-	٢١٢
ئەی عوسمان ئەگەر خوای گەورە کردتی بەکاربەدەست..	عائیشە	١٢٩
ئوممەتەکەم هەرگیز لەسەر گومڕایی کۆنابێتەوە..	ئەبوبەصرە، ئەنەس	٣١
ئێمە میراتمان نییە ئەوەی بەجێی دێڵین صەدەقەیە..	ئەبو بەکری صددیق	٣١٣
ئێمەی گرۆی پەیامبەران میراتمان نییە..	ئەبو بەکر	٣١٩,٣١٤
السلام علیکم ماڵی گەلی ئیمانداران..	ئەبو هورەیرە	٢١٠
أنا مدينة العلم وعلي بابها..	-	٤٠١
اهْتَدُوا بِهَدْيِ عَمَّارٍ وَتَمَسَّكُوا بِعَهْدِ ابْنِ مَسْعُودٍ.	-	٣٩٤
بۆ ڕازی نابیت تۆ بۆ من وەك هارون..	-	٣١٨
باشترین فەرمان ڕەواکانتان ئەوانەن کە..	-	١٤٧
باشترینی خەڵك خەڵکانی سەردەمی منن..	ئیبن مەسعود	٢١
بانگی ئەبوبەکری باوکت و براکەتم بۆ بکە..	عائیشە	٦٧
بانگی فاتیمەی کرد و فەدەکەکەی پێدا..	-	٣٢٠
بەتەئکید پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا..	عەلی	٣٣٣
بە ڕاستی لە نوێژدا مرۆڤ مەشغەڵەتی هەیە..	-	٣٧٤
بە هەموو منداڵەکانت بەخشیوە؟	نوعمانی کوڕی بشیر	٣٢١
بەڕاستی سالم خوای زۆر خۆش دەوێ..	-	١٢٠
بەرە بەیانێك پیغەمبەری خوا ﷺ دەرچوو..	عائیشە	١٨٠
بەردەوام ئەم دینە بەهێزە بە درێژایی حوکمی..	-	٣٩٧
بەردەوام ئەم دینە بەهێزە و نابەزێ بە درێژایی..	-	٣٩٧
بەردەوام ئەم دینە لەسەر پێیە و سەقامگیرە..	-	٣٩٧
بڕۆ قەڵغانەکەت بفرۆشە و پارەکەییم بۆ بهێنە..	عەلی	١٥
بڵێن بە ئەبوبەکر با ئەو نوێژ بە خەڵکی بکات..	ئەبو موسا	٦٦

بێ دەنگ بە ئەی ئەبوبەکر دووان خوا سێیەمیان بێت..	ئەبو بەکر	٦٢
بێگومان ئەم برایەتان دەمەقالێکی کردووە..	ئەبو دەرداء	٦١
بیکەرەوە و مژدەی بەهەشتیشی بەرێ..	ئەبوموسا	١٢٨
پەیامبەری خواﷺ وەفاتی کردوە و قەڵغانەکەی..	-	٣٢٣
پەیامبەری خوایشﷺ گوێی لێمان دەبوو..	ئیبن عومەر	١٢٤
پیاوێك دەکوژن لەبەر ئەوەی ئەڵێ پەروەردگارم اللە..	ئەبو بەکر	٦٦
جوبرەئیل لەلای پەیامبەری خوا بووﷺ وحوسەینیش..	ئوم سەلەمە	٢٤٨
جولەیبیب لە منە و منیش لە ئەوم..	-	٣٩٦
جوێن بە مردووان مەدەن..	-	٢٦٩
جوێن بە هاوەڵەکانم مەدەن..	-	٢٧٩
جوێندان بە موسڵمان فاسقێتیە..	-	٢٦٩
جێگیربە ئەی ئوحود..	ئەنەس	٦٤
حەسەن و حوسەین گەورەی گەنجانی بەهەشتن..	حوسەین	٢٦٣، ٢٧٩
حِمَی تەنها بۆ خوا و بۆ پەیامبەری خوایە..	-	١٥٨
خالد شمشێرێکە لە شمشێرەکانی خوا..	-	٣٠٩
خەڵکانێك دێن بۆ لام دەیانناسمەوە ودەمناسنەوە..	-	٢٩٣
خەڵکانێك لە ئوممەتەکەم بەسەر ئەم دەریا سەوزەدا..	ئوم حەزم	٢٢٤
خوایە ئەمە لە بری موحەممەد و ئالی موحەممەد..	-	٣٤٤
خوایە دۆستایەتی هەرکەس بکە دۆستایەتی دەکات..	-	٣٥٨
خوایە رێی نیشاندە و بیکە رێنیشاندەر..	-	٢٢٣
خوایە موعاویە فێری قورئان و ژماردن بکە..	-	٢٢٣
پەروەردگارا ئەمانە ئەهل و بەیتی منن..	-	٣٦٩
خێر و صەدەقە بۆ ئالی موحەممەد نییە..	عبدالمطلب بن ربیعە	٣٦٨

خیلافەتی پەیامبەرایەتی سی ساڵە..	سەفینە	٢٢٧
دە بەخوا تفێك ناكات مەگەر دەكەوێتە نێو دەستی..	عورووەی بن مسعود	٣٠٢
دە كەس لە بەهەشتن..	سەعیدی كوڕی زەید	١٨١
دەست بگرن بە سوننەتی من و سوننەتی..	عیرباز	١٦٥
دوازدە ئەمیر دێن هەر هەموویان لە قورەیشن..	-	٣٩٧
ڕاوەستە ئەی حیرا ء.	ئەبو هورەیرە	١٨٠
ڕەحمەتی خوا لە ئەبو زەڕ بێ، بە تەنیایی ڕێدەكات..	-	١٥٤
زەكەریا ئیشی دارتاش بووە..	-	٣١٨
سەرەتای دینەكەتان پەیامبەرایەتی و ڕەحمەتە..	ئەبو عوبەیدە	٢٢٨
سوهەیلی كوڕی عەمر هات بۆلامان..	عەلی	٢٠٣
سوێند بەخوا شتێكم بەجێ نەهێشتووە..	-	٣٣٠
شەڕنەكەن هەتا خۆر ئاوا دەبێ..	نوعمانی بن موقەڕین	١١٢
شەڕی لەگەڵدا دەكەیت و تۆ ستەمی لێدەكەی..	عەلی	١٨٩
شوێنی دوانەكەی پاش من بكەون ئەبوبەكر و..	-	٣٩٤
چەندین قژ گڤ گڤینی تۆزاوی لە نێو..	ئەنەس	١٦
عەلی لە منە و منیش لە عەلیم..	-	٣٩٥
عوقبەی كوڕی ئەبی موعیتم بینی ڕۆیشت بۆ..	ئیبن عەمر	٦٥
فەرمانم پێكراوە لەگەڵ خەڵكدا بجەنگم هەتا ئەڵێن..	ئەبو هورەیرە	٧١
فەرمووی: خەڵك نوێژیان كرد؟	عائیشە	٣٢٩
فەرمووی: عائیشە..	عەمری كوڕی عاص	٦٤
فیتنەی مرۆڤ لە خێزان وسامان ومناڵ و...	حوزەیفە	٩٤
قورەیش كاربەدەستانی ئەم دینەن..	عەبدوڵلا بن حەمید	٦٠
كاتێك خەوتبووم بەهەشتم پیشاندرا بینیم ئافرەتێكە..	ئەبو هورەیرە	٩٨

که خەوتبووم بینیم وەکو ئەوەی (المقالید) و..	ئیبن عومەر	١٢٨
کەس خۆشتی ناوێ مەگەر موسڵمان نەبێ..	عەلی	١٩٧
کوشتت دوای ئەوەی وتی لا إله إلا الله..	ئوسامەی کوڕی زید	١٦٤
کێ عوزرم بۆ دێنێتەوە..	عائیشە	١٩٢
کیژۆڵەکەم ئەوەت خۆشناوێت من خۆشم بوێت؟	عائیشە	٣٣٩
لە ئوممەتەکانی پێش ئێوەدا خەڵکانێك هەبوون..	ئەبی هورەیرە	٩٨
لە ئوممەتەکەمدا دوازدە مونافیق هەنە..	-	٣٩٨
لە ئێمە نییە ئەوەی لە گۆنایی دەدا..	-	٢٦١
لە بارەی عائیشەوە ئازارم مەدەن..	عائیشە	٣٣٩
لە بەیانیەوە بە دواییدا ئەگەڕێم تا ئەمرۆ..	ئیبن عەباس	٢٤٨
لە جەنگی بەدردا خۆمان دەدا پاڵ پێغەمبەری خوا ﷺ	عەلی	٤١٢
لە ڕۆژی قیامەتدا بانگی نوح دەکرێت..	-	٢٧٩
لە ڕاستیدا پەیامبەران نە درهەم و نە دیناریان..	-	٣١٩
لە ڕاستیدا خوا بەندەیەکی سەرپشك کردوە..	ئەبوسەعید خودری	٦٤
لە گەورە ڕاگرتنمدا سنور مەبەزێنن وەك گاورەکان..	-	٣٩٣
لە کاتی جیاوازیەك کە لەنێوان موسڵماناندا هەیە..	-	٢٠٦
لە لای زەینەبی کچی جەحش هەنگوێنم خواردووە..	عائیشە	٣٣٧
لە مڕۆوە عوسمان هەرچی بکات زیانی لێنادات..	عبدالرحمن بن سُمره	١٢٧
لە نێوان تۆو عائیشەدا شتێ ڕوئەدات..	عەلی	١٩١
من بە ئەندازەی دوو کەس لە ئێوە ئێش و تام هەیە..	ئیبن مەسعود	٣٢٩
من بەریم لەو ئافرەتەی شیوەن دەکا..	-	٢٦١
من پێشتر ئیزنی موتعەم پێدابوون..	سەبورەی جوهەنی	٣٣٤
من لە پێشتانەوە لەسەر حەوزەکەم..	-	٢٩٣

من لەسەر حەوزم چاوەڕێ دەکەم بزانم کێ لە ئێوە..	-	٢٩٣
من و ئەبوبەکر و عومەر ڕۆیشتین، من وئەبوبەکر..	عەلی	٩٧
موسڵمان تووشی هیچ نارەحەتی و ماندوویی..	-	٣٤٥
بەڵکو ئەو حەوت دینارەی کە دوێنێ بۆیان هێناین..	ئوم سەلەمە	٣٢٣
نەفرەتی خوا لەوەی لەگەڵ سوپای ئوسامەدا نارِوات..	-	٣٠٥
نمونەی تۆ وەکو نمونەی ئیبراهیم وایە..	ئیبن مەسعود	٣٨٣
هەردوو کوڕەکەی عاص ئیماندارن..	-	١٣٠
هەرکەس ببینێ لە خەودا ئەوا بەڕاستی..	-	٢٤٩
هەرکەس کرداری خاوی کاتەوە ڕەچەڵەکی..	-	٤١٤
هەرکەس هات ئێوەش پیشەوایەکی خۆتان هەبوو..	-	٢٦٢
هەرکەسێ جوتێك لە هەر شتێ لە شتەکان..	ئەبو هورەیرە	٦٣
هەستن با نوسراوێکتان بۆ بنوسم..	ئیبن عەباس	٢٢٨
هەموو ئادەمی زادێك زۆر هەڵە دەکات..	-	٢٨٠
هیچ کەس نارِواتە دۆزەخەوە لەوانەی بەیعەتیاندا..	-	٢٧٥
واز بێنە ئەی سەعدی کوڕی مالك..	ئەبوسەعیدی خودری	٣٥٦
واز بێنە ئەی کوڕی خەتاب..	سعدی کوڕی ئەبو وەقاص	٩٨
وەسیەتتان پێ دەکەم بە نوێژ و زەکات و..	عەلی	٣٣١
یەکەم سوپایەك کە غەزای شاری قەیسەر دەکەن..	-	٢٧٠

٣- پێڕستی ئەسەرەکان

بەشێکی ئەسەرەکە	ڕاوی	لاپەڕە
ئەبوبەکر و عومەر هاتنە لام و وتیان بۆ نارۆی..	عەلی	١٥
ئایا صەحابی دەکەیتە تابعی	موعافا ئیبن عیمران	٢٢٥
ئە من باش دەزانم کە عەلی باشترە	موعاویە	١٩٥
ئە من لە خۆمەوە نەهاتووم ئێوە بانگهێشتی..	ڕیبعی کوڕی عامر	١٠٢
ئەگەر کەسێکت بینی تانە لە هاوەڵانی پەیامبەرﷺ	ئەبو زورعەی ڕازی	٢٨٥
ئەگەر لە شەوێکی پڕ سەرما و سۆڵەی سەخت	خالدی کوڕی وەلید	٧٠
ئەگەر هەموو خەڵکی صەنعا ءدەستیان هەبێ لە..	عومەر	١٦٣
ئەمر بە چی دەفەرموون من بزانم دەکوژرێت؟	ئەحنەف ئیبن قەیس	١٨٦
ئەمشەو سەبرمان لێبگرن سبەی هەواڵتان دەدەینێ	حوسەینی کوڕی عەلی	٢٤٦
ئەمکارە دەدەینە دەست سەعدی کوڕی عویادە	-	٥٥
ئەمن وەزیرتان بم باشترە لەوەی ئەمیرتان بم	عەلی	٣٩٤
ئەو خەڵکە لە موسلیمی کوڕی عەقیل پاشگەز کەنەوە	عبیداللە ئیبن زیاد	٢٣٨
ئەو ڕۆژەی پەیامبەری خوا هاتە مەدینەوە..	ئەنەس	٥٠
ئەوەی تۆ باسی دەکەی نەیهێناوین بۆ ئێرە بەڵکو	خالدی کوڕی وەلید	٨٩
ئەی ئەبوعەبدوڵلا من دڵم بۆت دەسوتێ	ئەبو سەعید	٢٤٠
ئەی ئەمیر من گوێم لە قسەکانی تۆ بوو	عەمری کوڕی عاص	١٠٥
ئەی ئەو خەڵکە شوێنی کێ بکەوتایەن؟	حەسەنی بەصری	١٨٤
ئەی ئیبن عامر تۆ ئەوەت ووتوە لە بارەی زیادەوە	موعاویە	٣٤٢
ئەی باوکە گیان، وەڵامی داوای پەروەردگاری دایەوە	فاتیمە	٥٠
ئەی خەڵکی عەبدولقەیس پرسیارێکتان لێدەکەم	جارودی ئیبن موعەلا	٨٤

ئەی خەڵکی عێراق ئێوە وەك ژنی سك پڕ وان	عەلی	٢٥٢
ئەی خەڵکی عێراق لەبەر سێ شت وازم لێ هێنان	حەسەنی کوڕی عەلی	٢٥٣
ئەی خەڵکی کوفە عەیبە بۆتان	أم کلثوم بنت علی	٢٥٦
ئەی خەڵکینە واز بێنن !	موعاویە	١٨٨
ئەی خوایە ئێمە بە پێغەمبەرەکەت لێت دەپاڕاینەوە	محەمەدی حەنەفیە	١١٠
ئەی عەبدوڵڵای کوڕی شەدداد بە ڕاستی وەڵامم	ئەبوویەکر	٢٠٢
ئەی عەمر تۆ پەیمانت بە خوا داوە کەوا	صەفیە کچی حویەی	١٨١
ئەی کوڕی عومەر دەبینی ئەوانە چی ئەڵێن؟ !	عوروەی کوڕی زوبێر	١٧٠
ئیتر چی وای لێکردووی لە من بە ئومێدتر بی	حەڕی کوڕی یەزید	٣٤٦
ئێمە بەیعەتمان بە تۆ داوە وتۆ نەبێت کەسمان ناوێ	عائیشە	٢٣٥
استودعك الله من قتیل	عومەر	٢٤٠
ألا أبلغ أبابكر رسولا	ئیبن عەبباس	٨٤
بۆ کوێ تەشریف دەبەی؟	ژنەکەی عەبهەلە	٢٤٠
بۆچی هاتوون و چیتان دەوێ؟	ئەبویەکر	١٨٥
با بڕۆین سەردانێکی ئوم ئەیمەن بکەین	عائیشە	٥٠
با هەر کەسێ کە گوێڕایەڵیم بە واجب دەزانێ	عوسمان	١٦٩
باشترین کەس دوای پێغەمبەری خوا ئەبویەکر و..	عەلی	٣٩٣
باشترینی کەسێکی نێومان کرا بە خەلیفە	ئەبی ڕەجا ءعەتاردی	١٢٤
باوکم بە قوربانی بێ شێوەی هەر لە پەیامبەر دەچێ	عوسمان	٢١٧
باوکم وای نەوتووە؟ ئەو وتوویەتی	عبدالله ئیبن حەوزە	٣٣٣
بە خاوخێزانت بگەڕێنەوە خەڵکی کوفە فریوت نەدەن	حوسێنی کوڕی عەلی	٢٩٣
بە دەوری کەعبەدا دەسوڕامەوە بینیم پیاوێك..	عەلی	١٧٢
بە ڕاستی فەقیهە	ئیبن مویارەك	٢٢٥

بەخوا بەشداری ئەوەندە وئەوەندە جەنگم کردووە	عەلی	١١٣
بە خوا خراپت لەگەڵ دەکەم	عەلی	٢٤٧
بەخوا کوشتارتان لەگەڵ ناکەم و دایکی ئیماندارانتان..	خالد	٢١١
بەخوا وا ئەزانم موعاویە لە مانە بۆ من باشترە	ئیبن مەسعود	٢٥٣
بەخوا یەك ماڵم نەهێشتەوە لە ماڵەکانی موهاجرین	عەلی	١١٩
بەڕاستی ئە من هاوەڵانی پەیامبەرمﷺبینیوە	عەبباس	١٦
بەلای ئەبو لوئلوئە تێپەڕیم بینیم جوفەینە..	زەیدی کوڕی ئەرقەم	١٦٢
بەو خوایە گەر واز نەهێنی ونەگەڕێیتەوە شوێنی خۆت	تەڵحە	٢٢٥
برام ئەتۆ دەزانی خەڵکی کوفە غەدریان لە	عومەر	٢٥٣
بسم الله الرحمن الرحیم، لە ئەبوبەکرەوە	عائیشە	٧٥
بمگەڕێننەوە، با ئەم سەگە ئابڕوم نەبات	علی	١٦٩
تەئویلی کردووە هەروەکو چۆن عوسمان تەئویلی کرد	عوسمان	١٦٠
تیابچن، من نەفسی خۆم سەرپشك دەکەم..	موعاویە	٢٤٥
پارە وماڵ قازانج بەکەس ناگەیەنێ	-	٦٩
پاشان ئەبوبەکر قسەی کرد لەسەر فەزڵی پشتیوانان	ئیبن عومەر	٥٩
پەلەت کرد دەبەخوا تیرەیەك نییە لە قوڕەیش ئیلا	عبداللە کوڕی حزەف	٣٨٦
پەیامبەر وەحی بۆ دێ	ئیبن زوبەیر	٧٨
پرس و ڕاوێژ لە کاروباری جەنگدا بە تولەیحە بکە	-	٧٩
پشتیوانان لای سەعدی کوڕی عوبادە لە سەقیفە	ئەبو بەکر	٥٨
پێش من عومەر ناوچەیەکی دیاریکراوی قەدەغەکرد..	عوسمان	١٥٨
پێمگرانە ئا بەم شێوە بە ڕاکشاوی دەتبینم	عەلی	١٩٠
جوێن بە عەلی و ئەو خانەوادەیە مەدەن	ئیبن مسعود	٢٥٠
حەتمەن خواردوویەتیەوە بۆیە هەڵی دێنێتەوە	ئەبو بەکر	١٥١

حوسەینتان تێدایە؟ ئەی حوسەین مژدەی ئاگرت لێبێ	ئیبن عومەر	٢٥٧
خۆ ئەگەر ئەوە نەکەن و پەیمانەکەتان بشکێنن	مسلم ئیبن عقیل	٢٥٤
خۆزگە بیست ساڵ پێش ئێستا بمردایەم	محمدی کوڕی سیرین	١٩٠
خۆڵی نێو لوتی موعاویە	ئیبن عباس	٢٢٤
خەڵکانێك بەڕادەیەك خۆشیان دەوێم دەیانباتە ئاگرەوە	خالدی کوڕی وەلید	١٤
خوا بتان کوژێت ! بەڕاستی دڵمتان پڕ کرد	ئەنەس	٢٥٣
خوا بتکوژێ بە ڕۆمەکان دەمترسێنی؟	ئەحنەف ئیبن قەیس	٨٨
خوای گەورە تەماشای دڵی هەموو بەندەکانی کرد	حەسەنی کوڕی عەلی	٢٨٠
خوای گەورە ناوی ئەبو بەکری لە ئاسمانەوە	عبدالرحمن بن عوف	٦١
خوایە گیان تەنها و تەنها تۆ دەپەرستین و..	عەلی	١١٠
خێزانەکانی لە ئەهل و بەیتی وین	عبدالرحمن بن أبوبکر	٣٥٣
خیلافەتی ئەبو بکر دوو ساڵ، خیلافەتی..	سەفینە	٢٢٧
دایك وبابم بە قوربانت بێ بە مردوێتی و زیندوێتی	ئەبوو بەکر	٥٣
دە بەخوا ئەبێت ئەو گاورانە بە خالدی کوڕی وەلید	ئەبوو بەکر	٨٧
دە بەخوا پەیامبەرێکی خێڵی ئەسەدم پێ خۆشترە لە	عویەینەی ئبن ئەسەد	٧٩
دەترسم بشکێی موسوڵمانان لە هەموو سەر زەویدا	عبدالرحمن بن عوف	١٠١
دەگرین و ڕۆ ڕۆتانە؟ ! ئا بەخوا زۆر بگرین	زەینەبی کچی عەلی	٢٥٦
دڵیان لەگەڵ تۆیە وشیرەکانیان لەگەڵ بەنی ئومەییە	فەرەزدەقی شاعیر	٢٤١
دوو کەس لەسەر من تیا ئەچن کەسێکی زیادڕۆ	عەلی	١٤
دیلەکان گەرم کەنەوە	خالد	٣٠٨
ڕۆژ نەبوو خێر بەسەر خەڵکدا دابەش نەکرێت	حەسەنی بەصری	١٤٠
ڕاست دەکەی فەرمان هەر بۆ خودایە	حوسەینی کوڕی عەلی	٢٥٤
ڕێنمایی کراوی بۆ سوننەتی پەیامبەرەکەت	عومەر	٣٣٢، ٣٣٣

سەخڵەتی و مەینەتی	حوسەینی کوڕی عەلی	٢٤٣
سەری عوبەیدوڵڵای کوڕی زیادیان هێنا	عُمارەی ئیبن عومەیر	٢٥٠
سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە بکوژەکەم کەسێك نییە	عومەر	١٠٠
سوێند بە خوا سوپایەك هەڵناوەشێنمەوە	ئەبوو بەکر	٧٠
سوێند بەخوا بەرخۆڵەیەك، یا عقالێك	ئەبوو بەکر	٧٢
سوێند بەخوا هەرگیز گومانم نەدەبرد کار بگاتە ئەوە	عەلی	٢١٣
شەوێك کە تێیدا بڕۆمە لای بوکێك	خالد	١١٣
چەندین جار لە دژی پەیامبەرﷺشەڕم کردووە	عکرمە بن أبی جهل	٨٩
چی ئەڵێی لە بارەی براکەتەوە؟	موتەمیم	٣٠٩
چی بڵێم لە بارەی پیاوێکەوە	ئیبن موبارەك	٢٢٤
گەر وابێ ئەوە بەڕاستی قورئان خوێنێکی خراپم	سالم مەولای حزیفە	٨٢
گومڕاترە لە گوێدرێژەکەی ماڵی خۆیان	ئەحمەد ئیبن حنبەل	١٨٤
گوێم لە جنۆکە بوو شیوەنیان بۆ حوسەین دەکرد	ئوم سەلەمە	٢٤٨
عەبدوڵڵای بن سەبەو بانگەشەی پەیامبەرایەتی ئەکرد	ئەبی جەعفەر	١٣٦
عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ئەبێتە چاودێر بە سەرتانەوە	عومەر	١١٧
عەلی لە عێراقەوە سوپای کۆکردۆتەوە و بەڕێوەیە	موعاویە	١٩٤
کۆببنەوە و ببنە یەك سەرباز	ئەبو بەکر	٨٧
کۆمەڵێ یاخی و گومڕا بوون لە خەڵکی میسر	حەسەنی بەصری	١٧١
کاتێك بینیم ئەم کارە کارێ گەنە	عەلی	١٣٧
کە پەیامبەری خوا وەفاتی کرد ئەنسار کۆبوونەوە	عائیشە	٣٠٧
کوا زەکاتی ماڵەکانتان؟ ئەوە چیتانەوە	خالد	٣٠٧
کێ ئەڕوات هەواڵێکی ئەوانەمان بۆ بێنێت؟	عەلائی حەزرەمی	٨٥
کێ دەست نیشان بکەم؟ ئەگەر ئەبوعبیدەی..	عومەر	١١٩

کێ گوێی لە پەیامبەر بووﷺلە ڕۆژی غەدیر خومدا	عەلی	٣٥٥
لە بەیانیدا دەستخۆشی لە شەوڕەوان دەکرێ	خالد	٨٨
لە حەرەمەین تەواوکردنی نوێژ باشترە	جەعفەری صادق	١٦٩
لە خەودا پەیامبەری خوامﷺبینی	ئیبن عەبباس	٢٤٨
لە دوای پەیامبەری خواﷺکەسمان بەهاوتا وهاوشانی	ئیبن عومەر	١٢٤
لە شام بووم جیاوازی کەوتە نێوان من و موعاویە	ئەبو زەڕ	١٥٣
لەبەر ئەوە نەبێت گاڵتەمان پێ بکرێت	ئیبن عەبباس	٢٣٩
لەو ساڵەی وا عوسمان کوژرا لەگەڵ عائیشەدا بووم	عەمرەی کچی أرطأة	١٧٢
لەو کاتەوەی عومەر موسوڵمان بووە	عەبدوڵلا کوڕی مسعود	٩٧
لێوەی ڕیوایەت بکەن ئەوە ڕاستە	موحەممەدی جەواد	٣٩٢
لێی گەڕان وەکو جلی پاك	عائیشە	١٣٩
مژدەی ئاگر بدە بە بکوژەکەی ئیبن صەفییە	عەلی	١٩١
من ئەوەم کە دایکم ناوی لێناوم شێر	عەلی	٢٤٦
من بە نهێنی بەیعەت نادەم بە ئاشکرا بەیعەت ئەدەم	حوسەین	٢٣٥
من تیرێکم لە تیرەکانی ئیسلام و تۆش..	عەمری کوڕی عاص	٨٦
من سەرپشکت دەکەم لە نێوان سێ شتدا	حوسەین	٢٤٣
من سوپایەك دەبینم پشت هەڵناکات تا دوا دنکی	عەمر	٢١٩
من عەلی لە خیلافەت لا ئەبەم هەروەك چۆن	عەمر	٢٠٠
من کەس لەو کۆمەڵە بەشیاوتر نازانم	عومەر	١١٧
من وا بە باش ئەزانم کە کۆمەلا سەرباز بنێرین	تولەیحە	١١١
موحاسەبەیەکی نەفسی خۆتان بکەن	حوسەین	٢٤٤
موسوڵمانەکان هەڵم گرن و فڕێم دەنە نێو باخەکەوە !	بەڕائی کوڕی مالیك	٨٣
موعاویە لە شامەوە سوپای کۆکردۆتەوە و بەڕێوەیە	عەلی	١٩٤

نه به خوا شتی وانابێ !! ئەو شمشێرێکه..	ئەبوو بەکر	٣٠٩
نوێژ باشترین شتێکه خەڵك ئەنجامی ئەدات..	عوسمان	١٦٩
هانیئی کوڕی عوروەم بۆ بێنن..	ئیبن زیاد	٢٣٧
هەر کە پەیامبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد، دەغەڵی..	عائیشە	٧٠
هەرچی تێدا دەنوسی بنوسە ئەوە بۆ تۆیە	موعاویە	٢٢٠
هەرکەس چەکەکەی دابنێ لەبەر خوا ئازادی دەکەم..	عوسمان	١٧١
هەرکەس موحەممەدی ﷺ دەپەرست	ئەبوو بەکر	٥٣
هەموو گەلێك لە ستەمی کاربەدەستانی ترساوە..	عەلی	٢٥١
هەمووومان کوشتمان !	-	٢٠٢
هەواڵ گەیشتە عومەر کەوا خەڵکانێك ئەڵێن	ئیبن عەبباس	٣٢٥
هێشتا دەستمان لە پەیامبەری خوا ﷺ هەڵنەگرتبوو	ئەنەس	٥٠
هیچ کام لە خەلیفەکان بەیعەتەکەیان بە ئەندازەی	أحمد بن حنبل	١٢٥
هیچ وا بەجورئەتی نەکردن نەرمی خۆم نەبێ	عوسمان	١٤٠
هیچی لەبارەوە ناڵێم هیچ نەگووتن بێوەی ترە	أحمد بن حنبل	١٩٦
واز لە من بێنن! وەزیرتان بم باشترە لەوەی..	عەلی	١٨٣، ٣٩٤
وەك جولەکەت کرد	عومەر	١٠٦
وسبن ئەی ئەهلی کوفە پیاوەکانتان دمانکوژن	زەینەبی کچی عەلی	٢٥٦
ووتەم لە سێ شوێندا دەقاو دەق بووە	عومەر	٩٩
یا شەڕێکی مەردانە، یا وازهێنانێکی سەرشۆڕ کەرانە	ئەبوو بەکر	٧٩
یەزیدی کوڕی موعاویە مەی دەخواوەتەوە	-	٢٣١

٤- پێڕستی سەرچاوەکان

أ- سەرچاوە سوننییەکان

١ـ أسد الغابة في معرفة الصحابة ـ عز الدين ابن الأثير ـ مكتبة الشعب ـ القاهرة .

٢ـ الإصابة في تمييز الصحابة ـ ابن حجر العسقلاني ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت .

٣ـ أصول مذهب الشيعة د. ناصر القفازي ـ ط ١ ـ ١٤١٤ .

٤ـ إعراب القرآن وصرفه وبيانه ـ محمود صافي ـ دار الرشيد ـ بيروت ط ١ ـ ١٤١١ .

٥ـ إملاء ما مَنَّ به الرحمن ـ أبو البقاء العكبري ـ دار العلم ـ القاهرة .

٦ـ البداية والنهاية ـ ابن كثير ـ دار الكتب العلمية ـ بيروت ـ ط ١ ـ ١٤٠٣ .

٧ـ تاريخ الأمم والملوك ـ لابن جرير الطبري ـ دار الأعلمي ـ بيروت ـ ط ٥ ـ ١٤٠٩ .

٨ـ تاريخ بغداد ـ الخطيب البغدادي ـ دار الكتب العلمية ـ بيروت .

٩ـ تاريخ خليفة بن خياط ـ تحقيق أكرم ضياء العمري ـ دار طيبة ـ الرياض ـ ط ٢ ـ ١٤٠٥ .

١٠ـ تفسير القرآن العظيم ـ ابن كثير ـ تحقيق عبد العزيز غنيم ـ محمد عاشور ـ محمد البنا ـ دار الشعب ـ القاهرة .

١١ـ تفسير النسفي ـ أبو البركات النسفي ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت ١٤١٢ .

١٢ـ تقريب التهذيب ـ ابن حجر العسقلاني ـ دائرة المعارف النظامية ـ حيدر آباد ـ الهند ـ ط ١ ـ ١٣٢٥ .

١٣ـ تهذيب الكمال ـ أبو الحجاج المزي ـ تحقيق د . بشار عواد ـ مؤسسة الرسالة ـ بيروت ـ ط ٢ ـ ١٤٠٣ .

١٤ـ التوسل أنواعه وأحكامه ـ محمد ناصر الدين الألباني ـ الدار السلفية الكويت ط ٣ ـ ١٤٠٥.

١٥ـ جامع البيان في تفسير القرآن ـ محمد بن جرير الطبري ـ دار الريان ـ دار الحديث القاهرة ١٤٠٧ .

١٦ـ الجامع لأحكام القرآن ـ للقرطبي ـ دار إحياء التراث ـ بيروت ١٤٠٥ .

١٧ـ جامع لبيان العلم وفضله ـ ابن عبد البر ـ المطبعة المنيرية ـ دار الكتب العلمية ـ بيروت .

١٨ـ الجرح والتعديل ـ ابن أبي حاتم ـ دار إحياء التراث ـ بيروت ـ ط ١ ١٣٧١ .

١٩ـ جوامع السيرة لابن حزم تحقيق إحسان عباس ـ إدارة إحياء السنة ـ باكستان .

٢٠ـ حقيقة الشيعة ـ عبد الله بن عبد الله الموصلي ـ دار الحرمين ـ القاهرة ط ١ ـ ١٤١٢ .

٢١ـ حلية الأولياء ـ أبو نعيم الأصبهاني ـ دار الكتاب العربي ـ ط ٥ ـ ١٤٠٧ .

٢٢ـ دقائق التفسير ـ ابن تيمية تحقيق محمد الجليد ـ مؤسسة علوم القرآن ـ دمشق ـ ط ٢ ـ ١٤٠٤ .

٢٣ـ زاد المسير في علم التفسير ـ ابن الجوزي ـ المكتب الإسلامي ـ دمشق ط ٣ ـ ١٤٠٤ .

٢٤ـ ضحى الإسلام ـ أحمد أمين ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت ـ ط ١٠ .

٢٥ـ الضعفاء الكبير ـ أبو جعفر العقيلي ـ تحقيق د. عبد المعطي قلعجي ـ دار الكتب العلمية ـ بيروت ـ ط ١ ـ ١٤٠٤ .

٢٦ـ ضعيف الجامع الصغير ـ محمد ناصر الدين الألباني ـ المكتب الإسلامي دمشق ط ٢ ـ ١٣٩٩ .

٢٧ـ الطريق إلى الجنة دار ابن المبارك للنشر والتوزيع ـ ط ١ ـ ١٤١٤ .

٢٨ـ ظهر الإسلام أحمد أمين ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت ـ ط ٥ .

٢٩ـ العبر في خبر من غبر ـ شمس الدين الذهبي ـ تحقيق محمد بسيوني زغلول ـ دار الكتب العلمية ـ بيروت ـ ط ١ ـ ١٤٠٥ .

٣٠ـ العقيدة الواسطية ـ ابن تيمية ـ شرح د. صالح الفوزان ـ مكتبة المعارف بالرياض ط ٥ ١٤١٠ .

٣١ـ العلل الواردة في الأحاديث النبوية ـ علي بن عمر الدارقطني تحقيق د. محفوظ الرحم السلفي ـ دار طيبة ـ الرياض ط ١ ـ ١٤٠٥ .

٣٢ـ فتح الباري بشرح صحيح البخاري ـ ابن حجر العسقلاني ـ تحقيق محب الدين الخطيب ـ تعليق عبد العزيز ابن باز ـ المكتب السلفية ـ القاهرة .

٣٣ـ فجر الإسلام ـ لأحمد أمين .

٣٤ـ الفصل في الملل والأهواء والنحل ـ ابن حزم ـ تحقيق د. محمد إبراهيم نصر ـ د. عبد الرحمن عميرة ـ دار الجيل ـ بيروت .

٣٥ـ فضائل الصحابة ـ أحمد بن حنبل ـ تحقيق وصي الله بن محمد عباس ـ دار العلم ـ جدة ـ ط ١ ـ ١٤٠٣ .

٣٦ـ طبقات الشافعية الكبرى ـ تاج الدين السبكي ـ تحقيق محمود محمد الطناحي ـ دار إحياء الكتب العربية ـ القاهرة .

٣٧ـ الفوائد المجموعة في الأحاديث الموضوعة ـ الشوكاني ـ تحقيق عبد الرحمن المعلمي ـ المكتب الموضوعة الإسلامي ـ دمشق ـ ط ٢ ـ ١٣٩٢ .

٣٨ـ قاعدة جليلة في التوسل والوسيلة ابن تيمية ـ تحقيق ربيع بن هادي المدخلي ـ مكتبة لينة ـ دمنهور ـ مصر ـ ط ١ ـ ١٤٠٩ .

٣٩ـ القول البديع في الصلاة والسلام على الحبيب الشفيع للسخاوي ـ دار الكتب العلمية ـ بيروت ـ ط ٣ ـ ١٣٩٧ .

٤٠ـ الكامل في التاريخ ـ لابن الأثير ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت ـ ط ٥ ١٤٠٥ .

٤١ـ الكامل في ضعفاء الرجال ـ أبو أحمد ابن عدي ـ دار الفكر ـ بيروت ط ٢ ـ ١٤٠٥ .

٤٢ـ الكشاف ـ محمود بن عمر الزمخشري ـ دار المعرفة ـ بيروت .

٤٣ـ لسان العرب ـ ابن منظور ـ دار صادر ـ بيروت .

٤٤ـ لسان الميزان ـ ابن حجر العسقلاني ـ مؤسسة الأعلمي ـ بيروت ـ ط ٣ ١٤٠٦ .

٤٥ـ المجروحين ـ لابن حبان ـ تحقيق محمد إبراهيم زيد ـ توزيع دار الباز مكة المكرمة .

٤٦ـ مجموع الفتاوى ـ لابن تيمية ـ جمع عبد الرحمن بن محمد بن قاسم .

٤٧ـ مختصر تاريخ دمشق ـ ابن منظور ـ تحقيق روحية النحاس ـ دار الفكر ـ دمشق ـ ط ١ ـ ١٤٠٤ .

٤٨ـ مختصر التحفة الأثنى عشرية ـ شاه عبد العزيز الدهلوي ـ اختصار محمود شكري الألوسي ـ تحقيق محب الدين الخطيب ـ المطبعة السلفية ـ القاهرة ١٣٧٣ .

٤٩ـ مروج الذهب ومعادن الجوهر أبو الحسن المسعودي ـ تحقيق محمد محيي الدين عبدالحميد ـ دار المعرفة ـ بيروت ـ ١٤٠٣ .

٥٠ـ المستدرك على الصحيحين ـ أبو عبد الله الحاكم ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت .

٥١ـ مسند أحمد بن حنبل ـ دار الكتب العلمية ـ ط ٢ ـ ١٣٩٨ .

٥٢ـ مسند أحمد ـ بتحقيق أحمد شاكر ـ دار المعارف ـ القاهرة ـ ١٣٧٧ .

٥٣ـ المعجم الصغير ـ سليمان بن أحمد الطبراني ـ تقديم كمال يوسف الحوت ـ مؤسسة الكتب الثقافية ـ بيروت ط ١ ـ ١٤٠٦ .

٥٤ـ المعجم الكبير ـ سليمان بن أحمد الطبراني ـ تحقيق حمدي السلفي ـ ط ٢ .

٥٥ـ المغني ـ موفق الدين ابن قدامة ـ دارالفكر ـ بيروت ـ ط ١ ـ ١٤٠٥ .

٥٦ـ المقاصد الحسنة ـ السخاوي ـ تحقيق محمد عثمان ـ دار الكتاب العربي ـ بيروت ط ١ ١٤٠٥ .

٥٧ـ الموافقات في أصول الشريعة ـ أبو إسحق الشاطبي ـ عناية عبد الله دراز ـ دار الكتاب العلمية ـ بيروت .

٥٨ـ ميزان الاعتدال ـ محمد بن أحمد الذهبي ـ تحقيق علي محمد البجاوي ـ دار المعرفة بيروت .

٥٩ـ نزهة النظر في شرح نخبة الفكر ـ ابن حجر العسقلاني ـ مكتبة طيبة المدينة المنورة ١٤٠٤ .

٦٠ـ النهاية في غريب الحديث ـ ابن الأثير ـ تحقيق طاهر الزاوي ـ مكتبة العلمية ـ بيروت .

* * * *

ب- سەرچاوە شیعیەکان

٦١- بحار الأنوار - محمد باقر المجلسي - مؤسسة الوفاء - بيروت - ط ٢ - ١٤٠٣ .

٦٢- تفسير الصافي - الفيض الكاشاني - دار الأعلمي - بيروت .

٦٣- تفسير القمي - علي بن إبراهيم القمي - مطبعة النجف ١٣٨٧ .

٦٤- رجال الكشي - أبو عمر الكشي - تقديم أحمد السيد الحسيني .

٦٥- رجال النجاشي - أبو العباس النجاشي - مكتبة الداودي - قم - إيران .

٦٦- رسالة الإيمان ميرزا حسن الحائري الإحقاقي - مكتبة الصادق - الكويت - ط ٢ - ١٤٠٥ .

٦٧- الغدير في الكتاب والسنة والأدب الأميني - دار الكتاب العربي - بيروت - ط ٤ - ١٣٩٧ .

٦٨- فصل الخطاب في إثبات تحريف كتاب رب الأرباب حسين بن محمد تقي النوري الطبرسي بعناية محمد رضا الطباطبائي ١٢٩٨ .

٦٩- في ظلال التشيع - محمد بن علي الحسيني - ط ١ - ١٤٠٣ - مؤسسة الوفاء - بيروت .

٧٠- الكافي أبو جعفر الكليني - تحقيق على أكبر الغفاري - دار الأضواء - بيروت - ١٤٠٥ .

٧١- كشف الغمة في معرفة الأئمة - أبو الفتح الأربلي - دار الأضواء - بيروت - ط ٢ - ١٤٠٥ .

٧٢- لماذا اخترت مذهب الشيعة ؟ - محمد مرعي الأنطاكي - ط ٣ - حلب - مؤسسة الوفاء .

٧٣- المراجعات - عبد الحسين الموسوي - تحقيق حسين الراضي - الدار الإسلامية - بيروت - ط ٣ - ١٤٠٦ .

٧٤- نهج البلاغة - دار التعارف - بيروت - ط ١ .

٧٥- الوافي - الفيض الكاشاني - مكتبة علي بن أبي طالب - أصفهان - إيران - ط ١ - ١٤٠٦ .

٧٦- وسائل الشيعة - الحر العاملي - تحقيق مؤسسة آل البيت - قم - ط ١ - ١٤٠٩ .

پێڕستی بابەتەکان

پێشەکی وەرگێڕ ٤
پێشەکی نوسەر..١٣
چەند مەبەستێکی گرنگ لەبەردەم مێژوودا ٢٣
ڕێخۆشکار ٢٥

بەشی پێنجەم ٢٤٥
خیلافەتی ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی عەلی ﷺ لەساڵی ٤٠بۆ ٤١ك... ٢٤٥
باسی یەکەم: حەسەنی کوڕی عەلیﷺ لە چەند دێڕێکدا:.............. ٢٤٧
باسی دووەم: بەیعەتدان بە حەسەنی کوڕی عەلیﷺ ٢٥٠
بەشی شەشەم ٢٥٢
خیلافەتی ئەمیری ئیمانداران موعاویەی کوڕی ئەبوسوفیانﷺ لەساڵی٤١بۆ٦٠ك
.... ٢٥٢
باسی یەکەم: موعاویەﷺ لە چەند دێڕێکدا: ٢٥٣
باسی یەکەم: گرنگترین ڕوداوەکانی سەردەمی موعاویەدا ٢٥٧
* غەزاکردنی قوستەنتینیە ساڵی ٥٠ ك. ٢٥٧
* بنیاتنانی شاری قەیرەوان. ٢٥٨
* لە خیلافەتەوە بۆ میلاکەت:............................ ٢٥٨

* وەفاتی حەسەنی کوڕی عەلیﷺ: ٢٦٠
هەر لەم ماوەیەدا و لەساڵی ٤٩ك حەسەنی کوڕی عەلی وەفاتی کرد. ٢٦٠
ئایا یەزید شیاو بووە بۆ خیلافەت یان نا؟....................................... ٢٦٢
بەشی حەوتەم ٢٦٥
خیلافەتی یەزیدی کوڕی معاویە لەساڵی ٣٥بۆ٤٠ك........................... ٢٦٥
باسی یەکەم: بەیعەتدان بە یەزید و ڕەفزکردنەوەی لە لایەن حوسەینەوە ٢٦٦
پاشان دەرچوونی لە مەککەوە بۆ کوفە ٢٦٦
* خەڵکی عێراق نامە بۆ حوسەین دەنێرن : ٢٦٦
* حوسەین موسلیمی کوڕی عەقیل دەنێرێت : ٢٦٧
* عوبەیدوڵڵای کوڕی زیاد دەکرێت بە ئەمیری کوفە : ٢٦٧
* دەرچوونی حوسەینﷺ بۆ کوفە : ٢٦٨
* خەڵکی کوفە پشتی موسلیمی کوڕی عەقیل بەر دەدەن:......................... ٢٦٩
١. عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس: ٢٧١
٢. ئیبن عومەر:.. ٢٧١
٣. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر: ٢٧٢
٤. ئەبو سەعیدی خودری: ٢٧٢
* حوسەین دەگاتە قادسیە:.. ٢٧٣
باسی دووەم: کوشتنی حوسەینﷺ ٢٧٥
* حوسەین ئامۆژگاری سوپای کوفە دەکا و خوایان بیر دێنێتەوە: ٢٧٧
* ڕووداوی طــە فـ(ساڵی ٦١ ك): ٢٧٩

* کێ لە خانەوادەکەی حوسەین کوژرا؟ ٢٨٠
باسی سێیەم: کێ حوسەینی کوشتﷺ؟ ٢٨٥
باسی چوارەم: هەڵوێستی خەڵك لە ئاست کوشتنی حوسەین ٢٩٦
* دوو بیدعەی تازەداهێنراو : ٢٩٩
باسی پێنجەم: هەڵوێستی ئەهلی سوننە و جەماعەت لە ئاست یەزیدی کوڕی
موعاویە........................ ٣٠١
هەڵوێستی یەزید لە کوشتنی حوسەینﷺ:........................ ٣٠١
بەندی دووەم: عەدالەتی هاوەڵان(رضي الله عنهم) ٣٠٨
بەشی یەکەم ٣٠٩
پێناسەی هاوەڵێتی لە ڕوی زمانەوانی و زاراوەییەوە ٣٠٩
بەشی دووەم........................ ٣١٩
کێ تانە لە عەدالەتی هاوەڵان دەدات؟ ٣١٩
باسی یەکەم: تانە وەشێنەکان چیان دەوێ لە هاوەڵانی موحەممەدﷺ؟ ٣٢٠
باسی دووەم: ئەو تاقم و گروپانە کە تانەیان لە عەدالەتی هاوەڵان داوە لەگەڵ
بەڵگەکانیان........................ ٣٢١
بەشی سێیەم ٣٢٦
هەندێك گومانی سەر هاوەڵان و ڕەواندنەوەیان........................ ٣٢٦
شوبهەی یەکەم: فەرمودەکەی پەیامبەرﷺ لەسەر حەوز ٣٢٧
شوبهەی دووەم: خوای گەورە مەدحی هەموو هاوەڵانی نەکردووە ٣٣١
شوبهەی سێیەم: لە عومرەی حودەیبیەدا پەیامبەریانﷺ توڕە کردووە ٣٣٧

شوبهەی چوارەم: ئەو گومانەیان: کە پەیامبەری خواﷺ نەفرەتی کردووە لەوانەی بەشداری سوپاکەی ئوسامە ناکەن، کەچی ئەبوبەکر و عومەر بەشداریان نەکردووە: ٣٤١
شوبهەی پێنجەم: کوشتنی مالکی کوڕی نوەیرە لە لایەن خالدی کوڕی وەلیدەوە. ٣٤٣
شوبهەی شەشەم: جا ئەم زەیدە لە جەنگی یەمامەدا لە شەڕی هەڵگەڕاوەکان لەگەڵ بەنی حەنیفەدا شەهید بوو... ٣٤٦
کوشتنی حیجری کوڕی عەدی لە لایەن... ٣٤٧
بۆچی موعاویە حیجری کوڕی عەدی کوشت؟ ٣٤٧
شوبهەی حەوتەم: ستەمی ئەبوبەکر لە میراتەکەی فاتیمە... ٣٤٩
شوبهەی هەشتەم: عومەر لە بارەی بەیعەتەکەی ئەبوبەکرەوە وتوویەتی: ٣٦٣
شوبهەی نۆیەم: ئەو درۆیەیان کە ئەڵێن عومەر وتوویەتی:... ٣٦٦
پەیامبەری خواﷺ وڕێنە دەکا ٣٦٦
شوبهەی دەیەم: عومەری کوڕی خەتتاب نەهی کردووە لە موتعەی حەج و موتعەی ئافرەتان ئەو دووانەش دوو شتی ڕێپێدراون، ئیتر چۆن عومەر حەڵاڵێك حەرام دەکات کە خوا ڕێگەی پێداوە... ٣٧١
شوبهەی یازدەیەم: تۆمەتبارکردنی عائیشە و حەفصە بە کافر بوون ٣٧٥
شوبهەی دوازدەیەم: موعاویە زیادی کردۆتە کوڕی خۆی... ٣٨٠
پـوختـه ٣٨٢
بەندی سێیەم... ٣٨٧
کێ خەلیفەیە لە دوای پێغەمبەری خواﷺ؟ ٣٨٧

ڕێخۆشکار ٣٨٨
بەشی یەکەم: بەڵگە نەقڵیەکان. ٣٨٨
بەشی یەکەم ٣٩٠
بەڵگە نەقڵیەکانی ئەوانەی عەلی لە ئەبوبەکرو عومەرو عوسمان لە پێشتر دادەنێن بۆ
خیلافەت لە گەڵ ڕەواندنەوەیان ٣٩٠
باسی یەکەم: فەرمودەکەی غەدیر ٣٩١
* هۆکاری گوتنی ئەم ووتەیەی پەیامبەرﷺ بە عەلی: ٣٩٣
باسی دووەم: فەرمودەی کراسەکە و ئایەتی موباهەلە ٤٠٢
باسی سێیەم: ئایەتی ویلایەت ٤١٣
باسی چوارەم: فەرمودەی مەنزیلە ٤٢١
باسی پێنجەم: ئایەتی ذَوِي القُرْبَى........................ ٤٢٧
باسی شەشەم: فەرمودەی سەقەلەین........................ ٤٣٣
باسی حەوتەم: فەرمودەی (عەلی لە منە و منیش لە عەلیم) ٤٣٨
باسی هەشتەم: فەرمودەی (دوازدە ئیمامەکە) ٤٤١
باسی نۆیەم: فەرمودەی: (أنا مدينه العلم وعلى بابها).......... ٤٤٥
باسی دەیەم: فەرمودەی (الإنذار يوم الدار) ٤٤٨
بەشی دووەم.. ٤٥٣
بەڵگە عەقڵیەکانی ئەوانەی عەلی لەئەبوبەکر و عومەر و عوسمان لەپێشتر دادەنێن بۆ
خیلافەت لەگەڵ ڕەواندنەوەیان ٤٥٣
باسی یەکەم:ئازاترین کەس بووە لە دوای پێغەمبەری خواﷺ ٤٥٤

باسی دووەم: ٤٥٦
باسی سێیەم: بەرەچەڵەك نزیكترین كەسە لە پەیامبەرەوەﷺ ٤٥٧
باسی چوارەم: یەكەمینیانە موسڵمان بووە ٤٥٨
باسی پێنجەم: هەرگیز سوژدەی بۆ بت نەبردووە ٤٥٩
كـــۆتـــایـــی ٤٦٠
چەند پرسیارلێكردنێكی گرنگ كە ئەبێت بكرێ: ٤٦٠
پێڕستەكانی كتێبەكە ٤٦٣
پێڕستی شەجەرەكان ٤٨٨
پێڕستی بابەتەكان ٤٨٩

خوێنەری سەنگین: ئەم کتێبە باس لە ماوەیەکی مێژوویی زۆر کورت دەکات کە بریتییە لە وەفاتی پێغەمبەر ﷺ تا کوشتنی حوسەین ﷺ، دوای باسکردنێکی پوختی ڕووداوە مێژوویەکانی ئەو دەمە، وەڵامی ئەو شوبهە و گومانانەی نەیار و گروپە لاڕێکان دەداتەوە کە هەر لە کۆنەوە دژایەتی کۆمەڵی ڕزگار بوویان کردووە، نەك بە شوێنکەوتنی بەڵگە و نوری خوا، بەڵکو بە شوێنکەوتنی ئارەزوو و هەوا... تا چەند ئەو بەڵگانە ڕاست و دروست و صەحیحن، پاشان تا چەند بۆ مەبەست و مەرامەکانی ئەوان دەشێن، ئایا بەڵگەیە بە دەستیانەوە، یان بەڵگەیە بەسەریانەوە؟

ئەمە چاپی دووەمی کتێبی ((**دەمێك لە مێژووی ئیسلام**))ـە، کە بە تەوفیق و پشتیوانی خوای میهرەبان،ساڵێکی نەبرد چاپی یەکەمی تەواو بوو -لە مەشدا فەزڵ و مینندەت لە سەرەتا و کۆتایی، لە پاش و لە پێشدا هەر بۆ خوای فەزڵبەخشە..-، وا بە پشتیوانی خوای میهرەبان چاپی دووەمی دەستکاری کراو و بۆ زیادکراو و هەڵەچنی کراو لە بەرگێکی نوێدا دەخرێتەوە بەردەستی خوێنەرانی، بە هیوای سودمەند بوون و پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییەی کە لەم بوارەدا لە کتێبخانەی کوردیدا بەدی دەکرێت، خوای میهرەبان ئیخلاص بە هەموو لایەکمان ببەخشێت و تەوفیقمان بدات بۆ ئەوەی خۆی پێی خۆشە...

علی خان

نوسینگەی تەفسیر
هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر ئوتێلی شیرین پالاس
ت: 2518138
موبایل: 07504605122
www.al-tafseer.com
tafseeroffice@yahoo.com

24-11-2012
abu ali alkurdy